

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI**

DOKTORA TEZİ

**BULGAR KOMÜNİST PARTİSİ İKTİDARI
DÖNEMİNDE UYGULANAN POLİTİKALARA
KARŞI TÜRK AZINLIĞIN GÜNDELİK DİRENİŞİ**

**NEVİN TÜRKER YILDIZ
2502120300**

**TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. MURAT METİNSOY**

İSTANBUL – 2021

ÖZ

BULGAR KOMÜNİST PARTİSİ İKTİDARI DÖNEMİNDE UYGULANAN POLİTİKALARA KARŞI TÜRK AZINLIĞIN GÜNDELİK DİRENİŞİ

NEVİN TÜRKER YILDIZ

Ulus devletlerin, egemenlikleri altında yaşamlarını sürdüren azınlıklara yönelik politikaları, özgürlükçü ve bütünleştirici olabileceği gibi baskıcı ve ayrıştırıcı da olabilmektedir. Azınlıklara yönelik baskıcı ve ayrıştırıcı türden yönetimlerin bir örneği Soğuk Savaş Dönemi'nde komünizmle yönetilen Bulgaristan'da görülmüştür. “Birleşmiş Sosyalist Bulgar Milleti”nin hâkim kılınması maksadıyla diğer azınlıkların kimlikleri yok sayılmak istenmiştir. Hem etnik hem de dini açıdan Bulgar toplumundan farklı olmaları sebebiyle Türkler bu baskıyı çok yönlü deneyimlemişlerdir. Okuyacağınız çalışma bu hipotezlerden yola çıkarak bahsi geçen dönemde, Bulgaristan'da yaşamış Türklerin kendilerine yönelik uygulanan politikaları ne şekilde algıladıklarını, Bulgaristan'da azınlık olmayı nasıl değerlendirdiklerini ve zorlayıcı muameleler karşısında ne gibi direnme stratejileri belirlediklerini ölçmeyi ve bunları anlamlandırmayı amaçlamıştır.

Çalışmada yöntem olarak nitel veri toplama metotlarından biri olan yarı yapılandırılmış mülakatlara başvurulmuştur. Dönemin tanığı olan 20 kişiyle yapılan mülakatların ardından, verilen cevaplar içerik analizine tabi tutularak, 1945-1989 yılları arasında Bulgaristan yönetiminin Türk azınlığa yönelik uyguladığı politikalar madun grubun gözünden açıklanmıştır. Mülakatların yanı sıra Bulgar istihbarat raporlarından, Bulgar Komünist Partisine ait gizliliği kaldırılmış belgelerden ve Bulgaristan Türklerinin hatıratlarından yararlanılmıştır. Bu çalışmada, Bulgaristan Türklerinin kendilerine yönelik uygulamalara dair duygu ve düşüncelerine, baskılar ve kısıtlamalar altında sürdürdükleri gündelik hayatlarına, kurallarla ve yasaklarla baş etme yöntemlerine ışık tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Bulgaristan Türkleri, Maduniyet, İktidar, Direniş, Kamusal Senaryo, Gizli Senaryo, Gündelik Yaşam Pratikleri

ABSTRACT

THE DAILY RESISTANCE OF THE TURKISH MINORITY AGAINST THE POLICIES IMPLEMENTED DURING THE BULGARIAN COMMUNIST PARTY RULE

NEVİN TÜRKER YILDIZ

Nation-state policies towards minorities can be labelled to two main group as liberal-integrative and oppressive-discriminatory. During the Cold War period from 1945 to 1989, Bulgarian communist governments followed the oppressive and discriminatory policies. The Bulgarian state, giving priority to the building of “united socialist Bulgarian nation,” ignored the identities of ethnic and religious minorities. Thus, the Turkish minority, as the largest ethnic and religious minority of Bulgaria, also experienced the assimilation policies in many fields of life. This dissertation measures and interprets how the several groups of Turks in Bulgaria perceived the policies towards them during the Cold War period and what kinds of resistance strategies they adopted against the discriminatory and oppressive treatment by the state.

Methodologically this study mainly draws on semi-structured interviews as qualitative data collection method. After interviews with twenty witnesses of the period from different regions, occupation, educational-background and gender, the answers were analyzed according to content analysis method. In addition, Bulgarian intelligence reports, official documents of the Bulgarian Communist Party, and the memories of the Turks of Bulgaria were used in this study to shed light on their daily lives, opinion, feelings and coping methods under pressures and restrictions. This dissertation, theoretically inspiring from the Subaltern Studies, attempt to explain the life experiences of Turkish minority as a disadvantaged group from their own eyes on their own terms and to create an awareness about their non-organizational, everyday

and informal experiences and responses, which contributed to their political awareness and perhaps to the future pluralism of Bulgarian politics.

Keywords: Turks in Bulgaria, Bulgarian Politics, Minorities in Bulgaria, Power, Resistance, Nationalism, Subaltern Groups, Practices of Everyday Life

ÖNSÖZ

1989 yılında Türkiye'nin Bulgaristan'dan yoğun göç almasına sebep olan komünist rejimin zorlayıcı politikaları, Bulgaristan Türklerini “memleket” olarak bildikleri toprakları terk etmeye zorlamıştır. 1989 göçüyle ve gelen göçmenlerin Türkiye'ye adaptasyonlarıyla ilgili çok sayıda araştırma yapılmıştır. Bu çalışmanın literatürdeki mevcut çalışmalardan farkı, göç öncesi Bulgaristan'daki mevcut duruma odaklanırken, Türklerin kitlesel bir şekilde Bulgaristan'ı terk etmelerine sebep olan sürecin dinamiklerini, Bulgaristan yönetiminin politikalarına maruz kalan topluluğun gözünden değerlendirmeye çalışıyor olmasıdır.

1990'lı yıllarda, henüz çocuk olduğum dönemlerde, Bulgaristan göçmenlerine yönelik dışlayıcı bir dil kullanan veya saldırgan bir üslupla Türkiye'ye neden gelmiş olduklarını sorgulayan kişilerle karşılaştım. Bir kısmı, komünizmle yönetilen bir ülkeden ayrılmanın ne kadar “kıymet bilmez” bir davranış olduğunu söylerken bir kısmı da gelen Türklerin ne yaşamış olurlarsa olsunlar Balkan topraklarını terk etmemeleri gerektiğini ifade etmişlerdi. Bu tarz söylemlerin ardından fark ettim ki, bu eleştirileri yapanlar hem empati yoksunu olmalarından hem de karşı tarafın ne yaşadığına dair bilgilerinin noksan olmasından dolayı, sadece kendi ideolojilerinden yola çıkarak dar kalıplarla bazı yargılara varıyorlardı. Hayatlarında kökten bir değişime gitmek (50-60 yaşından sonra bambaşka bir ülkede hayata sıfırdan başlamak) zorunda kalmış bireylerin ötekileştirilmesi ve kolayca eleştirilebilmesi bana hiç adil gelmemiştir. Ayaküstü kısa sohbetlerde verdiğim cevaplar ya da yaptığım açıklamalar, belki de sadece diyalog kurduğum kişiler için fayda sağlamıştır. Konuya ilgi duyanlar için daha fazlasını, ancak araştırmalarımı genişletebileceğim böylesi bir akademik çalışma yaparsam sunabilirdim. Bu noktada yola çıktığım sorular, çocukluğumdan beri bana yöneltilmiş sorularla örtüşmektedir. Burada bir genelleme yaparak parantez açmam gerekir. Türkiye'de yaşayan Bulgaristan göçmenlerinin Türkiye'yi “anavatan” olarak gördükleri ve Bulgaristan'ı da “memleket” olarak tanımladıkları bir gerçektir. Gözlerini açtıkları, doğup büyüdüğü, havasını soluyup suyunu içtikleri, kültüründen beslendikleri topraklara, özellikle yaşlılar, bugün bile büyük özlem duyar. İlginçtir ki, konuşma ve soru yöneltme fırsatı bulunduğu, memleketlerinden ayrılmanın verdiği burukluk, pişmanlığı beraberinde getirmez. Aksine 1960'lı, 1970'li, 1980'li yılları

Bulgaristan’da geçirmiş olan göçmenler, ifadelerinde Türkiye’ye göç etmiş olmaktan duydukları memnuniyeti vurgular. Bu memnuniyetin ifadesi olarak “Öztürk”, “Kurtuldu”, “Kurtulmuş”, “Gündoğdu”, “Mutlu”, “Özgür”, “Vatansever”, “Yılmaz”, “Yurtsever”, “Şen” gibi soyadları yaygın şekilde tercih edilmiştir. Parantezi burada kapatıp çalışmanın kapsamının belirlenmesine katkı sağlayan şu sorularla devam etmek isterim: Bulgaristan’dan göç eden Türklere [zihinlerde ortak bir duyguyu çağrıştıran] bu soyadlarını seçtirecek ne yaşanmıştır? Yeni geldikleri ve anavatan olarak gördükleri Türkiye’de yaptıkları soyadı tercihleriyle veya oluşturmaya çalıştıkları yeni kimlikle neyi vurgulamak istemektedirler? Bulgar makamlarının sınır kapılarını açma kararının ardından Türkiye’ye göç edebilmek için tarlalar ve işyerlerinin boş bırakılmasına sebebiyet veren güdü nedir? Bu bir göç müdür yoksa bir kaçış mıdır? Çalışmaya yön veren bu sorular, tam bu noktada anlam kazanmaktadır. Sorular konunun kapsamının belirlenmesinde olduğu kadar çalışmanın toplum odaklı olmasına karar vermede de etkili olmuştur. Literatürde yeterli sayıda devlet bakış açısıyla hazırlanmış çalışma mevcut olduğundan, komünist rejime maruz kalmış dezavantajlı grubun deneyimlerinin incelenmesi gerektiğinin ısrarla üzerinde duran, tez danışmanım Sayın Prof. Dr. Murat Metinsoy olmuştur. Bu tavsiye çalışma için bir dönüm noktası niteliğindedir. Ufuk açıcı önerileri için kendisine teşekkür borçluyum. Daha sonraki süreçte, komünist iktidar döneminde yaşanan zorluklar çoğu çalışmada defalarca incelenmiş olduğundan, eksik bırakılmış bir konuya dikkat çekmek adına gündelik yaşam pratiklerinin neler olduğunun araştırılmasına karar verdik. Bu karara istinaden çalışmada, Bulgaristan yönetiminin baskıları karşısında verilen tepkiler, yaşanan olaylar karşısında Türk azınlığın duygu ve düşünceleri, alınan kararların meydana getirdiği değişiklikler, Türk toplumunun değişimlere ne şekilde adapte olduğu, asimilasyon çabaları karşısında ne gibi çözümler buldukları, yasaklara uyup uymadıkları, emir ve yasaklamalara karşı gelenlerin ne ölçüde başkaldırdığı araştırılmıştır.

Bulgaristan Türklerinin uzun yıllar boyunca iştirak ettiğim sohbetlerinde genellikle bildiğim konular konuşulur, tanıdık hikâyeler anlatılırdı. Fakat görüşmecilerle yapılan mülakatlar esnasında ve Bulgaristan’a ait dönemin istihbarat raporlarında bilmediğim hayatlar, duymadığım hikâyeler ve tahayyül edemediğim

m¼cadele y¼ntemleri ortaya ¼ıktık¼a, bu ¼alıřmanın literat¼re katkı sunacağına dair umudum arttı. Dahası, ¼alıřmanın farklı bir bakış a¼ısından d¼neme ışık tutacak olması ve yeni bir şeyler ortaya koyacağına olan inancım araştırma motivasyonuma katkı sağladı. Her bir g¼r¼řmeciye verdikleri içten cevaplar ve ayırdıkları vakit için ¼ok teřekk¼r ediyorum. Özellikle, toplumsal tarih ve Balkan halkları tarihi için ¼ok kıymetli ve arşivlerde karşımıza ¼ıkamayacak bilgiler sundular. Her birinin sağladığı katkı ¼ok değerlidir.

Kırklareli, 2021

Nevin T¼RKER YILDIZ

İÇİNDEKİLER

ÖZ	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ.....	v
TABLolar LİSTESİ.....	xi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MADUNİYET ve DİRENME PRATİKLERİ

1.1. Tarihe Madun Gözünden Bakmak	14
1.2. İktidar Olgusu.....	15
1.2.1. İktidarın Tanımları	16
1.2.2. İktidar ve Tahakküm İlişkisi	21
1.2.3. İktidarın Stratejileri.....	23
1.3. Tahakküme Karşı Koyuş: Direnme Stratejileri	25
1.3.1. Maduniyet	26
1.3.2. Milliyetçilik ve Madun Olma İlişkisi.....	29
1.3.3. Madunların Direniş Stratejileri	33
1.3.3.1. Toplumsal Hareketler Repertuarı.....	35
1.3.3.2. Gündelik Direniş Repertuarı	39

İKİNCİ BÖLÜM

BULGARİSTAN'DAKİ TÜRK VE MÜSLÜMAN AZINLIĞA KARŞI UYGULANAN POLİTİKALAR

2.1. Bulgaristan'da Türk Azınlığın Geçmişi	49
2.1.1. Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Politikası ile Bölgeye Türklerin Yerleşmesi	50
2.1.2. '93 Harbi ve Berlin Antlaşması Sonrası Dönem	53
2.1.3. Balkan Savaşları ve İki Savaş Arası Dönem	61
2.1.4. Faşist Dönem	65
2.2. Bulgaristan'da Komünist İktidar Dönemi	70
2.2.1. Bulgar Komünist Partisi'nin Propaganda Araçları	71
2.2.1.1. Türkiyeli Komünistleri Kullanmak	74

2.2.1.2. Bulgar Tarihçiliğini Asimilasyon Politikası Doğrultusunda Kullanmak	76
2.2.1.3. Komünist Partiye Üye Olan Türkleri Ön Plana Çıkarmak.....	80
2.2.1.4. Bulgaristan'daki Etnik Problemlerle ilgili İmaj Düzeltme Çabaları..	84
2.2.2. Erken Komünist Dönem Politikaları (1944-1956).....	86
2.2.2.1. Kooperatifleşme ve Türklerin Sosyo-Ekonomik Durumu	88
2.2.2.2. Türklerin Eğitim, Basım-Yayın Hayatı.....	94
2.2.3. '56 Nisan Plenumu İle Gelen Değişim: Etnik Kimliğin Ayırt Ediciliği...	95
2.2.3.1. Türklerin Dini ve Toplumsal Yaşantılarına Yönelik Politikalar.....	96
2.2.3.2. Türklerin Eğitim ve Anadiline Yönelik Politikalar.....	100
2.3. Zorlayıcı Milliyetçiliğin Tezahürü: 1984-89 “Soya Dönüş Süreci”	105
2.3.1. Soya Dönüş Kampanyasının Fikri Arka Planı	106
2.3.1.1. İsimlerin Zorla Değiştirilmesinin Ardında Yatan Sebepler	108
2.3.2. Soya Dönüş Kampanyası Bağlamındaki Uygulamalar.....	115
2.3.2.1. Sosyal Alanlarda Uygulanan Ayrımcılık	116
2.3.2.2. İsimlerin Değiştirilmesi Esnasında Başvurulan Metotlar	128
2.3.2.3. Baskı Politikaları Kapsamında Sürgünler, Tutuklamalar ve Cezaevleri	135
2.3.2.4. Uluslararası Kamuoyu ve Türkiye'den Gelen Tepkiler	142

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK AZINLIĞIN BULGARİSTAN'DA MARUZ KALDIĞI ASİMİLASYON POLİTİKALARINA VERDİĞİ TEPKİLER

3.1. Komünizm Öncesi Dönemde Türklerin Sergilediği Direniş Örnekleri..	150
3.2. Komünist Dönemdeki Baskılara Verilen Tepkiler	152
3.2.1. Kooperatifleşmeye Verilen Tepkiler	153
3.2.2. Dini ve Kültürel Hayata İlişkin Politikalara Verilen Tepkiler.....	155
3.2.3. Eğitim ve Anadile Yönelik Politikalara Verilen Tepkiler	161
3.3. “Soya Dönüş Süreci”nde (1984-1989) Karşılaşılan Tepkiler	165
3.3.1. İsimlerin Zorla Değiştirilmesine Verilen Bireysel Tepkiler	173
3.3.1.1. Önemsememe ve Ciddiye Almama.....	175
3.3.1.2. Ayak Direme	180
3.3.1.3. Meskûn Oldukları Yerden Uzaklaşanların Stratejileri	195
3.3.1.4. Gizli Anlamlar İçeren Sembollerle İsim Seçmek.....	202
3.3.1.5. Devlet Görevlilerinin Göz Yumma ve İşbirliği Örnekleri	206
3.3.1.6. Yasaklamalara Uymayanlar	211
3.3.2. İsimlerin Zorla Değiştirilmesine Karşı Siyasi (Örgütlü) Direniş.....	218
3.3.2.1. Ayaklanma ve Protesto Yürüyüşleri	219
3.3.2.2. Türklerin Şiddete Başvurdukları Eylemler	232
3.3.2.3. Kurulan Gizli Türk Direniş Örgütleri	236
3.3.2.4. Açlık Grevleri ve Hapishanedeki Direniş Örnekleri.....	248

3.4. 1989 Göçü	253
SONUÇ	262
KAYNAKÇA	274
EKLER.....	297
ÖZGEÇMİŞ.....	302

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Mülakat Yapılan Görüşmecilerin Çeşitlilik Dağılımı	5
Tablo 2: 1868 Tuna Vilayeti Salnamesinde Yer Alan Nüfus Verileri	54
Tablo 3: Tuna Vilayeti Salnamesinde Yer Alan Hane Sayısı Verileri	54
Tablo 4: 1880 Bulgaristan Prensliği ve 1884 Doğu Rumeli Vilayeti Toplam Nüfusu	56
Tablo 5: Yıllara göre Bulgaristan'daki Ortodoks ve Müslüman Nüfusu	63
Tablo 6: 1885-1956 Nüfus Sayımlarına Göre Türk ve Müslüman Nüfus	63
Tablo 7: 1921-1944 Döneminde Bulgaristan'daki Türk Okullarına Ait Veriler	66

KISALTMALAR LİSTESİ

AGİK	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı
BBC	: British Broadcasting Corporation / Britanya Yayın Kuruluşu
BİHKD	: Bağımsız İnsan Hakları Koruma Derneği
BKP	: Bulgar Komünist Partisi
BM	: Birleşmiş Milletler
DİA	: Devletin İdeolojik Aygıtları
DS	: Dirjavna Sigurnost / Devlet Güvenlik Komitesi
DZS	: Devlet Tarım İşletmesi
MK	: Merkez Komitesi
NATO	: North Atlantic Treaty Organization/Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TKZS	: Tarım Emek Kooperatif İşletmesi

GİRİŞ

İktidarın uygulayıcısı olarak devlet, yönetilenler konumundaki halk ve bunlar arasındaki ilişki siyaset biliminin incelediği temel olguların başında gelmektedir. Yönetilenlerin iktidarın politikalarına rıza göstermesi ve iktidarın meşruiyetini kabul etmesi arzulanan bir durumken, politikalara razı gelmemesi ve muhalefet etmesi, yönetilenlerle iktidar arasında bir mücadeleyi beraberinde getirir. İktidar ve direniş kavramları, egemen güçle sıradan insan arasındaki mücadeleyi açıklayabilmek için sıklıkla incelenen ve araştırmalara konu olan kavramlardır. Gündelik hayatta yönetimin uyguladığı politikalara karşı duruş sergileme yöntemleri arasında en alışlageldik ve görünür nitelikte olan direniş pratikleri, kamuya açık alanlarda fikir beyan etmek, eleştirel yazılar yazmak, meydan okumak, çeşitli sanat türleriyle iktidarı hicvetmek, grev düzenlemek, yürüyüş tertip etmek gibi eylemlerdir. James Scott, Michel Foucault ve Michel De Certeau gibi düşünürler, direnişin siyasal olarak kabul edilmesi için mutlak surette görünür olması gerektiği kabulüne karşı çıkarlar. Onlara göre, uygulanan politika karşısında ses çıkaramayan grupların ağlamak, ağıt yakmak, surat asmak, söyleneni anlamazdan gelmek, görevini geç veya eksik yerine getirmek, ürettiği mahsule taş-toprak karıştırmak gibi yöntemlerle hoşnutsuzluğunu ifade etmesi de direniş pratiğidir. “Madun” diye tabir edilen bu bireyler maruz bırakıldıkları istenmeyen muameleler karşısında, dozajı ceza almayacak şekilde ayarlanmış bu tarz eylemlerle, içlerindeki karşı gelme veya razı gelmeme dürtüsünü bir şekilde dindirmeye çalışarak, iktidarda olana karşılık verirler. Bu çalışmada bu varsayımı test etmek amacıyla, yaşadıkları toplumda madun olmaları sebebiyle (azınlık statülerinden dolayı) Bulgaristan Türklerinin 1945-1989 yılları arasında uygulanan politikalara karşı direnme pratikleri, örnek olay incelemesi bağlamında ölçülmeye çalışıldı.

Bulgaristan Türklerine dair çalışmaların tarihçiler tarafından kayda değer bulunması, Türklerin o topraklarda azınlık olmalarıyla birlikte başlamıştır. Bulgaristan Türklerinin hukuki boyutu ihtilaflı olan durumları, ilerleyen yıllarda değişen rejimlerle birlikte hem değişim hem de süreklilik arz etmiştir. Bulgaristan’da faşist yöneticilerin ardından iktidara gelen komünist yöneticiler, Bulgaristan Türkleri üzerinde baskılarını zamanla artırmış ve en nihayetinde bölgedeki Türklerin kültürel anlamda yok oluşlarını hedef alan politikalara başvurmuştur. Türk kimliğinin Bulgar kimliğiyle yer

değiştirmesini hedefleyen Bulgar Komünist Partisi (BKP), “Soya Dönüş Süreci” adını verdiği (1984-1989) asimilasyon sürecinde Bulgaristan topraklarında Türk bulunmadığı iddiasını gündeme getirmiştir. Devlet yöneticilerinin bu politikaları uygulama nedenlerine ve yöntemlerine yer verilecek olsa da; baskıya uğramış azınlık grubun uygulanan kimlik ve kültür politikalarına verdiği tepkiler, baskılar karşısında gündelik hayatlarını sürdürmek için başvurdukları yöntemler, yasaklarla ve emirlerle baş etme yolları bu çalışmanın asıl odak noktasıdır.

Bu çalışmanın hipotezi, “Bulgaristan Türkleri, Bulgar Komünist Partisi’nin uygulamış olduğu yasaklara ve baskılara her zaman ve tam anlamıyla itaat etmemiş; görünür veya gizli, çeşitli direniş yöntemlerini benimsemiş ve uygulamışlardır. Bu dönemde Türk azınlığın muhalefet ederek siyaseti etkileme yönünde eğilim göstermesi, mevcut rejimin sona ermesinin ardından demokrasiye geçen Bulgaristan’da çoğulcu parlamenter bir yapının tesis edilmesine katkı sağlamıştır.” şeklinde kurgulanmıştır.

Çalışmanın temel iki sorusu şunlardır: “Türk azınlığın, BKP politikaları karşısında tutumları ne olmuştur?” ve “Eğer tepkileri direnmek şeklinde olmuşsa, bunu ne gibi pratiklerle ifade etmişlerdir?” bu sorulardan başka, cevap aranan diğer sorular şunlardır:

*BKP iktidarında, komünist rejimin azınlık politikalarına ilişkin ön plana çıkan özellikleri nelerdi?

*Bulgaristan Türkleri, komünizmle yönetilen bir ülkede yaşamayı ne şekilde deneyimlemişlerdir?

*Bahsi geçen dönemde, Bulgaristan Türklerine yönelik ne gibi politikalar uygulanmıştır ve hangi yöntemler kullanılmıştır?

*Bu politikalar karşısında Türk azınlığın gündelik yaşamında ne gibi değişimler yaşanmıştır?

*Türk azınlığı bu politikalara karşı nasıl bir tutum sergilemiştir?

*Uygulanan politikalara karşı çıkan Bulgaristan Türkleri ne gibi yaptırımlarla karşılaşmışlardır?

*Örnek verilen muhalif eylem pratikleri direniş sayılabilir mi?

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada nitel veri toplama yöntemlerinden yarı yapılandırılmış mülakat yöntemi kullanılmıştır. Bunun yanı sıra, dönemi yaşamış olan kişilerin hatıratlarından, direniş örgütü kuranlarla yapılan görüşmelerden, kimlik politikalarına karşı geldiği için hapis cezası alanların ifadelerinden faydalanılmıştır. Ayrıca, dönemin gazeteleri, Bulgaristan yöneticilerinin asimilasyon politikası ile ilgili aldığı kararları içeren arşiv belgeleri, partinin gizli oturumlarında tutulan kayıtlar, tutanak ve zabıtlar, istihbarat raporları taranmıştır. Bu belgelerin taranmasına ve mülakat sorularına verilen cevaplara binaen içerik analizi yapılarak dönemin dinamikleri, komünist rejimin Bulgaristan özelindeki dayanakları, politika belirleyicilerin önem verdiği hususlar irdelenmiştir. Kullanılan birincil kaynakların, toplanacak veriyi nitel anlamda literatürdeki diğer çalışmalardan bir adım öne taşıması beklenmektedir.

Yöntem olarak katılımcı gözlem tekniği de kullanılan bu çalışma için, 2015'ten itibaren Bulgaristanlı Türklerin yaşamlarına yakından tanıklık edilmiş, düzenlendikleri toplantı, panel, sempozyum ve anma günlerine katılım sağlanmıştır. 1989 yılına kadar yaşamış oldukları Bulgaristan'da geçirdikleri günlerden bahsederken hangi hususların üstünde durdukları, ne gibi meseleleri ön plana çıkardıkları, döneme ait hatıralarını dile getirirken sergiledikleri davranışları gözlemlemek çalışmaya büyük katkı sağlamıştır.

Bulgaristan'daki isim değiştirme olaylarına Türkiye basınında ne şekilde yer verildiğini inceleyebilmek için 1985-1989 yıllarını kapsayacak şekilde gazete taramaları yapılmıştır. Ayrıca, "Fıkra, şiir, türkü gibi folklorik öğelere, dönemin zorlayıcı koşullarında yaşanan duygular yansıtılmış mı?", "Mağdurlar bunları dile getirme fırsatı bulabilmişler mi?" gibi soruların cevaplarını bulabilmek için Bulgaristan Türkü yazar ve şairlerin eserleri incelenmiştir. Bunlara ek olarak, toplama kampı ve cezaevi olarak kullanılan Belene Adası dönemle ilgili dikkat çekici mekânlardan biri olduğu için, asimilasyon döneminde Belene Toplama Kampı'nda tutuklu kalanlarla yapılan röportajları içeren kitaplar ve tezler incelenmiştir.

Araştırmanın Örneklemi

Çalışmada, yarı yapılandırılmış mülakatların, belirli bir gruba yönelik, sınırlayıcı özellikler içeren ve ulaşılması güç bireysel özelliklere sahip kişiler üzerinde yapılması uygun bulunmuştur. Bu sebeple görüşmeciler, araştırma evreninin içinde çeşitli heterojen yapılar olduğu için, amaçlı örnekleme türlerinden maksimum çeşitlilik yöntemi kullanılarak belirlenmiştir. *1989 yılına kadar Bulgaristan’da yaşamış, o dönemleri hatırlama ve ifade etme konusunda sorun yaşamayan¹ Türk kökenli bireyler* çalışmanın alt evreni olup bu kişilerin yaş, cinsiyet, eğitim durumu, ikamet bölgesi açısından çeşitliliğine ihtiyaç duyulmuştur.² Bu sebeple, maksimum çeşitlilik (azami çeşitlilik) örnekleme uygun olarak görüşmeciler belirlenmiştir. Amaç her tür farklı özellikten bireyin deneyimlerine yer vererek çalışmadaki kapsayıcılığı ve deneyim çeşitliliğini artırmaktır. Mülakat yapılacak görüşmecilere kartopu örnekleme metoduyla ulaşılmıştır. Mülakat yapılan görüşmeciler vasıtasıyla diğer görüşmecilere yönlendirme yapılmış veya kendi çevresinde tanınırlığı olan bir görüşmeci şartlara uygun birden fazla kişinin daha mülakata katılmasına aracılık etmiştir. Görüşmeler İzmir, İstanbul, Bursa, Kırklareli, Babaeski, Edirne, Çorlu ve Bulgaristan’da gerçekleştirilmiştir. Mülakatlar, 13 erkek 7 kadın, toplam 20 kişiyle yapılmıştır. Bu kişilerden 9’u üniversite mezunu, 11’i de en az ilkokul mezunudur. Çalışmada sadece Türkiye’ye göç etmiş bireylere değil, Bulgaristan’da kalmayı tercih eden bireylere de yer verilmiştir. Görüşmecilerden 14’ü Türkiye’ye göç etmiş, 6’sı Bulgaristan’da ikamet etmeyi tercih etmiş bireylerdir. Bu özelliklerin dışında, görüşmecileri ikamet ettikleri bölgelere göre çeşitlendirmenin gerekliliğinden bahsetmekte yarar vardır. Bulgaristan’da Türkler, ülkeyi doğu-batı doğrultusunda adeta ikiye bölmüş olan Koca Balkan Sıradağları’nın kuzeyinde yer alan Silistre, Târgovişte, Dobruca, Şumnu ve Razgrat şehirleri ile sıradağların güneyinde yer alan Haskovo ve Kırcaali şehirlerinde yoğunlaşmışlardır. Coğrafi sebeplerden dolayı da genel bir tabirle Kuzey Bulgaristan’daki Türkler ve Güney Bulgaristan’daki Türkler

¹ Gerek sağlık gerekse gönüllülük anlamında

² Görüşmecilerin, kadın-erkek, üniversite mezunu- üniversite mezunu olmayan, Kuzey Bulgaristan’da ikamet etmiş- Güney Bulgaristan’da ikamet etmiş, Türklerin yoğun olduğu bölgede yaşamış- Bulgarların yoğun olduğu bölgede yaşamış, şehirli-taşralı şeklinde dağılım göstermelerine özen gösterilmiştir.

diye ikiye ayrılırlar. Geçim kaynakları, tarım ürünleri, yeme-içme kültürleri, şiveleri nüanslar barındıran Kuzey ve Güney Bulgaristan Türklerinin komünist idare altında iken deneyimledikleri gündelik yaşam pratiklerine ayrı ayrı yer vermek gerekliydi. Bu sebeple çalışmada, 8 adet Kuzey Bulgaristanlı, 12 adet Güney Bulgaristanlı görüşmeciyle mülakat yapılmıştır. Son olarak, görüşmecilerin şehirde mi yoksa taşrada mı yaşamlarını sürdürdükleri, çalışmada önemsenen bir diğer ayrıntıdır. Uygulanan politikalara ve direnme pratiklerine ilişkin cevapların köy hayatı sürdürmüş olanlarla şehir hayatı sürdürmüş olanlarda farklılık göstereceği varsayılmıştır. Sonuçta, görüşmecilerin verdiği cevaplardan ikamet edilen bölgeye göre rejimin uygulamalarına farklı şekillerde maruz kalındığı ortaya çıkmıştır.

Tablo 1: Mülakat Yapılan Görüşmecilerin Çeşitlilik Dağılımı

Görüş meci No:	İkamet ettiği yer: Köy / Şehir	Üniversite Mezunu / Değil	1930-1949 / 1950-1969	Güney BG / Kuzey BG	Hapis cezası alanlar*
1 (K)	√	√	√	√	
2 (E)	√	√	√	√	√
3 (E)	√	√	√	√	√ (tanıdığı)
4 (E)	√	√	√	√	√ (aile bireyi)
5 (E)	√	√	√	√	√ (aile bireyi)
6 (K)	√	√	√	√	
7 (E)	√	√	√	√	
8 (K)	√	√	√	√	√
9 (E)	√	√	√	√	
10 (E)	√	√	√	√	√
11 (K)	√	√	√	√	√ (aile bireyi)
12 (E)	√	√	√	√	
13 (E)	√	√	√	√	
14 (K)	√	√	√	√	√ (aile bireyi)
15 (K)	√	√	√	√	√ (tanıdığı)
16 (E)	√	√	√	√	
17 (K)	√	√	√	√	√ (aile bireyi)
18 (E)	√	√	√	√	Kısa süreli tutukluluk
19 (E)	√	√	√	√	√
20 (E)	√	√	√	√	

*Kendisi ya da bir yakını hapis cezası alan kişiler

Veri Toplama Araçları

Görüşmecilere mülakat öncesinde çalışma ile ilgili bilgi verilmiş ve bu bilgilerin kullanım amacı açıklanmıştır. Onlardan, Bulgaristan’da yaşadıkları dönemdeki baskıcı

politikalar, pratikler, söylemler ve yasaklamalarla baş etme yöntemlerini hatırlarında kaldığı kadarıyla paylaşımları istenmiştir. Ardından onam formu imzalatılmıştır. Görüşmelerin en kısası 51 dakika, en uzun 148 dakika sürmüştür. Görüşmecilerin kişisel bilgileri gizli tutulacağından gerçek isimlerine çalışmada yer verilmemiştir. Bunun yerine, anlatıların başında “Görüşmeci 1”, “Görüşmeci 2” gibi numaralandırma tercih edilmiştir.

Mülakat sürecine başlamadan önce katılımcılara yöneltilecek sorular hazırlanmıştır. Soruların yönlendirici olmamasına özen gösterilmiştir. Tüm katılımcılara standart bir şekilde aynı sorular sorulmuş, fakat açık uçlu sorularla kendilerini özgürce ifade edebilmelerine olanak sağlanmıştır. Sorular aynı sıralamayla sorulmamıştır. Görüşmecilerin serbest tepki vermelerine olanak sağlanmış olup, onların duygu ve düşüncelerine ilişkin bilgiler de kayıt altına alınmıştır. Veriler sözlü, bireysel (üç görüşmecinin yanında eşleri de bulunmuştur) ve yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Görüşmecilerden 15’i ses kaydına izin vermiştir. Bu görüşmecilerden ses kaydı alınıp analiz aşamasına geçildiğinde ses kayıtları deşifre edilmiştir. Ses kaydına izin vermeyen 5 görüşmecinin cevapları ise el yazısıyla not alınarak kaydedilmiş ve analiz aşamasında temize çekilmiştir.

Verilerin Analizi

Mülakat süreçlerinde çalışmanın konusu ile bağlantısı olmayan cevaplar da verilmiştir. Bunların ayıklanması gerektiği için, deşifreler esnasında verilen cevaplardan çalışmayla ilgisi olmayanlar elenmiştir. Böylelikle görüşmeler daha yalın bir hale getirilerek, sorulan soruların tam karşılığı olan ve çalışmanın konusuyla direkt bağlantısı olan cevaplar ayrıştırılmıştır. Daha sonra uygun başlıklar altında kullanılacak olanlara metinde yer verilmiştir. Mülakatlarda verilen cevapların kavramsal çerçevede açıklanan kuramlarla örtüşüp örtüşmediği test edilmiştir. Benzerlik gösteren cevaplar içerik analizi yöntemine başvurularak irdelenmiştir.

Tüm bu yöntemlerle azınlıkların baskılar karşısında direniş eylemine nasıl yaklaştıkları saptanmaya çalışılmıştır. Sadece bu kadarla kalınmamış, olumlu bakanların bu direnişi ne şekilde ve hangi şartlarda uygulama imkânı buldukları, uyguladıkları direnişin karşılığında herhangi bir yaptırımla karşılaşp

karşılaşmadıkları araştırılmıştır. Direnişe sıcak bakmayanların da alternatif davranışlarının ne olduğu, gönüllü itaat ettikleri mi yoksa itaatkâr rolü mü oynadıkları araştırılmıştır.

Son olarak, 1956-1957 yıllarında Türkçe basılmış tarih ve dilbilgisi ders kitapları incelenmiştir. 4., 5. ve 6. sınıflara okutulan bu kitaplarda sosyalizm övgüsü, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne (SSCB) olan hayranlığın yanı sıra Osmanlı Devleti'ne yönelik söylemin analizi yapılmıştır.

Araştırma Sırasında Karşılaşılan Zorluklar

Çalışmanın yabancı bir ülkeyi ve coğrafyayı konu ediyor olması, o ülkenin resmi diline akademik anlamda hâkim olunmaması, yerli kaynakları şahsen çevirememesi sorununun beraberinde getirmiştir. Çözüm olarak Bulgarcadan Türkçeye çeviri için yardım alınmıştır. Birçok gizli belgenin 2018 yılında Türkçe çevirisinin yapılması ise bu belgelere erişim kolaylığı sağlamıştır. Çalışma esnasında karşılaşılan diğer bir sorun da saha araştırmasının zorluklarıyla ilgilidir. Soğuk Savaş sona ereli, eski rejim yıkılalı 30 seneden fazla bir süre geçmiş olmasına rağmen, çalışma için bazı görüşmecileri ikna etmek zor olmuştur. Zaman zaman görüşülen bireylerin rahat bir şekilde, kendilerini sansürlemeden, soruları cevaplarken endişe duymadan kendilerini ifade etmekte zorlandıkları görülmüştür. Bu durum, hala içlerinde o dönemden kalma korkuları yaşadıklarını düşündürmüştür. Yine de tüm bu zorlu koşullara rağmen, açık yüreklilikle cevap verenler çoğunluktadır. Ses kayıtlarının deşifre edilip metne aktarılması süreci de yine karşılaşılan diğer bir zorluktur. Şive farkından veya ses kalitesinden dolayı çözümlemenin zor olduğu kayıtlar, çalışmanın süresini uzatmıştır.

Literatür Özeti

Çalışmanın kavramsal çerçevesinde iktidar, tahakküm, toplumsal hareketler, direniş, maduniyet, toplumsal tarihçilik gibi birden fazla kavram ele alınmaktadır. Bu kavramları incelerken tarihe aşağıdan bakmak ve toplumsal tarihçilik kavramlarını anlayabilmek için “Maduniyet Çalışmaları” ve “Annales Okulu” gibi ekoller yol gösterici olmuştur. Peter Burke'nin “Tarih ve Toplumsal Kuram” ve “Yeniçağ Başında Avrupa Halk Kültürü” isimli eserleri, Harvey J. Kaye'nin “İngiliz Marksist Tarihçiler” adlı çalışması, Georg Iggers'in “Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı” kitabı, Ranajit

Guha'nın öncülük ettiği “Seçili Maduniyet Çalışmaları”, Marc Bloch'un “Feodal Toplum” kitabı, Eric Hobsbawm'ın “History from Below – Some Reflections” isimli makalesi, Alf Lüdtke'nin “The History of Everyday Life: Reconstructing Experiences and Ways of Life” adlı çalışması, Fernand Braudel'in “Structures of Everyday Life” isimli eseri ufuk açıcı çalışmaların başında gelmektedir. Bunların ardından, direniş kavramını ele almadan önce iktidarın ve tahakkümün, yönetilenler üzerinde ne çeşit bir baskı oluşturduğunu görebilmek; iktidarın, kendisinden aşağıda olanı nasıl kuşattığını anlayabilmek için Michel Foucault'un çalışmalarını incelemek gerekmiştir. Bu noktada, “İktidarın Gözü”, “Özne ve İktidar”, “Hapishanenin Doğuşu” ve “Büyük Kapatılma” adlı çalışmalardan faydalanılmıştır.

Direnin kaçınılmazlığına ve tezahürlerine açıklık getirmek gerektiğinde toplumsal hareketlere ve alt politika olarak da adlandırılan gündelik hayat direnişlerine yer verilmiştir. Toplumsal hareketler konusunda Y. Doğan Çetinkaya, derlemesi “Toplumsal Hareketler: Tarih, Teori ve Deneyim” ile araştırmacılara ve literatüre büyük katkı sağlamıştır. Mancur Olson, “The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups”; Gustave Le Bon, “Kitleler Psikolojisi” ve Ted Robert Gurr, “Why Men Rebel?” adlı çalışmalarıyla, toplumsal psikolojiden yola çıkarak toplumsal hareketlerin mantığını kavramaya çalışan eserler kaleme almışlardır. Toplumsal hareketler literatürüne büyük katkı sağlamış olan Charles Tilly'nin “Domination, Resistance, Compliance... Discourse” ve “Toplumsal Hareketler 1768-2004” adlı çalışmalarından istifade edilmiştir. Gündelik direnişle ilgili çalışmalara ise gündelik direniş kavramsallaştıran Stellan Vinthagen ve Anna Johansson'un, “Everyday Resistance”: Exploration of a Concept and its Theories” makalesi ve çalışmasında informal, gizli, kayıtlı olmayan direniş pratiklerini irdelenmiş olan James Scott'un “Every Day Forms of Resistance” makalesi örnek verilebilir. Bu çalışmanın, büyük oranda James Scott'ın, “Tahakküm ve Direniş Sanatları”nda kullandığı kavramlar üzerinden ilerlediğini belirtmekte yarar vardır. “Weapons of Weak”, “Toplum gibi Görmek” ve “Anarşizm” gibi eserlerinde, direnişin mutlaka görünür mahiyette olması gerekmediğinin; jest, tavır, mimik gibi küçük ve görünmez ifadelerin de direniş sayılabileceğinin üstünde ısrarla duran Scott, örnek olayın analizinde en sık başvurulan eserlerin sahibidir. Vergi kaçırmanın; izinsiz

avlanmanın; kuytu mekânlarda devleti eleştiren sohbetlerin; bu sohbetlerin düzenlenebilmesi için çaba harcamanın; sözlü kültürle ve dikkat çekmeden, üstelik de ceza almadan bunu başarabilmenin inceliklerine değinen diğer eserler şöyle sıralanabilir: Michel De Certau'nun kaleme aldığı "Gündelik Hayatın Keşfi", Necmi Erdoğan'ın, "Devleti 'İdare Etmek': Mâduniyet ve Düzenbazlık" isimli makalesi ve Robert Darnton'un "Büyük Kedi Katliamı: Aydınlanma Fransa'sında Düşünceler İnanışlar" adlı çalışması.

Bulgaristan'daki Türk azınlığa dair literatürde birçok çalışma bulunmaktadır. En bilinen ve sıklıkla referans verilen kaynaklar konu başlıklarına göre şöyle sıralanabilir. Türklerin Bulgaristan'daki varlıklarını ve tarihlerini konu eden çalışmalara İbrahim Yalımov'un "İstoriya na Turskata Obşnost v Bilgariya" adlı eseri, Ali Eminov'un "There are no Turks in Bulgaria", "The Turks of Bulgaria: 1945-1983", "Bulgarian Nationalism and Turkish Language in Bulgaria" ve "Turkish and Other Muslim Minorities in Bulgaria" adlı çalışmaları, Bilal Şimşir'in "Bulgaristan Türkleri" adlı kitabı, Valeri Stoyanov'un "Turskoto Naselenie v Balgarya Mejdu Poliste na Etničeskata Politika" adlı çalışması, Mary Neuburger'in "Bulgaro – Turkish Encounters and the Re-Imagining of the Bulgarian Nation (1878 – 1995)" ve "The Orient Within: Muslim Minorities and the Negotiation of Nationhood in Modern Bulgaria" başlıklı eserleri örnek verilebilir. Genel itibariyle deskriptif yöntemin kullanıldığı ve siyasi tarih bağlamında ele alınan bu çalışmalarda Bulgaristan Türklerinin tarihi, demografik özellikleri, Osmanlı Devleti'nin bölgede egemenliğinin sona ermesinden günümüze Türk azınlığın hakları, 1944'ten sonraki durumları, Soğuk Savaş yıllarında yaşadıkları olaylar, devletin kendilerine yönelik baskıcı politikaları konu edilmiştir. Fakat Bulgaristan Türklerinin azınlık olma durumları ve komünizmle yönetilen bir ülkenin idaresinde yaşamlarını sürdürmeleri hiçbir çalışmada maduniyet bağlamında ele alınmamıştır.

Yukarıdaki kapsamı geniş ve kabaca tarihsel bilgi verme amaçlı çalışmaların yanı sıra, odağını daha dar bir çerçevede belirlemiş çalışmalar da mevcuttur. Bulgaristan Türklerinin eğitim hayatına ilişkin kapsamlı çalışması "Geçmişten Günümüze Bulgaristan'da Türk Eğitim Tarihi" ile Hüseyin Memişoğlu literatüre katkı sağlamıştır. Dönemin Sofya Büyükelçisi Ömer Lütem görev yaptığı yıllarda yaşanmış

olan zorunlu isim değişikliği uygulamasını yakinen takip edip, gelişmelerin o dönem Türkiye-Bulgaristan ilişkilerine yansımalarını “Türk-Bulgar İlişkileri 1983-1989” adlı eserinde incelemiştir. Ali Dayıoğlu, “Toplama Kampı’ndan Meclis’e” adlı çalışmasıyla yukarıda zikredilen tüm konuları ayrıntılı olarak ele almış ve çalışmasının tarihsel kapsamını da oldukça geniş tutmuştur. Dayıoğlu’nun çalışmasını özel kılan, Soğuk Savaş döneminde, üzerlerinde hissettikleri baskılardan dolayı örgütlenme yoluna giden Türklerin uzun vadede siyasete katılım konusunda deneyim kazandıklarını ve bu deneyim sayesinde demokrasi döneminde siyasette aktif rol oynadıklarını ifade etmesidir.

Son yıllarda, Soğuk Savaş döneminde Bulgaristan’da yaşayan ve baskıcı politikaları deneyimlemiş Türklerin bakış açısına yer verilen çalışmalar artmıştır. Vildane Özkan’ın “Bulgaristan Halk Cumhuriyeti’nde Siyasi Otorite ile Ulusal Türk Azınlığı Arasındaki Güç İlişkileri Bağlamında Belene Toplama Kampı (1985-86)” başlıklı doktora tezi ve Hasan Demirhan’ın sözlü tarih yöntemiyle kaleme aldığı “Belene Adası: Kültürel Soykırım, Fiziksel ve Psikolojik Şiddet Kampı” kitabı literatüre değer katan iki çalışmadır. Tutukluluk ve cezaevinde kalma deneyimi yaşayan Bulgaristan Türklerinin, o döneme ve yaşananlara dair anlattıklarının, eleştirilerinin ve değerlendirmelerinin, bu konuyla ilgili çalışma yapacak olan araştırmacılara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Mihail Gruev ve Aleksey Kalyonski’nin “Vazroditelniyat Protses; Myusyulmanskite Obsnosti i Komunistickeiyat Rezim: Politiki, Reaktsii i Posleditsi” başlıklı ses getiren çalışmasında; Zeynep Zafer’in “Bulgaristan Türklerinin 1984-1989 Eritme Politikasına Karşı Direnişi,” adlı makalesinde; Hasan Demirhan’ın dönemin görgü tanıklarıyla gerçekleştirdiği röportajları içeren “Bulgaristan’ın Asimilasyon Politikalarına Karşı Alvanlar (Yablanovo) Direnişi (17-18-19 Ocak 1985)” adlı makalesinde ve Aziz Bey’in “Demokratičnata Liga na Turtsite v Bălgariya”, “Kogato Faktite Goboryat i Bogovete Mılchat” ve “Morskata Bolest” na “Vızroditelniyat Protses” adlı çalışmalarında Türklerin örgütlü direniş örnekleri ayrıntılar verilerek incelenmiştir. Bu çalışmalarda, Türklerin açlık grevleri ve protesto yürüyüşleri düzenlediklerine dair bilgiler verilmiş olsa da asimilasyona ve yoğun gözetime maruz kalmış kişilerin gündelik direnişi ile ilgili kapsamlı bir çalışmaya rastlanmamıştır. Tek

istisna, Lyubomir Pozharliev'e ait "Nationalism Revived: The "Revival" Process in Bulgaria. Memories of Repression, Everyday Resistance and Neighbourhood Relations 1984-1989" başlıklı yüksek lisans tezidir. Fakat bu çalışma da 1984-1989 yıllarıyla sınırlı kalmıştır. Sadece asimilasyon dönemine odaklandığı için kapsayıcılık yönünden sınırlı kalmış bir çalışmadır.

Bu çalışmada, siyasetin söz konusu olduğu durumlarda tek aktörün iktidar sahipleri olmadığı ve edilgen oldukları varsayılan madunların direniş sayesinde toplumsal ve siyasi değişimlere sebebiyet verecekleri varsayılmaktadır. Bu çalışmanın, komünizm iktidarını genellikle Bulgaristan devlet yöneticilerinin ne yaptıklarına bakarak açıklayan literatürün bakış açısını değiştirmesi ve tarihe yönetilenlerin gözünden bakmaya çalışarak katkı sağlaması beklenmektedir. Dönemin tanıklarına ulaşılması ve çalışmanın derinlemesine mülakatlarla desteklenmesi gibi özellikler çalışmayı, literatürdeki deskriptif tarzda yapılmış araştırmalardan ayırmaktadır. Tarihe madun gözünden bakmayı hedefleyen bu çalışma, Bulgaristan Türklerinin itaat etmeyi tercih etmedikleri durumlarda ne tür alternatifler belirlediklerini ve hangi tür direniş repertuvarları benimsediklerini ortaya koyarak bu alandaki boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır.

Araştırmanın Düzeni

Tez çalışmasının ilk bölümünde tezin hipotezinde yer alan kavramlara ilişkin çerçeve çizilmiş olup, tarihe toplumun, yönetilenlerin ve dezavantajlı grupların gözünden bakmak hedeflenmiştir. Bu sebeple, "tarih yazımını" ve "maduniyeti" ele alan literatür taranmıştır. Ardından, "iktidar" ve "tahakküm" kavramları incelenmiş; devletin iktidarını sağlama yöntemlerine, egemenliğini toplumun her kesimine etki edecek şekilde ulaştırabilmesinde etkin olan araçlara yer verilmiştir. İktidar ve tahakküm kavramlarının ardından "itaat"i ve "rıza"yı kabul etmeyenlerin tercihi olan "direniş" kavramı irdelenmiştir. Burada da toplumsal hareketler ve gündelik direniş iki farklı başlık altında ele alınmış, her ikisinin de dayanakları ve özellikleri açıklanmıştır.

Kavramsal çerçeveyi takip eden ikinci bölümde, Türklerin Bulgaristan topraklarındaki varlıklarına ilişkin kısa bir tarihsel arka plan verilmiştir. Osmanlı

Devleti'nin eski tebaası olarak artık Osmanlı Devleti'ne ait olmayan topraklarda yaşamlarını sürdüren Türklerin hukuki haklarının ve statülerinin nasıl değerlendirildiğine açıklık getirildikten sonra 1945-1989 yılları arası dönemde, Bulgaristan Devleti'nin Türk azınlığa yönelik politikaları araştırılmıştır. Bu bölümün iyi anlaşılabilmesi, bir sonraki bölümde madunların ne tür politikaların muhatabı olduklarını ve bu politika uygulamalarına tepkilerinin ne olduğunu kavrayabilmek açısından önemlidir. BKP Merkez Komitesi'ne (MK) çeşitli bakanlıklardan sunulan raporların yanı sıra istihbarat biriminden MK'ye gelen gizli belgeler de incelenmiştir. BKP'nin propaganda araçlarının neler olduğu bu bölümde saptanmış ve tartışılmıştır. Birincil kaynaklara ek olarak, dönemin tanıklarının kaleme aldığı hatıratlardan yararlanılırken ikincil kaynak olarak da Soğuk Savaş Dönemi Bulgaristan ve Bulgaristan Türklerini konu alan tez, makale, bildiri ve kitaplardan istifade edilmiştir. Bu bölümde, yarı yapılandırılmış mülakatlara verilen cevaplar, dönemin politikalarının, devlet iktidarının ve resmi ideolojinin Türk azınlık tarafından nasıl algılandığını göstermesi açısından çalışmaya katkı sağlamıştır.

Tezin asıl tartışma kısmı olan üçüncü bölümde, kendilerine yönelik politikalar karşısında ne hissettikleri, o günleri nasıl değerlendirdikleri araştırılan Bulgaristan Türklerinin tepkileri ölçülmüştür. Bu bölüme, büyük ölçüde mülakatlara verilen cevaplar yol göstermiş olup, cevapların içerik analizi yapılmıştır. Özellikle James Scott'un ele aldığı kamusal senaryo ve gizli senaryo örnekleri saptanmaya çalışılırken, verilen tepkilerin Michel De Certeau'nun ifade ettiği gündelik hayattaki direnme pratikleriyle ne ölçüde örtüştüğü sınanmıştır. Bilhassa, 1984 sonlarında başlayan ve görüşmecilerin “asimilasyon süreci” olarak adlandırdığı, Türkçe isimlerin zorla değiştirildiği dönem, direniş örneklerinin hem fazlaştığı hem de çeşitlendiği bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Dini ve etnik kimliğe yönelik baskılara karşı kendilerince önlemler almış olan Türkler, hayatta kalma stratejisi olarak yeri geldiğinde itaatkâr rolüne bürünürken, yeri geldiğinde gizli direniş örgütleri kurmuşlar veya bu örgütlere üye olmuşlardır. Bu dönemde, gündelik hayatta oldukça büyük değişimler yaşanırken, Türk-Bulgar ilişkileri ve Türk-Bulgar resmi yetkililerin ilişkileri değişimden etkilenmiştir. Azınlıklarla ilgili gelişmelerin Türkiye-Bulgaristan ilişkilerine yansması, uluslararası kamuoyunun tutumu, bu gibi gelişmeleri

Bulgaristan Türklerinin takibi, açlık grevleri, Belene Toplama Kampı'ndaki tutukluların durumu gibi birçok meselenin ele alındığı üçüncü bölümde, söz konusu madunların direnişini artıran ve azaltan unsurların neler olduğu da tespit edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

MADUNİYET ve DİRENME PRATİKLERİ

Tarihin ele aldığı konular, genellikle devletlerin eylemleri, dış devletlerle olan münasebetleri, siyasi liderlerin niyetleri, planları, parti programları, tüzükler veya kanun metinleri üzerinden açıklanmaya çalışılır. Aktörlerin gücü ve etki alanı bu dinamiklere bakılarak yorumlanır. Oysa doğru yargıya varmak için üzerinde politika uygulanan nesnelerin de önemli olduğu göz ardı edilmemelidir. Araştırmanın başında nesne olarak ele alınan bu aktörler belki sonuca gelindiğinde asıl özne konumunu alacak olanlardır. Geçmişte uygulanan politikalar analiz edilirken, olaylara uygulayıcıların tarafından ışık tutmak yeterli olmaz. Olayları, üzerinde politikalar uygulanan bireylerin bakış açısıyla değerlendirmek, objektif yaklaşımın gereği olarak vakayı tek taraflı dinlemeyip iki tarafa da söz hakkı tanımak olacaktır. Devlet politikalarının gündelik yaşam içindeki pratiklerinin irdelenmesi, devletin gücünün, etkinliğinin ve politikalarının uygulanmasının devleti başarıya ulaştırıp ulaştırmadığının yanı sıra tüm bu özneler arasındaki ilişkiyi objektif bir biçimde gözler önüne serecektir.

1.1. Tarihe Madun Gözünden Bakmak

Alışlagelmiş tarih anlayışı ve tarihe bakış çoğunlukla yönetenlerin tarihi olarak bilinir. Muktedir olanın yani “yukarıdakinin” tarihini okurken ona tabi olanların ne dediği, ne ile meşgul olduğu göz ardı edilmiştir. Oysa yaşamları, düşündükleri, eylemleri genellikle önemsiz ayrıntılar olarak görülen yönetilenler sınıfı, değişimin veya sürekliliğin gerçek sebebi olabileceği ihtimali yüzünden mutlaka dikkate alınması gereken öznelerden biridir. Bu çalışmaya, süregelen tarih algısını değiştiren bir bakış açısı ile yön verilmiştir.

Herodot ve Thukydides çağından beri tarih şeflerin, kralların, imparatorların başarı ve başarısızlık anlamında neler yaptıklarını anlatan, idare ve iktidarı elinde bulunduranların tarihiydi. Tarihin savaşlar ve askeri başarılardan ibaret olamayacağını, toplumsal kaygıların, değer yargılarının, hayat tarzlarının, geçim zorluklarının da tarih anlatısına dâhil edilmesi gerektiğini düşünenler on sekizinci

yüzyıldan itibaren itirazlarını dile getirmeye başladılar.³ Yirminci yüzyılda, tarihi sadece siyasi olaylarla açıklayanların karşısına toplumsal olan tüm olaylarla tarihi ele almak, tarihin kapsamını genişletmek isteyen bir akım ortaya çıkmıştır⁴. “Tarihi aşağıdan okumak” diye tabir edilen bu yaklaşımın ortaya çıkmasında, Karl Marks⁵ ve Annales Okulu’nun⁶ katkıları oldukça etkili olmuştur. Altyapının üst yapıyı belirlediği⁷ iddiasıyla Marks ve en önemli tarihsel aktörlerin bile eylemlerini, kendi yönettikleri toplumun koşullarının⁸ belirlediği iddiasında bulunan Annales Okulu bütüncül bir tarih anlayışı ortaya atmışlardır. Böylece, geçmişe ışık tutmak, olayları iktidarın gözünden olduğu kadar madunların gözünden de görebilmek suretiyle yapılan çalışmalarda toplumsal tarihçiliğe katkı sağlanmıştır.

1.2. İktidar Olgusu

“İktidar” kelimesi en basit anlamıyla, hükmeden, yasa koyan, kurallar belirleyip bunlara uyulmasını bekleyen otorite olarak anlaşılmaktadır. Buna ek olarak, iktidarın ilk çağrıştırdığı, devlet yönetiminde yer alan başat güçtür. Tüm bu çağrışım ve ilk akla gelenler doğru olmakla beraber eksiktir. Çünkü anlam içeriği çok geniş olan iktidar, Michel Foucault’ya göre, aslında belli aktörlerin tekelinde veya belli mekânlara sıkıştırılmış bir şey değildir. Toplumun her katmanında (aile, okul, dernek, işyeri, parti, akran grupları vs.) karşımıza çıkabilecek iktidar ilişkileri, bazı bireylerin,

³ Zehra Aşkın, Serpil Durgun, Bekir Geçit, **Tarih Felsefesinde Nedensellik Sorunsalı**, Konya: Çizgi Kitabevi, 2017, s. 297

⁴ Bu akımla, tarihin, olaylardan ibaret geleneksel anlatımından vaz geçilip, sorun odaklı analitik bir tarihe odaklanmanın gerekliliği savunulmuştur. Siyasi olayların tarihi yerine insan faaliyetlerinin tamamını ele alan yeni bir tarihçilik geliştirmek istemişlerdir.

⁵ Marks’a göre, insanlar doğaya hâkim gelmek istedikleri için zamana ve eyleme ihtiyaçları vardır, insana ait etkinlik ve eylemler -praksis- de tarihin özüdür. İnsanların kendi üretim araçlarını üretmesiyle ilk eylemi başlar, bu eylemler sonucunda bireyler arası ilişkiler oluşur ve şekillenir. K. Marks ve F. Engels, **Seçme Yapıtlar I**, (çev. M. Ardos, S. Belli, A. Kardam ve K. Somer), Ankara: Sol Yayınları, s. 21-22

⁶ Annales d’Histoire Sociale et Economique, 1920-1933 yılları arasında Fransa’da faaliyet gösteren ve yeni bir tarih bakış açısıyla yayın yapan dergidir. Başta gelen ve bilinen en önemli temsilcileri arasında Emmanuel Le Roy Ladurie, Fernand Braudel, Lucien Febvre ve Marc Bloch yer alır. Didem Delice, "Annales Okulu ve Ricoeur’un "Anlatı" Bağlamında Annales Okulu Eleştirisi", **History Studies**, sayı 3/2, 2011, s. 104

⁷ Toplumun temeli alt-yapıdır ve üretim güçleriyle üretim ilişkilerinden oluşan alt-yapı, üretim tarzı denilen üst-yapıyı belirler. Üst yapı aynı zamanda inanışlar, felsefe, hukuk, ahlak, sanat, din, ideoloji gibi maddi olmayan öğelerden müteşekkildir. Kültür ve siyaset üst yapının parçalarıyken, üretim için gerekli olan maddi kaynaklar (aletler, toprak, yeraltı kaynakları, emek) alt yapının metalleridir.

⁸ Bu koşullardan kasıt, kendi egemenlikleri altındaki ekonomik koşullar, toplumların standartları, kurumlar vs.

diğerlerinin eylemleri üzerinde eylemde bulunduğu bir ilişki çeşididir⁹. Taraflardan iktidarı elinde tutan, karşısındakinin davranışlarını ve tercihlerini etkilemek, yönlendirmek, değiştirmek potansiyeline sahip olandır.

Tanımlarına aşağıda ayrıntılarıyla değinilecek olan iktidar ve anlam bakımından yakın olmasına rağmen aralarında fark bulunan “tahakküm” kavramı, bu çalışmada kapsamlı şekilde ele alınması gereken bir diğer kavramdır. Tahakküm iktidardan daha baskıcı, tahakkümü altında olanlara hareket alanı bırakmayacak kadar sıkı ve yoğun bir ilişki türüdür. Bu bölümde yapılacak olan açıklamalarla tahakkümün ne olduğu, özellikleri ve tahakküm altındaki madun grupların direnç gereksinimleri anlaşılır hale gelecektir.

1.2.1. İktidarın Tanımları

Siyaset felsefesinin ve siyaset sosyolojisinin temel kavramlarından olan “iktidar”, temelde, istenilen hedefe ulaşma becerisi anlamını taşımakta olup, bir şeyi yapma gücüne yorulur.¹⁰ Max Weber’e göre iktidar, bir iradenin, itirazla karşılaşması durumunda dahi yürütülebilmesi imkânıdır veya bir kişiye rızası olmaksızın bir şeyi yaptırabilme gücüdür.¹¹ Bu, siyasal iktidarın da tanımıdır. Siyasal iktidar, diğer bütün kural koyucu kurumların ya da kişilerin üstünde yer aldığı için, ülkenin ya da toplumun bütünü üzerinde geçerli olan iktidardır.¹² Siyasal iktidar zor kullanma tekeline sahiptir. Fakat bu özelliği iktidarın devamı için tek başına yeterli olamaz, rıza ve itaat iktidarlari ayakta tutan diğer özelliklerdir.¹³

İktidara dair literatürde yer alan tanımlar arasında oldukça kabul gören bir tanım da Robert Dahl’a aittir. “A, B’nin başka koşullarda yapmayacağı bir şeyi B’ye yaptırabileceği ölçüde, B üzerinde iktidar sahibidir” diyen Dahl iktidar ilişkisi için ise “A’nin, B’ye başka koşullarda yapmayacağı bir şeyi yaptırdığı başarılı bir girişimi

⁹ Michel Foucault, **Özne ve İktidar**, (çev.) Osman Akınhay, (der.) Ferda Keskin, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2000, s. 74

¹⁰ Andrew Heywood, **Siyasetin Temel Kavramları**, (çev.) Hayrettin Özler, Ankara: Adres Yayınları, 2015, s. 44

¹¹ Max Weber, **Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı**, (çev.) Özer Ozankaya, Ankara: İmge Kitabevi, 1995, s. 92

¹² Alan Gewirt, **Political Philosophy**, New York: Mac Millan Company, 1965, s. 1

¹³ Max Weber, **Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı**, s. 92

içerir.” açıklamasında bulunmuştur.¹⁴ Nelson W. Polsby’nin tanımına göre “Kişi “iktidar”ı bir aktörün bir başka aktörü etkileyen ve gelecekte belli başlı olayların olası örüntüsünü değiştiren bir şey yapma kapasitesi olarak kavrayabilir.”¹⁵ Bu tanım diğerlerinden biraz ayrılarak, karar alma sürecinde kimin hâkim konumda olduğu tespit edilebilirse toplum içerisinde o kişilerin daha fazla iktidar sahibi olduğu saptanabilir iddiası taşımaktadır.

İktidarın belli gruplar üzerinde eylemleri veya kararları etkileme, değiştirme, yönlendirme özelliği olduğundan yukarıda bahsedilmişti. Buna “birinci boyut” denirse, “ikinci boyut” da iktidarın gündemi belirleme yetisidir. Bu özellik, konu ve önerilerin duyurulmasına mani olarak kararların alınmasını engelleme, yani karar verdirmeme becerisidir. İkinci boyuta katkı sağlayan isimlerden Peter Bachrach ve Morton S. Baratz “iktidarı” iki farklı şekilde kullandıkları bir tipoloji geliştirmişlerdir. Birinci kullanımda iktidar, A’nın B üzerinde uyguladığı kontrolün, güçlük çekilmeden, tam anlamıyla başarıyla tesis edildiği anlamını taşır. Bir nevi B’nin A’ya riayeti garanti edilmiştir. İkinci kullanımda iktidar, A’nın B üzerinde ancak yaptırım tehdidiyle sağlayabildiği riayet için kullanılmıştır. Bachrach ve Baratz’ın geliştirdikleri tipolojiyi irdelerken anlam kargaşasına sebep olmamak için, ikinci tip iktidar “zor” olarak değiştirilirse daha anlaşılır olacaktır. Bachrach ve Baratz’ın “iktidar” tipolojisi, zor, nüfuz, otorite, güç ve manipülasyon kavramlarını da içine alır. Bazı durumlarda birbirlerinin yerine kullanılan bu kavramların tanımlarına yer vermekte fayda vardır. Zor (co-ercion) kavramı, iki taraf arasında anlaşmazlık olan durumlarda, “A’nın B’yi yoksunluğa itme tehdidinde başvurarak B’nin riayet etmesini garantilemesiyle ortaya çıkan” durumlarda kullanılır. Nüfuz (influence) ise, “A’nın ciddi ölçüde yoksunlaştırmaya yönelik gizli ya da açık bir tehditte bulunmaksızın, B’nin eylem tarzını değiştirmesine neden olmasında açığa çıkar.” İktidarla en çok karıştırılan ve birbirlerinin yerine kullanılan “otorite” kavramı şu şekilde özetlenebilir: “B riayet eder çünkü A’nın buyruğunun kendi değerleri açısından makul olduğunu teslim eder— ya buyruğun içeriği meşru ve makuldür ya da buyruğa meşru ve makul bir prosedür vasıtasıyla ulaşılmıştır.” Güç (force) kavramı hakkında “A, B’nin riayet

¹⁴ Robert A. Dahl, “The Concept of Power”, **Behavioral Science**, 2:3, 1957, s. 202-204

¹⁵ Nelson W. Polsby, "How to Study Community Power: The Pluralist Alternative," **Journal of Politics**, cilt: 22(3), 1960, s. 480-481

etmemesi karşısında, B'yi riayet edip etmeme konusunda bir seçim yapmaktan mahrum bırakmak suretiyle hedeflerine ulaşır" denebilir. Manipülasyon (manipulation) ise "Gücün bir "yönü" veya alt kavramıdır. Çünkü manipülasyonun bulunduğu durumlarda, riayet eden, karşı karşıya kaldığı talebin kaynağı veya gerçek doğasının ayırdına varamadığından ötürü riayet etmeye hazırdır."¹⁶

İktidarın tanımıyla ilgili tartışmalı bir kavram olması bir yana en bilinen ve kabul gören gerçek şudur ki A, B'yi bir şekilde etkiler. Dahası bu etki sonuçları düşünüldüğünde, basit denemeyecek kadar yoğun ve ciddi bir etkidir. Foucault da iktidarı "bir başkasının eylemi üzerinde uygulanan eylem kipi" olarak tanımlar.¹⁷ Cinselliğin Tarihi eserinde, tek biçimli ve kütleli biçimde işlediğini iddia ettiği iktidarın "devletten aileye, hükümdardan babaya, mahkemeden gündelik küçük cezalara, toplumsal egemenlik mercilerinden özneyi oluşturan yapılara yalnızca farklı ölçeklerde, genel bir iktidar biçimi bulunduğunu" ifade eder.¹⁸ Foucault'ya göre, "iktidar her yerde hazır ve nazırdır... (bu onun) her an her noktada her bağlantıda ürüyor olmasından kaynaklanır." İktidar sürekli, kendini tekrarlayan ve kendini üreten bir yapıdadır. Doğuştan iktidara sahip olunmaz, iktidar birçok odaktan çıkabilir ve daima hareket halinde olan bir ilişki türüdür. Belli bir hedefi ve gayesi olmadan iktidardan söz edilemez. Bu sebeple iktidar bağıntıları tesadüfi değil kastidir. Yeniden dağıtım, düzenleme, türdeşleştirme gibi amaçları ve işlevleri vardır.¹⁹

Cinsellik üzerinden iktidar temsilinin Foucault'ya göre bazı ana hatları vardır. Bunlardan "olumsuz bağıntı" iktidar ile cinsellik arasında, sadece olumsuz bir bağıntı kurulabileceği iddiasını taşır. Bu bağıntı itme, engelleme, dışlama, reddetme, gizleme ve maskeleye gibi kiplerde olabilir. İktidarın hayır demekten başka hiç bir kudreti olmadığını, öğeleri yok saydığını ve sınırlar koyduğunu var sayar. İkinci ana hat olan "kural düzlemine" göre, iktidar temel olarak yasasını dikte ettiren şeydir. "Yasak

¹⁶ Peter Bachrach ve Morton Baratz, "Two Faces of Power", **The American Political Science Review**, Vol: 56, No:4, 1962, s. 948-952 (Bachrach ve Baratz'dan aktaran Steven Lukes, **İktidar: Radikal Bir Görüş**, (çev. Mehmet Ratip), İstanbul: İletişim Yayınları, 2016, s.38-39)

¹⁷ Michel Foucault, **Özne ve İktidar**, s. 72-73

¹⁸ Örnekler çoğaltılabilir erkeğin kadına, ebeveynin çocuğa, psikiyatrin zihinsel hastaya, öğretmenin öğrenciye, tıbbın nüfusa vs. Michel Foucault, **Cinselliğin Tarihi**, (çev. Hülya Uğur Tanrıöver), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2007. s. 66-67

¹⁹ Michel Foucault, **Cinselliğin Tarihi**, s. 72-73

döngüsü”ne göre ise, iktidarın “yaklaşmayacaksın, dokunmayacaksın, konuşmayacaksın, ortaya çıkmayacaksın” gibi kesin ve kat’i emirleri vardır. Bunu başarmak için iktidarın kullandığı araç bir ceza ile tehdit etmek iken cezası, suçu ifa edenin veya kurala uymayanın ortadan kaldırılmasıdır. Bir diğer ana hat “sansürün mantığıdır.” Yasak olandan söz etmemek esastır. İktidara göre yasak olanın söylenmesini engellemek, onun var olduğunu reddetmek gerekir.²⁰

Foucault iktidarı yalnızca yasaklama ya da sınırlandırma işlevine bağlı olarak düşünmez. Ona göre iktidar, davranışları yönlendirmeyi, davranışların muhtemel sonuçlarını bir düzene koymayı, yani başkalarının mümkün eylemler alanını yapılandırmayı amaçladığı için, iktidarın ilk, asıl ve sürekli işlevi üretimdir.²¹ Foucault’ya göre iktidar; sosyal hayatın her katmanında bulunabilen, her yerde karşılaşılabilecek bir ilişki türüdür; iktidar üretkendir; iktidar bireyleri hem öznel hem de nesneler olarak üretir ve iktidarın olduğu yerde direniş vardır.²²

Foucault, Hapishanenin Doğuşu adlı eserinde denetim, kontrol ve disipline etme metotlarını irdelemiştir. Jeremy Bentham’a ait *Panopticon*²³ metaforu ile günümüz toplumunun ne zaman, nerede ve ne şekilde gözlemlendiğini tahmin edemediği için sürekli tetikte ve korku içinde, kontrol altında tutularak disipline edildiği ortaya çıkmaktadır. Bu durum bir nevi geniş, kocaman bir hapishane ya da sosyal kontrolü andırmaktadır.²⁴ Üstelik istenilen şekilde uygulanıp istenilen sonuçlar

²⁰ Michel Foucault, **Cinselliğin Tarihi**, s. 65-66

²¹ Michel Foucault, **Özne ve İktidar**, s. 146

²² A.g.e., s. 21

²³ *Panoptikon*: J. Bentham’ın ideal hapishane olarak tasarladığı halka biçimli binadır. Ortasında bir avlu ve avlunun ortasında da bir kule vardır. Kulede açılmış olan geniş pencereler halkanın iç cephesine bakar. Aynı zamanda kulede bir de gözcü vardır. Halka hem içeriye hem dışarıya bakan hücrelere bölünmüştür. Bu küçük hücrelerin her birinde, kurumun hedefine uygun olarak ya bir deli ya bir suçlu ya bir işçi vs. vardır. Hücrelerde iki pencere bulunur ki bu sayı tesadüfi değildir, belli bir amaç taşır. Avluya bakan pencere kuleyi görecektir. Dışarıya bakan pencere ise içeriye giren ışığın hücreyi boydan boya aydınlatması içindir. Bu durumda kuleye yerleştirilmiş ve karanlıkta kalan gözcü, dışarıdan girip hücreyi aydınlatan ışık sayesinde her bir hücredeki mahkûmu gözlemleyebilir. Ama mahkûm gözcüyü göremez. Böylelikle, ne zaman hangi hareketinin gözetlendiğini bilemeyen mahkûm gözetim altında olduğu hissini her an yaşar. İktidar tam da bunu amaçlamaktadır: tabi olanın daima gözetim altında olduğunu bilmesini. Bu düzenek aslında “iktidarı bireysellikten çıkarıp otomatikleştirmektedir.” Michel Foucault, **İktidarın Gözü**, (çev. I. Ergüden), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2007, s. 86; Michel Foucault, **Hapishanenin Doğuşu**, (çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara: İmge Kitabevi, 2006, s. 297

²⁴ Michel Foucault, **Hapishanenin Doğuşu**, s. 325; “İktidarın kusursuzlaşması için, iktidarın fiili kullanımına gerek kalmaması şarttır; söz konusu mimari aygıt iktidarı kullanan kişiden bağımsız bir şekilde, iktidar ilişkisini yaratıp ayakta tutabilen bir makine olmalıdır.”

elde edildiğinde disiplini mahkûmlar (ya da gözetlenenler) tarafından içselleştirildiği görülür ki asıl başarılmak istenen budur.²⁵ Bu sayede iktidarın kontrol için daha fazla çaba harcamasına gerek kalmadan hem zamandan hem emekten hem de işgücünden tasarruf elde edilecektir. Özellikle bu yöntemi kurumlar kullanmaya başladığında, iktidarın verimli, ekonomik ve etkili bir şekilde tüm toplumu disiplin altına alması kolaylaşır.²⁶ Sosyal kontrol olgusu doktorlar, öğretmenler, ıslahevleri, okullar, hastaneler, kreşler gibi toplumun içine yayılmış çok sayıda mikro gözetleme ve disipline etme aracı tarafından yürütülür. Foucault bir nevi polis görevi gören²⁷ bu araçları normallik yargıçları şeklinde adlandırmaktadır.²⁸ Bu bağlamda Louis Althusser'in Devletin İdeolojik Aygıtları (DİA) ve Devletin Baskı Aygıtları kavramları akıllara gelmektedir. Althusser de Foucault ile aynı iddiada bulunarak, toplumu kuşatılmışlık yoluyla ve ideolojiyle saran aygıtları DİA, toplumu zor kullanarak kuşatan aygıtları ise baskı aygıtları olarak tanımlar.²⁹

Siyasal iktidarın en üst makamı olarak görülen devlet ve devlet iktidarının devamlılığı için elzem görülen kontrol meselesi ile ilgili James Scott'un görüşlerine yer vermek gerekir. Scott'a göre, kayıt altına alınabilecek şekilde isimleri olan, adresleri kadastro kayıtları ile belirlenen vatandaşlara sahip olmak devletler için hayati bir öneme sahiptir.³⁰ En basitinden, kimlik saptamak için yararlı olacağı var sayılarak oluşturulmuş ve neredeyse tüm dünyada uygulanan ad-soyad uygulaması ele alındığında devletlerin bu meseleyi ne kadar önemsedikleri anlaşılabilir. Bu uygulama devletler geliştikçe, devlet dairesi diye tabir edilen makamlarla temas arttıkça, her birimde ve her işlemde (örneğin vergi toplama, mahkemeler, tapu işlemleri, mülk

²⁵ “Öz gözetimde silahlara, şiddete, maddi kısıtlamalara gerek yoktur. Tek bir bakış yeter. Teftiş eden bir bakış; ağırlığı altında kalan her bir bireyin kendi kendinin müfettişi olmaya razı gelecek kadar içselleştireceği bir bakış. Böylece her birey bu göz hapsini kendi üzerinde, kendine karşı kullanır.” Michel Foucault, **Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings**, Brighton; Harvester, 1980, s. 155 (Aktaran S. Lukes, s. 142)

²⁶ Michel Foucault, **Büyük Kapatılma**, (çev. I. Ergüden ve F. Keskin), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2005, s. 18

²⁷ Verilen örnekler ileriki bölümlerde yer alacak olan, Bulgaristan'daki komünizm dönemi uygulamalarıyla benzerlik taşımaktadır. Örneğin, doktorlar gizli polis değillerdi belki ama her biri işini yaparken Bulgar Komünist Partisi çalışanı sayılırdı. Öncelikleri insan hayatı değil devletin korunmasıydı. Michel Foucault, **Büyük Kapatılma**, s. 107

²⁸ Michel Foucault, **Hapishanenin Doğuşu**, s. 440

²⁹ Louis Althusser, **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**, (Çev. Alp Tümerterkin), İstanbul: İthaki Yayınları, 2008, s.170

³⁰ James C. Scott, **Toplum Gibi Görmek**, (çev. Soner Torlak), İstanbul: Zoomkitap, 2016, s. 43

sahipliği, askere alma ve asayişle ilgili makamlar) daha da gelişti. Vatandaşlar her işlemde biraz daha kayıt altına alındı, nihayetinde işi görülen vatandaş için bu kayıtlar kolaylık sağlamanın yanı sıra birer kontrol ve denetleme aracı olarak kullanılır oldu.³¹

Birey üzerindeki kontrol mekanizmaları oluşturulduktan, daha derine ve en ince ayrıntısına kadar iktidarın nüfuz edebileceği yöntemler geliştirildikten sonra yapılması gereken bir hamle daha kalıyor ki o da toplumların sulh içinde yönetilmesidir. Yönetimin sulhle sağlanmasında ihtiyaç duyulan şey ise yönetilenlerin gönüllü riayetidir. Zora gerek kalmadan yönetilenlerin kendiliğinden kurallara uyması arzu edilen bir durumdur. Böylesi yumuşak bir geçişi sağlamak için stratejiyi ve politikayı yargısallıktan çıkarıp eğitsel olana taşımak gerekir. Daha birçok alanda bu geçiş sağlanırsa politikalara riayet artacaktır. Yönetim, yasak ve ceza temelinden çıkarılıp sağlık, psikoloji, hijyen gibi alanlar da politikanın birer aracı haline getirilirse menzili genişlemiş ve daha derine nüfuz edebilmiş bir iktidar elde edilebilir.³² Ancak bu şekilde yönetilenler devleti yönetenlerin kendileri için iyi olanı bileceklerini, bu sebeple kanunlara riayet etmenin de kendi iyiliklerine olacağını var sayarlar. İktidarın en etkili olduğu anlar, en az gözlemlenebilir olduğu anlardır. İktidarın kendisini en çok gizlediği, en çok belirsizleştirdiği, izlerini sildiği anlarda, toplumsal düzeyde bir nevi gönüllü tabiiyet/rıza ile itaat etme söz konusu olur. Bu da iktidarın en zorlanmadığı ve en etkin olduğu andır. İktidar ile ilgili genel tanımlara ve bağlantılı olduğu konulara açıklık getirdikten sonra yakın anlamlı olduğu düşünülen tahakküm kavramını incelemek yerinde olacaktır.

1.2.2. İktidar ve Tahakküm İlişkisi

İktidar ve tahakküm, çoğu zaman karıştırılan ve birbirlerinin yerine kullanılan iki kavramdır. Bazı kaynaklara göre iktidarın bir çeşidi olarak görülen tahakküm, bireylerin kendi doğal hallerine bırakıldıklarında yapacak oldukları tercihlerini, seçimlerini zor kullanarak engellemektir. Kendi muhakemelerine uymaktan alıkonan

³¹ James C. Scott, **Anarşizm**, (çev. Barış Taneri), İstanbul: Altıkırkbeş Yayın, 2014, s. 57

³² Lukes, s. 145

bireyler mecburiyet sebebiyle başkalarının emirlerine, kurallarına riayet ederlerse burada tahakküm ilişkisi vardır. Kısaca, tahakküm başkalarını kısıtlama kabiliyetidir.³³

Max Weber'in tahakküm tanımı şöyledir: "Verili spesifik bir içeriğe sahip bir emre, verili bir grup kişinin itaat etme olasılığıdır." Weber; iktidarı baskıya dayanma zorunluluğu olarak tanımlarken tahakkümün, buna maruz kalanların "azami itaat etme isteği" olduğunu var sayar.³⁴ Nicos Poulantzas'a göre tahakküm, bedenin unsurlarına, jestlerine ve davranışlarına yönelik hesaplı bir manipölasyondur.³⁵ Steven Lukes'a göre "tahakküm olarak iktidar, bir failin veya failerin arzularına, amaçlarına veya çıkarlarına çok ciddi kısıtlamalar getirmeyi içerir. Tahakküm olarak iktidar, bu arzu amaç veya çıkarları köstekler, gerçekleştirilmelerini hatta dile getirilmelerini engeller." Hâlbuki özgürlük, bireylerin tercihlerini (bu tercihler ne olursa olsun) gerçekleştirmelerine müdahale etmemektir. Bu noktada Lukes tahakküm kavramının, iktidar mefhumuna "tabi kılınanların kendi doğalarının ve muhakemelerinin emrettiği gibi yaşama özgürlüklerinin azalması" şeklinde bir unsur ilave ettiğini ifade eder. Bir başka tanıma göre tahakküm, birilerinin iktidarının, bir başkalarının "hakiki bir insani faaliyet gösterebilme yetilerini kısıtlayarak çıkarlarını etkilemesi sonucunda ortaya çıkar."³⁶ Buna göre, tahakkümün söz konusu olduğu ilişkilerde özgürlüğün kısıtlanması, hareket ve ifadeye getirilen sınırlandırma ve (muhalif sayılabilecek olasılıklara) her tür engelleme ön plana çıkmaktadır.

İktidarın olduğu yerde özgürlüklerini bir miktar da olsa koruyabilen öznelere söz konusudur. Dolayısıyla aralarındaki ilişkide bir esneklikten bahsedilebilir. Foucault bu konuda iktidar ile tahakküm arasındaki farkı özgür alan ve esneklik kavramlarıyla ortaya koymaktadır.³⁷ İktidar zannedildiği gibi sadece yukarıdan aşağı işleyen, baskıyı tek yönlü ileten bir mekanizma olmayıp; tüm yönlerden gelen, karmaşık bir ağ şeklinde işler. Tahakküm ise tek yönlü ve hiyerarşiktir. İktidar, asimetrik güç ilişkilerini barındırır ve üzerinde iktidar uygulanan bireyler kendilerine çok az da olsa hareket imkânı bulabilirler. Tahakküm altında olan bireyler ise tersine

³³ Lukes, s. 123-125

³⁴ Max Weber, **Ekonomi ve Toplum**, I.Cilt, (çev: Latif Boyacı), İstanbul: Yarı Yayınları, 2012, s. 285

³⁵ Nicos Poulantzas, **Devlet, İktidar, Sosyalizm**, (çev. Turhan Ilgaz), Ankara: Epos Yayınları, 2006, s. 73-75

³⁶ Lukes, s. 160-161, 167

³⁷ Michel Foucault, **Özne ve İktidar**, s. 236

çevrilmesi mümkün olmayan bu ilişkide karar alma özgürlüğünden kendi iradeleriyle eylemde bulunmaya kadar hiçbir alanda serbestlik imkânı bulamazlar.³⁸ Kati bir kısıtlamanın söz konusu olduğu tahakkümde birey veya toplum seçeneksiz kalır ve kesin bir sınırlamaya maruz bırakılır. Tam itaatin gözetildiği bu ilişkide özgürlük ve direniş ihtimalinden söz edilemez.³⁹

1.2.3. İktidarın Stratejileri

Meşru güç kullanma yetkisi olan ve siyasal iktidarın en etkin aktörü konumundaki devletlerin, tabi olanlar üzerinde iktidarlarını tesis edebilmeleri ve sürdürebilmeleri için belli başlı yöntemleri vardır. Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları* eserinde iktidarı uygulamak ve meşru otorite sağlayabilmek için devletlerin toplumlara nasıl şekil verdiklerini tartışmıştır. Bireylerin/öznelerin/vatandaşların olaylar karşısında verdikleri tepkiler, tercihler, değer yargıları, arzuları Althusser'e göre ideolojik bir öğreti ile oluşturulmuştur. Siyasal ideolojik aygıtlarını ve baskı aygıtlarını elinde bulunduran devlet, egemen ideolojisini telkin ederek yönettiği toplumu yeniden üretir. Bu aygıtlar, Foucault'un bireyleri disipline etmek üzere çalışan kurumlarıyla benzerlik taşır.

Toplum üzerinde egemen olan devletin resmi ideolojisi, aslına bakıldığında egemen sınıfın yani devlet iktidarını elinde bulunduranların ve devletin baskı aygıtına doğrudan doğruya, buyurganca komuta eden sınıfın ideolojisidir. Marks'ın geliştirdiği kuram, sınıfsal üst yapı olarak devleti merkez edinmiş, devletin çevresinde yoğunlaşmıştır.⁴⁰ Devlet, Marksist geleneğe göre “yönetici sınıfların (on dokuzuncu yüzyılda burjuva ve büyük toprak sahipleri sınıfı) artı değerın zorla elde edilmesi sürecine (yani kapitalist sömürüye) boyun eğmesi için, işçi sınıfı üzerindeki egemenliklerini güvenlik altına almalarını sağlayan bir baskı “makinesidir.” Devlet aygıtı şu terimleri kapsar: Mahkemeler, polis, ordu, hapishaneler, devlet başkanı, hükümet... Yönetici sınıfların hizmetindeki baskıcı müdahale ve yürütme gücü olarak

³⁸ Zygmunt Bauman, *Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları*, (Çev. Abdullah Yılmaz), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2010, s. 80-81

³⁹ Michel Foucault, *Özne ve İktidar*, s. 224

⁴⁰ Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, s. 57

tanımlanan devlet aygıtı devletin bizatihi kendisidir.⁴¹ Marksistlerin devlet kuramı şöyle özetlenebilir:

- “1)devlet, devletin baskı aygıtıdır;
- 2) devlet iktidarı ile devlet aygıtını birbirinden ayırmak gerekir;
- 3)sınıf mücadelelerinin hedefi devlet iktidarıdır ve bunun sonucunda devlet iktidarını ellerinde tutan sınıflarca (ya da sınıf ya da sınıf bölümleri ittifakı) devlet aygıtının kendi hedefleri doğrultusunda kullanılmasıdır;
- 4)proletarya, var olan burjuva devlet aygıtını yıkmak ve bu ilk aşamada onun yerine bambaşka bir devlet aygıtı koymak, daha ileride ise radikal bir süreci, devleti yıkma sürecini başlatmak için devlet iktidarını ele geçirmelidir.”⁴²

Buna mukabil devlet kuramını geliştirmek için Althusser şunu öne sürer; devletin baskı kurma amacıyla kullandığı aygıtların yanı sıra, baskı aygıtlarıyla aynı şey olmayan ama yan yana kullanılan DİA dediğimiz kavram da büyük öneme sahiptir ve en az baskı aygıtları kadar göz önünde bulundurulmalıdır. Kamusal alandan ziyade, çoğunlukla özel alanlarda ve özelleşmiş kurumlarda görülen bu aygıtlar aşağıda kategoriler halinde sıralanmıştır:

- “1) Dinsel DİA (Farklı kiliselerin oluşturduğu sistem)
- 2) Öğretimsel DİA (özel ve devlet okullarının oluşturduğu sistem)
- 3) Aile DİAsı
- 4) Hukuki DİA
- 5) Sendikal DİA
- 6) Siyasal DİA (değişik partileri de içeren sistem)
- 7) Haberleşme DİAsı (basın, radyo, tv, vb.)
- 8) Kültürel DİA (edebiyat, güzel sanatlar, spor vb.)”⁴³

Devletin Baskı Aygıtlarıyla İdeolojik Aygıtları arasındaki en temel ayrım ise şudur: Üretim ilişkilerini düzenlerken DİA’lar ideoloji kullanarak, devletin baskı aygıtları ise zor kullanarak yeniden üretimi sağlarlar. Bu noktada, devletin ideolojisini topluma empoze etmede en güçlü, en etkili aygıt, öğrenim DİA’sı dediğimiz okuldur.⁴⁴ Hiçbir DİA bu kadar devamlı ve düzenli bir süreçle (haftada 5-6 gün 8’er saat olduğu var sayılırsa) işlevini yerine getiremez. Hem de böylesi kalabalık bir güruha üstelik de küçük yaşlardan itibaren hitap edip kişisel gelişimleri üzerinde etkili olamaz.

⁴¹ A.g.e., s. 163

⁴² A.g.e., s. 167

⁴³ A.g.e., s. 168-169

⁴⁴ A.g.e., s. 170, 181

James Scott halkın eğitimini ve bu eğitimi veren okulları, siyasi olduğu kadar iktisadi kurumlar olarak değerlendiriyor. Vatanseverliğin aşılandığı bu kurumlarda yerel ve bölgesel dilleri geri planda bırakan, etnik ve dini kimliklere üstün gelen bir kimlik yaratılıyor. Ulusuna sadık vatandaş üretmek için tasarlanan okul sistemi bunu “müfredatı ile değil, eğitim dili, standardizasyonu ve tasnif, otorite ve düzen hakkında gizlice yapılan öğretim ile” başarıyor.⁴⁵

1.3. Tahakküme Karşı Koyuş: Direnme Stratejileri

James Scott, Tahakküm ve Direniş Sanatları adlı eserinde şu ifadelerle yer verir:

“Tahakküm ilişkileri aynı zamanda direniş ilişkileridir. Tahakküm bir kez kurulduktan sonra kendi momentinde kalmaz. Tahakküm altındakilerin iradesine karşı bir şekilde iş, üretim, hizmetler ve vergiler elde etmek için güç kullanımı gerektirdiği için çok fazla anlaşmazlık yaratır ve ancak sürekli takviye bakım ve düzeltme çabalarıyla ayakta durabilir. Bakım çalışmasının büyük kısmı güç gösterileri ve temsilleriyle, tahakkümün simgeselleştirilmesinden oluşur.”⁴⁶

Foucault da Scott’la paralel bir bakış açısıyla, iktidarın olduğu yerde direnişin olduğunu; fakat direnişin iktidara göre göre dışsal bir konumda olmadığını ifade etmiştir. Dikkat çekici olan ise, tarihin, sürekli iktidarın galip gelen taraf olduğuna yaptığı vurgudur. Hâlbuki politikaların, kanunların ve kuralların uygulayıcıları için muhatap konumundaki odaklar da tarih sahnesinde yer alır. Bu odakların bir kısmı, çıkarlarıyla örtüşmeyen, karşı çıkma gereksinimleri hissettikleri, uygulamaya yanaşmadıkları politikaların hep karşısında yer alma eğilimindedirler.⁴⁷

Charles Tilly’nin tahakküm ve direniş ilişkisine dair yönelttiği sorular dikkat çekicidir. “Eğer olağan tahakküm, düzenli olarak, madun grupların net çıkarlarına aykırı bir biçimde işliyorsa, madunlar neden riayet ediyorlar? Neden sürekli isyan etmiyorlar veya en azından tahakküm süresince direnmiyorlar?” Tilly’nin bu sorulara verdiği cevaplar şöyledir:

1. Varsayım yanlıştır: Aslında madunlar sürekli fakat gizli yollarla isyan etmektedirler.
2. Madunlar aslında madunlukları karşılığında, çoğu zaman ses çıkarmamalarını sağlayacak ölçüde bir şeyler elde etmektedirler.

⁴⁵ James Scott, *Anarşizm*, s. 96

⁴⁶ James Scott, *Tahakküm ve Direniş Sanatları*, (çev. Alev Türker), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1995, s. 77

⁴⁷ Foucault, *Cinselliğin Tarihi*, s. 71

3. *Madunlar itibar veya kimlik gibi diğer değerli amaçlar peşinde koşarken, kendilerini sömüren ve ezen sistemlerin bir parçası olurlar (Bazı durumlarda 3 numaralı yanıt, 2 numaralı yanıtla eştir).*
4. *Madunlar mistifikasyondan, baskıdan veya sırf alternatif ideolojik çerçevelerin yoksunluğundan ötürü, gerçek çıkarlarının bilincine varamazlar.*
5. *Güç ve atalet, madunları mevcut konumlarına mahkûm eder.*
6. *Direnış ve isyan maliyetlidir; çoğu madun gerekli araçlardan mahrumdur.*
7. *Yukarıdakilerin hepsi”⁴⁸*

Yanıtlardan ilki direnişin sürekli var olduğu iddiasıyla Foucaultcu yaklaşımla örtüşmektedir. Gizli yollarla sürdürülüyor olması ise, çalışmanın ilerleyen kısımlarında yer alan, James Scott’un gündelik direniş taktikleriyle açıklanabilir. İkinci yanıtın içeriğinde (yine Scott’un değindiği), tabi grupların otoritenin temsilcileriyle girdiği gizli işbirlikleri söz konusudur. Bazı emirler ve yasaklamalar zamanla delinebilir hale gelir. Burada bir göz yumma, görmezden gelme aşikârdır ve zamanla madunun elinde fethedilmiş ve “izin verilmiş bir itaatsizlik alanı” oluşur.⁴⁹

Jocelyn A. Hollander ve Rachel L. Einwohner gibi sosyologların ifade ettiği şekliyle direniş, otoriteye karşı muhalif bir harekettir. Devrim, isyan, grev, gösteri, boykot gibi itirazı içinde barındıran her tür çekişmeli siyaset “direnış” olarak değerlendirilir.⁵⁰ Bu direnişler şartları itibariyle olanaklı, zorunlu, olanaksız, kendiliğinden, danışıklı, bireysel, örgütlü, uzlaşmaz, uzlaşmaya yatkın, çıkar güden, kurban vermeye hazır, şiddet içeren veya şiddete dayanmayan türlerde olabilir. Bu başlığın altında şiddet içeren ve şiddete başvurmayan; siyasal olarak nitelenen ve nitelenmeyen; pasif direniş olarak adlandırılan ve toplumsal hareketler olarak değerlendirilen direniş çeşitleri tartışılacaktır.

1.3.1. Maduniyet

Madunların, egemen olanlar tarafından sömürüldükleri aşikârdır. Tabi olan bu grupların tahakküm ile baş edebilmesi için tahakkümü kuranların gerek ideolojik baskılarından gerek yıpratıcı eylemlerinden kaçacak, bunlara maruz kalmayacak alanlar elde etmeleri gerekir. Çalışmanın bu kısmında, madun kavramına bir açıklık

⁴⁸ Charles Tilly, “Domination, Resistance, Compliance... Discourse”, **Sociological Forum**, cilt: 6, sayı: 3, 1991, s. 594

⁴⁹ James Scott, **Anarşizm**, s. 37

⁵⁰ Jocelyn A. Hollander ve Rachel L. Einwohner, “Conceptualizing Resistance”, **Sociological Forum**, cilt: 19, sayı: 4, 2004, s. 535-538

getirildikten sonra madun olanların tahakkümden kaçma yöntemleri, tahakküme karşı koyma yolları incelenecektir.

Madun kelimesi Arapçadan gelmekte olup mā “şey” ve dūn “alt, aşağı” kelimelerinin birleşimidir. Alt taraf, alttaki, aşağıdakiler anlamında kullanılan kelimenin “mevki, rütbe, seviye, servet bakımından aşağı durumda olan kimse”, “tabi olan”, “sessiz kalan”, “emir altında bulunan”, “dışlanan” ve “aşağı öteki” gibi anlamları vardır. İlk kez Antonio Gramsci’nin, hegemonya altında kalan grupları ifade etmek için kullandığı madun (*subalterno*) sözcüğü, kavramsallaşarak siyaset biliminde kullanılır hale gelmiştir. Hapishanedeki sansür sebebiyle “sınıf” kavramının yerine kullandığı “madun”, kapsamı itibarıyla çok daha geniş bir kitleyi işaret eder. Gramsci’ye göre madun, hegemonya altında bulunan ve kamusal alanda söz sahibi olamayan gruplardır. Daha ziyade hâkim sistemin dışında kalmış, temsiliyet hakkı elde edememiş kesimlerdir.⁵¹ Özetle, maduniyet, sınıf, cinsiyet, etnik köken, kast, yaş, sosyal statü gibi açılardan, her anlamda alt ve aşağı tabakada yer alan kesimler için kullanmıştır.

Maduniyet Okulu denilen ve Post-Kolonyalizm vurgusuna sahip ekol ise daha geç dönemde (1980’ler) Hindistan’daki araştırmacılar tarafından ortaya çıkarılmıştır. Seçili Maduniyet Çalışmaları adıyla kolektif hazırladıkları derleme kitap, alanın en bilindik eseridir. Öncülüğünü Ranajit Guha, Gayatri Chakravorty Spivak, Partha Chattarje, Gautam Bhadra, Gyanendra Pandey ve Dipesh Chakrabarty’nin yaptığı bu ekol, tarih yazımını bir bakıma Annales Okul’la benzer şekilde eleştirirler. Alışıl gelmiş tarih yazıcılığının, özellikle Afrika, Hindistan ve Latin Amerika’daki sesini duyuramayan, temsil edilemeyen, toplumda ezilen grupları tarihin öznesi olarak görmemesi Maduniyet Okulunun temsilcileri için bir sorundur. Şarkiyatçılığa da şüphecî ve eleştirel yaklaşan bu ekol, Edward Said’den esinlenmiştir.⁵² Maduniyet çalışmaları zaman zaman “History from Below” -tarihe aşağıdakinin gözünden

⁵¹ Antonio Gramsci, **Selections From the Prison Notebooks of Antonio Gramsci**, ed. Quintin Hoare ve Geoffrey Nowell Smith, New York: International Publishers, 1971, s. 52, 53, 396

⁵² Ebru Yetişkin, “Postkolonyal Düşünce ve Madun Çalışmalarından Neler Öğrenebiliriz?”, *Türk Sosyal Bilimler Derneği 13. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi*, Ankara, 4-6 Aralık 2013. URL: <http://www.ebruyetiskin.com/postkolonyal-dusunce-ve-madun-calismalarindan-neler-ogrenebiliriz/>. Erişim tarihi: 12 Nisan 2019.

bakmak- olarak tabir edilir. Teorik altyapısında yapısökümüne⁵³ başvurulur ve genellikle saha çalışmalarıyla desteklenir.

Gayatri Spivak'ın tanımına göre madun “dikey - ve bir anlamda dışa doğru- toplumsal hareketlilik olanaklarından mahrum bırakılmış kişi ve gruplar”dır.⁵⁴ Ranajit Guha ise madunu “kendisini ister sınıf, kast, yaş, cinsiyet ve makam olarak isterse de başka bir şekilde gösterebilir Güney Asya’da tabiiyetin vasfının genel adı” olarak tanımlar.⁵⁵ Seçili Maduniyet Çalışmaları’na katkı sunmuş olan Dipesh Chakrabarty 1890–1940 arası dönemde işçilerin çalışma şartlarını incelemiş, işveren, hükümet ve kenevir işçileri arasındaki ayrımı mukayeseli olarak ele almıştır. Diğer bir araştırmacı Partha Chatterjee; Foucault’tan esinlenerek köylü ve parya gruplarla toplumun diğer unsurları arasındaki güç ilişkilerine ışık tutmuştur. Maduniyet ekolünün eğildiği konulardan biri de Hint tarihi ve Hint toplumdur. Bilindiği üzere, tarihsel olarak Hint toplumunda kast sistemi süregelmekteydi. Bu sistemin en belirgin hale geldiği, sınıflar arası eşitsizliğin en katı şekilde hissedilir olduğu dönem, Hindistan’ın sömürgeleştirildiği dönemdir. Büyük Britanya Hindistan’ı daha rahat yönetebilmek için kast sistemindeki ayrımları kullanmayı sürdürmüştür; fakat süreç, Mahatma Gandhi önderliğinde başlatılan ve Hint toplumundan oldukça geniş destek bulan, isyan hareketini ortaya çıkarmıştır.⁵⁶ Bu yeni siyasi bilinç, daha sonra toplumsal hareketler literatüründe pasif direniş ve sivil itaatsizlik kavramları olarak yer bulmuştur.

⁵³ “Yapısökümcülük (Deconstructionism): Metni anlamamanın -yalnızca ve ayrıksı olarak-ampirizm dışsal gerçekliğine, Tanrıya, akla, ahlâka, objektifliğe ya da yazarın amacına (bkz. Yazarın Ölümü) yapılan göndermeye bağlı olmadığını ileri süren Jacques Derrida’nın (1930-) ortaya attığı bir terim. Mutlak anlamın doğduğu bir kaynağa ilişkin söz-merkezci nosyona karşı çıkarak; anlamın, keyfi ve mecazi/figüratif olarak üretildiği varsayımından yana tavır alır.

Yapısökümcü Tarih (Deconstructionist History): Tarihte; olguculuk, yansız analiz, objektiflik, hakikat olarak dile getirilen ampirizmin geleneksel varsayımlarıyla; tarih, ideoloji, kurgu ve perspektif arasında süregiden bölünmeleri sorgulayan bir araştırma modeli. Yapısökümcü tarihe göre dil dilsel mecaz/figürasyon gücümüz yoluyla tarihsel delilleri düzene sokmak ve açıklamak için kullanılan kavramlar ve kategoriler kadar tarihin içeriğini de oluşturur.” Alun Munslow, **Deconstructing History**, New York: Routledge, 2001, s. 180

⁵⁴ Gayatri Chakravorty Spivak, ‘The New Subaltern: A Silent Interview, Gayatri Chakravorty Spivak’, **Mapping Subaltern Studies and the Postcolonial**, Vinayak Chaturverdi (haz.), Londra: Verso, 2000, s. 325.

⁵⁵ Ranajit Guha (Ed.), **Subaltern Studies I: Writing on South Asian History and Society**, Delhi: Oxford University Press, 1982, s. vii

⁵⁶ Beyaz Arif Akbaş, **Postkolonyalizm Denemeleri**, Sivas: Yalnızgöz Yayınları, 2014, s. 40-41

Post-kolonyalizmin açıklanmasında maduniyet kavramının kullanılması sadece çalışılan konuya değil madun kavramının kendisine de katkı sağlamıştır. Çalışmalar arttıkça anlam yelpazesi genişleyen madun artık dar bir kalıpta değerlendirilmemektedir. Bu yelpazede madunlar sadece ezilen, sessiz kalan, dışlanan unsurlar değildirler; birçok vakada, bulundukları toplumun şartlarını değiştiren, zaman zaman rejimlerin dönüşümüne neden olan unsurlardır.

1.3.2. Milliyetçilik ve Madun Olma İlişkisi

Milliyetçilik, benimsendiği toplumlarda etnik köken, soy-kan bağı, kültürel ve tarihi geçmiş gibi ortak değerleri ön plana çıkaran modern döneme ait bir ideolojidir. Benedict Anderson, “milliyetçilik kadar milliyetin de (ulusolmaklığın) özel bir kültürel yapım türü” olduğunu belirtmiştir. Hayali Cemaatler kitabında, ulusu, din ve kan bağı gibi eski tip cemaatlerin yerini alan hayal edilmiş bir topluluk olarak ele alan yazar, milliyetçiliğin, Avrupa’da meydana gelen halk hareketleri sonrasında emperyalist güçler ve emperyalizme karşı mücadele gösteren Üçüncü Dünya ülkeleri tarafından örnek alınan bir model olduğunu söylemektedir.⁵⁷ Anderson, milliyetçiliğin, akrabalık ve din gibi fenomenlerle bir arada düşünüldüğünde daha anlaşılır sonuçlar vereceğini belirtir ve uluslarla ilgili şu tanımı önerir: “Ulus hayal edilmiş bir siyasal topluluktur- kendisine aynı zamanda hem egemenlik hem de sınırlılık içkin olacak şekilde hayal edilmiş bir cemaattir.” Aynı ulusa mensup üyeler, ulusa aidiyet bağı ile bağlı diğer üyeleri tanımayacak veya onlarla tanışmayacak olmalarına rağmen onların var olduklarını hayal ederler. Ulusa üye her bir üyenin zihninde toplumların muhayyilesi yaşamaya devam eder. Milletleri uğruna türlü fedakârlıklarda bulunan hatta yeri geldiğinde canlarını kaybetmeyi göze alanların bu davranışları, Anderson’a göre, bireylerin kendi hayal ettikleri topluluğa duymuş oldukları güçlü yoldaşlık ve kardeşlik duygusuyla açıklanabilir.⁵⁸ Bu noktada bireyin kendisini ve ait olduğu ulusu biricik, eşsiz olarak tahayyül etmesi de olasıdır. “Biz” ve ait olunan ulus, diğerlerinden farklı olmalıdır. Farklılıklar ön plana çıkarıldıkça bir öteki-inşaası başlar. Aslında öteki inşaası devam ederken kendi ulusuna ait özellikler

⁵⁷ Benedict Anderson, **Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması**, İstanbul: Metis Yayınları, 2011, s. 18

⁵⁸ Anderson, **Hayali Cemaatler:...**, s. 20-22

ve ulus bilinci de aynı oranda inşa olur. Hem de bu bilincin oluşmasında en büyük yardımcı, gündelik hayat içerisinde çokça kullanılan sembol ve tabirlerdir. Örneğin, ulusal marşlar, bayraklar, lider resimleri, para, kolektif bellekte yer alan ulusal kahramanlık öykülerine yapılan atıflar sayesinde toplumlara bir ulus oldukları devamlı bir şekilde hatırlatılır.⁵⁹

Milliyetçilik üzerine çalışmaları bulunan bir başka akademisyen Ernest Gellner ulusların doğal olmadığını, aksine birer mit olduklarını savunur. Ulusçuluk, “etnik sınırların siyasal sınırların ötesine taşmaması ve özellikle bir devletin içindeki etnik sınırların iktidar sahipleriyle yönetenleri birbirinden ayırmamasını öngören bir siyasal meşruiyet kavramıdır.” Siyasal birim ile ulusal birimin örtüşmesinden yola çıkan bu ilkenin çiğnenmesi durumunda duyulan kızgınlık veya bu ilkenin gerçekleştirilmesi durumunda duyulan tatmin “ulusçu duygu” olarak açıklanır.⁶⁰ Gellner’in iddiası, ulusçuluğun yalnızca modern dünyada var olan bazı toplumsal koşullarda geliştiği ve ulusçuluğun ulusları doğurduğu yönündedir.⁶¹ Bir ideoloji olarak ulusçuluk “...derinliğine içselleştirilmiş, her biri devlet tarafından korunan eğitime bağlı üst kültürlerle dayanan yeni biçim bir toplumsal örgütlenmenin sonucudur.” Gellner, kültürel çeşitliliğe yapılan vurguya rağmen türdeşliğe de sıkı sıkıya bağlı olan bu ideolojiyi sorgulamaktadır. İnsanların kültürel olarak türdeş birimler ve ilişkiler içinde yaşaması gerektiğinin kabulünü eleştirir. Ortak/resmi dil ve eğitim yoluyla, alt kültürlerin üst kültürler karışında erimeleri daha olası hale gelir. Standartlaşmış, türdeş, merkezi kültürün desteklenmesi üst kültürün de bir uzantısı olan devlet tarafından sağlanmaktadır.⁶²

Eric Hobsbawm, milletlerin tarih kadar eski olmadığı iddiasındadır. Milleti oluşturan şeylere ilişkin önsel hiçbir tanım öngörmemektedir. Başlangıç noktası olarak kendilerini bir milletin üyeleri gören yeterli büyüklükteki insan topluluklarının millet sayılması ile yetinir. Milleti milliyetçiliğin kavramsallaştırdığı bir kavram olarak ele alır. Yani millet, milliyetçiliğin doğurduğu bir kavram olarak incelenmiştir. Hobsbawm, milliyetçilik terimini Gellner’e hak vererek politik birimle milli birimin

⁵⁹ Michael Billig, **Banal Milliyetçilik**, İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2002, s. 15-18; 85-88

⁶⁰ Ernest Gellner, **Uluslar ve Ulusçuluk**, İstanbul: İnsan Yayınları, 1992, s. 19-20

⁶¹ A.g.e., s. 105

⁶² A.g.e., s. 88-93

uyumlu olması gerektiğini savunan bir ilke olarak ele alır. Gellner'i eleştirdiği ve ondan ayrıldığı nokta ise, milletin özünde tepeden oluşturulduğuna inansa da, aşağıdan bir bakışla da analiz etmedikçe anlaşılamayacak bir olgu olarak ele almasıdır. Hobsbawm milli meseleyi, yalnızca bir devlet kurma özlemi ile değil, politik, ekonomik ve toplumsal dönüşümün kesişim noktası olarak anlamlandırmaktadır.⁶³

Hobsbawm'ın çalışmasının öne çıkan özellikleri şöyledir.⁶⁴

*Milliyetçiliği Gellner'in tanımladığı gibi “esasen politik birim ile milli birimin uyumlu olması gerektiğini savunan bir ilke” anlamında kullanmıştır.

* Milleti ne asli ne de değişmez bir toplumsal birim olarak görür. “Analitik düzlemde milliyetçilik milletlerden önce gelir. Milletler devletleri ve milliyetçilikleri yaratmaz.”

* Milli meseleyi bütüncül bir yaklaşımla ele alma gayesindedir. Bu sebeple, milletleri ve çağrıştırdığı olguları politik, teknik, idari, ekonomik ve diğer şartlar çerçevesinde incelemek gerekir.

*Millet özünde tepeden oluşturulmuştur. Ancak sıradan insanların umutları, çıkarları, özlemleri, ihtiyaçları göz önünde bulundurulsa, aşağıdan değerlendirme yapılmış olur.

Hobsbawm'ın milliyetçiliğin, tarihi kendi amacına uygun olarak kullanmasından dem vurur. “Tarihi yanlış yazmak bir millet olmanın parçasıdır” diyen Ernest Renan'ı hatırlatarak, eğer uygun bir tarih söz konusu değilse bunun derhal yaratılabileceğini ifade eder. Bir nevi üstünlüklerin ön plana çıkarıldığı tarihler kurgulanır.⁶⁵ Buna göre, bir milletin inşa sürecinde tarihi gerçeklerden sapmak veya bazı tarihi gerçekleri gizlemek; özellikle zaferleri ön plana çıkararak kahramanlık hikâyelerinden faydalanmak milliyetçiliğin doğasında vardır. Hobsbawm'ın milliyetçilik literatürüne kattığı diğer bir kavram da “icat edilmiş gelenekler”dir. “Törenselleşmiş ya da sembolik bir nitelik taşıyan ve açıkça ya da örtülü bir şekilde kabul

⁶³ Eric Hobsbawm, **1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik**, (çev.) Osman Akınhay, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2010, s. 22-23

⁶⁴ A.g.e., s. 24-27

⁶⁵ Eric Hobsbawm, **1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik**, s. 27

edilmiş kuralları olan bir dizi alışkanlık ve uygulama” olarak tanımlanan icat edilmiş geleneklerin en belirgin olanı milli bilinçtir. Milli bilinci oluşmasında da en büyük pay milli eğitime ve tarih öğretisine aittir. İcat edilmiş milletlerin, varlıklarını meşru kılmanın yolu yalnızca tarihi istenilen şekilde değiştirmekten geçmez. Hobsbawm’ın toplumsal mühendislik ürünü olarak gördüğü milliyetçilik, millet yaratma sürecinde ulus devleti yüce kılan ortak bir tarih, mitler, destanlar ve milli kahramanlar gibi ulusal semboller icat eder.⁶⁶

“Modern ulus devlet, nüfusu insanların farklı, yerel uygulamalarıyla homojen hale getirmeye çalıştı. Neredeyse her yerde devlet bir ulus oluşturmayı denedi. Bunun için büyük ölçekli bir homojenleştirme projesi gerekliydi. Pek çok dil ve lehçe, eğitim ve öğretim üzerinden standart bir ulusal dile dönüştürüldü, zira karşılıklı olarak anlaşamıyorlardı- dönüştürülen dil genellikle baskın olan bölgenin aksanıydı. Bu dillerin yok oluşuna sebebiyet verdi; yerel sözlü ve yazılı edebiyat yok oldu; keza müzik, efsaneler ve hikâyeler; koskoca anlam dünyaları. Yerel kanun ve geleneksel pratik çeşitliliği yerine her yerde en azından temelde aynı olan ulusal hukuk sistemi geldi. Toprağı kullanma çeşitliliğinin yerine vergi toplamayı daha etkili bir hale getirmek için bölgelere isim koyma, kayıt ve transfer ettirme sistemleri geldi. Bu tek biçimliliğin ütöpik resmi nadiren başarıldı, ama başardıkları bir şey kesindi: yerel şeylerin yok edilmesi.”⁶⁷

Yok olmayan yerel uygulama ve pratikler ise gizli senaryolar ve anonim eylemlerle kuşaktan kuşağa aktarıldı. Yok edilemeyen dini ritüeller, yerel diller, sözlü edebiyatın kalıntıları güvenilir mekânlarda korunmaya devam etti.

Gramsci tarafından kavramsallaştırılan, Guha ve Spivak’ın katkılarıyla geliştirilen maduniyet kavramı ile tabi olan, hegemonya dışında kalıp aşağı tabakadan olan gruplar kastedildiğinden yukarıda bahsedilmişti. Özellikle Guha ve Spivak ile birlikte bu kavram post-kolonyal dönemi aydınlatmak için kullanılmış ve o dönemle ilişkilendirilmiş olsa da Balkanlar coğrafyasını ve demografisini açıklarken de sıklıkla baş vurulabilecek bir kavramdır. Bölgenin etnik çeşitliliği, Osmanlı İmparatorluğu egemenliğinden sonra kurulan yeni devletlerin etnik ve dini azınlıkları yönetimleri altında bulundurmaları gerginliklerin tırmanmasına sebep olmuştur. Bir yanda kurulan devletin resmi dilini anadili olarak konuşan, aynı dine mensup, aynı soya ve ırka dayanan asli vatandaşlar vardı. Diğer bir yanda madun konumundaki azınlık gruplar,

⁶⁶ Umut Özkırımlı, **Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış**, Ankara: Doğubatı Yayınları, 2019, s. 133-137

⁶⁷ James Scott, **Anarşizm**, s. 80

devletlerin kurmak istedikleri homojen ulus-devlet gayesinin önünde engel olarak görülüyorlardı. Çoğu Balkan devletinde I. Dünya Savaşı ardından imzalanan azınlık ve insan haklarının korunmasına yönelik uluslararası antlaşmalara uyulmamıştır. “Öteki” muamelesi gören azınlıklar ya sosyal ve siyasi haklarından mahrum bırakılmış ya asimile edilmeye çalışılmış ya da din değişikliğine zorlanmıştır. Bazı örneklerde devlet veya kendini devletin asli unsuru gören failler “kendinden olmayanların” yaşam haklarını dahi ellerinden almıştır. Bu çalışmanın öznesi olan Bulgaristan Türkleri, bulundukları toplum içinde etnik ve dini azınlık olmaları sebebiyle madun olarak ele alınmışlardır.

1.3.3. Madunların Direniş Stratejileri

Yukarıda da bahsedildiği üzere, Foucault iktidar ilişkilerinin olduğu yerde direnişin de var olduğunu ileri sürer.⁶⁸ Foucault direnişin olduğunu iddia edip konuya kapsamlı açıklamalar getirmese de Hapishanenin Doğuşu’nda yer verdiği şu ifadeler direniş meselesine bakışını anlamakta yol göstericidir. Alt tabakalar “kendilerine yasalar ve örflerle dayatılmış olan hususların kıyılarında, zor kullanarak veya inat ederek fethedilmiş bir hoşgörü alanına sahiptirler. Vazgeçilmez olan bu alan bir varoluş koşuluymdu. Onu savunmak için çoğu zaman ayaklanmaya hazırdırlar.” Bu alana bir daraltma ya da kısıtlama gelecek olursa halk çalkalanmaya başlardı.⁶⁹ Buna göre, kaderi yönetilmek olan, egemene tabi olmaktan başka çaresi olmayan madunlar mutlak surette direnişe başvuruyorlardır. Ne var ki, bu başvuru illa görünür mahiyette olmayabilir. Görünmüyor olması o direnişin yok sayılmasını gerektirmez.

“Yönetilmek, bilgisi ve erdemi olmayan yaratıklar tarafından sürekli gözlenmek ve gözetlenmek, incelenmek, düzene sokulmak, ideoloji telkin edilmek, nutuk atılmak, listelenmek, işaretlenmek, değerlendirilmek ve değer biçilmek, kınanmak ve emir almaktır. Yönetilmek, her işlemde, alışverişte, harekette not edilmek üzere, kaydedilir, sayılır, değer biçilir, uyarılır, önlenir, reforme edilir, ıslah edilir ve düzeltilir.”⁷⁰

Yönetimlerin, kontrol altına almak için bu denli çok yöntemi varsa direnen grupların da emirleri yerine getirmemek ve yasakları delmek üzerine geliştirdikleri birçok yöntem olabilir.

⁶⁸ Özne ve iktidar, 2000, s. 236

⁶⁹ Michel Foucault, Hapishanenin Doğuşu, s. 138

⁷⁰ Pierre-Joseph Proudhon, General Idea of the Revolution in the Nineteenth Century, London: Freedom Press, 1923, s. 293-294

İktidar ilişkileri, yönetilenlere hareket imkânı sağlar, iktidarı tahakkümden ayıran da bu “pay bırakmış olma” durumudur. Bırakılan bu alan maduna sadece kaçıp kurtulma veya maruz kalmama fırsatı sunabileceği gibi durumu tersine çevirmeye yarayacak bir mücadele alanı da sunabilir. Madunların direnişleri gizli kapaklı olabileceği gibi ulu orta da gerçekleşebilir. Bazen direnişlere, benzer baskılara maruz kalmış madun bireylerin bir kısmının katılımı sağlanamazken, beklenmedik bir şekilde egemen gücün saflarında yer alanların taraf değiştirip direnişe destek verdiği gözlemlenir. Böylesi girift ilişkilerin var olduğu direniş konusunda çeşitli yaklaşımlar mevcuttur.

Direnişin, mutlak surette kamusal alanda⁷¹ görünür olmasını ve eylemcinin bunu bilinçli yapmasını zaruri gören Tilly, Hollander ve Einwohner gibi araştırmacılar, direnişin siyasal bir kolektif eylem olabilmesini bu şartlara (görünürlük ve niyetlilik kıstasına) bağlarlar.⁷² James Scott, Michel Foucault ve Michel De Certeau gibi düşünürler ise, tahakkümü elinde bulunduranın çoğunlukla dikkatini çekmese bile gerçekleştirilen sessiz, bireysel eylemlerin de direniş kategorisinde incelenmesi gerektiğini savunurlar. Direniş eylemleri sonucunda güçlü olanların konumlarını kaybetmesi amaçlanır. Bunun başaramadığı durumlarda hiç olmazsa gücü elinde bulunduranın denetlenebilmesi veya onunla uzlaşmaya varılması bile olumlu neticelerdir. De Certeau bu sebeple “tüketim taktikleri yani zayıfın güçlüden çıkar sağlamak, güçlüyü oyuna getirmek için kurduğu bu mühendislik bilgisi, bu nedenle günlük alışkanlık, tutum ve uygulamaların siyasallaştırılması sonucunu getirir” der.⁷³ Direniş çalışmalarına ve özellikle madunların, ezilenlerin direnişleriyle ilgili çalışmalara büyük katkı sağlamış olan James Scott, “apolitik” ya da “irrasyonel” davranışların aslında, önceden, bilinçli bir siyasallık itibarından yoksun bırakılmış siyaset biçimleri olduğu” iddiasıyla yola çıkmıştır. Bu sayede, bir şeyin siyasi hareket

⁷¹ “İnsanların özgürce tartıştığı, herkesin katılımına açık, şiddetten ve kişisel çıkarlardan arınmış tartışma ve iletişimin hüküm sürdüğü, rasyonel-eleştirel söylemin yeşerdiği, devletin müdahalesinden ve en genel anlamda siyasetten azade bir alandır” kamusal alan. Y. Doğan Çetinkaya, “Tarih ve Kuram Arasında Toplumsal Hareketler”, **Toplumsal Hareketler Tarih, Teori ve Deneyim** (Der.) Y. Doğan Çetinkaya, 4. Baskı, İstanbul: İletişim yayınları, 2018, s. 58

⁷² Charles Tilly, **Toplumsal Hareketler 1768-2004**, İstanbul: Babil Yayınları, 2008, s. 26-28; Hollander ve Einwohner, s. 539

⁷³ Michel De Certeau, **Gündelik Hayatın Keşfi – I**, (çev.) Lale Arslan Özcan, Ankara: Dost Yayınları, 2009, s. 52

olarak nitelenebilmesi için mutlak surette kamusal varlığa ve kamusal hedeflere sahip olması gerektiği algısını yıkmaya çalışmıştır. Siyasetin formel ve kısıtlı tanımının uygulanmadığı bütün alanlara -ya tüm bunlar siyaset olarak görülürse? sorusunu sorarak bu konuya dair genel bakış açısını değiştirmeyi amaçlamıştır. İnsanların vahşi ya da otoriter bir iktidarla karşılaştıklarında sergilediği ayak sürüme, uyumsuz olma ve bu türden diğer taktikler aslında tarih boyunca, nüfusun büyük kısmı açısından “genellikle uygun yegâne siyasi araçlardır” iddiasında bulunmuştur.⁷⁴ De Certeau’ya göre gündelik hayattaki bu taktik ve manevralar sayesinde iktidarın tesis ettiği mekanizmanın işleyiş yönü saptırılmaktadır.⁷⁵

Direnişin bilinmedik, alışlagelmemiş türleri vardır ve bu da siyasettir yargısına ulaşan Scott, iktidardan yoksun grupların “alt-siyaset”i kullandıklarını ifade ederken, bu olguyu “başka hiçbir alternatifi olmayanların siyasetidir” diye açıklamaktadır.⁷⁶ Politik aktivite olarak görünen alanın dışında bir düzlem vardır. Burada sınıfa karşı meydana getirilen karşı koymalar hep tehlikeli bulunmuş ve engellenmeye çalışılmıştır. Bu karşı koymalar ayak sürümek, izinsiz avlanmak, aşımak, aldatmak ve örtbas etmek, sabotaj, askerden firar etmek, olman gereken yerlerde olmamak, kaçak oturmak ve kaçak durumunda olmak şeklinde gerçekleştirilebilir.⁷⁷ Bu noktada Scott’un görüşlerine yer vermeden önce direnişin görünürlük ve eylemcinin bilinçli olması kıstaslarını yerine getiren ve aslında direniş denince ilk akla gelen toplumsal hareketler literatürünü incelemek faydalı olacaktır.

1.3.3.1. Toplumsal Hareketler Repertuarı

Toplumsal hareketler ve direniş konularındaki eserleriyle alana katkısı büyük olan Charles Tilly eylem repertuarı kavramını da literatüre kazandıran kişidir. Repertuar, “eylemlilik sırasında eylemcilerin kullanabilecekleri sınırlı eylem biçimlerinin tümünü” kapsar ve “paylaşılan ortak çıkarlar temelinde birlikte hareket

⁷⁴ Scott, **Toplum Gibi Görmek**, s. 63

⁷⁵ Michel De Certeau, **Gündelik Hayatın Keşfi – I**, s. 48; M. De Certeau taktik kavramını bilinçli kullanmış olup stratejiden ayırmaktadır. Ona göre strateji planlı, programlı bir uygulama olup iktidarın veya güçlülerin silahıdır; taktik ise zayıf olanın güçlü olanın alanına sızmak suretiyle kendini korumaya aldığı veya elini güçlendirmeye çalıştığı yöntem ve araçlardır. A.g.e., s. 54

⁷⁶ Scott, **Toplum Gibi Görmek**, s. 76, 77

⁷⁷ Scott, **Anarşizm**, s. 17; Robert Darnton, **Büyük Kedi Katliamı: Aydınlanma Fransa’sında Düşünceler İnanışlar**, (çev. Mustafa Yılmaz), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2017, s. 39

etmek için kullanılan araçlar” olarak tanımlanabilir.⁷⁸ Grupların veya bireylerin birbirinden farklı taleplerini dile getirmekte kullandığı repertuvarlar zamanla değişim gösterir, birbirinden etkilenir. Durağan olmayan repertuvar, öğrenilebilir özelliği ile gruplar arasında örnek alınıp kendi şartlarına göre adapte edilebilir. Geçmişte deneyimlenmiş eylem repertuvarları genişleyerek, çeşitlenerek gelecek nesillere aktarılır.⁷⁹

Eylem repertuvarlarının diğer bir özelliği de aktörlere ve siyasal rejimlere göre şekillenmeleridir. Uygulayıcıları bu repertuvarı deneyimlerken bir nevi sınımış olurlar. Baskı görürlerse, bu noktada repertuvar değişime uğrar veya ortadan kalkar. Repertuvarların sınırları rejimlerin karakterine bağlıdır. Aynı zamanda eylemcilerin, iktidarın baskısı karşısında verdiği reaksiyon da yine eylem repertuvarını şekillendirir.⁸⁰

Madunlar diye nitelendirilen, aşağı tabakadan sayılan sıradan insanların, köylülerin eylemleri, isyanları, direnişleri hep var olmuştu fakat tarihi metinlerde genelde göz ardı edilmişlerdi. Farklı çatışma örüntülerinin ve direniş türlerinin kadim olması ve kroniklere yansıtılmaması geleneği on dokuzuncu yüzyıldan itibaren kırılmıştır. Ne var ki, toplumsal hareket olarak nitelenebilecek bu eylemler, ilk örneklerinde küçültücü bir şekilde kaleme alınmıştır.⁸¹ Kuru kalabalıklar olarak görülen veya içgüdüleriyle hareket eden “mahlûklar” olarak tanımlanan bu kitlelerin hayata ve hayatta kalmaya dair verdikleri mücadele önemsiz görülüyordu. Metalaşma süreci, kırsalın terk edilmesi ve şehirlere göç ciddi bir dönüşümdür. Üstelik toplumsal kargaşaları da beraberinde getirmiştir. Vergi ayaklanmaları, grevler toplumsal mobilizasyonu yavaş yavaş görünür hale getirmiştir. Bunun ardından kitlelerin toplandığı alanlar siyasi meselelere ve ekonomik krizlere yönelik tepki ve mücadelelere sahne olmuştur.⁸²

⁷⁸ Charles Tilly, **The Contentious French**, Cambridge: Belknap Press, 1986, s. 4, 10

⁷⁹ Donatella Della Porta ve Mario Diani, **Social Movements an Introduction**, Blackwell Publishing, 2006, s. 181-183

⁸⁰ Tilly, **The Contentious French**, s. 10; Charles Tilly, **Regimes and Repertoires**, Chicago: The University of Chicago Press, 2006, s. 16, 214

⁸¹ Y. Doğan Çetinkaya, s. 25-30

⁸² A.g.e., s. 28-29

Gustave Le Bon, toplumsal hareketleri irrasyonel bulmakta ve bu hareketleri kalabalıkların aşırı ve sapkın eylemleri olarak nitelemektedir. Kitle Toplumu Kuramı adı verilen bu görüşe göre, birey tek başınayken ne kadar sağduyulu ve akli başında ise, kalabalık içerisinde bir o kadar vahşi ve içgüdüleriyle hareket eden bir mahlûka dönüşür. Çünkü kitleler aşırı duyguları pompalayarak kalabalıkları belli bir düşünceye sevk edip ona uygun şekilde hareket etmesini sağlarlar.⁸³ Kitlelerin eylemlerini tam tersine rasyonel bulan düşünürler de vardır. Tedd Gurr, yoksunluk duygusu ve karşılanmamış beklentilere dikkat çekmiş, bunların bireylerin eyleme geçmesindeki en önemli motivasyonlar olduğu üzerinde durmuştur.⁸⁴ Toplumsal eylemleri kör inançlar uğruna gerçekleştirilen hareketler değil, bilinç barındıran tercihler olarak nitelendiren Mancur Olson, bireyin eylemlerini iktisattaki kâr-zarar hesabına dayandırır. Kolektif Eylemin Mantığı adlı eserinde, eylemcilerin çıkarlarını maksimize eden ne ise, o yolu tercih ettiklerini, yapmadıkları takdirde neler kaybedebileceklerini (nelere katlanmak zorunda kalacaklarını) göz önünde bulundurdıklarını öne sürmüştür.⁸⁵

Kaynak Mobilizasyonu Teorisinde, toplumsal hareketlerin ortaya çıkabilmesi için finansal kaynakların seferber edilmesi gerekliliği üzerinde durulur. Nedenlerden çok eylemlerin oluşabilmesi için gerekli ortam ve şartları değerlendiren John McCarthy ve Mayer Zald'a göre, toplum içinde belli bir mesele üzerinde hemfikir olan ve her an harekete geçmeye hazır bireyler potansiyel olarak zaten hep vardır, önemli olan onların bu tasarısını aktif hale getirebilecek kaynakların mobilizasyonudur. Kaynak toplamak, gerekli personeli sağlamak, fikirleri potansiyel alıcılara aktarmak ancak bu kaynaklar sayesinde olur ve eylemler hayata geçirilir.⁸⁶

Kitleleri harekete geçiren, onları seferber eden öğeler elbette ki çok çeşitlidir fakat sadece maddi kaynaklarla açıklanamaz. Ron Aminzade, Doug McAdam ve Elizabeth J. Perry gibi sosyal bilimciler diğer öğelerin neler olabileceğine dair fikir yürütmüşler ve duyguların toplumsal hareketler için hayati öneme sahip olduğunu dile getirmişlerdir. Kimliğin muhafazasından, toplumsal hareketlerdeki sürekliliğin

⁸³ Gustave Le Bon, **Kitleler Psikolojisi**, İstanbul: Hayat Yayıncılık, 1997, s. 19, 25-28, 45, 115

⁸⁴ Ted Robert Gurr, **Why Men Rebel**, Princeton: Princeton University Press, 1970, s. 13, 32-33

⁸⁵ Mancur Olson, **The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups**, Cambridge: Harvard University Press, 20. baskı, 2002, s. 2

⁸⁶ John D. McCarthy ve Mayer N. Zald, "Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory", **American Journal of Sociology**, cilt: 82, no: 6, (May, 1977), s. 1215-1216

sağlanmasına değin çok çeşitli süreçlerde etkin rol oynayan duygular bazen gizli birer motivasyon ögesi halini alır. Aminzade, McAdam ve Perry, eylemi gerçekleştirenlerin duygu-düşünce yapısı, inançları, hassasiyetleri, ahlaki değerleri, algıları, sembolleri, öncelikleri, kutsalları nelerdir? Sorusuna cevap aranması gerektiğini savunmuşlardır. Bunlara bakılmadan hareketlerin yapısının veya işleyişinin anlaşılamayacağını üzerinde durmuşlardır.⁸⁷

- *Sivil İtaatsizlik ve Şiddetsiz Direniş*

Şiddet içeren direniş türlerinden bahsederken devlet dışı silahlı muhaliflerin giriştikleri mücadeleler kastedilir. Bu tür direnişe terörist hareketler, gerilla savaşları, devlet dışı milis kuvvetleri örnek gösterilebilir. Şiddet içermeyen direniş türü ise devlet dışı silahsız muhalif mücadeleyi tarif eder.⁸⁸ Boykotlar, protesto yürüyüşleri, meydan işgalleri, gösteriler, oturma eylemleri, grevler bu tür mücadeleye örnektir.

Sivil İtaatsizlik; “hükümet ya da bir şirket tarafından uygulanan veya uygulanacak olan bir politikaya itiraz etmek amacıyla (bir veya daha çok) yasanın kasten ve uluorta ama zora başvurmadaan çiğnenmesidir.”⁸⁹ Paul F. Power’ın tanımına göre sivil itaatsizlik; bir rejimin yasasını veya politikasını değiştirmeyi amaçlayan, bunu yaparken kişilere fiziksel zarar vermemeye ve diğerlerinin haklarını gözetmeye riayet eden, rejim kurallarını kasıtlı, kamuya açık ve aleni bir şekilde ihlal etmektir.⁹⁰ David Thoreau’ya göre sivil itaatsizlik, gayri ahlaki yasaların sivil olarak ihlal edilmesidir. Bu kanuna muhalefetin sivil yani şiddet dışı bir tarzda uygulanması gerekir. Ek olarak, yaptırımından çekinmeden kanunlara, kurallara karşı gelme istekliliği söz konusudur.⁹¹

⁸⁷ Elizabeth P. Jerry, “Moving the Masses: Emotion Work in the China Revolution”, **Mobilization**, cilt: 7, no: 2, (Haziran 2002), s. 111-113, 122-124; Ron Aminzade ve Doug Mc Adams, “Emotions and Contentious Politics”, **Mobilization**, cilt: 7, no: 2, (Haziran 2002), s. 107-109

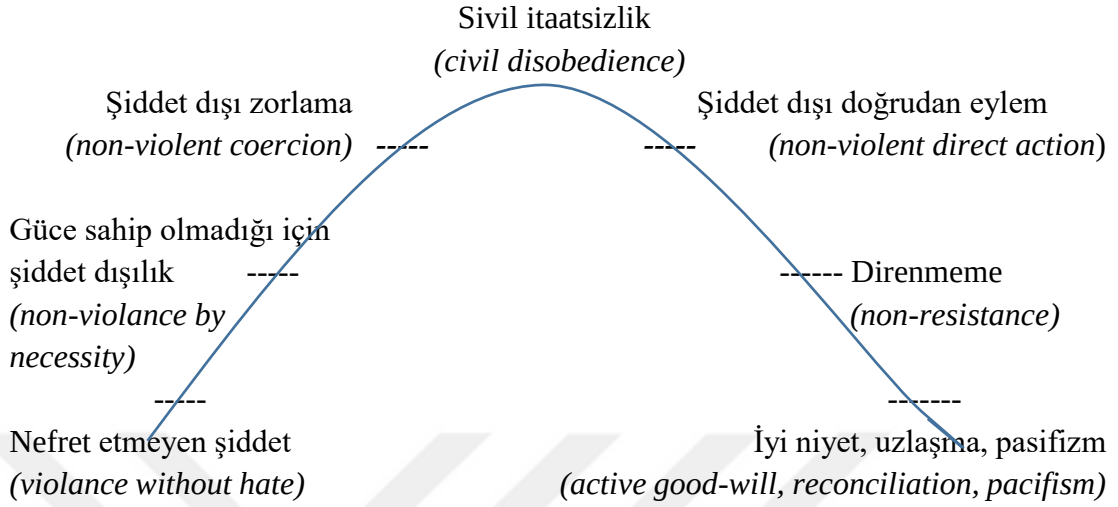
⁸⁸ Erica Chenoweth ve Maria J. Stephan, **Sivil Direniş Neden İşe Yarar? Şiddetsiz Çatışmanın Stratejik Mantığı**, (çev. Kadir Gülen), Ankara: Phoneix Yayınevi, 2018, s. 28

⁸⁹ Onur Bilginer, “Direniş Siyaseti: Direnme Hakkı ve Siyasal Direniş”, **Toplum ve Bilim**, sayı:143, 2018, s.117

⁹⁰ Paul F. Power, “Civil Disobedience as Functional Opposition”, **The Journal of Politics**, cilt: 34, no:1, 1972, s. 40

⁹¹ Mohandas K. Gandhi ve H. David Thoreau, **Sivil İtaatsizlik ve Pasif Direniş**, (çev. Hakan Arslan ve Fatma Ünsal), İstanbul: Vadi Yayınları, 2015, s. 88

Şekil 1: Şiddet Dışı Protesto Biçimleri

1.3.3.2. Gündelik Direniş Repertuarı

Özünde muhalefet etme eylemini barındıran direnişin, her gün karşılaşılan baskı uygulayıcılara karşı sergilenmesi; kurallara uymak, emirlere riayet etmekten rahatsız olduğu için çeşitli yöntemlerle bunlardan kaçınmak, karşı gelmek; ve bu eylemlerin bilince ihtiyaç duymadan sıradanlaşarak uygulanması, “gündelik direniş” olarak adlandırılır. Direnişin iktidar ilişkilerini zayıflatma potansiyeli olduğunu iddia eden Stella Vinthagen ve Anna Johansson’un gündelik direnişle ilgili geliştirdikleri varsayımlar şöyledir:⁹²

1. Gündelik direniş bir pratiktir (belli bir bilinç, niyet veya sonuç değildir).⁹³
2. Tarihsel olarak (gündelik) iktidarla iç içe geçmiştir;
3. Gündelik direnişin ilişkide olduğu güç (iktidar) odaklarıyla kesiştiğinin bilinmesi (olabildiğince çok boyutlu) ve o şekilde anlaşılması gerekir;
4. Değişen bağlamlar ve durumlar nedeniyle heterojen ve rastlantısaldır (evrensel bir strateji veya tutarlı bir eylem biçimi değildir).

Gündelik direniş kavramı özellikle James Scott’un çalışmalarıyla popülerlik kazanmıştır. 1985’te yayımlanan *Weapons of Weak*, 1989’de yayımlanan *Every Day Forms of Resistance* adlı makale ve 1990 tarihli *Domination and the Arts of*

⁹² Stella Vinthagen and Anna Johansson, “Everyday Resistance”: Exploration of a Concept and its Theories”, *Resistance Studies Magazine*, No:1, 2013, s. 1-2

⁹³ Toplum gibi görmek kitabında Scott, bu meseleyi şöyle ele almıştır: “bilinç harekete geçiren olgu değil hareketten sonra sahip olunan, gelişen olgudur” s. 80-81

Resistance: Hiddens Transcripts eserlerinde madunların informel, gizli, bireysel, örgütlü olmayan şekillerde tahakküme karşı duruşlarını incelemiştir.

Madun, iktidar sahibi olan kişilerin yanında farklı konuşup mevkidaşlarının yanında farklı konuşuyorsa; sonuçlarının neye sebep olacağını biliyor ve bu gözünü korkuttuğu için susuyorsa; içinden gelen sözleri iktidar sahiplerinin yanında sarf edemiyorsa büyük bir baskı altındadır. Scott, bu baskıya madunun mutlaka karşılık verdiğini, ama sessiz ama duyulur şekilde, ama gizli ama aleni, mutlaka baş etme yolları geliştirdiğini ifade eder. Bu noktada, Scott'un gündelik direnişi analiz edebilmek için başvurduğu iki kavramı açıklamak gerekir: *Kamusal senaryo* ve *gizli senaryo*. “Her tabi grup kendi sıkıntılarından, hâkim olanın arkasından dile getirilen bir iktidar eleştirisini temsil eden bir “gizli senaryo” yaratır. Güçlü olanlar da hâkimiyetlerinin açık açık itiraf edilemeyen pratiklerini ve iddialarını temsil eden gizli bir senaryo geliştirirler.” Bu gizli senaryolara sadece güvenilir ortamlarda, iktidar sahibinin arkasından atıp tutmak, söylenti çıkarmak, dedikodu yapmak, halk masalları, şakalar, şarkılar, ritüeller, şifreler kullanmak gibi sözel eylemler değil kaçak avlanma, aşırma, ikiyüzlülük, kaçma, ayak direme, iş yavaşlatma gibi eylemler de dâhildir.⁹⁴ Gizli senaryonun 3 özelliği şunlardır:⁹⁵

- 1- Belirli bir toplumsal mekâna ve belirli bir oyuncular grubuna özeldir. (senaryonun gizlendiği kişileri dışlayan, sınırlı bir kamu içinde geliştirilir).
- 2- Sadece sözlerden ibaret değildir, bütün bir pratikler dizisini kapsar.
- 3- Kamusal ve gizli senaryolar arasındaki sınır, hâkim ile tabi olan arasındaki sürekli bir mücadelenin alanıdır.

Kamusal senaryoda ise madunlar gerçek fikirleri ve düşünceleri ortaya çıktığı takdirde başlarına gelebilecek kötü durumlara karşı ihtiyatlılık sergilerler. Korku veya göze girme arzusu ile egemen olanın beklentilerine hitap edecek biçimde davranırlar. Onların yanında onların istediği şekilde cevaplar vererek, memnuniyetsizliklerini mümkün mertebe belli etmemeye çalışırlar. Alt grupların başlıca hayatta kalma becerilerinden biri iktidar karşısında yarattıkları izlenimi yönlendirmek olduğu için, davranışlarının gösteri yönü hâkim grubun dikkatlieleri tarafından gözden kaçmaz. “İktidar ne kadar tehdit ediciyse maske o kadar kalındır, kamusal senaryo daha

⁹⁴ James C. Scott, *Tahakküm ve Direniş Sanatları*, s. 12-17; Robert Darnton, *Büyük Kedi Katliamı...*, s. 72

⁹⁵ James C. Scott, *Tahakküm ve Direniş Sanatları*, s. 39

basamaklıp, daha ritüeldir.” Kamusal senaryo, tabi grubun role büründükleri şeydir, sergiledikleri performanstır; gizli senaryo ise içlerinden geçen gerçek duygu ve düşünceleridir, hakiki hisleridir. Bunların yanı sıra hayatta kalabilmek için sergiledikleri bir diğer performans da saf ve itaatkâr köylü imajı çizmektir. Sahte bir boyun eğme tavrı, saygıda kusur etmeme hali barındıran bu eylemler ihtiyatlılık gereğidir. Anlamayı reddetme hali, cehalet numarası veya aptala/safa yatma gibi eylemler de kamusal senaryoya örnek uygulamalardır.⁹⁶ Tabi grupların en yaygın halk kahramanları, hasımlarını aklıyla alt eden ve tek bir yara dahi almayanlardır. Örneğin, hilekâr figüran.⁹⁷ Kurnazlık ve zekânın yüceltildiği masallarda “hep güçlü olana karşı nefreti pekiştiren ve mazlunun sebatı ve çevikliğini yücelten atasözleri ve şarkılarla” beraber bu sözlü kültür öğeleri hem gizli hem de kamusal senaryolara örnektir. Bu masallarda kötülerini yenmek, onlardan intikam almak, onları aptal yerine koymak ve gülünç duruma düşürmek en yaygın sonlardır. “...zayıflar sahip oldukları tek silahla kazanabilir ancak: Kurnazlıkla.”⁹⁸

“Halk masallarındaki düzenbaz, düşmanlarından daha küçük ve zayıf olacağından ilkesel olarak herhangi bir karşılaşmada başarı kazanamayacak durumdadır. Ancak, düşmanlarının alışkanlıklarını öğrenerek, onları aldatarak, onların açgözlülüklerinden, büyüklenmelerinden, ahmaklıklarından, aceleciliklerinden yararlanarak onların pençelerinden kaçabilir ve zaferler kazanabilir. Mazlunun kurnazlığı aptalı oynamaktan, ya da düşmanı yanlış yola götürecek sözcükleri akıllıca kullanmaktan ibaret olabilir.”⁹⁹

Scott, tahakküm kuranla tabi olan arasındaki statü farkına dikkat çeker ve bunun dile yansımından bahseder. Bu tür ilişkilerde hitaplar asimetriklerdir. Örneğin güce sahip olan karşısındakine “evladım” derken, güçsüz kişi ona “bayım” diye seslenmektedir. “Sen-Siz”, “Sultanım-Köleniz” şeklinde herkese konumunu hatırlatan bir dil geliştirilmiştir ve bu farklılaşma sadece hitaplarda değil eylemlerde, jestlerde, giyim-kuşamda da kendini gösterir. Gücü elinde bulunduranlar kendilerini aşağı tabakadan olanlardan ayırma ihtiyacı hissederler. Bu sebeple denebilir ki kamusal

⁹⁶ A.g.e., s. 24-29, 148, 186; Robert Darnton, **Büyük Kedi Katliamı...**, s. 108

⁹⁷ James Scott, **Tahakküm ve Direniş Sanatları**, s. 72, örnekler çoğaltılabilir: Fıkralara yansımış olan kralı kandıran kurnaz karakterler, öğretmenini zor duruma düşüren fırlama öğrenciler, köyü haraca kesen ağayı saf olmasına rağmen bir şekilde kandıran köylü, bunlar genelde tabi grupların sevdiği, gurur duyduğu tiplerdir.

⁹⁸ Robert Darnton, **Büyük Kedi Katliamı...**, s. 58, 63, 68; Michel De Certeau, **Gündelik Hayatın Keşfi – I**, s. 52, 93, 106

⁹⁹ James Scott, **Tahakküm ve Direniş Sanatları**, s. 223

senaryo sadece tabi gruptakilere has bir uygulama değildir, hâkim tabakanın da bu senaryonun sürdürülmesine ihtiyacı vardır. Kamusal senaryo sayesinde hâkim grubun da büyüklüğü ve gücü pekiştirilir.¹⁰⁰

De Certeau'nun benzer sessiz direniş örnekleri için kullandığı kavramlara yer vermek uygun olacaktır. De Certeau güçsüz olan grupların iktidarın etkisi altında kalmaya devam ettikleri müddetçe -bu düzeni reddetme ve düzenden kaçma olanakları olmadığından, çeşitli taktiklere başvurduklarını söyler. Dışına çıkmamakla, o alanı terk etmemekle birlikte yine de iktidardan kaçınma çabası sergiledikleri bu oyunda başvurdukları hile (making do), kurnazlık, gizlenme, mırıltılar çıkarma yöntemleriyle aslında başarmak istedikleri, egemen düzende değişiklik yaratmak, onu dönüşüme uğratmaktır.¹⁰¹ Necmi Erdoğan bu durumu “idare etme sanatı” olarak adlandırır. Literatürde “düşmanın görüş alanının içinde hareket edebilme”, “terk etmeden kaçma”, “arada yaşamak”, “eşiklik”, “sınırlarda oynamak”, “kaçınmak”, “-mış gibi yapmak” diye tabir edilen tüm durumları *metis* diye tanımlar. *Metis* repertuvarına ait çeşitli pratiklerle gerçekleştirilmiş tüm eylemler, külfetli bir başkaldırı veya isyan hareketinden çok daha güvenli ve temkinlidir. Yaygın bir şekilde kullanılması da bundandır. Hem tahakküme maruz kalınan alan terk edilmemiş hem de iktidarla girilen zoraki ilişkinin emirleri yerine getirilmeden yaşamaya devam edilebilmiştir. İktidarı idare etmeyi sağlayan bu taktiklerle madunlar kendilerine dayatılan yasaların kurallarıyla oynamış, açıklarından yararlanmış, güçlünün alanına sızmıştır. Neticede egemen olanın hâkimiyeti alttan gelen gizli ve manipülatif pratiklerle oyulmuştur.¹⁰²

Tabi grup için zor olan sadece duyguların gizlenmesi ve onların yerine doğru konuşma ve jestlerin yerleştirilmesi değil, daha çok öfke, aşağılanmaya, hiddetlenmeye yönelik dürtüleri kontrol etme sorunudur. Üstelik aile fertlerine yönelik bir şiddet veya tehdit vuku bulduğunda, buna engel olamama çaresizliği söz konusuysa, içlerinde yükselen şiddet eğilimini baskılamak iyice zorlaşır. Psikolojik olarak böylesi zor bir duruma seyirci bırakılmak da çok ağırdır. Tabi olanın gördüğü muameledeki acımasızlığın boyutu başkalarının gözünün önünde yaşanmışsa daha da

¹⁰⁰ A.g.e., s. 60, 82-85

¹⁰¹ Michel De Certeau, **Gündelik Hayatın Keşfi – I**, s. 46-48, 103-107

¹⁰² Necmi Erdoğan, “Devleti ‘İdare Etmek’: Mâduniyet ve Düzenbazlık”, **Toplum ve Bilim**, sayı: Kış/83, 1999-2000, s. 9-11, 15, 26-27

artar. Bu noktada, gizli senaryodaki hiddet de artar. “Gizli senaryo; tahakkümün varlığıyla yadsınan öfke ve karşılıklı saldırganlığın fantezide -ve zaman zaman gizli kapaklı pratiklerde- ifade edilmesini temsil eder.” Jürgen Habermas’ın tanımıyla “gizli senaryo tabi olanın, karşılıklı konuşmada, tahakküm nedeniyle açık bir şekilde dile getirilemeyen tüm yanıtını temsil edecekti.”¹⁰³

Maduniyet Ekolü tarihçileri, gündelik yaşamda siyasetin ne şekilde yer aldığını gösterebilmek için alışılmadık yöntemler kullanmışlardır. Sıradan bireyin sıklıkla kullandığı, halk kültürü diye tabir edilen şarkı, fıkra, tekerleme, deyim, mani, söylenti gibi enformel yolla bilgi yayabilecekleri sözlü kaynakları araştırmışlardır. Bu tarihçiler çalışmalarında, sıradan bireyin gündelik yaşamında siyasete nasıl katılım gösterdiğini, nelerden şikâyetçi olduğunu, neleri talep ettiğini anlamak için onun mektuplarına, dilekçelerine veya mahkeme, karakol tutanaklarına da yer vermişlerdir.¹⁰⁴ Halk kültürü gibi gizli senaryonun da saf düşünce olarak bir gerçekliği yoktur; ancak uygulandığı, ifade edildiği canlandırıldığı ve sahne arkasındaki bu toplumsal mekânlar içinde yayıldığı ölçüde vardır. Kölelerin gözlenmekten uzak, kuytu mekânlar tercih edip gizli toplantılarını orada yaptıkları görülmüştür. Ormanlar, dereler gibi ıssız yerleri tercih etmişler; sesleri duyulmasın diye bulundukları yerde yorgan, çaput kullanmışlar; fark edilmemek için dizlerinin üstüne çökmüş ve ışıkları söndürmüşlerdir. Bazen de böyle ortamlar oluşturmaya gerek kalmadan, aralarında efendinin anlamayacağı işaretleşme, kodlar veya jestler geliştirmişlerdir. Köle sahipleri gizli senaryoların oluşacağı ve paylaşılabileceği mekânların yaratılmaması için çok uğraşmışlar, bu sebeple gece köpekleri, devriyeler, muhbirlik mekanizması oluşturmak gibi çeşitli önlemler almışlardır.¹⁰⁵

*“Sessiz, iddiasız ve günlük başkaldırma, genellikle arşivlerin radarına girmezler, bayrak taşımazlar, yetkilileri, manifestolar ve düzenli organizasyonu yoktur, dikkatten kaçır. Bu çeşit alt politika eylemlerine girenlerin de aklında olan şey budur: dikkatten kaçmak.”*¹⁰⁶

¹⁰³ James Scott, **Tahakküm ve Direniş Sanatları**, s. 67-71

¹⁰⁴ Murat Metinsoy, “Blat, Stalin’den büyüktür”: Erken dönem Sovyet sosyal tarihçiliğinde revizyonizm”, **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar**, Sayı: 7, Bahar-Yaz 2008, s. 193-194

¹⁰⁵ Devlet-dışı mekânlar toplumsal icatlardı, James Scott, **Toplum Gibi Görmek**, s. 86, James Scott, **Tahakküm ve Direniş Sanatları**, s. 171-178

¹⁰⁶ James Scott, **Anarşizm**, s. 35

“Devlet her zaman hareketli insanların acımasız düşmanı olmuştur – çingeneler, kırsalcılar, seyyar satıcılar, kaydırma yetiştiricileri, göç eden işçiler- çünkü onların aktiviteleri anlaşılmaz ve mobildir ve devletin radarına yakalanmaz. Yine aynı sebepten, devletler tarım ticaretini, kolektif çiftlikler, fidanlıkları ve devlet pazarlama birliklerini, küçük çiftlik sahiplerinin tarımına ve küçük ticarete tercih ederler... Küçük mülkün bütün formları, devletin kontrolünden kaçabilir: küçük mülkleri gözlemek, vergiye bağlamak ve güvenliğini sağlamak zordur; aktivitelerin karışıklığı, çeşitliliği düzenlemelere ve zorlama uygulamalara karşı koyar.”¹⁰⁷

Belirtik itaatsizlikten kaçınmak tabi grupların çıkarımadır. Güvenlik ve başarı amacıyla köylüler çoğunlukla direnişlerini gizlemişlerdir. Açıkça meydan okumaktansa, izinsiz yerleşme, vergi kaçırma, aşırma gibi yolları denemişlerdir. Ancak başarısız olurlarsa açıktan direnişi tercih etmişlerdir. Gizli direnişlerini bir nevi “yakalanıncaya kadar” sürdürmek onlara daha uygun gelmiştir. Aynı zamanda tabi olanların içindekini dışa vurma baskısı ile sınırları sınıdığı bu süreç, haddi aşan bir sözü, bir jesti deneme niteliğindedir. Eğer kişi bu tavrından dolayı ceza almaz, azarlanmazsa diğerlerinin de bu eylemi tekrarlama olası hale gelir.¹⁰⁸ Köylülerin çamurlu pirinç teslim etmesi, toprak için eksik/yanlış beyanda bulunma ve hâkim grubun da bunu sessizce kabullenmesi tabi gruplara manevra yapabilmeleri için alan sağlar. Hâkim grubun bakış açısına göre, bu yolla tabi grupların, belirlenmiş kurallar ve zaman içinde isyanı oynamalarına izin vermek, daha tehlikeli saldırganlık biçimlerinin önlenmesine yardımcı olur. Buna *emniyet sübabı* denir. Bu gibi durumlarda, tabiiyeti yaşayanların içindeki hınç, nefret, biriken baskı boşaltılmazsa patlayacağı varsayılır.¹⁰⁹ Scott ise kitabında, gizli senaryonun yeterli basınç boşaltımı sağlamayacağı kanısındadır. Fikirlerini açıkça hâkim grubun yüzüne çarpmayan veya doğrudan saldırganlık sergileyemeyenler o baskıyı hala hissetmeye devam ederler. Bu devamlılık da, statükonun korunmasına hâlel getirir, sistemin değişmesi için gayet etkili tepkiler ortaya çıkarır. Hırsızlık, başkasının arazisine yerleşme, gizlice tarla açma, harçların ödenmemesi, kamusal olarak “efendinin” ahlaksızlık tanımına girer.

¹⁰⁷ A.g.e., s. 114

¹⁰⁸ James Scott, **Tahakküm ve Direniş Sanatları**, s. 265

¹⁰⁹ Emniyet sübabı teorisi: “Sistematik tabiyet bir tepkiye yol açar ve bu tepki hakim olana karşı hamlede bulunma ya da sözlü yanıt verme arzusunu içerir. Ancak, bu arzusun sahne arkası konuşmalarda, gözetim altındaki tersine çevirme ritüellerinde ya da ara sıra kızgınlığın ateşini söndüren şenliklerde tamamen tatmin edilebileceğini varsayar.” James Scott, **Tahakküm ve Direniş Sanatları**, s. 252

Ama bu eylemlerin arka planında tüm bunları “gasp edilen hakkının geri alınması” olarak gören tabi grup ve onun bu yöndeki inancı vardır.¹¹⁰

Tabi olanlar tamamen atomize olmuşsa, koşulları homojense, çevreleri yalıtılmışsa, birbirleriyle olan karşılıklı bağımlılıkları had safhadaysa, kader birliği etmişlerse senaryo da tutarlı olur. Fakat kendi aralarında ayrışmalar söz konusuysa, farklı düşünenlerin sayısı fazlaysa bu sefer tahakküm içinde tahakküm baş gösterir. Tabi olanlar arasında bile güç ilişkisi vardır. Hâkim grup tüm tebaaya eşit davranmazsa içlerindeki ayrıcalıklı olanlar da haliyle hâkim gruba karşı minnet duygusuyla hareket eder. Bu sebeple, tabi olanlar arasında (fark edildikleri takdirde) kendi eşitlerinden çekinme durumu, grup içi baskı, “sürüden” ayrılana kendi aralarında “ayar verme”, dışlama gibi eylemler sergilenir. Grup içerisinde iktidarla işbirliği yapmış olanlara yönelik tutumlar genellikle çeşitli yaptırımların dayatılması şeklindedir. Sözle iftira, isim karalama, dedikodu, kamusal küçümseme jestleri, uzak durma, küfür, topluluktan kovma vb. eylemler tabi grup içerisindeki ayrışmalar sonrası yaşanan durumlara örnektir.¹¹¹

Scott, çalışmasında, tahakküm altındayken ifadelerle memnuniyetsizliğin nasıl belli edileceği, bunun için ne çeşit stratejilerin kullanılacağını tartışmıştır. “Politik kılık değiştirme sanatları” diye adlandırdığı bu taktiklerden ilki *anonimlik* tir. Bu yöntemde, güçlü olana vermek istedikleri mesajı gizleyenler ve mesajı vereni gizleyenler hep bir muğlaklık içerisinde. Böyle olduğu için hâkim grup, tehdit edilmelerinden veya alaya alınmalarından kimi sorumlu tutacağını bilemez. Anonimlikte esas gaye, memnuniyetsizliğin açıkça sergilenip muhatabına ulaşmasını sağlarken bunun sorumluluğunu tabi olan bireylerin almamasıdır. Burada hareketin kendisi değil ama protestoyu/eylemi başlatan anonimdir. Anonim kitle eylemlerine ritmik şekilde tabağa vurmak, parmaklıklara vurmak, tehdit mektupları, kundaklama ve kundaklama tehditleri, büyük baş hayvanları sakatlamalar, sabotaj, geceleyin makinaların kırılması gibi örnekler verilebilir.¹¹² Yazılı iletişim, sözlü iletişimden daha anonim olmakla birlikte denetlenebilirliği daha fazladır. Halk şarkıları, masalları,

¹¹⁰ James Scott, **Tahakküm ve Direniş Sanatları**, s. 128-132, 251-255

¹¹¹ A.g.e., s. 54, 183-188

¹¹² James Scott, **Anarşizm**, s. 36

fıkraları, manileri ezilenlerin şikâyetlerini en rahat ifade edebildikleri mecralardır. “Sözlü kültürün denetimi telâfî edilemez biçimde merkezsizleşir... Tekil ve esnek olması da bu sözlü kültürün kaçamaklı anlamlarını göreceli bir güvenlik içinde taşımasına olanak sağlar.”¹¹³ Yayılma hızı ve halkı yönlendirme potansiyeli açısından dedikodu ve söylenti iktidarın tahammülünü zorlayan bir sözlü iletişim türüdür. Söylentilerin içeriği, anonimliği, belirsizliği, yayılma hızının kontrol edilemezliği sayesinde bu toplumsal iletişim yöntemi zayıfların silahı olurken, hâkim gruplar tehlikeli buldukları ve düzeni bozma tehdidi taşıyan bu eylemleri engellemek istemişlerdir.¹¹⁴ Modern öncesi zamanların medyası olarak adlandırılan söylenti ve dedikoduların muhtevasını öğrenmek ve madunlara ait güvenli mekânlarda (ör: kahvehaneler) neler konuşulduğundan haberdar olmak için zaman zaman muhbirlik mekanizması devreye sokulmuştur.

Politik kılık değiştirme sanatlarından ikincisi olan *örtmece* taktiğiyle yapılmak istenen “ilan edildiğinde sıkıntı yaratacağı anlaşılan bir şeyi gizlemek”tir. Tuvalet için “WC”, “100 numara”; idam kelimesi rahatsız edici bulunduğu için yerine “en ağır ceza”; işten atmak yerine “şirkette küçülmeye gittik” denmesi örtmeceyi açıklamak için yerinde örneklerdir. Bir eylemin aktarılması esnasında örtmece kullanılıyorsa, ortada hassas bir konu var demektir. İktidarın ağırlığının hissedildiği durumlarda kullanılır ve doğrudan ifade edildiği takdirde herhangi bir yaptırımla karşılaşılacaksa, bu yaptırımdan kaçınmak isteyenlerin başvurduğu bir yöntemdir. Örneğin, küfrün tam olarak ifade edilmeden ima edilmesidir. Scott’un üstünde durduğu diğer bir taktik ise *lekelemedir*. Otoriteye karşı gelenlerin damgalanması olarak nitelenen bu yöntemle asi ya da devrimci grupların “haydut, çapulcu, serseri” olarak adlandırılması veya dini olarak makbul olmayan bireylerin “yoldan çıkmış, zındık, satanist” şeklinde yaftalanması lekelemeye verilebilecek örneklerdir.¹¹⁵ Politik kılık değiştirme sanatlarının üçüncüsü olan *homurdanmanın* “ardındaki niyet, özgül bir şikâyetin sorumluluğunu almadan genel bir memnuniyetsizlik duygusunu

¹¹³ Robert Darnton, **Büyük Kedi Katliamı...**, s. 77; James Scott, **Tahakküm ve Direniş Sanatları**, s. 222-223

¹¹⁴ Georges Lefebvre, **The Great Fear of 1789: Rural Panic of Revolutionary France**, New York: Pantheon Books, 1973, s. 73-74

¹¹⁵ James Scott, **Tahakküm ve Direniş Sanatları**, s. 87-90, 211

iletmeektir.” Pekiyi gizlenmeyen bir tür muhalefettir. Alay, memnuniyetsizlik, sızlanma, iç çekme, kıkırdama, zamanı iyi ayarlanmış bir suskunluk, göz kırpmaya veya dik bakış bu taktikle aynı amaca hizmet eden iletişim araçlarıdır. Homurdanma, ihtiyatlı bir alternatifi olan itaatsizlik seviyesine varmadan durmasını bilir. Egemen olanlar bu homurdanmanın “neyden şikâyetçilik” olduğunu anlamak için samimiyetle nedenini sorarlar ama tabi olanlar misilleme ihtimalinden çekinip, eylemin muğlaklığına güvenerek, rahatsızlık duydukları bir şey olmadığını söylerler. Homurdandıklarını reddederler. “Homurdanmak sadece kendini ifade etmek değil memnuniyetsizliğin baskısını elitlere hissettirme çabasıdır.”¹¹⁶

Tebaanın izinsiz toplantı yapmaları hâkim gruplar tarafından hep tehlike olarak görülmüştür. Çünkü bu grup arasında yatay bir geçişkenlik yokken tek ortak noktaları aynı hâkim gruba tabi olmalarıdır. Bir araya da ancak bu hâkim grubun aleyhinde bir şeyler söylemek ve eylemde bulunmak için gelirler. Bu hâkim grubun gözünde mutlaka yasaklanması gereken bir şeydir. Yoksa toplumda itaatsizliğe giden yol açılabilir. Özellikle bayramlar ve cenazeler bir araya gelme imkânı bulmaları sebebiyle sakıncalı bulunmuş ve gözetim altına alınmaya çalışılmıştır. Tüm toplanıp yapılan kutlamalar, bayram, festival, karnavalların ortak yanı toplumsal ilişkilerin normal kurallarının uygulanmamasıdır. Büyük bir kalabalığın parçası olmanın getirdiği anonimlik, bireysel olarak teşhis edilemeyecek olmanın rahatlığı, genel bir aşırı serbestlik havası yaratır. Bastırılan bazı şeylerin söylenmesine olanak sağlar. Bu toplanma alanları halkın gayri resmi mahkeme salonudur. En azından sözel olarak, kişisel ya da toplumsal öçlerin alındığı zaman ve yerlerdir.¹¹⁷

James Scott’un Tahakküm ve Direniş Sanatları kitabında hayatta kalma stratejileri ve gündelik direniş örneklerinin Bulgaristan’da uygulandığına dair delillere rastlamak mümkündür. Açıktan direniş mahiyetindeki örnekler; Türkiye sınırından gizlice firar etmeye çalışılması, Türkiye Başkonsolosluğuna şikâyet ve iltica dilekçeleri gönderilmesi olabilir. Şiddet içeren direniş türlerine verilebilecek örnekler; devlet yetkilisinin köye gelip partinin emir ve yasaklarını Türklere bildirmesinin

¹¹⁶ A.g.e.,s. 196-215; Michel De Certeau, **Gündelik Hayatın Keşfi – I**, s. 106

¹¹⁷ Robert Darnton, **Büyük Kedi Katliamı...**, s. 95; James Scott, **Tahakküm ve Direniş Sanatları**, s. 96-101, 237-238

ardından bu görevliye şiddet uygulanması, kılık kıyafet reformunda kontrol bahanesiyle Türk kadınlarının eteklerinin kaldırılmasının ardından yine görevlilere taş, balta vb. ile saldırılması olabilir. Anonim eylem olarak nitelendirilebilecek eylemler; kooperatif mallarına ve makinelerine zarar verilmesi, kooperatife ait hayvanların telef edilmesi ve samanlıkların kundaklanması şeklinde sıralanabilir. Gizli senaryo denilen pasif ve görünür olmayan direniş örneklerine verilebilecek örnekler; Türkçe derslerin yasaklanmasının ardından evlerde, okul çağındaki çocuklara Türkçe okuma-yazma öğretmeye devam edilmesi, Türkçe konuşma yasağına rağmen hane halkının evde veya güvendikleri kişilerin yanında anadilde konuşmaya devam etmesi, iş yerinde dikkatsiz ve özensiz çalışma, iş yavaşlatma, sahte cehalet yöntemini kullanma, verilen görevleri yerine getirirken ayak sürüme şeklindedir.

Yukarıda verilen örneklerin doğruluğunu kanıtlamak için başvurulacak kaynak ve yöntemler ise şu şunlardır. Açıkta yapılan karşı duruşlar ve kamusal senaryoya dönüşmüş eylemler için dönemin gazetelerine; gizli senaryoya dönüşmüş eylemler için ise dönemin görgü tanıklarının yazdıkları hatıratlara, Türkiye’deki tanıdıklarına illegal yollardan ulaştırıldıkları mektuplara ve bunların yetersiz olduğu noktalarda dönemi yaşamış kişilerle yapılan mülakatlara başvurulmuştur. Devletin asimilasyon politikası ile ilgili aldığı kararlar için incelenmiş olan parti programları, gizli oturum tutanakları, gizli toplantılar esnasında tutulan zabıtlar bu bilgilerin güvenilirliği noktasında hem daha sağlam delillerdir hem de birincil kaynaklardır.

Komünist Partinin egemenliğini sağlamlaştırmak adına kullandığı kontrol aygıtlarının başında muhbirler gelmiştir. Tâbi grup içindeki görüşmecilere göre “satın alınmış” bu kişiler Türk halkına dair haberleri toplayıp, emirlere uyan/uymayan, yasakları delen/delmeyen kişilerle ilgili merkeze malumat vermişlerdir. Bu kişilerin taşıdığı haberlerin yer aldığı belgelere yer vermek teze orijinallik katmak açısından yararlı olmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

BULGARİSTAN'DAKİ TÜRK VE MÜSLÜMAN AZINLIĞA KARŞI UYGULANAN POLİTİKALAR

Bulgaristan'da yaşayan Türk ve Müslüman halka kimliklerinden dolayı çeşitli dönemlerde baskıcı politikalar uygulanmıştır. Bu uygulamalardan “Bulgarlaştırma” olarak nitelendirilenler, yoğun olarak Balkan Savaşları esnasında, ardından 1941-1942, 1960-1964, 1972-1973, 1984-1989 yıllarında yaşanmıştır. Bu çalışmanın tarihsel arkaplanında, 1984-1989 dönemine odaklanılarak zikredilen dönemlerin hepsine değinilecektir.

On sekizinci yüzyılda başlayıp on dokuzuncu yüzyılda hızlanan Balkanlar'daki toprak kayıplarıyla Rumeli'den çekilen Osmanlı Devleti, arkasında yoğun bir Müslüman nüfus bırakmıştır. Başka devletlerin himayesinde yaşamak istemeyen bu Müslüman unsurların bulundukları topraklardan Anadolu'ya doğru yaşanan göçlerin ilki, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nin ardından gerçekleşmiştir. Sonraki göçler, 1877-1878-1885, 1912-1913, 1929-1933, 1935-1940, 1950-1951, 1969-1978 ve en son 1989'da gerçekleşmiştir. Bu göçler ve nedenleri de çalışmanın kapsamı dâhilindedir.

2.1. Bulgaristan'da Türk Azınlığın Geçmişi

Bulgaristan'da Türklerin varlığı, menşei ve bu topraklara yerleşmeleri gibi konular tarihçilerin ilgisini çekmiş ve yapılan araştırmalar literatüre katkı sağlamıştır. Türk tarihçi ve araştırmacılardan Bilal Şimşir, Geza Feher, Ömer Lütfi Barkan, İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osman Keskiöğlu ve M. Türker Acaroğlu bu topluluğun menşei Anadolu Türklerine dayandırır. Osmanlı döneminde elde edilen bu toprakların muhafazası için Türkleştirilmeye çalışıldığı, bu maksatla da bölgeye Anadolu'dan Türk ve Müslüman göçmenlerin nakledildiği Osmanlı arşivlerinde yer almaktadır.¹¹⁸ Dolayısıyla bugünkü Bulgaristan Türklerinin de çok büyük çoğunluğunun soyu Anadolu'dan gelen/getirilen halka dayanmaktadır. Öte yandan Bulgar tarihçi Valeri Stoyanov konuya ilişkin Türk tarihçilerle benzeşen iddialara sahip olmakla birlikte

¹¹⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi 1. Cilt**, 10. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011, s. 165, 171

Bulgaristan Türklerinin kökenini daha çeşitli unsurlara dayandırmaktadır. Stoyanov'a göre, Bulgaristan Türklerinin kökeni dört unsura dayanarak açıklanabilir:

1. İslamlaştırılan ve Türkleştirilen Bulgarlar,
2. Anadolu'dan gelen ve Osmanlı'dan önce Balkanlarda faaliyet gösteren Türk kolonizatörler,
3. Osmanlıların Bulgaristan topraklarında karşılaştıkları, orta çağdan kalma Türk dilli boyların kalıntısı olan Türkler (Oğuzlar, Kıpçaklar, Kumanlar, Uzlar),
4. Türkleştirilen Tatarlar, Çerkezler, Arnavutlar, Çingeneler, Ulahlar, vb. Türk etnik topluluğu içinde erimiş başka etnik grup üyeleri.¹¹⁹ Yukarıda da belirtildiği üzere, Türk tarihçiler açısından makbul olan görüş daha ziyade ikinci görüştür.

2.1.1. Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Politikası ile Bölgeye Türklerin Yerleşmesi

Osmanlı Devleti'nin Balkan coğrafyasındaki fetih faaliyetleri Sultan I. Murad ile başlamış, Sultan I. Bayezid ile hız kazanmıştır. Osmanlı Devleti'nin Rumeli'ye geçişi askeri başarılarla elde edilmiş fakat bölgedeki devamlılık çeşitli stratejilerle sağlanmıştır. Yeni fethedilen yerlerin Türkleştirilmesi ve emniyete alınması gayesi ile bu bölgeleri Türk nüfusla iskân etme politikası bu stratejilerin başında gelmiştir. Fütihat ile birlikte hâkimiyet altına alınan bölgelerin yabancı unsurlardan arındırılması veya Müslüman unsurun nüfusunu artırmak suretiyle diğerler etnik grupların toplum içerisindeki oranının azaltılması elzemdi. Bu amaçla ilk fetihlerde Anadolu'nun Balkan coğrafyasına yakın bölgelerinden (Manisa, Balıkesir havalisinden) Türkler getirilmiş olup; ikinci aşamada fetihlere gönüllü olarak kendi aşiret kuvvetleriyle katılan gazi alperenlerin, zapt edilen kalelerde muhafız olarak, aile efradı ile birlikte yerleştirilmeleri sağlanmıştır.¹²⁰ Yine bu amaçla gerçekleştirilen bir diğer uygulama, sürgün olarak nitelendirilebilecek bir yöntem olan, sorun çıkaran Müslüman Türk ailelerin Balkanlara nakli idi. Kavgacı, yasalara uymayan, isyan çıkaran hanelerin Rumeli'de fethedilmiş bölgelere yerleştirildikleri arşivlerde yer

¹¹⁹ Valeri Stoyanov, *Turskoto Naselenie v Balgarya Mejdu Polisite na Etničeskata Politika*, Sofya: İzdatelstvo "LİK", 1997, s. 21-22

¹²⁰ İ. H. Uzunçarşılı, s.179-180

almaktadır.¹²¹ Şeyh ve ahilerin kurduğu zaviyelerin etrafında Türk nüfusunu artırmak da Osmanlı Devleti tarafından uygulanan bir diğer yöntem olmuştur. Bu bölgelerin vakıflara ait olması hasebiyle sahip olduğu vergi muafiyeti halkın bir kısmının bölgeye gönüllü yerleşimine neden olmuştur.¹²²

Osmanlı Devleti Anadolu'ya hâkimken bu topraklardaki tebaanın büyük bir çoğunluğu Müslümandı. Fakat Balkanlara doğru ilerleyen fetihlerin ardından topraklarına gayrimüslim unsurları katan devlet, reaya içerisinde bir gruplandırma yaparak onları idare etmenin formülünü bulmuştur: Din, etnik kimlik, dil, kültür bakımından bu kadar çeşitlenmiş bir tebaayı denge ile yönetebilmek için geliştirilen “millet” sistemi. Fatih Sultan Mehmed döneminden itibaren uygulanan bu sisteme göre yönetim altındaki halklar modern anlamdaki milliyetlerine ya da etnik kimliklerine göre değil, dinlerine göre gruplandırılırdı. Din ve mezhep esasına göre örgütlenendirilen ve buna göre yönetilen topluluklar kendi içlerinde belirli bir özerkliğe sahipti. Bu özerklik kapsamında gayrimüslimlere tanınan “Zimmî” statüsüne ve İslam hukukuna göre, Osmanlı Devleti söz konusu reyanın din ve ibadet özgürlüğünü tanıdığı gibi onların can ve mal emniyetinden de sorumlu kurumdu.¹²³ Uyruklar ise, kendi kilise yöneticilerine cemaat lideri olmaları sebebiyle hem dini hem de kültürel anlamda bağlılık duyarken; Sultana karşı kamu düzenini sağladığı ve hâkimiyeti altındakileri korumakla mükellef olduğu için siyasi bağlılık duyardı.¹²⁴ Bu kapsamda Bulgarlar, Sırlar, Arnavutlar (1870'lere kadar) ve Rumlar Fener'deki Rum-Ortodoks Patrikhanesi'ne tâbi idiler.

On dokuzuncu yüzyıla kadar dinsel aidiyet bireylerin mensubu oldukları grubu tanımlayan birincil öge olmuştur. Modern anlamda milliyetçiliğin canlanmasıyla bu gruplar tek bir cemaatin çatısı altında yer almak istememiş ve özellikle Makedonya ile

¹²¹ A.g.e., s. 180, Osmanlı dönemindeki iskan politikalarında bir yöntem olarak sürgün politikası hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Lütfü Barkan, “*Osmanlı İmparatorluğu'nda bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler*”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 11, No: 1-4, Ekim 1949-Temmuz 1950, s. 524-561, Halil İncalcık, “*Osmanlı Fetih Yöntemleri*”, Oktay Özel ve Mehmet Öz (der.), *Söğüt'ten İstanbul'a*, Ankara: İmge Kitabevi, 200, s. 465-472.

¹²² Halil İncalcık, *Osmanlılar: Fütühat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010, sf. 82-87

¹²³ İlber Ortaylı, “*Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi*”, *Türkler*, Ankara, 2002, Cilt: X, s. 216; Mary Neuburger, *The Orient Within: Muslim Minorities and the Negotiation of Nationhood in Modern Bulgaria*, Cornell University Press, 2004, s. 27, 28

¹²⁴ Kemal H. Karpat, *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, (Çev.) Recep Boztemur, Ankara: İmge Kitabevi, 2004, s. 205

Bulgaristan kendi dillerini kullanabilecekleri, o dilde eğitim yapıp ibadet edebilecekleri kiliselerini kurmak istemişlerdir. Ulusal kimlik bilincinin dini aidiyetin önüne geçmeye başlaması sebebiyle Balkan ulusları on dokuzuncu yüzyılda ilk mücadeleyi Osmanlı Devleti'ne karşı değil de Patrikhane'ye karşı vermişlerdir.¹²⁵

Balkan halkları kendi ulusal kimliklerini inşa ederken, Fener Patrikhanesi'nden sonra, ortak düşman olarak gördükleri ve yüzyıllarca hâkimiyeti altında kaldıkları Osmanlı Devleti'ne karşı birleşmişlerdir. Çoğunlukla Hristiyan olan Balkan ülkeleri, Osmanlı Devleti'ni işgalci, zorba, toplumsal gelişimlerinin önünde bir engel şeklinde konumlandırmış ve uluslaşmalarının geç gerçekleşmesinden Osmanlı Devleti'ni sorumlu tutmuştur.¹²⁶ Osmanlı dönemini ise, tarih yazımından ders kitaplarına kadar her mecrada, kölelik ve sömürden ibaret olan karanlık bir dönem olarak ifade etmiş ve gelecek nesillere de böyle yansıtmışlardır.¹²⁷ Nitekim Osmanlı hâkimiyetinin sona ermesinden sonra, bu “ortak düşman” ve “öteki” algısı Osmanlı'nın manevi veya siyasi ardılı olarak görülen halklara da isnat edilmiştir.¹²⁸ Bu bağlamda Bulgaristan topraklarında kalan Tatar, Pomak, Roman ve Türk unsurlar Bulgarlar tarafından “öteki” olarak addedilmiştir.¹²⁹ Dönemler, rejimler ve yönetimler değişse de Müslüman-Türk azınlıklara uygulanan politikalar benzerlik göstermiştir.¹³⁰

¹²⁵ İlber Ortaylı, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi”, s. 219

¹²⁶ Gül Tokay, “XIX. Yüzyıl Balkan Kaynakları Üzerine Bir Değerlendirme”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Cilt 2, Sayı 1, 2004, s. 144-145; bu konuda daha ayrıntılı araştırma için bkz. Maria Todorova, “Balkanlar: Keşiften İcada”, **Doğu Batı**, sayı: 89, Temmuz 2019, ss. 11-46; Mehmet Hacısalihoğlu, “Geçmişle Bitmeyen Kavga: Balkanlarda Tarih ve Tarihyazımı”, **Doğu Batı**, sayı: 89, Temmuz 2019, ss. 47-74; Petır Angelov, Tsvetana Georgieva ve Mariya Radeva, **Istoriya i Tsvilizatsiya, 5. Klas**, Prozorets, Sofya 2006. John Lampe ve Constantin Iordachi (ed.), **Battling over the Balkans: Historiographical Questions and Controversies**, Budapest, CEU Press, 2020.

¹²⁷ Antonina Zhelyazkova, “Osmanlı Mirası ve Balkan Tarihçiliğinin Oluşumu”, **Osmanlı**, cilt 7, Ankara, 1999, s. 702

¹²⁸ Maria Todorova, “Bulgarian Historical Writing on the Ottoman Empire”, **New Perspectives on Turkey**, no: 12, (Spring 1995), s. 108-109; Konuyla ilgili diğer araştırmalar için bkz. Myumin İsov, **Най-различният съсед. Образът на османците (турците) и Османската империя (Турция) в българските учебници по история през втората половина на XX век** (En Farklı Komşu: Osmanlıların (Türklerin) 20. yy. İkinci Yarısı Bulgar Ders Kitaplarındaki İmgesi), Yayınlanmış Doktora Tezi, Sofya, 2005; Ali Berktaş ve Hamdi Can Tuncer (ed.), **Tarih Eğitimi ve Tarihte “Öteki” Sorunu**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.

¹²⁹ Mümin İsov, Bulgaristan Tarih Ders Kitaplarında Türk Azınlığının Yerine İlişkin Bazı Gözlemler, **Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi**, Cilt 3, Sayı 1, Temmuz 2014, s. 39; konuyla ilgili ayrıntılı araştırmalar için bkz. Nadya Danova, Vesela Dimova ve Maria Kalitsin, **Predstavata za “drugiya” na Balkanite**, Sofya, 1995. Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, “Bulgaristan Güncel Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı-Türk İmajı”, **Balkan ve Karadeniz Ülkelerinde Güncel Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı-Türk İmajı**, Ed. M. Hacısalihoğlu, İstanbul: BALKAR, 2020.

¹³⁰ Burada, Georgi Dimitrov'un 1946 yılında yaptığı “Balkanların yalnız Balkanlılara ait olmasını, Slavların Balkanlarda başrolü oynamasını sağlamalıyız, Osmanlı İmparatorluğunun Balkanlara

2.1.2. '93 Harbi ve Berlin Antlaşması Sonrası Dönem

On dokuzuncu yüzyıl başlarından itibaren, Osmanlı devlet yönetiminden duyulan hoşnutsuzluklar, iktisadi ve mali sıkıntılar, vergi meselesi, halkın ve memurların çatışan çıkarları, güvensizlikleri ve son olarak arazi meselesi Balkan topraklarındaki özellikle köylü Gayrimüslimlerin ayaklanmalarını beraberinde getirmiştir. Ağaların elinde bulunan mirî araziler üzerinde, diğer bir deyişle kendi ettikleri toprak üzerinde hiçbir tasarruf hakkı bulunmayan köylü halk bir de angaryaya maruz bırakılmıştır. Devlet yöneticileri, ıslahatlarla duruma çözüm bulmaya çalışsa da bunun uygulanması aşamasında daha da büyük sorunlar çıkmıştır. Reayanın isteklerini yerine getirmek istedikçe ağaların ve beylerin mukavemetiyle karşılaşmıştır.¹³¹ Balkanlar'da durum, Osmanlı Devlet yöneticileri için böylesi içinden çıkılmaz bir haldeyken, Fransız İhtilali'nin etkileri de bu topraklara ulaşmış ve milletlerin uyanışına büyük bir etki yapmıştır. Çarlık Rusya'sıyla birlikte Avrupalı Devletlerin, Doğu Sorununun çözümü kapsamında, Osmanlı içindeki azınlıkları koruma adı altında gerçekleştirdiği müdahaleci politikalar Balkanlardaki ayrılıkçı hareketlerin hız kazanmasına neden olmuştur. Nitekim büyük güçlerin desteğiyle Yunanlar ve Sırp'lardan sonra Bulgarlar da bağımsızlıklarını elde etmek istemişlerdir. Bu doğrultuda Rusya'nın desteğini alarak bağımsızlık taleplerini dile getiren Bulgarlar 1876'da büyük bir ayaklanma başlatmıştır. Bulgarların istekleri Osmanlı Devleti tarafından reddedilince 1877'de Rus İmparatorluğu Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir.¹³²

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi ('93 Harbi), Kemal Karpat'a göre "aslında Müslüman Osmanlı toplumunu yıkmayı ve yerini, ulusal ideolojileri en azından işin başında, Rus Pan-Slav ve Ortodoks Hristiyan milliyet kavramından büyük ölçüde etkilenmiş ulus devletlere bırakmayı amaçlayan bir din savaşıydı."¹³³ Savaş öncesi Osmanlı Devleti'nin bugünkü Bulgaristan topraklarında kalan nüfusu incelendiğinde

hükmettiği geçmiş zamanın izlerini tamamen silmeliyiz." Açıklamasına yer vermek devletin resmi bakış açısını kavrayabilmek açısından uygun olacaktır. Bilal Şimşir, s. 345

¹³¹ Halil İnalcık, **Tanzimat ve Bulgar Meselesi**, İstanbul: Kronik Kitap, 2018, s. 33-35, Özellikle Vidin isyanına dair ayrıntılı bilgi için bkz. aynı eser, s. 63, 72, 106, 110-112

¹³² Richard J. Crampton, **Bulgaria**, New York: Oxford University Press, 2007, s. 93

¹³³ Kemal H. Karpat, **Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk**, s. 199

daha sonrası için yapılacak analizler anlam kazanacaktır. 1868 Tuna Vilayeti Salnamesine göre nüfus yapısı şu şekildedir:

Tablo 2: 1868 Tuna Vilayeti Salnamesinde Yer Alan Nüfus Verileri

Şehir	Umum Nüfus	Müslüman	Gayri Müslim
Ruşçuk	234.526	138.693	95.834
Varna	79.458	58.689	20.769
Tırnova	175.918	71.645	104.273
Tulca	57.072	39.133	17.939
Vidin	149.505	25.338	124.567
Sofya	171.505	24.410	147.095

Kaynak: Osman Keskinöğlü, **Bulgaristan’da Türkler**, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985, s. 24

Aynı Salnameye göre çeşitli şehirlere ait hane sayıları aşağıdaki gibidir:

Tablo 3: Tuna Vilayeti Salnamesinde Yer Alan Hane Sayısı Verileri

Şehir	İslam	Hristiyan	Şehir	İslam	Hristiyan
Ruşçuk	24.293	21.056	Plevne	9.764	17.934
Silistre	21.616	12.137	Vidin	10.839	15.818
Razgrad	43.433	15.685	Köstence	16.233	301
Şumnu	34.624	12.839	Hırsovo	12.426	3.672
Eskicuma	13.039	2.965	Lofça	21.548	15.395
Pazarcık	13.960	3.385			

Kaynak: Osman Keskinöğlü, **Bulgaristan’da Türkler**, s. 25

Bulgarlar, Rusya’nın yardımıyla, kuzeyde Tuna Nehri’nden güneyde Ege Denizi’ne (Doğu Rumeli bu sınırların içinde kalıyor), batıda Makedonya’nın da içinde bulunacağı bir Bulgaristan kurmak istiyordu. Ayastefanos Antlaşması bu hayali gerçekleştiren bir antlaşma olsa da dengenin Bulgaristan lehine bozulduğunu gören Batılı devletler Balkanlarda Rusya’nın nüfuzunun kırılabilmesi için yeni bir antlaşma imzalanması için önyak olmuştur.

13 Temmuz 1878’de imzalanan Berlin Antlaşmasıyla Osmanlı Devleti’nin Tuna ve Edirne Vilayetlerinde bir Bulgar Prenslığı kurulmuştur. Dolayısıyla bu bölgedeki Müslüman unsurlar Bulgaristan topraklarında kalmıştır. 1877’de yapılan bir araştırmaya göre Tuna ve Edirne Vilayetlerinde yaşamakta olan Bulgar sayısı 1.633.695, Bulgar olmayan unsurların sayısı ise 2.132.254’tür.¹³⁴ Bu istatistiki çalışma, Berlin Antlaşması öncesi, bağımsız bir Bulgaristan kurma çabasının gündemde olduğu bir dönemde hazırlanmıştır. Nitekim bu devletin kuruluşu esnasında herhangi bir engel veya itirazla karşılaşılmasın diye hukuki temelini sağlam atılması gerekiyordu. Bu sebeple, rakamlarda oynama yapıldığı, Bulgar sayısının olduğundan fazla gösterildiği düşünülmektedir. Bulgarlar kurulacak olan devletin idari ve yönetici kadrosunda yer alacak olsalar da muhteviyatında kendilerinden daha çok sayıda farklı etnik unsuru barındırmak, gerek yönetim gerek kontrol anlamında devleti zorda bırakırdı. Sunulan istatistiki rapor da söz konusu coğrafyada Bulgar varlığının azınlıkta olduğunu göstermektedir. Bu durum, ileride Türklerin federasyon talep etmeleri tehdidini her daim canlı tutabilirdi. Çare ise demografik bir değişiklik yapmaktan geçiyordu.¹³⁵

Londra merkezli Daily News Gazetesi muhabirinin 1878 izlenimlerine göre Türkler açısından yaşanan onca kayba rağmen “Rodoplardan başka, Yantra ve Karadeniz arasındaki bölgenin bütün kazalarında ve Dobruca bölgesinde oturanların 4’te 3’ü Türk’tür.”¹³⁶ Bulgar yazarlar Nikola Naçov 1879’da, İvan Vazov da 1891’de benzer yorumları Varna ili ile ilgili yapmaktadır. Naçov, Varna’da Bulgarlara çok ender rastlandığını, bu ilin ekseriyetle Türklerden, Gagavuzlardan ve Tatarlardan oluştuğunu ifade etmiştir. Vazov ise şehre dair izlenimlerini dile getirirken, Bulgarca sorduğu sorulara hep başka dillerde cevap verenler olduğunu söylemiştir. Bu durum karşısında yazar şaşkınlığını şu cümlelerle yansıtmıştır. “Hani şehre ziyarete bir Bulgar gelse, burayı asla bir Bulgar kenti olarak görmez, burada Bulgar yok ki! der.”¹³⁷

¹³⁴ Hüseyin Memişoğlu, **Bulgaristan’da Türk Kültürü**, Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1995, s. 40

¹³⁵ Metin Edirmeli, “Bulgaristan ve Göç”, **Geçmişten Günümüze Asimilasyon ve Zorunlu Göçü Anna Etkinlikleri Sempozyumu Bildiri Kitabı**, İzmir, 2013, s. 39

¹³⁶ Memişoğlu, **Bulgaristan’da Türk Kültürü**, s. 40

¹³⁷ Nikola Naçov, “*Do Brusa i Nazad*”, Sofya: Fakel Yayınevi, 1934, s. 35

Bulgaristan ve Doğu Rumeli topraklarında ‘93 Harbi öncesinde, Edirne Vilayetine bağlı 432.303, Tuna Vilayetine bağlı 1.069.580 Müslüman yaşamaktadır. Bu gruba Türk, Pomak, Tatar, Çerkez ve Romanların bir kısmı dâhil edilir. Savaş sonrası yapılan tespitlere göre, göç etmek zorunda kalan Müslüman nüfustan 515.000’i Osmanlı topraklarına varabilmiştir. 105.000’i Edirne’ye, 60.000’i Selanik’e, 120.000’i İstanbul’a, 140.000’i Manastır ve Kosova vilayetine, 90.000’i Anadolu’ya ulaşabilmiştir. Bu savaş sonrasında, bölgedeki Müslümanların sayısının yarı yarıya azaldığı bilinmektedir. Buna sebep olarak da %17’lik bir kısmının hayatını kaybetmesi, % 37’lik bir kısmının da yaşananlardan sonra toprakları terk etmesi gösterilmektedir.¹³⁸ Savaş sonrasında yapılan nüfus sayımlarını, Bulgar İstatistik Kurumu verilerine göre derleyen Bülent Yıldırım’ın çalışmasında, 1880 yılında Bulgar Prensiği’nde gerçekleştirilen nüfus sayımı ile 1884 yılında Doğu Rumeli Vilayeti’nde gerçekleştirilen nüfus sayımı verileri şu şekildedir:

Tablo 4: 1880 Bulgaristan Prensiği ve 1884 Doğu Rumeli Vilayeti Toplam Nüfusu

Etnik grup	Nüfus	Yüzde
Bulgar	2.037.241	69
Türk	727.772	25
Rum	53.028	1,8
Diğer	114.908	4,2
Toplam	2.932.949	100

Kaynak: Bülent Yıldırım, **Bulgaristan’da Türk Varlığı ve Nüfusu**, İstanbul:, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2018, s. 77

Bulgar yöneticilere göre nüfusu Bulgarların lehine çevirmek için bir etnik temizlik yapılması elzemdir. Bu savaş esnasında yaşanan mezalimle ilgili dönemin hatırat ve anılarına başvurulduğunda Rus orduları ile Bulgar komitacıların sivil-asker, yaş, cinsiyet ayrımı yapmadan özellikle Türklerin meskûn olduğu bölgelerde katliam yaptıkları ortaya çıkmıştır.¹³⁹ Hüseyin Raci Efendi, *Zağra Müftüsünün Hatıraları* kitabında, Eski Zağra ilinde yaşananları kaleme almıştır. Sadece Müslümanların değil

¹³⁸ Justin Mc Carthy, **Ölüm ve Sürgün**, (Çev.) Bilge Umar, İstanbul: İnkılap Yayınevi, 7. Baskı, 1995, s. 108-111

¹³⁹ İstanbul’daki İngiliz Elçisi A. H. Layard’ın Londra Dışişleri Bakanlığı’na yazdığı rapordan, aktaran Kemal H. Karpat, **Balkanlar’da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk**, s. 220

Yahudilerin de dükkânlarının talan edildiğini kaydetmiştir.¹⁴⁰ Hüseyin Raci Efendi'nin eserinde tasvir edilenler, yukarıda yer alan nüfus yapısı da dikkate alındığında Bulgarların azınlıklara zarar verme ve yabancı düşmanlığı ile onlara saldırımları¹⁴¹, kurulacak olan yeni devletlerinde bu unsurların barınmasını istemediklerine işarettir.

Yaşanan hadiseler genel itibariyle birçok Türk yerleşim yerinde vuku bulan olaylardır. Türk bölgelerinde sıkıyönetim ilan eden Bulgar idareciler ahalinin silahlarını toplamıştır. Türklerin silah bulundurmalarını yasaklamaktaki maksat, bu topluluğa azınlık olduklarını iyice hissettirip ayaklanma veya karşı gelmeleri ihtimaline karşı tedbir almakla açıklanabilir. Sıkıyönetime göre Türklerin kendi aralarında toplanmaları ve gece sokağa çıkmaları da yasaklanmıştır. Türk halkı bu kurallara riayet etse dahi Bulgarlar köy basmaya, yaralama ve öldürme ile sonuçlanan saldırılarına devam etmiştir. Berlin Antlaşması'na göre azınlık haklarının ihlali anlamına gelen bu saldırılar Bulgar makamlarınca görmezden gelinmiş ve şikâyetle bulunan Türkler olumlu bir cevap alamamışlardır.¹⁴²

Demografik özelliklerin Bulgarların aleyhine olması ya da en azından homojen olmaması Bulgar yetkilileri Türk ve Müslümanlardan arındırılmış bir ülke kurmak için çeşitli politikalara yöneltmiştir. Kullandıkları yöntemler arasında baskı kurarak, korkutarak, cana ve mala zarar vererek onları Bulgaristan topraklarından göçmeye zorlamak vardır. Bunun yeterli olmadığı durumlarda, yaşadıkları yerleri terk etmeyecek olan halka etnik kimliklerini değiştirmeleri yönünde baskı uygulanmıştır. Bu dönem, ilk zorunlu isim değişikliklerinin uygulandığı yıllardır. Bu politikayı uygulamaya Türklerden değil dinleri İslamiyet olup dilleri Türkçe olmayan ama tam olarak Bulgarca ile de örtüşmeyen Pomaklardan¹⁴³ başlamışlardır. “Siz

¹⁴⁰ Hüseyin Raci Efendi, **Zağra Müftüsünün Hatıraları**, İstanbul: Kervan Kitapçılık, (ilk basım 1910, bunun haricinde tarih yok), s. 94

¹⁴¹ Metin Edirneli, s. 42; Yusuf Sarınoy, “Balkan Savaşları ve Sonuçları”, **Geçmişten Günümüze Asimilasyon ve Zorunlu Göç’ü Anma Etkinlikleri Sempozyumu Bildiri Kitabı**, İzmir, 2013, s. 30

¹⁴² Bilal Şimşir, “*Bulgaristan Türkleri ve Göç Sorunu*”, **Bulgaristan’da Türk Varlığı**, TTK, Ankara, 1992, s. 50

¹⁴³ Pomaklarla ilgili yapılan çalışmalar için bkz. Mary Neuburger, “Pomak Borderlands: Muslims on the Edge of Nations”, **Nationalities Papers**, 28(1), 2000, ss. 181-198; Aşkın Koyuncu, “Balkan Savaşları Sırasında Pomakların Zorla Tanassur Edilmesi (1912-1913)”, **OTAM**, 33/Bahar 2013, ss.139-196; Fatme M. Myuhtar-May, **Identity, Nationalism and Cultural Heritage under Siege: The Case of Pomaks (Bulgarian-speaking Muslims) in Bulgaria**, Arkansas State University, ProQuest, UMI Dissertations Publishing, 2011; Halim Çavuşoğlu, **Balkanlar’da Pomak Türkleri Tarih ve Sosyo Kültürel Yapı**, Ankara, KÖKSAV Yayınları, 1993; Hüseyin Memişoğlu, **Balkanlarda Pomak Türkleri**, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Yayınları, 1999; İlker Alp, **Pomak Türkleri**

Müslümanlaştırılmış Bulgarlarsınız, özünüze dönün” diye bir iddiayla kimlik değiştirme kampanyasına girişilmiştir. Köylere gelen papazlar Pomaklara yönelik misyonerlik faaliyetlerinin yoğunlaştırmakla kalmayıp Pomakları kiliseye götürüp Hristiyanlığı seçmeleri için baskı kurmuşlardır. Pomaklar, Bulgarların kendilerini zorla vaftiz etmesinden çok müteessir olduklarını ifade etmişlerdir.¹⁴⁴

Daha sonra aynı muamelelere Türkler de tabi tutulmuştur. Camilerin tahrip edilip kiliseye çevrilmesi; ahır, ambar, depo olarak kullanılması; minarelerinin tahrip edilmesi ve bazı yörelerde alemlerin yerine haç dikilmesi; Türklerin Hristiyan ayinlerine katılmaya zorlanması; Hristiyanlığı kabul etmeyen kadınların ceza olarak köy meydanında çırlıçıplak soyulması; evlendirme usulü ile Bulgarlaştırma ve en nihayet zorla isimlerin değiştirilmesi denenilen diğer yöntemlerdir.¹⁴⁵

Bu dönemde Müslümanların yalnızca can ve mal güvenliği tehdit edilip insanlık onuruna aykırı davranışlar gösterilmemiş, bunların ötesinde Osmanlı Dönemi’nden kalan mimari eserlere de zarar verilmiştir. Bulgarlar, Çirpan’da yerel arşiv ve kütüphaneyi yıkmaya teşebbüsünde bulunmuşlardır.¹⁴⁶ 1877-1878 arasında, Tatarpazarcığı’nda Türklere ait 938 ev, 7 medrese, 21 cami yıkılmıştır. Yapılan saldırılardan sonra Filibe’de medrese, cami, mektepten oluşan binalardan yalnızca 5 tanesi ayakta kalmıştır. Bu binaların sayısı 1879 öncesi 80’dir. Yanbolu ve Eski Zağra şehirlerinde birçok cami kiliseye veya silah deposuna çevrilmiştir.¹⁴⁷ Yine birçok şehirde mezarlıklar tahrip edilmiş, üzerinde Osmanlıca yazı bulunan çeşmeler zarar görmüş veya yıkılmıştır.¹⁴⁸

(**Kumanlar-Kıpçaklar**), Edirne, Trakya Üniversitesi Yayınları, 2012; İlker Alp, **Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezâlimi (1877-1989)**, Trakya Üniversitesi Yayınları, 1990; Kemal Gözler, **Les Villages Pomaks de Lofça**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2001; Ömer Turan, “Pomaks: Their Past and Present”, **Journal of Muslim Minority Affairs**, Vol. 19, No. 1, 1999, p. 69-83; Petür Yapov, **Pomatsite**, Sofia, ik “Obektiv”, 2009; Salih Bozov, **İsimleri Uğruna**, İstanbul, Sultangazi Belediyesi Yayınları, 2010; Tsevetana Georgieva, “Pomaks: Muslim Bulgarians”, **Islam and Christian Muslim Relations**, Vol. 12, No. 3, 2001.

¹⁴⁴ İlker Alp, **Pomak Türkleri, (Kumanlar, Kıpçaklar)**, Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, 2008, s. 34-37

¹⁴⁵ İlker Alp, **Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezâlimi (1878-1989)**, Ankara: Trakya Üniversitesi Yayınları, 1990, s. 22-29

¹⁴⁶ R. J. Crampton, “*The Turks in Bulgaria, 1878-1944*”, **International Journal of Turkish Studies**, (ed.) Kemal H. Karpat, Wisconsin, Fall-Winter 1989, Vol: 4 No: 2, s. 45

¹⁴⁷ Kemal H. Karpat, **Balkanlar’da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk**, s. 222

¹⁴⁸ Süleyman Oğuz, **Osmanlı Devlet İdaresi ve Doğu Rumeli Vilayeti (1878-1885)**, İstanbul: Cem Ofset Matbaacılık, 1987, s. 127-134

Türk hâkimiyetinin sona erdiği yıllarda Bulgaristan’da Bulgarlar, Türkçe olan yer adlarını Bulgarcaya çevirmişlerdir.¹⁴⁹ Türkiye’nin, Bulgaristan’da görev yapmış eski büyükelçilerinden Ömer Lütem yapmış olduğu araştırmada 1878-1972 yılları arasında Bulgaristan’daki 2277 Türkçe yer isminin Bulgarca olacak şekilde değiştirildiğini tespit etmiştir.¹⁵⁰ Bu konuda Bulgar araştırmacı Vasil Mikov’un 1943 tarihli, *Bulgaristan’da Yer Adları* isimli kitabı dayanak olarak gösterilebilir. İlgili kitapta, 1903’te toplu olarak yer adlarının gözden geçirildiği daha sonra da 1934’te İçişleri Bakanlığının emri üzerine 1600 adet Türkçe yer isminin Bulgarcaya dönüştürüldüğünü yazmıştır. Mikov’un verdiği bilgilere göre sadece şehir, köy, kasaba gibi yerleşim yerlerinin değil dağ, tepe, akarsu ve ovalar gibi coğrafi oluşumların da isminde değişiklik yapılmıştır.¹⁵¹

Bir başka baskı yöntemi olarak Ruslar ve Bulgarlar ‘93 Harbi esnasında, Müslüman ahaliye ait 600.000 ton saman ve ota, 1.500.000 ton zahireye, 800.000 büyükbaş hayvana, 15.000.000 küçükbaş hayvana el koymuştur.¹⁵² Ya öldürme ya göçe zorlama yoluyla sayıları azaltılan Türklerden geriye kalanların bir kısmı da dağlık ve ormanlık alanlara kaçmış, burada soğuğa ve açlığa maruz bırakılmıştır. Tüm bu yapılanlarla geri dönme niyeti olanlara gözdağı verilmiş olup demografik yapıyı Bulgarlar lehine değiştirme çabaları işe yaramıştır. Yapılan araştırmalardan bazılarına

¹⁴⁹ Caner Sancaktar, “Balkanlar’da Türk ve Müslüman Milletler: 19. Yüzyıldan Günümüze Milliyetçiliğe Karşı Varoluş Mücadelesi”, **Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi**, 05 (01), 2019, s. 9. Sancaktar bu makalesinde Balkan devletlerinin “Osmanlılıktan arınma” politikalarını detaylandırarak açıklamıştır. Sancaktar, yabancı Türk-İslam varlığından ve izlerinden kurtularak modernleşmeye çalışan söz konusu devletlerin, uluslarını homojenleştirmek ve tek tip ulus devlet yaratma süreçlerinde De-Ottomanizasyon politikası uyguladıklarını ifade etmiştir. Bu çalışmada, De-Ottomanizasyonun dilde, yerleşim yerlerinde, yer isimlerinde, mimari yapılar ve eserlerde ne şekilde gerçekleştirildiğini ayrıntılarıyla incelenmiştir.

¹⁵⁰ Ömer E. Lütem, **Türk-Bulgar İlişkileri 1983-1989**, Cilt I, Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2000, s. 56

¹⁵¹ Faşist olan “Naroden Blok” (Milli Blok) iktidara geldiği dönemde Türkçe olan yer adlarını değiştirmiştir. Mihail Gruev ve Aleksey Kalyonski, **Vazroditelnıyat Protse. Myusyulmanskite Obsnosti i Komunistickeiyat Rejim: Politiki, Reaktsii i Posleditsi**, Sofya: İnstitut za İzsledvane na Blizkota Minalo, 2008, (Uyanış Süreci: Müslüman Topluluklar ve Komünist Rejim: Politikalar, Tepkiler ve Sonuçlar), s. 16

¹⁵² Nedim İpek, **Rumeli’den Anadolu’ya Türk Göçleri**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, 1999, s.19-20

göre 260.000¹⁵³-300.000¹⁵⁴ bazılarına göre 500.000¹⁵⁵ Müslüman-Türk ‘93 Harbi sonrası saldırılar, açlık, soğuk veya hastalıklar yüzünden hayatını kaybetmiştir. 500.000 ila 600.000 kadar Müslüman-Türk de Bulgaristan topraklarını kalıcı olarak terk edip sığınmacı konumuna düşmüşlerdir.¹⁵⁶

Bu noktada dikkat çeken bir diğer husus ise şudur: on sekizinci yüzyılın sonunda Fransa’da ortaya çıktığı şekliyle milliyetçilik hareketi oldukça seküler bir niteliğe sahip olmuştur. Dolayısıyla bu hareketten etkilenecek geliştiği iddia edilen Balkanlardaki bağımsızlık mücadelelerinin de seküler bir niteliğe sahip olması beklenebilirdi. Ancak dil veya etnik köken fark etmeksizin Müslümanlık ortak paydasında birleştirilen halklara karşı gerçekleştirilen bu faaliyetler, bağımsızlık mücadelesindeki milliyetçi hareketin dini referanslara sahip olduğunu göstermektedir.

Berlin Antlaşması Bulgaristan’da kalan Türklere, azınlık olmaları sebebiyle, çeşitli haklar tanımıştır. Örneğin, Türk azınlığa mensup kişilerin devlet memuru olarak çalışabilme, kendi toplumsal örgütlerini kurabilme, dini ayinlerine ve törenlerine katılabilme hakkı verilmiştir. Fakat Türkler zaman içinde bu haklardan faydalanamaz duruma gelmiş, toplumda ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmeye, dinleri ve etnik kökenleri sebebiyle ayrımcılıkla karşılaşmaya başlamışlardır. Oysaki yine Berlin Antlaşmasının ilgili maddesi¹⁵⁷ ve 1879 Bulgaristan Anayasası din ve mezhep yüzünden ayrımcılık yapılamayacağını belirtmiştir.¹⁵⁸

Bulgaristan Prensliği içerisinde yaşayan Türkler Bulgar halkının faydalanabildikleri haklardan genel itibariyle mahrum bırakılmıştır. Bulgar yönetiminin Türk azınlığa yönelik uyguladığı çifte standarda örnek olarak, 1909 yılında çıkan okullara fon ayrılmasına ilişkin kanun gösterilebilir. Bulgar okulları için belediye ve hazineye ait topraklardan otlak, mera veya tarlalardan okul fonu ayrılırken bu inisiyatif Türk okulları için söz konusu olmamıştır. Maddi yardımlarda da benzer

¹⁵³ Justin Mc Carthy, s. 111

¹⁵⁴ Kemal Karpat, “Introduction: Bulgarian Way of Nation Building and the Turkish Minority”, **The Turks of Bulgaria: the History, Culture and political Fate**, (ed.) Kemal Karpat, İstanbul, ISIS Press, 1990, s. 12

¹⁵⁵ Bilal Şimşir, **Bulgaristan Türkleri**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1986, s. 18

¹⁵⁶ Hüseyin Memişoğlu, **Geçmişten Günümüze Bulgaristan’da Türk Eğitim Tarihi**, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002, s. 57; Justin Mc Carthy, s. 109

¹⁵⁷ Berlin Antlaşması, Madde 5, <https://archive.org/details/jstor-2212670/page/n5/mode/2up>

¹⁵⁸ Lütem, s. 56-58; R. J. Crampton, “The Turks in Bulgaria, 1878-1944”, s. 61; Ayrıca Tırnova Anayasası için bkz. <https://books.openedition.org/ceup/1980#tocfrom3n1>

bir ayrımcılık yaşanmıştır. Türk okullarına yıllık 300-400 Leva gibi para yardımı yapılırken Bulgar okulları bu rakamın yaklaşık on katını almıştır. Okul bütçeleri arasındaki dengesizlik okulların sahip olduğu şartların da ciddi oranda farklılaşmasına neden olmuştur. Türk okullarını geri, Türk çocuklarını da cahil bırakmayı amaçlayan bu politika ilerleyen yıllarda Stamboliyski iktidarında, birkaç yıllığına son bulmuştur.

159

2.1.3. Balkan Savaşları ve İki Savaş Arası Dönem

Berlin Antlaşması'nın şartlarından memnun olmayan Bulgaristan, Doğu Rumeli'yi kendi topraklarına katma emelini hep canlı tutmuştur. Nitekim 1885'te bu bölgeyi ilhak etmiş ve nüfusuna bir miktar daha Müslüman ve Türk eklemiştir. Sadece topraklarını genişletmekle kalmayan Bulgaristan bu yaptığına ne Osmanlı Devleti'nin ne de diğer büyük devletlerin itiraz etmemesi sonucu kendisine olan güvenini artırmıştır. Jön Türk Devrimi, "Makedonya Sorunu" ve Bosna Hersek'in Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından ilhakı gibi sebeplerle sıkıntılı bir dönemden geçen Osmanlı Devleti'nin bu durumundan faydalanan Bulgaristan 1908'de bağımsızlığını ilan etmiştir.¹⁶⁰

Yirminci yüzyılın başında Bulgaristan artık bağımsız bir devlettir ve komşu ülke topraklarına dair taleplerini devam ettirmiştir. Komşularına yönelik bu toprak taleplerine rağmen Bulgaristan, Sırbistan ile Mart 1912'de, Yunanistan ile Mayıs 1912'de ve nihayet Karadağ ile Ekim 1912'de, Osmanlı aleyhine ittifak kurmuştur. Amacı Balkanlardaki Osmanlı hâkimiyetine son vermek olan bu ittifak Osmanlı Devleti'ne karşı Karadağ'ın başlatmış olduğu savaşa katılmıştır. Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp'taki yenilgisinden de cesaret bulmuş olan bu Balkan devletleri I. Balkan Savaşı'nın ardından Osmanlı Devleti'ni Midye-Enez hattına kadar geriletmiştir. Bu savaştan en büyük kazanımı Bulgaristan sağlamıştır. Ancak Bulgaristan'ın topraklarını bu kadar genişletmesinden başta Sırbistan ve Yunanistan rahatsız olmuştur. II. Balkan Savaşı bu paylaşımın adil olmadığını düşünen Balkan Devletleri ile Bulgaristan

¹⁵⁹ Bilal N. Şimşir, **Bulgaristan Türkleri**, s. 50-51

¹⁶⁰ Pars Tuğlacı, **Bulgaristan ve Türk-Bulgar İlişkileri**, İstanbul: Cem Yayınevi, 1984, s. 96-97

arasında gerçekleşse de Osmanlı Devleti'nin bu savaştan bir kazanımı olmuş ve Edirne'yi geri almıştır.¹⁶¹

Balkan Savaşları'nın ardından imzalanan İstanbul Antlaşması'na göre, Bulgaristan'a ait topraklarda kalan Türk ahaliye dört yıl içinde Osmanlı topraklarına göç etme hakkı verilmiştir. Yine bu antlaşma çerçevesinde göç etmek isteyenler mallarını satabilecek, kalanlar ise Bulgarlar ile aynı siyasi ve sivil haklara sahip olacak, eğitim ve din alanlarında da serbestiye sahip olacaklardı. Din ve mezhep hürriyeti, müftü ve baş müftünün Türk halkı tarafından belirlenecek olması, bu görevlilerin maaşlarının ise Bulgaristan Devleti tarafından karşılanması; okullarda resmi dil olan Bulgarcanın haricinde Türkçe dilde eğitim yapılabilmesi İstanbul Antlaşması ile garanti altına alınmış diğer haklardı. Bunların haricinde, Türk azınlığın mülkiyet hakkı korunacak, mülkleri zorla kamulaştırılmayacak, öyle bir durum hâsıl olduğunda bedeli ne ise peşin olarak ödenecekti.¹⁶²

Gerek '93 Harbi'nden sonra gerekse Balkan Savaşlarından sonra Bulgaristan topraklarını terk edip Osmanlı topraklarına göç etmiş Türk ve Müslüman ahalinin ev, tarla, dükkân, arsa, çiftlik gibi mülklerine Bulgar Hükümeti el koymuştur. Göçmenlerden Bulgaristan'a geri dönenler olmuşsa da ne kendileri ne de varisleri bu mülkler üzerinde -birkaç istisna dışında- hak iddia edememişlerdir. Hâlbuki Berlin Antlaşması'nın 12. maddesi, Bulgaristan topraklarını terk edenlere mülklerini işletebilme ve koruyabilme hakkı tanımıştır. Ancak Bulgaristan bu kurallara riayet etmediği gibi Osmanlı Devleti de bu konuda bir adım atmamıştır.

Bulgaristan topraklarındaki Türk ve Müslüman nüfusun demografik yapısı zaman içerisinde meydana gelen göçlerle değişkenlik göstermiştir.

¹⁶¹ Barbara Jelavich, **Balkan Tarihi: 20. Yüzyıl**, İstanbul: Küre Yayınları, 2006, s. 102-104; Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, **History of the Ottoman Empire and Modern Turkey**, c. II, Cambridge, 1977, s. 293-298; L. S. Stavrons, **The Balkans since 1453**, New York, 1958, s. 533-540

¹⁶² Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri**, Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları, cilt: I, http://www.ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2016/11/9-Bulgaristan_baris_andlasmasi.pdf

Tablo 5: Yıllara göre Bulgaristan'daki Ortodoks ve Müslüman Nüfusu

Yıl	Ortodoks Nüfus	Müslüman Nüfus
1887	2.424.371	676.215
1892	2.606.786	643.258
1900	3.019.999	643.300
1905	3.345.519	603.867
1910	3.644.567	602.188
1920	4.061.829	690.734
1926	4.568.773	789.296
1934	5.128.890	821.298

Kaynak: Bülent Yıldırım, *Bulgaristan'da Türk Varlığı ve Nüfusu*, s. 79-85

Anadolu'ya verilen göçlerle Türk nüfus azalmışsa da Bulgaristan'da kalan Türklerin artan doğum oranlarıyla bir süre sonra yeniden artışa geçmiştir. Bulgaristan topraklarında, Doğu Rumeli'nin ilhakından itibaren 1956 yılına kadarki Türk ve Müslüman nüfusun durumu aşağıdaki gibidir:

Tablo 6: 1885-1956 Nüfus Sayımlarına Göre Türk ve Müslüman Nüfus

Sayım Yılları	Türk Nüfus	Müslüman Nüfus
1887	602.331	676.212
1892	569.728	643.258
1900	539.656	643.300
1905	505.439	603.084
1910	504.560	603.084
1926	577.555	825.774
1934	618.268	821.298
1956	656.028	???

Kaynak: Bilal Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, s. 18

Hüseyin Memişoğlu'na göre göç ve mezalimlerin altında yatan asıl mesele “çok milletli” bir toprak üzerinde “tek milletli” bir Bulgar-Slav devleti yaratma isteğiydi.¹⁶³ Bu, kökleri Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazandığı yıllara dayanan bir fikirdi. Buradan yola çıkarak ülke içindeki milletlerin tek tipleştirilmesi amacıyla isimlerin değiştirilmesi yöntemi ilk defa bu dönemde gündeme gelmiştir. ‘93 Harbi esnasında ve sonrasında olduğu gibi Pomaklardan çok fazla sayıda kişi zorla Hristiyan

¹⁶³ Hüseyin Memişoğlu, “Bulgar Zulmüne Tarihi Bir Bakış”, *Batı Trakya Dergisi*, sayı: 254, cilt: 22, Ocak-Şubat-Mart 1989, s. 9

yapılmış, zorla isimleri değiştirilmiştir. Kaynaklarda bu dönemde ismi değiştirilen kişi sayısının 150.000'i bulunduğunu geçmektedir.¹⁶⁴

I. Dünya Savaşı'nın ardından Bulgaristan'da, Aleksandır Stamboliyski'nin Başkanı olduğu Çiftçi Partisi iktidara gelmiştir. Savaşta müttefik olmaları sebebiyle yakınlaşmış olan Osmanlı Devleti ve Bulgaristan, azınlıklar konusunu nazik bir mesele olarak ele almışlardır. Bulgaristan topraklarındaki, çoğunluğu çiftçi olan Türklere gelebilecek oy beklentisi bu iktidarın Türklere olan tutumunun görece ılımlı olmasına bir sebeptir.¹⁶⁵ Bu olumlu tutuma uluslararası hukuktaki bazı gelişmeler de katkı sağlamıştır. Savaşın ardından kurulan Milletler Cemiyeti "azınlık haklarını" yasalaştırıp güvence altına almıştır. Buna binaen, Bulgaristan Çiftçi Partisi hem iç hem de dış nedenlerle azınlık haklarının korunması hususunda bilinçli adımlar atmıştır.

Bu dönemde imzalanan Neuilly Antlaşması'nın azınlıklarla ilgili maddelerine göre Bulgaristan, hem Türk azınlığın milli haklarını güvence altına almayı hem de anadilde eğitim yapabilme haklarını kabul ediyordu.¹⁶⁶ Buna uygun olarak, 1921'de çıkarılan milli eğitim yasası ile Türk okullarında Bulgarca eğitim yapılması zorunluluğu ortadan kaldırıldığı gibi, bundan önceki dönemlerde Türk okullarının mahrum bırakıldığı maddi yardımların tekrar önü açılacak ve emlak edinme yasağı kaldırılacaktı.

Türk okullarına ayrı başmüfettişler atanarak özerklikleri desteklenecekti. Bu okullarda çalışacak Türk öğretmenleri yetiştirmek üzere bir okul açılması kararlaştırılmıştı. Şumnu Devlet Türk Öğretmen Okulu 1918'de açıldı, 10 yıl kadar eğitim hayatına devam edebildi. 10 yılda yaklaşık 500 kişi mezun eden okuldan çıkan bu öğretmenler Bulgaristan'ın çeşitli illerindeki Türk okullarına atandılar.¹⁶⁷ Bu gelişmeler Türk azınlık açısından olumlu idi fakat kısa sürdü. 1919'dan beri iktidarda olan Bulgar Çiftçi Partisi yönetimi bir darbe sonucu devrildi, parti lideri Aleksandır Stamboliyski öldürüldü.¹⁶⁸ Sonrasında iktidara gelen hükümetler o yıllarda

¹⁶⁴ İlker Alp, **Pomak Türkleri, (Kumanlar, Kıpçaklar)**, s. 49

¹⁶⁵ Bilal N. Şimşir, **Bulgaristan Türkleri**, s. 54

¹⁶⁶ A. Mete Tuncoku, "The Rights of Minorities in International Law: The Case of the Turkish Minority in the People's Republic of Bulgaria", **International Journal of Turkish Studies**, (ed.) Kemal H. Karpat, Wisconsin, Fall-Winter 1989, Vol: 4 No: 2, s. 251

¹⁶⁷ Bilal Şimşir, **Bulgaristan Türkleri**, s. 61

¹⁶⁸ Tatyana Koleva, **Bulgaristan Komünist Partisi Tarihi**, Çev. Yusuf Kerim, Ankara, Kızılırmak Yayınevi, 1975, s. 109-110

uluslararası sisteme hâkim olmaya başlayan iki başat ideolojiden biri olan Faşizmin temsilcileriydiler.

2.1.4. Faşist Dönem

9 Haziran 1923'te Stamboliyski'yi öldürerek Çiftçi Partisi iktidarına son veren askeri-faşist darbenin ardından siyasal istikrarsızlığın hakim olduğu Bulgaristan'da 1934 yılında tekrar bir darbe vuku bulmuştur. Bu darbeye, Bulgaristan'da 1944 yılına kadar sürecek faşist bir diktatörlük tesis etmiştir.¹⁶⁹ Bu dönemde, değinilmesi gereken önemli bir gelişme yaşanmış ve Bulgaristan ile Türkiye arasında 18 Ekim 1925 tarihinde bir Dostluk Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmayı önemli kılan, hem iki ülke arasında ikili ilişkileri dostluk boyutuna taşıma niyetiyle imzalanmış olması hem de Bulgaristan'da yaşamakta olan Türklerin hakları ve statüleri ile ilgili temel kaynak olma özelliğidir. Azınlıkların korunmasına ilişkin olarak, Türkiye-Bulgaristan Dostluk Antlaşması'na göre iki hükümet de kendi ülkelerinin ilgili azınlıklarına daha önce imzaladıkları Lozan ve Neuilly Antlaşmalarından doğan haklardan yararlandırmayı karşılıklı olarak yükümlenmiştir.¹⁷⁰

Uluslararası antlaşmalarla hakları güvence altına alınmış da olsa Türkler ve Müslümanlar Bulgaristan'da faşist dönemde baskıya ve olumsuz muameleye maruz kalmışlardır. Faşist yönetimin Türk azınlığa yönelik faaliyetlerine örnek olarak; Turan Cemiyeti ve Türk Öğretmenler Birliği¹⁷¹ gibi organizasyonlarla mücadeleye girişmesi ve nihayetinde ikisinin de varlığına son vermesi gösterilebilir. Bunun haricinde faşist yönetim, Türk okullarında Latin alfabesiyle eğitim verilmesinden rahatsız olmuş ve bu

¹⁶⁹ Nikolay Todorov, **Bulgaristan Tarihi**, İstanbul: Öncü Kitabevi, 1979, s. 104-113

¹⁷⁰ İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)**, C.I., 2.B. , Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989, s.245-252 veya antlaşmanın günümüz Türkçesine resmi çevirisi için bkz. <http://ua.mfa.gov.tr/files.ashx?77845>

¹⁷¹ Osmanlı egemenliğinin sona ermesiyle Bulgaristan topraklarında kalan Türklerin hak ve hürriyetlerini korumak için faaliyete geçen ilk teşkilat 1906 yılında kurulan Türk Öğretmenler Birliğidir. İlerleyen yıllarda da Türk Kurtuluş Savaşı'na destek vermek için örgütlenen Türkler, Anadolu'da kazanılan zaferin ardından özgüven kazanmışlar ve İnkılap, Ertuğrul, Altınıyıldız, Hilal, İleri, Yıldız, Rumeli, Atilla, Turan, Balkan, Altınordu gibi isimlerle birçok dernek kurmuşlardır. Turan Cemiyeti, adının aksine siyasi amaçları olmayan, temsil ettiği Türk toplumunu bedenen, ruhen, kültürel ve sosyal açıdan, uluslararası antlaşmaların sağladığı haklar çerçevesinde geliştirmeyi amaç edinmiş Kemalist bir dernektir. Bu iki teşkilatla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Bilal Şimşir, **Bulgaristan Türkleri**; Osman Kesioğlu, **Bulgaristan'da Türkler**, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1985; Ahmet Hezarfen, "Bulgaristan'da Türk Spor Birliği Turan", Tarih ve Toplum, Sayı: 104, Ağustos 1992; Cengiz Hakov, **Sofya Başmüftülüğü ve Bulgaristan'daki Türk Okullarında Yeni Türk Alfabesinin Uygulamaya Konuluşu**, Kültür Evreni, (<http://www.kulturevreni.com/5-133.pdf>)

konuda taviz vermeyen Türk öğretmenlere kovuşturma başlatmıştır.¹⁷² Buradaki meseleyi önemli hale getiren husus, Türkiye Cumhuriyeti'nde yeni yazıya geçilmesiyle birlikte Bulgaristan Türklerinin de 1928 yılında yeni alfabeyi benimsemesidir.¹⁷³ Bulgar yöneticilere göre bu hareket, Türklerin yaşadıkları Bulgaristan'ı değil de Türkiye'yi örnek aldığını göstermektedir. Onları rahatsız eden, Türkiye'de yaşanan her yenilik ve gelişmenin Bulgaristan topraklarında bir yansımalarının olacağı fikridir. Buna tedbir olarak 1936 yılının Eylül ayında Türk ilkokullarında yeni harflerle eğitim yapılmasının önüne geçilmiştir. Türk çocuklarının, Arap harfleriyle eğitimine devam etmeleri ve dini eğitime daha geniş yer verilmesi kararı alınmıştır.¹⁷⁴ Bu karar, M. Neuburger'e göre iki savaş arası dönemde Kemalizmin Bulgaristan Türkleri arasında destekçi bulmasına engel olma çabasından ileri gelmektedir. Bu dönemde, muhafazakarlarla Kemalistler arasındaki çekişmede, Bulgaristan yönetimi Türklerin din eğitimini destekleyerek veya İslami eğitimin önüne engel çıkarmayarak tarafını belli etmiştir.¹⁷⁵

Bulgaristan'ın faşizmle yönetildiği yıllarda ilkokul ve ortaokul seviyesinde kaç tane Türk okulunun açık olduğu ve yıllar içerisinde bu okulların sayılarındaki düşüş için resmi istatistiklere göz atmak gerekirse, Bulgaristan'da Türk okullarına ait rakamların şu şekilde olduğu görülür:

Tablo 7: 1921-1944 Döneminde Bulgaristan'daki Türk Okullarına Ait Veriler

Ders Yılları	İlkokullar (İptidaiyeler)	Ortaokullar (Rüştiyeler)	Toplam
1921-1922	1673	39	1712
1928-1929	922	27	949
1936-1937	518	27	545
1943-1944	397	27	424

Kaynak: Bilal Şimşir, **Bulgaristan Türkleri**, s. 149

¹⁷² R. J. Crampton, "The Turks in Bulgaria, 1878-1944", s. 70; Mary Neuburger, **The Orient Within...**, s. 45

¹⁷³ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Bülent Yıldırım, "Bulgaristan'daki Türk Okullarında Latin Harflerinin Uygulanma Süreci Ve Sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'nin Desteği", **Asia Minor Studies**, Cilt: 3, Sayı: 5, Ocak 2015, ss. 135-146 ve Cengiz Hakov, "Bulgaristan Türk Okullarında Yeni Türk Alfabesinin (Lâtin Alfabesi) Uygulanması", **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, sayı: 6, Temmuz 1998, ss. 733-739

¹⁷⁴ Bilal N. Şimşir, **Bulgaristan Türkleri**, s. 156-160

¹⁷⁵ Mary Neuburger, **The Orient Within...**, s. 45

Faşist idarenin yönetimi altında Türklerin eğitim hayatına sekte vuracak başka gelişmeler de yaşanmıştır. 1930'dan itibaren fasılalarla Türk okulları kapatılarak Bulgar okullarına çevrilmiştir.¹⁷⁶ Bulgar okullarında eğitim almaya mecbur bırakılan öğrenciler anadilde eğitim hakkından ve azınlıklara tanınmış eğitim haklarından mahrum bırakılmışlardır. Bulgar okullarında çocuklarını okutmak istemeyen ebeveynler de onları okula göndermemeyi tercih etmişlerdir. Bu seçeneklerden her ikisinin de iktidarın işine yarayacağı aşîkârdır. Amaç, Türk halkını eğitimsiz bırakmak, Türk milli kimliği algısının yayılmasına mâni olmak, Türk nüfus içerisinde aydınlar çıkmasını önlemek ve önde gelenler varsa bunlara gözdağı vermektir.¹⁷⁷

Yıllar ilerledikçe baskı ve yıldırma faaliyetleri eğitim ve sosyal hayat düzeyinden daha farklı alanlara da yönelmiştir. Cana ve mala karşı yapılan en çetin ve en somut saldırıları *Trakya Komiteleri* ve *Rodna Zaştita* (Vatan Savunması) çeteleri gerçekleştirmektedir. 1923 yılında kurulan Rodna Zaştita örgütünün sloganı “Bulgaristan Bulgarlarıdır” ve “Bulgaristan’da başka ırklara hayat hakkı yoktur” şeklindedir. 1930-1933 yıllarında Razgrat yöresinde mezarlıklara saldırılar olmuş, bekçi kulübeleri yakılmış, mezarların içi açılıp cesetler dışarı çıkarılmıştır. Daha sonraki yıllarda Kırcaali yöresinde cana ve mala kastetmeler de yaşanınca Bulgaristan’dan Türkiye’ye Türk göçü yaşanmıştır.¹⁷⁸ Diğer bir ifadeyle, 1930’lu yıllardaki göçün sebebi, ahalinin bu terörist grupların saldırılarına maruz kalması ve yıldırılmasıdır. Temel haklarından en önemlisi olan yaşam hakları tehdit edilince ve uluslararası antlaşmalar çerçevesinde bu hakkı koruması gereken Bulgaristan Devleti tarafından can güvenlikleri sağlanamayınca, Türk azınlık çareyi yaşadıkları toprakları terk etmekte bulmuştur.¹⁷⁹

Dönemin gazetelerinden *Deliorman*’da çıkan bir haberde bu iki örgütün saldırılarından şöyle bahsedilmektedir.¹⁸⁰

¹⁷⁶ Bilal N. Şimşir, **Bulgaristan Türkleri**, s. 141-152

¹⁷⁷ Hayriye Yenisoğlu, “Bulgaristan Türklerinin Eğitim ve Kültür Tarihinden Sayfalar”, **Yeni Türkiye**, Yıl 3, Sayı 16, Ankara, 1997, s. 1783

¹⁷⁸ Bilal N. Şimşir, **Bulgaristan Türkleri**, s. 208-211; dönemin ileri gelen Türklerinden, nahiye müdürleri Fevzi Bey, Hasan Bey ve Bulgar Parlamentosunda milletvekili olan Hasan Bey’in uğradığı suikastlere ilişkin çalışma için bkz. Bülent Yıldırım, “Bulgaristan’da Türk Azınlığa Yönelik Unutulmuş Üç Büyük Siyasî Suikast”, **Gaziantep University Journal of Social Sciences**, 16.3, 2017, ss. 864-877.

¹⁷⁹ Bülent Yıldırım, “Bulgaristan’da Türk Azınlığa Yönelik Unutulmuş Üç Büyük Siyasî Suikast,” s. 866-867

¹⁸⁰ Hüseyin Memişoğlu, “Bulgar Zulmüne Tarihi Bir Bakış”, s. 12

“Şimdi Bulgaristan’da Türklere dayak atan, bunları yaralamaktan hatta öldürmekten zevk alan, köy çeşmesine domuz yağı süren, müezzini taşıyan, bazen de cami yıkan, velhasıl saf halkın dini hissiyatını galeyana getirmek, gözünü yıldırmak, üzerlerine dehşet ve korku salarak bu güzel vatani terk ettirmeye çalışan kara bir teşkilat faaliyetine devam ediyor... Kırcaali ve havalisinde de kahpece pusu kurarak namuslu Bulgarya Türkünü öldürenler belirdi.”

1937 yılına ait Eski Zağra vilayet müdürünün ilçe belediye başkanlıklarına gönderdiği mektupta, bazı çevrelerin bir takım vesile ve bahaneler üreterek Türklerin yaşadıkları şehir ve köylere girdiği ve Türk azınlığı Türkiye’ye göçe zorlama amacı ile doğrudan ya da dolaylı olarak çeşitli zorbalıklara başvurduğu ifade edilmiştir.¹⁸¹ Başka bir mektupta ise Türk azınlığa karşı takınılan bu tavrın doğruluğunu tasdik eden, ancak kullanılan yöntemlerin yanlış olduğunu ifade eden aşağıdaki anlatımla karşılaşılmıştır:

*“Eğer mesele Türk ahalisini göç etmeye mecbur etmekse, bu zorlama kanuni yoldan gelmeli, mali kanunları kati olarak uygulama yolu ile olmalı. Türkler sırf tütün ürettikleri ve cahil de oldukları için daimi olarak kanunları ihlal ediyorlar. Maliye ve orman makamları para cezaları ile onları iktisaden çökertebilir, hazineye olan borçlarına karşılık mallarına el koyabilirler.”*¹⁸²

İlk iki mektup yaşananların kanıtı niteliğinde olup üçüncü mektup bu eylemlerin ve saldırıların devlet desteğiyle yapıldığının bir göstergesidir. Bu mektup açığa çıkmasaydı devlet birimlerinin olaylardan haberdar olup olmadığı tartışılabilirdi. Ne var ki yazılanlar, devlet ile saldırıları gerçekleştiren örgütlerin aynı amacı gözettiklerini açıkça gözler önüne sermektedir.

Bulgar yöneticiler faşist iktidar döneminde tam anlamıyla savundukları ideolojiyle uyumlu bir politikaya imza atarak 1942-1943 yıllarında Pomakların isimlerini bir kez daha zorla değiştirmiştir. 1937-1959 yılları, Pomakların Bulgaristan’ın geri kalanıyla bütünleşmesini hedefleyen bir model arayışının söz konusu olduğu yıllardır. Bu amaçla, Smolyan¹⁸³ ilindeki Hristo Botev okuma evinde, kültür ve eğitim komisyonu, Pomakların milli bilincini geliştirmeye yönelik faaliyetlere başlamıştır. Daha sonra Şubat 1937’de bir grup Pomak, Faşist idarenin teşvikiyle¹⁸⁴ *Drujba Rodina* (Vatan Dostluğu) örgütünü kurmuştur. Etkinliklerine

¹⁸¹ A.g.e., s. 12

¹⁸² A.g.e., s. 12

¹⁸³ Yoğunlukla Pomakların yaşadığı bir şehir.

¹⁸⁴ Hüseyin Memişoğlu’nun adı geçen makalesinde, devletin örgüte 1 milyon Leva yardımda bulunduğu, hatta 1944’te yardım miktarının 2 milyon Levaya çıkarıldığı ifade edilmektedir.

Müftülüğün de destek verdiği bu oluşum genelde genç Pomaklarla, Bulgar kimliğinin yüceltildiği geceler ve müsamereler düzenlemiştir. Ne var ki, 1940'tan itibaren dini hayata müdahale sayılabilecek bir hamle ile camide ibadetler Bulgarca yapılmaya, ezan Bulgarca okunmaya başlanmıştır. Böylece Drujba Rodina, farklı etnik kimlikleri eriterek toplumu tek tipleştirme politikasında devletin uzantısı sayılabilecek bir aygıt haline gelmiştir.¹⁸⁵

Pomakların sosyal yaşantılarına müdahale ise 1938'de kılık kıyafet düzenlemesiyle başlamıştır. Erkeklerin fes ve külah takmaları yasaklanmıştır. Fakat bu zorla değil, modernleşmenin gerekliliği konusunda telkinler ve ikna yoluyla yapılmıştır. Ne var ki modernleştirme adına hayatlarına getirilen bu değişimi benimsemeyen Pomaklar eski olana bağlı kalmakta ısrar etmiştir. Bulgar yöneticiler hedeflerinde başarıya ulaşamayınca, kılık kıyafet düzenlemesine riayet etmeyen Pomak erkeklere karşı baskıcı önlemler almışlardır. Kılık kıyafet düzenlemesinden sonra gelen adım ise isimlerin değiştirilmesi olmuştur. İlk olarak, 1941 yılında Drujba Rodina Örgütünün lideri Arif Beyski kendi kızına Malinka ismini vererek bu işe ön ayak olmuştur.¹⁸⁶ Sonraki yıllarda iktidara gelen komünist yöneticiler, azınlıkların isimlerinin değiştirilmesi, yer adlarının Bulgarcaya çevrilmesi, dini yaşantıya müsamaha göstermeyip ibadet diline ve geleneksel kıyafetlere karışılmasını desteklemesi sebebiyle bu örgütü faşist olarak nitelendirmiş ve yönetime gelmelerinden kısa bir süre sonra örgütün faaliyetlerine son vermiştir.¹⁸⁷

Faşist dönemin sonlarında Bulgaristan'da Türkler için şöyle bir tablo hâkimdir: Öncelikle, Türklere ait azınlık statüsündeki okulların çoğu kapatılmış ya da Bulgarlaştırılmıştır. Türkçe basım-yayın hayatından söz etmek mümkün değildir çünkü Türkçe yayın yapan tek bir dergi ya da gazete kalmamıştır. Türk dernek ve sosyal kurumlarının da yine faaliyet yapması yasaklanmıştır. Türk okul encümenleri ve cemaat üyeleri dağıtılmıştır. Türklerin seçimle göreve getirdiği encümenlerin yerini Bulgarların takdirini kazanmış ve onlar tarafından yönlendirilen kişiler almıştır. Türk okullarının gelir getirici varlıkları olan tarlalar, Türklerin elinden alınmış, Türk vakıf

¹⁸⁵ Gruev ve Kalyonski, s. 13-17

¹⁸⁶ Bu eylem, Pomakların köken olarak Bulgar oldukları iddiasını benimseyen ve kendilerini Bulgar olarak tanımlayan Pomakların desteğini kazanmış bir hareket olmakla beraber, Pomak toplumunun tamamını, bu iddiayı benimsemeleri yönünde etkilemek için yapılmıştır.

¹⁸⁷ Gruev ve Kalyonski, s. 16-20

malları da aynı kaderi yaşamıştır.¹⁸⁸ Bu yıllar, 1985-1989 dönemini istisna tutulursa, Türklerin Bulgaristan yönetimi altında geçirdikleri en zor yıllar olarak değerlendirilebilir.

Bulgar yöneticilerin, dönemler değişse de değişmeyen politikası olan Bulgaristan'ı Türklerden *temizleme* çabası aslında Balkanların genelinde görülen bir haslettir. Bunun altında yatan ortak sebebi, gayrimüslim Balkan halklarının uzun süre Osmanlı egemenliği altında kalmalarına bağlayan Yunan yazar Georgios Nacracas'a göre, Balkan uluslarının kendi milliyetçiliklerini yaşatabilmelerinin yegâne yolu kaçınılmaz olarak Türk düşmanlığına bağlıdır ve yazara göre uluslaşma çabası içerisinde olan Balkan milletlerinde Türk düşmanlığı ortak bir özelliktir.¹⁸⁹

2.2. Bulgaristan'da Komünist İktidar Dönemi

Totaliter rejimlerin doğası gereği yönettikleri ülkede tek ideoloji, tek siyasi grup olma hedefleri vardır. Buradan yola çıkarak, totaliter sistemlerde muhalefetin susturulması oldukça öne çıkan bir özelliktir. Kendilerinden olmayan her tür kurum ve örgütün ilgası söz konusudur. Kendilerinden önce var olan ve kendilerinden farklı olan tüm çıkar gruplarının yok edilmesi veya hiç olmazsa zayıflatılması gerekli bir koşuldur.¹⁹⁰ Bu çerçevede Bulgar komünist yöneticiler de iktidara geldiklerinde totaliter rejimlere has bir özellik olan muhalefeti susturma yolunu seçmişlerdir. Kuvvetli bir muhalefet lideri olan Bulgar Çiftçileri Birliği Başkanı Nikola Petkov'u önce tutuklamışlar sonra da idam etmişlerdir.¹⁹¹ "Bulgar Komünist Partisi Tarihi" kitabında ifade edildiği üzere Bulgaristan Halk Cumhuriyeti'nin kurulması aşamasında, partinin teklifi üzerine, ordunun, Vatan Cephesi'ne düşmanca tutumları olan subaylardan temizlenmesi yasası kabul edilmiştir. Keza Dışişleri Bakanlığı ve iktisadi müdürlükler de muhaliflerden temizlenmiştir.¹⁹²

¹⁸⁸ Bilal Şimşir, **Bulgaristan Türkleri**, s. 168-169

¹⁸⁹ Georgios Nacracas, **Anadolu ve Rum Göçmenlerin Kökeni**, İstanbul: Belge Uluslararası Yayıncılık, 2003, s. 9

¹⁹⁰ Juan J. Linz, **Totaliter ve Otoriter Rejimler**, Liberte Yayınları, Nisan 2008, s. 36

¹⁹¹ Sabri Tata, **Türk Komünistlerinin Bulgaristan Macerası**, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1993, s. 121

¹⁹² Boris Boef, **Bulgaristan Komünist Partisi Tarihi**, Çev. Yusuf Kerim, Ankara, Kızılırmak Yayınevi, 1975, s. 252; Görüşmecî 9'un aktardığına göre, 1945'ten hemen sonraki dönemde devlete muhalif olanlardan bazıları Koşukavak ilçesine sürgün edilmişler. Bu kişilere kalacak yer ya da iş verilmemiş. Sürgün edilenlerin, geçimlerini söğütlerden sepet örüp satarak sağladıklarını anlatan

2.2.1. Bulgar Komünist Partisi'nin Propaganda Araçları

Ülke genelinde muhalefetin temizlenmesinin ardından, yeni rejimin tesis edilmesi ancak ve ancak işlevsel propaganda araçlarıyla başarıya ulaşabilirdi. Bu çalışmada, tüm Bulgar vatandaşları üzerinde etkili olması planlanan propaganda araçlarından ziyade Bulgaristan Türklerinin sosyalizmle entegrasyonunu sağlayacak olan araçlar açıklanacaktır.

Propaganda, hedefindeki kitleyi istediği şekilde düşünmeye ve davranmaya yöneltmek maksadıyla uygulanan, belli bir amaca hizmet eden fikir ve değerlerin aktarımıdır. Kamuoyunu etkilemeye yönelik kasıtlı bir girişim olarak tanımlanan propagandanın politik amaçlar için yapılan versiyonu siyasi elitin çıkarlarına doğrudan veya dolaylı olarak hizmet etmek için tasarlanmıştır. Propagandayı uygulayanlar için geçerli tek bir bakış açısı vardır ve diğer tüm seçenekler ortadan kaldırılmalıdır. Bu sebeple propagandayı uygulayanların amacı, karşısındakini bu tek geçerli bakış açısının doğruluğuna ikna etmektir.¹⁹³ Zaharna'ya göre politik propaganda, uygulanmakta olan bir politikanın karşısında yer alacak olası muhalefetin olumsuz yorum ve tavırlarını engellemek için aşırı bir kontrol ve denetime gidilmesidir. Bilgi ve enformasyon üzerindeki hâkimiyetin yanı sıra kamuoyunun manipülasyonu, yanlış bilgilendirilmesi ve yönlendirilmesi, üzerinde duygusal baskının artırılması, bazı odak grupların yaftalanması, günah keçisi ilan edilmesi gibi yöntemlerle politik propagandanın etki alanı genişletilir.¹⁹⁴

1920'de gerçekleştirilen İkinci Komintern Kongresinde, örgütlenme ve halkın ikna edilmesi gibi konularda aktif rol alması kararlaştırılan, propagandadan sorumlu kurum, gerek sözlü kişisel telkinler yoluyla gerek sendikal mücadeleyle gerekse de politik işçi hareketine katılımı ile amaçlarına ulaşacaktır. Bu yöntemlerin yanı sıra partinin basın ve yayın organları da yine propaganda ve ajitasyona hizmet eden, komünizmin ideallerini halk için anlaşılır kılacak araçlar olacaktır.¹⁹⁵ Bulgar

görüşmeci, o kasabadaki Türklerin bu sürgünlere ev veya oda verdiğini, onlardan kira almadıklarını, yemeklerini paylaştıklarını eklemiştir.

¹⁹³ Nicholas J. Cull, David Culbert ve David Welch, **Propaganda And Mass Persuasion A Historical Encyclopedia, 1500 to the Present**, ABC-CLIO, 2003, s. xix, 318-319

¹⁹⁴ Rhonda Zaharna "Mapping Out a Spectrum of Public Diplomacy Initiatives", **Routledge Handbook of Public Diplomacy**, (Ed.) Nancy Snow, Philip M. Taylor, New York: Routledge, 2009, s. 89

¹⁹⁵ Komintern'in İkinci Kongresince Kabul Edilen Proleter Devrimde Komünist Partinin Rolü Üzerine Tezler, 24 Temmuz 1920

Komünist Partisi'nin de yoğun olarak kullandığı Merkez Komite' ye bağlı bir "Propaganda ve Ajitasyon" şubesi vardır. Bu şubenin siparişi üzerine bazı yazarlardan, Bulgarların Osmanlı İmparatorluğu tarafından zorla İslamlaştırıldıkları veya Türkleştirildiklerini anlatan kitaplar hazırlamaları istenmiştir. Örneğin, "Asırlar içinde Rodoplar" ve "Tarih Ders Kitabı" Petır Petrov tarafından 1966'da kaleme alınmıştır. 1969 yılında, çok yazarlı bir eser olan "Rodop Bulgarlarının Halk ve Yaşam Topluluğu" kitabı benzer amaçlarla basılmıştır. Hristo Gandev'in 1972'de çıkan "15. Yüzyılda Bulgar Halkı" isimli kitabının içeriğinde ekseriyetle, Bulgar halkının hem demografik hem de kültürel yapısının dejenerasyona uğratılmış olduğu, halkın etnik ve dini kimliğinde yaşanan değişimle Bulgar nüfusunun bileşenlerini kaybettiği, Bulgarların zorla Müslümanlaştırıldığı ve Türkleştirildiği iddialarına yer verilmiştir.¹⁹⁶

Bulgaristan'da geçirdikleri yılları genel olarak değerlendiren görüşmecilerden, BKP yönetiminin tarih kitaplarında kasıtlı olarak tahrifat yaptığını dile getirenler olmuştur. Görüşmeci 4, konuyla alakalı fikrini;

"Neymiş, Türkler bu topraklara geldiklerinde, onların erkeklerini yok etmişler. Bulgar kızlarıyla evlenmişler, dolayısıyla bugün Bulgaristan'daki Türk toplumu karışık kökenden geliyormuş. Bunların anlatıldığı Ahrida kitabı çıkmıştı. Ama Osmanlı iyi tutmuş defterleri. Bizim buradaki Türklerin Bulgarlıkla hiçbir alakası yok hâlbuki" şeklinde dile getirmiştir.

Çalışmanın ilk bölümünde, devletin ideolojisini topluma empoze etmede en güçlü, en etkili aygıtın, öğrenim DİA'sı yani okullar olduğundan bahsedilmiştir. Devletin resmi ideolojisinin bu kadar sık tekrarlandığı ve sistematik olarak verilebildiği başka bir kurum düşünülemez. Çocuklara, genç bireylere, tarih ve edebiyat derslerinde verilen bilgiler, derslerin işlenişindeki tutum, onların kimlik ve kişiliğinin oluşumunda çok büyük rol oynamaktadır. İleride karar alma mekanizmasında yer alacak olan geleceğin seçmenlerini bugünden eğitmek, tam da bu sebeple iktidar sahipleri için hayati bir meseledir. Bu noktada tarih dersi öğretimi ve farklı etnik gruplara ait öğrencilerin bu sisteme entegrasyonu ile ilgili bir anekdota yer vermek uygun olacaktır:

¹⁹⁶ Stefan Deçev, "За фалшификатите, историографията, насилието и „разделните“ времена в науката (1) (Tarih yazımında, bilimde sahtecilik, zulüm ve "ayrılık zamanları" üstüne") Българската историография и до-идеологията на т. Нар. „възродителен процес“ (Sözde "Yeniden Doğuş/Soya Dönüş" Adlı Asimilasyon), <https://kultura.bg/web/за-фалшификатите-историографията-на>, 24.07.2019

“Bir gün öğretmen Nikolova Yoldaş, sınıfta yoklama alır, “Saşo” diye seslendiği öğrenciden cevap gelmez. Bir daha tekrarlar yine cevap alamaz. İsimler her ne kadar değişmiş olsa da Saşo’nun, Aleksandır’ın kısaltması olduğunu bilmeyen Türk öğrenci kendisine seslenildiğini düşünmediği için cevap vermez, ayağa kalkmaz. En sonunda öğretmen “Aleksandır” diye seslenince ayağa kalkan öğrenciye, “Demin neden cevap vermedin?” diye sorar. Öğrenci de “Yoldaş, benim adım Aleksandır, Saşo değil.” der. “Peki sana evde ne diyorlar?” diye sorar bu kez öğretmen. Öğrenci de “Ha, evde mi? Evde Ali’yim ben” diye cevap verince sınıftakiler gülüşmeye başlar. Konuyu daha fazla uzatmayan öğretmen dersi işlemeye geçer. Aleksandır’dan, Şipka Savaşını anlatmasını ister. O da başlar anlatmaya: “Bizimkiler aşağıdan yukarı sırta doğru ilerlemişler. Tepedeki bizimkiler savunmaya geçmişler. Aşağıdaki bizimkiler ateş etmişler, yukarıdaki bizimkiler de ateş etmişler. Bizimkiler bizimkilere... Bir ara bizimkilerin cephanesi bitmiş, bizim askerlerin cesetlerini atmaya başlamışlar, aşağıdaki bizimkilerin üzerine.” Derken öğrenci bir yerde takılıp kalır. O susunca sınıfta sessizlik oluyor. Şu ana kadar çok iyi anlattığını belirttikten sonra çocuğun neden sustuğunu anlamak isteyen öğretmen “Ne oldu? Devam et” der. Bunun üzerine öğrenci “Affedersiniz, Nikolova Yoldaş, edeceğim de Süleyman Paşa’nın Bulgarca adını bilmiyorum.” diye cevap verir.¹⁹⁷

1980’lerin sonunda Türkçe isimler değiştirilirken ölümlerin mezar taşlarındaki isimleri de değiştirilmiştir. Yaşanan olaylar ile okuldaki tarih dersinde öğretilenler, öğrencinin kimlik algısından yaşadığı ülkede kendisini hangi pozisyonda konumlandıracağına kadar pek çok konuda kafa karışıklığına sebep olmuştur. Yaşanmış bir olay olmasına rağmen görüşmecilerin de fıkra gibi anlattığı yukarıdaki hadise, onlara göre komiktir. Çünkü;

“Ölümlere de Bulgarca ad koyuyorlar ya, çocuk tarihteki Süleyman Paşa’ya yeni bir isim verilmiş sanıyor. Diğer taraftan adı değiştirilmiş de olsa bu çocuk Türklüğünden vaz geçmiyor. İvan Vazov’un Şipka Geçidi eserini anlatıyor; ama Türkleri “bizimkiler” diye anlatıyor. Ama komik olan kendisi de Bulgarmış gibi Bulgar askerlerini de bizimkiler diye anlatıyor. Bulgaristan’ı vatanı olarak bildiğinden, çevresindeki Bulgarları komşusu saydığından onlara da bizimkiler diyor.”¹⁹⁸

Çalışmanın devamında BKP yetkililerinin, eğitim sistemini, ders kitaplarını, sinema ve diğer görsel sanatları, edebiyat eserlerini, yazılı ve görsel basını resmi ideolojinin tesis edilmesi için ne şekilde propaganda malzemesi olarak kullandıkları açıklanacaktır.

¹⁹⁷ Zeynep Zafer ve Vihren Çernokojev (ed.), **Когато ми отнеха името (Kogato mi Otneha Imeto)** – (Adımı Aldıklarında -Antoloji kitabı), Sofya, İztok-Zapad, 2015, s. 417-418

¹⁹⁸ Görüşmeci 9 ile yapılan mülakattan

2.2.1.1. Türkiyeli Komünistleri Kullanmak

Bulgaristan Türklerini sosyalizme adapte edebilmek için her yolu deneyen Bulgar yöneticiler, Türkiye’den ayrılmış komünist sanatçıları ve edebiyatçıları iç politikada kullanabilmek amacıyla her daim onları sıcak karşılamış, onlara kapılarını açmıştır. Bulgaristan Türkleri bu kişilere etnik anlamda yakınlık duyar, bu sebeple söylediklerine daha sıcak bakarlar diye Nazım Hikmet, Sabahattin Ali, Aziz Nesin, Yaşar Kemal gibi şair ve yazarların eserlerinin Bulgaristan’da basılmasına müsaade edilmiştir. Bulgar yöneticilere göre eğer bu eserler kapitalist bir ülke olan Türkiye’de eleştiriliyorsa, o zaman komünist Bulgaristan için ehemmiyetli sayılabilecek şeyler söylüyor olabilirlerdi. Bunun haricinde Nazım Hikmet’in Bulgaristan ziyaretleri, Sabahattin Ali’nin Bulgaristan’a kaçarken sınırda öldürülmüş olması, Bulgaristan Türkleri üzerinde Türkiye aleyhine algı oluşturabilecek propaganda malzemeleri idi. Nazım Hikmet’in hapiste olması, Sabahattin Ali ve Türkiye Komünist Partisi kurucusu Mustafa Suphi’nin öldürülmesi ise, Türkiye’de özellikle düşünce özgürlüğünün olmadığını kanıtlamak isteyen Bulgar yöneticileri için bulunmaz propaganda malzemeleri idi.¹⁹⁹ Bu niyetlerin farkında olan Türkler, yine de kitaplara ulaşmanın ve onları okumanın kendilerine heyecan verdiğini ifade etmişlerdir. Görüşmeci 3’ün Türkiye’den getirilen herhangi bir şeyin kendileri için ne manaya geldiğini şu cümlelerinden anlamak mümkündür:

“Ben Atatürk’ün Bulgarcaya çevrilmiş kitabını okudum mesela. Türkiye’ye dair her şeye o kadar hayrandık o kadar özlem duyuyorduk ki... Biz Türk yazarların eserlerini asla devletin amaçladığı gibi okumuyorduk. İnce Memed vardı. Bir sosyalistin kitaplarını okuyoruz diye değil. İdeolojik bakmadan okurduk. Sabahattin Ali, Nazım Hikmet, Yaşar Kemal... Bunları Türkçe yazılmış oldukları için okuyorduk. Önemli olan Türkçe bir neşriyat okuyor olmamızdı. Türküler mesela... İlhan İrem, Edip Akbayram, Ahmet Kaya dinlemek çok önemliydi. Bir kasete asgari ücretin 3’te 1’i para verdim ben zamanında. Türkçe şarkı dinleyeceğim diye. 36 Leva para verdim asgari ücret 120 Levaydı. Sofya’da bitpazarından aldım. Tır şoförleri sokuyordu muhtemelen o kasetleri. Serbest piyasa yoktu ya bitpazarları serbest pazar işlevi görüyordu.”

Eğer Bulgaristan’da bir Türkçe kitap yazılacaksa, Türkçe piyes sahneye konacaksa veya Türkçe sinemaya izin verilecekse bu eser muhakkak sosyalist öğeler barındırmalı yahut Türkiye’nin eksik, yanlış ve kötü yanlarını yansıtıyor olmalıydı.

¹⁹⁹ Mehmet Akpınar ve Süleyman Köksal, “Türkiyeli Komünistlerin Bulgaristan Türklerinin Dil ve Eğitimindeki Etkisi”, **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, 2016; (21), s. 255

Hele ki Türk köylüsünün zorlu hayat koşullarını ele alan eserler Bulgar yöneticilerin ilk tercihi olmuştur. Bu amaca yönelik olarak Türkiye’deki sıkıntıları gözler önüne seren filmlerden *Susuz Yaz*, Yılmaz Güney filmlerinden *Sürü* ve *Yol* filmleri, Cengiz Aytmatov’un *Selvi Boylum Al Yazmalım* eserinin hem kitabı hem de filmi Bulgaristan Türkleri ile buluşturulmuştur.

Görüşmeci 17, Türkiye’den temin ettiği kitap, tekstil ürünü vb. şeylerin kendisi için ne kadar kıymetli olduğunu şu sözle aktarmıştır:

“El altından Türkçe kitap temin etmek için ne paralar döktüm ben. Çalıkuşu kitabını vs. almıştım. Tircılardan alıyorduk. Maaşımın yarısını döktüm ben. Bluz, kot pantolon, Ajda Pekkan kaseti... Türkiye’den gelen elbise giymek bizim için hava atma vesilesiydi. Türkiye’den gelen elbiseler var deyince, millet kapış kapış alırdı. Ne kadar gizli de olsa herkeste bir Türkiye sevdası vardı.”

Görüşmeci 9’un Nazım Hikmet’in Bulgaristan’a gelişiyile ilgili aktardıkları, o dönemde Bulgaristan Türklerinin bu ziyareti nasıl deneyimlediklerine ışık tutacaktır.

“Nazım Hikmet’in buraya gelişini gökten yere melek inmiş gibi karşıladı insanlar. O zaman Türklerin durumu iyiydi, hallerinden memnundular. Geçim derdi yoktu, okullarımız ayırıydı, dinimize, ezanımıza dokunulmuyordu, Kur’an okumak serbestti, Türkçe konuşuluyordu. Ama insanların içinde yine bir Türklük sevgisi, kimlik bilinci vardı. Nazım iki kız çocuğunu aldı kucağına “Benim memleketimde böyle güzel kız çocukları yok” dedi. Benim memleketimde köylerin durumu burayla karşılaştırıldığında çok kötü dedi. Çıktı biri Türkiye’ye gidiş pasaportunu yırttı (gaza gelip). Kimse alkışlamadı ama adamı. Ama bu adamın çocuğu daha sonra emniyete girdi. Çok da Türkün başını yaktı. Neyse. İnsanlar ilk defa Türkiye’den gelme Türk görmüşlerdi. Buranın insanı için bunun anlamını bilemezsiniz. Çöl de deseydi, çorak da deseydi gene bu insanlar Türkiye’ye giderdi. Ve gitti de. Komünistlerin propaganda yapması için getirdiği Nazım’ın o sözlerine kimse aldırış etmedi. Gerçi o memleket olarak aşağılamadı Türkiye’yi, köylülerin durumunun kötü olduğunu, kızların okuyamadığını vs. aktardı daha çok. Azıcık aşağılamaya kalkışsaydı, kimse dinlemezdi onu. Sıradan amcalarla oturdu sohbet etti. Dokunmaya çalışıyordu insanlar sanki ona dokunan cennete gidecekmiş gibi.”

Aynı yıl, farklı bir yörede gerçekleşen buluşmayı bir başka tanık ise böyle değerlendirmemiştir. Görüşmeci 15, Nazım Hikmet’in 1957’deki ziyaretini babasının anlattıklarından yola çıkarak şöyle aktarmıştır: *“Nazım Hikmet köyümüze gelip toplantı yapmış. Toplantıda Türkiye’yi kötülemiş. Babam da eve geldiğinde bırakın şu adamı ülkesinden kaçmış Türkiye’yi kötüledi. O kötü biri diye bize anlattı.”* Anlatılan iki örnek Nazım Hikmet’e yönelik farklı yaklaşımları sergilese de ortak nokta, Türkiye’den gelen bir şairin Bulgaristan Devleti ile ortak bir ideolojiye sahip olması, devletin amaçladığı gibi azınlıkları topyekûn etki altına almaya yetmemiştir. Söz

konusu kitlenin asıl gündemi, Türkiye’den gelen bir şairi karşılıyor olmak ve onu yakından görmek gibi günlük hayatında pek de sık başına gelmeyecek bir olayın heyecanını yaşıyor olmalarıdır.

2.2.1.2. Bulgar Tarihçiliğini Asimilasyon Politikası Doğrultusunda Kullanmak

Gellner ve Hobsbawm’ın önermesinde yer aldığı gibi, ulusçuluğun kullanılmasıyla uluslar var edilir. Balkan devletleri on dokuzuncu yüzyılda bağımsızlıklarını elde etmelerinin ardından kendi ulus devletlerinin inşasında çeşitli birleştirici unsurlara başvurmuştur. Sınırları içinde dil, din, kültür ve değerler bakımından ortak oldukları homojen uluslar yaratmak adına ulusal kimliklerini “öteki”nden farklı olan yönleriyle tanımlamışlardır.²⁰⁰ Özellikle, uluslar üzerinde birleştirici bir rol oynayacağı düşüncesiyle, tarih yazımında “öteki” yaratmak, siyasi iktidarlar için kendi uluslarına etnik özelliklerini, varlıklarının ne kadar eskiye dayandığını açıklamakta sıklıkla kullanılan bir yöntemdir. Üstün oldukları, diğerlerinden farklı ve kadim olduklarına dair inanç; kendi kimliklerini korumaları gerektiği dürtüsü; dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı güvenlik²⁰¹ ihtiyacının birincil öncelik olması devlet eliyle yaratılmaya çalışılan ve her vatandaşın sahip olması gereken özelliklerdir.

Bulgaristan da kendi ulus kimliğini oluştururken bu yöntemi benimsemiştir. Ulusunun tarihini, kültürel özelliklerini tanımlarken önceki medeniyetlerle karşılaştırmalar yapmış ve karşısındaki farklı olandan kendini ayırmak suretiyle “Bulgar kimdir?” sorusunun cevabını vermiştir. Önceki yüzyıllarda hem Bizans İmparatorluğu hem de Osmanlı İmparatorluğu egemenliğinde kalmış olan Bulgarlar, sosyalizm döneminde neşredilmiş tarih kitaplarında Bizans İmparatorluğu dönemini genellikle objektif olarak ele alırken; Osmanlı İmparatorluğu döneminden “Osmanlı Köleliği” veya “Osmanlı Boyunduruğu” olarak bahsetmişlerdir. Bunda şüphesiz, yazar Constantin Jirecek’in 1875’te kaleme aldığı *Bulgarların Tarihi* adlı eserin payı vardır. Jirecek, Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyeti altında geçen yılları kastederek

²⁰⁰ Robert Miles, “Öteki’nin Tanımları”, *Ulusal Kimlik ve Etnik Açılım*, (Ed.) Vasıf Erenus, İstanbul: Sarmal Yayınları, 2010, s. 221

²⁰¹ E. William Connolly, *Identity\Difference: Democratic Negotiations of Political Paradox*, University of Minnesota Press, 1991, s. 64

kullandığı, “Türk boyunduruğu” tabirini literatüre katmıştır.²⁰² Zamanla bu kavram Balkan coğrafyasındaki diğer ulusların tarih metinlerinde yer alan, değişmez bir kalıp olarak kullanılmaya başlamıştır.

Balkanlarda genel olarak II. Dünya Savaşı sonrası dönemde tarih yazıcılığı ulus-devletlerin ihtiyaçlarına binaen şekillenmiştir. Balkan devletleri Osmanlı İmparatorluğu dönemini, Avrupa’nın diğer devletleri karşısındaki geri kalışlarını açıklama ve kendi kurmuş oldukları ulus devletlerin meşruiyetlerini kanıtlama gayesiyle ele almıştır. Bulgaristan’da ise siparişle tarih yazıcılığı döneminin komünizm idaresi altında özellikle 1956’dan sonra başladığı söylenebilir. BKP Genel Sekreteri Todor Jivkov’un tarihçilere verdiği direktifler sonucunda 1968’de bir komisyon kurulmuş ve çok ciltli bir Bulgar Tarihi yazılmıştır²⁰³. Bu girişim, devlet eliyle tarihin yeniden yazılması örneği olarak görülmektedir.

Yukarıda bahsedilen bu metinler, Bulgar halkının kültürel ve ekonomik açıdan geri kalmışlığını, Osmanlı egemenliği altında geçirdikleri 500 yıla bağlamaktadırlar. Yoğun bir eleştiriye maruz kalan Osmanlı egemenliği dönemi, aynı zamanda hatırı sayılır miktarda Bulgar milli efsanesinin üretildiği dönemdir. Türklerin katlettiği Bulgar halkıyla ilgili mitler, kurbanların anılmasına ve belli dönemlerde hatıralarının yaşatılmasına özen gösterilmesi, etnik Bulgar halkının toplumsal hafızasında güçlü izler bırakmıştır. *Batak Efsanesi* başta olmak üzere Türklere isnat edilen bir dizi katliam; Türklerin ve Pomakların zorla Müslümanlaştırılmış Bulgarlar olduğu iddiası²⁰⁴, yenice ve devşirme sistemiyle ilgili yazılan olumsuz yöndeki yazılar²⁰⁵, Plevne Savaşı ve Şıpka Destanı; Çarlık Rusyası’nın Bulgarları Osmanlı egemenliğinden kurtarması; 1913 Doğu Trakya topraklarında etnik Bulgarların katledildiği ve zorla sürgün edildikleri gibi mit ve efsaneler örnek olarak sayılabilir.

Şovenist duyguları besleyen efsaneler, toplumun ortak milli bilincini oluşturmakta yaygın olarak kullanılan işlevsel bir araçtır. Çünkü bir noktadan sonra

²⁰² Maria Todorova, “Bulgarian Historical Writing on the Ottoman Empire”, **New Perspectives on Turkey**, no: 12, (Spring 1995), s. 108-109

²⁰³ Fikret Adanır, “İkinci Dünya Savaşı Sonrası Balkan Tarihi Yazınında Osmanlı İmparatorluğu”, **Toplum ve Bilim**, Sayı: 83, (Kış 1999/2000), s. 227

²⁰⁴ Petir Petrov, **Sidbonosni Vekove za Bilgarskata Narodnost**, Sofya, Izdadelstvo Nauka i İzkustvo, 1975, s. 69

²⁰⁵ Radostina İvanova Karaslavova, **Detska İlyustrovana İstoriya na Bulgariya**, Sofya, İzdatelska Kışta “Zemya Pres”, 1996, s. 91

efsanelerde bahsedilen siyasi ve/veya tarihi efsaneler halk tarafından kabul görmeye başlar. Efsanelere konu olan bu öznel zaman içerisinde nesilden nesile aktarılırken efsane olduğu unutulur ve gerçeğin ta kendisi haline gelirler.²⁰⁶

Bulgarların Türklere bakış açısının temelinde yatan birincil olgu din ve dil farkından dolayı iki toplumun kesinlikle aynı olmadığı, aradaki farkların bu iki toplumun birleşmesinin önünde engel olduğu fikridir. Yüzyıllar boyunca aynı topraklarda yaşamalarına rağmen kendi aralarında kız alıp verme konusuna sıcak bakmamaları bu durumun bir göstergesidir. Türk-Bulgar evliliklerinin yıllar içerisinde yaygınlık kazanmaması iki toplumun birbirleriyle entegre olmaya sıcak bakmadıkları yönünde çıkarım yapma noktasında oldukça kuvvetli bir dayanaktır. Diğer yandan Türk ve Bulgar toplumları arasında aynı topraklarda yaşamının bir getirisi olarak mutfak kültürlerinde, folklorlarında ve dillerinde etkileşim olduğu doğrudur. Ne var ki, sosyalist dönemdeki tarih yazımı, bu yoğun etkileşimi ve sosyal ilişkileri zedeler nitelikte olmuştur.

Özellikle, Soya Dönüş Süreci adını verdikleri, etnik Türk kimliğine yönelik asimilasyon politikalarının yürütüldüğü 1984-1989 yılları arası dönemde, iktidarın da yönlendirmesiyle Bulgar tarihçi ve akademisyenlerin işledikleri konular genel olarak şöyle sıralanabilir: Türk azınlığa Bulgar Türkü mü yoksa Bulgaristan Türkü mü denmeli? Türk azınlık aslında Türk mü Bulgar mı? Bulgarların eskiye dayanan kökenleri ve kadim halk meselesinin vurgulanması, beş asır süren *Osmanlı köleliği* ifadesinin tüm tarihi metinlere girmesi.²⁰⁷ Ders kitaplarından örnek vermek gerekirse, dördüncü sınıflar için Türkçe olarak hazırlanmış tarih ders kitabında geçen bazı cümlelerden örnekler şöyledir: “*Ağır esaret hayatı Bulgar halkının nefretini artırdı. Osmanlı boyunduruğundan kurtulmak için sık sık ayaklanmalar başladı.*” Bir başka sayfada, 1876 Nisan ayaklanmasında, isyancıların Panagürişte sokaklarında söyledikleri şarkının sözlerine yer verilmiştir: “*Vakit geldi kalkınız / Uykudan uyanınız / Yetsin artık kölelik / Silaha sarılınız.*” Bir başka sayfada “*Barış antlaşması 3 Mart*

²⁰⁶ Bülent Daver, **Siyaset Bilimine Giriş**, Ankara: Sevinç Matbaası, 1969, S. 112-116

²⁰⁷ Ayşe Kayapınar, “Bulgar Tarihçilerinin Komplex Teorilerinden Örnekler ve Bunların Bulgaristan’daki Türk Azınlığına Etkileri”, **89 Göçü Bulgaristan’da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye’ye Zorunlu Göç**, içinde (der.) Neriman Ersoy Hacısalihoğlu ve Mehmet Hacısalihoğlu, İstanbul, BALKAR&BALMED, 2012, s. 108-110

1878 tarihinde İstanbul'a yakın San-Stefano köyünde imzalandı... Böylece Bulgaristan beş yüz yıllık Osmanlı esaretinden kurtarılmıştı.” cümlesi yer almaktadır.²⁰⁸

Toplumların kolektif belleğini oluştururken birlik ve beraberliği sağlamada ortak travmalardan yararlanılır. Bulgar halkının da Türklere karşı önyargılı olmasına neden olan, Osmanlı devrini hafızalarda çok kötü anılarla canlandıran travma, Batak Olayı'dır. Bulgarların Batak Katliamı demeyi tercih ettikleri olay 1876 Bulgar ayaklanmasında Osmanlı başıbozuklarının Batak'taki Bulgar halkını bir kilisede katlettikleri iddiasına dayanır. Bulgarların tarihsel hafızasında Bulgaristan'ın bağımsızlığa kavuşmasında bu olayın ayrı bir yeri vardır. Bu sebeple Batak Katliamı onlar için unutulmaz ve unutturulamaz bir hadisedir. Batak Olayı ve buna benzer olaylar, zorla İslamlaştırma olgusu, Osmanlı üzerinden nefret söylemi geliştirmeye yönelik enstrümanlardır.²⁰⁹ Sacit Kutlu'nun bu konuya dair yorumu şu şekildedir:

“Bulgaristan, bir bağımsızlık savaşının ardından değil, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Berlin Kongresi'nde kuruldu. Fakat ulus inşası sürecinde, modern Bulgaristan tarihinin kahramanlarla başlaması tercih edildi. Bulgaristan resmi tarihinde merkezi bir yer tutan ve “500 yıllık ‘Türk boyunduruğu’ ile Bulgarların kahramanca başkaldırıışlarını ayrılmaz şekilde birbirine bağlayan ‘Batak’ı” en ufak bir şüphe bulutunun gölgelemesine izin vermek istemediler.”²¹⁰

Ders kitaplarını, kendi belirledikleri tarihsel akışa göre hazırlamak ya da başka bir deyişle yeni rejimle birlikte revize ettikleri yeni tarih yazımına bağlı kalarak sunmak da iktidarın propaganda araçlarından biridir. Üstelik hitap ettiği kitlenin ilkokul, ortaokul ve lise öğrencileri olması sebebiyle oldukça etkin bir araçtır. Ders kitaplarının içeriğinde yer alan bilgilerle, yeni nesillere komünizmin öğretileri, Osmanlı'nın barbarlığı paralelinde anlatılacak, bu şekilde kuşaktan kuşağa makbul vatandaşlar yetiştirilmiş olacaktı.

²⁰⁸ V. Çolakova, S. Veleva ve İ. İvanof, **IV. Sınıf Tarih kitabı**, (çev.) S. Demiroğlu, Sofya: Narodna Prosveta Devlet Neşriyatevi, 1957, s. 38, 53, 64

²⁰⁹ A.g.e., s. 111-115

²¹⁰ Sacit Kutlu, “Bulgar Kolektif Bellek ve İnşasında bir “Hatırlama ve Unutma Yeri”: Batak”, *Toplumsal Tarih*, sayı 181, Ocak 2009, s. 39

2.2.1.3. Komünist Partiye Üye Olan Türkleri Ön Plana Çıkarmak

1989 yılına gelindiğinde, Komünist Partiye üye olan Bulgaristan vatandaşlarının toplam nüfusa oranı % 10 olarak belirtilmiştir. Bu sayı yaklaşık dokuz yüz bin kişiye tekabül etmektedir.²¹¹ Partiye üye olan Türk kökenli vatandaşların oranı ise tespit edilememiştir.

Komünizmin Bulgaristan Türkleri için ne anlama geldiğini Görüşmeci 9, mizahi yanı da olan, bir hatırası ile aktarmıştır:

“1944’te Rus askerleri Almanya’ya hücumla geçmişlerken, bir tanesi ayrılıyor aralarından. Türklerin yanına gelip “selamın aleyküm” diyor. Ama başka bir dilde konuştuğu için anlaşıyorlar. “Ben Müslüman” deyip duruyormuş. Aralarında para toplamış Türkler bu askere vermişler. “Komünizm nasıl? Anlatsana” demişler askere. O da “Kimsenin fazla malı olmayacak. Bütün mallar ortak olacak” diye anlatmış. İlk defa bir komünistle karşı karşıya geldikleri için “Ahmet bu çok iyi şeymiş ya” diye birbirlerine bu sistemi beğendiklerini söylüyorlarmış. 30 dekar tarlası olana zengin derdik. Zenginler yandı şimdi derdik. İçlerinden ikisi beğenmiyor komünizmi, üçü ise benimsiyor. Biri hatta komünizm gelince burada parti sekreteri oluyor ama camiye de gidiyor. Ama tabi ele alıyorlar (baskı kuruyorlar) ve bir karar vermesini istiyorlar, “Cami mi? Parti mi? Seç birini” diyorlar. Partiye üyeysen kırmızı bir karnen var onu nereye göstersen yollar sana açık. “Alın o zaman kırmızı defterinizi, ben camiye seçiyorum. Ben onsuz yaşayamam” diyor. Ama komünist partisinden çıkmak, ihraç edilmek veya istifa etmek.. devlet seni vatan haini sayıyor. Bir giren bir daha çıkamaz. Çıkanın hali çok nafiledir (perişanlıktır). Sürgündür, takibattır. O yüzden ben hiç girmedim. Ya çıkamazsam diye, yoksa bana teklif ettiler. “Girersen çok iyi olacak durumun” dediler. “Benim durumum da iyi şimdi” dedim. O yolun yolcusu değildim. Ha ama komünizmin iyi yanları vardı. Sağlık, eğitim iyiydi, maaş sorunu yaşamazdık, aylığımızı düşünmezdim bile. Çalıştırıyorlardı insanları. En iyi yanı işsiz yoktu. Az veriyordu ama veriyordu.”

Görüşmeci 9, yolu partiye kesişse de dezavantajlarını göz önünde bulundurarak tercihini partiye girmekten yana kullanmıştır. Görüşmeci 7 ise, komünizmin ne kadar iyi işleyen bir sistem olduğunu, partiye nasıl girdiğini ve Bulgaristan Devleti’nin ona ne gibi imkânlar sağladığını şöyle dile getirmiştir:

“Askere gitmem gerekiyordu, yaşı gelmişti. 25 Ağustos 1967’de asker komisyonu var. Yönetimin karşısına çıktım bir baktım komisyon şefi önceden tanışık olduğum Albay Raykof: “Ben seni askere almıyorum. Senin yerin burası değil, üniversiteye gitmelisin sen” dedi. “2 sene askerlikte kaybedemezsin.” Bir baba gibi yaklaştı bana. “Kırcaali öğretmen enstitüsünde kontenjan eksikliği var, git eve çalış ve oraya başvur.” Dediğini dinledim. Edebiyata olan düşkünlüğümden bahsetmiştim.

²¹¹ Daniela Gorcheva, За "Възродителния Процес" И Съпротивата Срещу Него Трябва Да Пише В Учебниците", (Mihail Ivanov’la Gerçekleştirilen Röportaj, "Soya Dönüş" Süreci ve Buna Karşı Direniş Ders Kitaplarında Yazılmalıdır) https://litenet.bg/publish19/d_gorcheva/mihail-ivanov.htm , erişim 07.08.2021

Listenin 5.si olarak girdim enstitüye. İlk yıl dersleri verdim ve hedefim Sofya oldu. Sofya'da bir kitapçıya girdim, Vaptsarof'la ilgili bir kitap çıkmıştı, aldım onu o gece okudum ve ertesi gün sınavda sorum o kitapla ilgili çıktı. Türk edebiyatı için başvurduğum beni Bulgar filolojisine aldılar. Ama Türk filolojisinin derslerini de takip ettim, hep iç içeydim iki bölümle de. 1972'de mezun oldum. Bir yıl öğretmenlik yaptım, askere gittim. Ardından lise müdür yardımcısı yaptılar beni, 2 yıl sonra da lisede müdür oldum. Hep böyle hızla gitti işler. Buranın yerlisiyim çünkü.

Parti ne arıyordu bak söyleyeyim. Türk asıllı kişilerde dili, çalışması, mesleğe sevgisi, halk arasında saygınlığı var mı, böyle özellikleri göz önünde bulundurarak... Sadece sadakat yetmez, liyakat da önemli. Çalışkanlık, emek severlik, toplumla iletişim kurabilen insanları çekiyordu parti. Ve ön plana koyuyordu. Bana şu teklifte bulundular. 2 yıllık Toplum Bilimleri ve Siyasal Yönetim Akademisi vardı. Orada tahsil görmemi istediler. Toplum önünde konuşabilen kişi olmam vs. bende o kumaşı gördüler. Maaşımı da parti ödüyordu artık. Master derecesinde sayılabilirdi. Orada her şey güzel gidiyordu. Seve seve okuyordum. Yatkınlığım var. Ama öyle gelişmeler oldu ki, 1 sene okuyabildim, diğer seneyi dışardan halletmemi istediler. 78-79'da oluyor bu. Göreve geri çağırdılar, ben de kalan bir yılımı uzaktan okumuş oldum. Artık dönünce direkt partiye geçtim. Tam siyasetin göbeğine düştüm. Parti ilçe 1. Sekreteri oldum. 267 ilçe içinde, Bulgaristan'da o göreve gelen en genç yöneticiydim."

Görüşmecinin rejimle örtüşen fikirleri, devlete duyduğu sadakat, partinin ilkelerine bağlılığı, iktidarın sadece korku ve güçle ayakta kalmadığını hatırlatan Weber'i haklı çıkarmaktadır. İktidarın varlığını sürdürmesinde tabi olanların rızası ve gönüllü itaati de gözardı edilemez unsurlardır. Görüşmeci 15, bu konudaki fikirlerini ve kendisine etnik Bulgarlarla aralarında fark olduğunu düşündüren etmenleri şöyle açıklamıştır:

"Çocukluğumuzda mutluyduk. Komünizmin getirdiği eşit eğitim hakkı sosyal haklar vardı. Köyümüzde iş imkânı vardı. İşsiz kalmak gibi bir korkumuz yoktu. Sağlık hizmetleri ücretsizdi. Hatta belirli dönemlerde köylerde halk sağlığı taraması yapılırdı. Köylerde verem için röntgen çekimi, rutin kontroller ve sağlık taraması yapılırdı. Ama Türk azınlık olarak Bulgarlarla yaşamaya başlayınca Bulgarlarla aramızda fark olduğunu biraz fark ettik. Lise çağlarına gelip de Bulgarlarla karışık olan bir lisede okurken ayrımcılığa uğradığımızın farkına vardık. Bir eziklik hissediyorsun. Çünkü tamamen Türklerden oluşan bir köyden gelmişsin. Bir kere dillerini tam olarak anlayıp akıcı konuşamıyorsun. Bulgarcamız onlarla anlaşmak için yeterli değildi. Kasabada okumaya başlamak iletişim anlamında bize zorluk yaşattı. Çünkü biz köyümüzde evde de sokakta da hep Türkçe konuşurduk. Bulgarıyı sadece ders saatlerinde konuşurduk."

Hiçbir zaman partiye üye olmadığını belirten ve döneme dair genel olarak görüşlerini paylaşan Görüşmeci 16, kendisine yöneltilen "Bulgaristan'ın Türklere yönelik politikalarını yorumladığınızda bir puan vermeniz istense kaç puan verirdiniz?" sorusuna şöyle cevap vermiştir:

"0 veriyorum. Demir perdeydi orası, hayatın ve sözün bittiği yerd. Sıfırın bile altını veririm. Bulgarların bile özgürlükleri kısıtlandı ki. Onlar da memnun değildi."

TKZS²¹² kurulmadan önce herkesin malı mülkü vardı. Sonra istimlak edildi, müsadere edildi. Devletin mala, mülke el koymasına karşı çıkardı Bulgarlar. Ha bu arada 1985 öncesi Türkiye’de mi yaşamak isterdin Bulgaristan’da mı diye sorsan bana, Bulgaristan’da yaşamak isterdim derim. Herkese iş var, para vardı. Fakir yok, işsiz yok. Bak araba almak zor ama. Çalışmıyorsun mesela polis geliyor topluyor seni, 15 gün taş kındırıyor. Yönetim çalıp çırpmasaydı komünizm güzel sistemdi. Eşitlik güzeldi, çok zengin yoktu herkes aynı standarttaydı. Öbür türlü olunca, zengin fakiri hakir görüyor. Fakir zengin benim hakkımı sömürerek bunlara sahip oldu diye düşünüyor.”

Yaşadığı dönemin özelliklerini sıradan vatandaş olarak değerlendirirken avantajları ve dezavantajları göz önünde bulunduran görüşmecinin ifadelerinden, eşitliği gözettiği ve hakları suistimal edilmediği müddetçe dönemin siyasi uygulamalarını takdir ettikleri anlaşıyor. Fakat kişisel haklar gasp edildiğinde ve vatandaşların haklarını meşru yollardan araması imkânsız hale geldiğinde görüşmecinin fikirleri değişmiş, zamanında onaylanan iktidar artık karşı gelinen iktidara dönüşmüştür.

BKP, Türklerin partiye üye olmasını teşvik etmek amacıyla, partiye hizmet eden Türkleri maddi ve sosyal anlamda destekleyerek, onların refahını artırarak örnek alınmalarını hedeflemiştir. Parti yöneticilerine göre BKP içinde önemli pozisyonda olan Türkler aynı zamanda Bulgaristan Türklerinin ileri gelenleri olmalıdır ve sosyalizme bağlılıkları sayesinde ihya edilmiş bu kişileri diğer Türkler de örnek almalıdır.²¹³ Neredeyse tamamı akademisyenlerden oluşan bir grup aydınının imzaladığı *Bulgar Milletinin Evlatlarıyız* başlıklı beyannamede Bulgarların yanı sıra Ahmet Sadullof, İsmail Cambazov, Şükrü Tahir, İbrahim Tatarlı, İbrahim Yalimov gibi Türkler de yer almıştır.²¹⁴ İmzalanan beyannamede;

“Biz Bulgar kökenlerimize tamamen yabancı olan isimlerden, gönüllü, buna inanarak ve tamamen şuurlu olarak vazgeçen Bulgarlarız. Bizler için Bulgar adı, varlığımızın devamının teminatı ve istikbale yürüyüşümüzde manevi garantidir. Bulgar

²¹² Tarım Emek Kooperatifi İşletmesi

²¹³ Bulgaristan İç İşleri Bakanlığı’nın 1983 yılını değerlendirdiği raporda, Bulgar istihbaratında görevli Türklerle ilgili istatistiki bilgilere göre toplam 3079 ajandan 656’sinin Türk olduğu belirtilmiştir. Bunların 17’si lise öğrencidir. Yükseköğrenim gören toplam 151 öğrenciden 118’i yani %10.8i istihbarat ajanıdır. Toplam 439 Türk muhtardan 48’i Bulgar istihbarat ajanıdır. Hatta, tüm Müslüman toplumunun üst düzey kadroları da bunlara dahildir. Aziz Bey, **Kogato Faktite Goboryat İ Bogovete Milchat**, Sofya: Deniz, 2005, s.81-82

²¹⁴ "Bulgar İsimlerini Yeniden Alan Bir Grup Aydın ve Toplum Savunucusunun Beyannamesi"ne imza atanların tam listesi ve görevleri, çalışmanın sonundaki Ekler kısmındadır. Beyanname 26 Temmuz 1985’de "Oteçestven Front" gazetesinin 12187 No’lu sayısında basılmıştır.

*isimlerimizle gurur duyarak, biz Sosyalist anavatanımıza sadakatle ve candan hizmet vererek, bu isimlerimizi layık surette taşıyacağız.” ifadeleri yer almaktadır.*²¹⁵

Başka bir örnekte de isimlerin zorla değiştirildiği Türkiye tarafından öğrenildiğinde, bir grup Bulgaristan Türkü Turgut Özal’a açık mektup yazmıştır. Bu mektupta isimlerin zannedildiği gibi zorla değiştirilmediği, Türkler tarafından gönüllü olarak kabul edildiği, çünkü kendi asıllarının Bulgar olduğu ifadeleri yer almıştır. Mektubun devamında bu meselenin Bulgaristan’ın iç işlerini ilgilendirdiği ifade edilerek Türkiye’nin buna karışamayacağı vurgusu yapılmıştır. Mektubu kaleme alıp imzalayan kişiler Bulgar isimlerini yazmışlardır. Burada mektuba imza atan kişilerin görevleri bir hayli dikkat çekicidir. Zira meslek olarak genelde Bulgaristan Türklerinin pek de mensup olamadığı mesleklerden kişiler seçilmiştir. Mektubun altında imzası bulunan kişilerden birisi de Naum Şalamanov (Naim Süleymanoğlu)’dur. Naim Süleymanoğlu’nun bu açık mektup olayından bir süre sonra Türkiye’ye iltica talebinde bulunması ve Bulgaristan’dan kaçması, bu mektubun Bulgar yetkililerce hazırlanmış bir düzmecedan ibaret olduğunu, Türkiye’deki yöneticileri ve kamuoyunu aldatma amacı ile yazıldığını düşündürmektedir.²¹⁶

Bulgaristan Türkleri arasında tanınmış birinin Türkiye’ye kaçması veya iltica talebinde bulunması, komünist iktidar tarafından, partinin büyük bir başarısızlığı olarak addedilmiştir. Naim Süleymanoğlu’nun ilticası, güreşçi İlyas Şüküroğlu’nun ilticası²¹⁷, eskrimci Sezgin Şakiroğlu’nun Atina’daki müsabaka esnasında kafileden ayrılarak, Türk Büyükelçiliği’ne sığınması²¹⁸, Milletvekili Seydiye Tahirova²¹⁹ ve partide 1976-1986 yıllarında görev yapmış Varna Milletvekili Halil İbişev’in²²⁰ diplomatik pasaportla ayrıldıkları Bulgaristan’dan, Yunanistan ve Yugoslavya’ya geçerek bu ülkelerde sığınma talebinde bulunmaları tanınmış kişilerin ilticalarına verilebilecek örneklerdir. Bu ve benzeri vakalar hakkında Görüşmeci 19’un fikirleri şu şekildedir:

²¹⁵ İsmi geçen akademisyenlerden Emil Boyev bir Türkolog olup 1985 öncesi dönemde, Sofya Üniversitesi’nde Bulgaristan’da Türk varlığını konu alan dersler vermiştir.

²¹⁶ Ömer Lütem, s. 470-473

²¹⁷ “Üç Bulgar güreşçi kayıp”, Cumhuriyet, 12.08.1987, s. 12

²¹⁸ “Bulgar eskrimci Türkiye’ye iltica etti”, Cumhuriyet, 16.11.1988, s. 1

²¹⁹ “Tahirova Türkiye’de”, Cumhuriyet, 23.09.1988, s. 1

²²⁰ “Destroying Ethnic Identity: the Turks of Bulgaria”, A Helsinki Watch Report, Ağustos 1987, s. 23; T.B.M.M. Tutanaklar, B: 7 30.09.1986 O:1, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d17/c031/b007/tbmm170310070297.pdf>

“Ezelden beri Rumeli Türkün de bir Anadolu sevdası vardır ki bu Rus-Türk Savaşından beri hiç sönmemiştir. Maddi durumunun ve rahatının çok iyi olduğu yıllarda bile Bulgaristan Türkleri, Türkiye’ye gitmenin bir yolunu aramış ve bulmuştur. Gerek sınırdan kaçarak gerek turistik geziler vasıtasıyla oraya gidip bir daha dönmek suretiyle. Ya da akraba göçü için başvuruda bulunarak. Parti sekreteri olan Kanlıoğlu diye birini bile tanıyorum göç anlaşmasından faydalanarak gitti. Bu olayın üzerine parti yönetimi -Kanlıoğlu bizim teşkilata bomba attı bu hareketiyle. Meğer koynumuzda yılan beslemişiz- gibisinden bir açıklama yapmıştı.”

Bu tarz gelişmelerden hareketle 1985 sonrası dönemde, BKP’nin amaçladığı halkların bütünleşmesi fikrinin kabul görmek bir yana git gide taraftar kaybettiği anlamı çıkarılabilir.

Soğuk Savaş dönemi, sosyalist ve kapitalist blok ülkeleri arasındaki ideolojik mücadelenin spor müsabakalarından sanata, yaşamın her alanında sürdüğü bir dönemdi. Bu yıllarda Bulgaristan’da da siyasetçi, sporcu ve sanatçılar kalburüstü sınıf olarak kabul edilmiştir. Ayrıcalıklı zümrelere mensup olmaları, uluslararası başarıları sayesinde devletin birçok imkânından yararlanmaları bu bireyleri Bulgaristan’da yaşamaya devam etme konusunda yeterli olmamıştır. Baskılar karşısında çareyi yaşadıkları ülkeyi terk etmekte bulan sanatçıların, sporcuların ve siyasetçilerin Türkiye’ye sığınma talep etmeleri dünya basınında büyük yankı uyandırmıştır. Yaşadıkları olumsuz hadiseler sebebiyle Bulgaristan’ı terk etmeleri, Bulgaristan’ın imajını zedelemiş; aynı zamanda sosyalizmle yönetilen bir ülkeyi terk etmiş olmaları, bu sistemden memnun olmadıklarının göstergesi olarak algılanmış ve Doğu Blok’una prestij kaybettirmiştir.

2.2.1.4. Bulgaristan’daki Etnik Problemlerle ilgili İmaj Düzeltme Çabaları

BKP yöneticileri, Türkiye’ye ve dış dünyaya Bulgaristan’da her şeyin yolunda olduğunu göstermeye gayret göstermişler, Türk azınlığın durumunu iyi göstermek adına çeşitli yollar izlemişlerdir. Türkiye’nin Bulgaristan hakkındaki görüşlerini olumluya çevirmek için yapılan birkaç uygulamayı örnek vermek yerinde olacaktır. Türkiye’den Bulgaristan’ı ziyarete gelen meşhur şairlere yazdıkları eserlerin bedeli olarak, Bulgaristanlı Türk şair ve yazarların aldığı para üç katı para ödenmiştir. Bu hareketle, “Bulgaristan standartlarında tüm yazar ve şairlerin emeği aynı miktarda ödenir” demek istemişlerdir. Böylece, Bulgaristanlı şair ve yazarların da bu kadar para

aldığını düşünen Türkiyeli misafir, Bulgaristan'daki Türk meslektaşlarına hak ettikleri değerin verildiğini düşünür.²²¹ Türk yazınına ait eserleri Bulgaristan'a sokmak yasakken, Fakir Baykurt gibi Türkiye'nin kırsal yaşamına dair zayıf noktaları konu alan yazarların eserleri vakit kaybetmeden Bulgaristan'daki Türk okuyucuyla buluşturulmuş ve BKP tarafından da teveccüh görmüştür.²²²

İsimlerin değiştirilmesi hem uluslararası hukuka hem insan haklarına hem de Bulgar anayasasına aykırıydı. Ancak, BKP yetkilileri isim değişikliğinin gönüllülük esasına göre yapıldığının propagandasını yaparak bu eylemlerin doğurabileceği hukuki sorumluluktan kurtulabilirlerdi. Bu sebeple, ellerinde *molba* denen, ismi değişecek tüm kişilere sunulmak üzere matbu ve tek tip dilekçeler hazırlanmıştı. Oysa gönüllülük esası söz konusu olsa idi, bireylerin kendi el yazıları veya kendi ifadeleriyle yazılı olan dilekçeler sunmaları gerekirdi. Bu *molbaların* peşinen, tek merkezden yazıldığı ve ilerde ters giden bir durum olursa, yapılanların sorumluluğundan kurtulmak için hazırlandığı aşikârdır. Bu konuyla ilgili Görüşmeci 3'ün görüşleri şu şekildedir:

“Jivkov Bulgaristan'a gözlemcileri davet etti, Kuzey Bulgaristan'da gezdirdiler bunları. Orada din görevlilerimiz kullanıldılar, bu işe alet oldular. Gönüllü olmuş bu iş gibi gösterdiler. Biz aslında Bulgarlaşmış Türkleriz iddiasını doğrulamışlar ve uluslararası örgüt temsilcilerine böyle bir organize iş sunmuşlar. Kim bilir o din görevlileri de korkudan ve görev icabı böyle açıklama yapmışlardır. Bazı bölgelerde soy ağacı tanıtımları yaptılar. Bunu parti zorla yaptırıyor. Köyde önde gelenler soyumuz Bulgarlara dayanır diyorlar, gazetelerde bunlar haber yapılıyor, propaganda olarak kullanılıyor. Ama bizim yörede bir iki aile buna ikna olmuştur. Bu da böyle propaganda malzemesiydi.”

O dönemde Bulgaristan'ın Türkiye hakkındaki olumsuz söylemlerle Bulgaristan'daki Türk azınlığın Türkiye'den umudunu kesmesi için yoğun çabaları söz konusudur. Todor Jivkov, gerek resmi temaslar esnasında Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasetlerine, gerekse iç siyasette vatandaşına karşı ikili oynamıştır. Süleyman Demirel ve Kenan Evren'e ait cümleler, “Göçü biz istiyoruz, Türkiye istemiyor” veya “Sınırı Türkiye kapatıyor” gibi haberler ile çarpıtılarak verilmiş ve bu şekilde Türk azınlığın

²²¹ Sabri Tata, s. 106-108

²²² A.g.e., s. 129-130, Bahse konu olan kitaplar “Yılanların Öcü”, “İrazcanın Dirliği”, “Efkar Tepesi”, “Amerikan Sargısı” ve “Onuncu Köy”dür. Bunlardan başka Narodna Prosveta Yayınevinden çıkan diğer eserlere Orhan Kemal'in “Bereketli Topraklar” ve “Gurbet Kuşları”, Aziz Nesin'in “Zübük”, Mahmut Makal'ın “Bizim Köy” ve “Hayal ve Gerçek”, Yaşar Kemal'in “İnce Memed”, Nazım Hikmet'in eserleri ve Sabahattin Ali'nin eserleri örnek verilebilir.

bir dönem cesareti kırılmış, güveni zedelenmiştir. Görüşmeci 2'nin bu konu hakkındaki yorumları şöyledir:

“Bulgarlar bizim ismimizi değiştiriyor Türkiye susuyor. Demirel ve Jivkov arasındaki o protokoller de önemli. Demirel'e 'Bu Türkler artıyor burada. Kapıları açın da alın' demişler. Demirel de 'Alamayız' demiş. Jivkov 'Öyleyse isimlerini değiştiririz' deyince Demirel de 'Biz sizin iç işlerinize karışmayız' diyor. Kenan Evren meselesi de var. Onlar niye böyle pas geçiyor, bilmezlikten geliyor bu meseleyi? Türkiye bence yeterli tepkiyi vermedi. Arka planda, Batılı ülkelerle münasebetleri, onlarla ters düşmemek isteği Türkiye'nin tepki vermesine mani oldu. (Batı Bloğu) komünist rejimin hata yapmasını istiyordu bir de. 'Yapsınlar bakalım hatayı Bulgarlar' diye düşünmüşler. Türkiye'nin o yıllarda gücü yok, hazırlıklı elemanı yok. Konsoloslara bizim başımıza gelenlerle zaten ilgilenmemiş. Biz kurban edilmişiz. Türkiye'yi kıskırtmak istediler bence. Türkiye'ye yanlış yaptırtmak istiyorlar.”

Görüşmeci 3'ün de yorumları benzer şekildedir:

“Geç reaksiyon verdi Türkiye. Sonradan öğrendik tabi Türkiye bir ihtilal atlatmış o sıralar. Kenan Evren gelmiş ama hiçbir işe yaramamış Bulgaristan ziyareti. Tabi bunu şimdiki aklımla değerlendiriyorum ve söylüyorum; o sıralar Türkiye'nin iç dinamiklerinden, zorlu koşullarından faydalanmış Bulgaristan. Ama hiç terk edildik, unutulduk demedik; umudumuz kırılmadı, hala Türkiye'ye olan umudum devam ediyordu. Arkamızda olduğu fikri içimdeydi. Zaten Belene'den çıkanlarla bir aradaydım, sürekli Hür Avrupa Radyosunu dinliyorduk. Normalde yasaktı, gizli dinliyorduk. Dinlediğin bir ortaya çıksın kemiklerini kırarlardı. İsimler değiştirildikten sonra kendim kestim, bıçtım, anten ayarladım Türkçe TV kanallarını izleyebilmek için. O sıkıntılı yıllarda, hem de 1989'a kadar devamlı TRT-2'yi izledim. Çok büyük riskti.”

Görüşmeci 5'in olaya bakış açısı ise şöyledir:

“1972'de burada bu işler olurken Rodoplar'da Pomakların isimleri değiştirirken benim anavatanımın hiç mi istihbaratı yokmuş, hiç mi haberi olmamış? Potkova'da, Smolyan'da binlerce benim gibi insanın canını yakıyorlar, Kenan Evren geldi buraya, yeme içme ziyafetle geçirdi ziyaretini. Anavatanın önderi, buraya gelip benim gibilerle görüşeceğine bize teselli vereceğine... Sofya'da elçilik Rodoplar'da ne olduğunu anlatmıyor mu ki? Yakoruda'dan çekiliyorlar peşe (yaya), gece, bayırdan bayırdan Sofya'ya, şikâyet etmeye diye yola çıkıyor insanlar. Polis bunu duyuyor, 300-500 kişi. İki tanesini orada, bir tanesini hapiste öldürüyorlar. Bunu mesela anavatan biliyormuş. Anavatanın en büyük adamı buraya gelip Jivkov'la buluşuyor. O toplantıda, bir de “Bu topraklarda Türk yoktur” mu ne diyor?”

Görüşmecilerle yapılan mülakatlardan çıkan ortak kanaate göre, Türkiye hakkında yayılan söylentiler BKP'nin istediği şekilde sonuç vermiş ve Bulgaristan Türkleri, belli bir süre Türkiye'den yardım gelmeyeceğine inanmışlardır.

2.2.2. Erken Komünist Dönem Politikaları (1944-1956)

8 Eylül 1944'te Rus orduları Bulgaristan'a girip faşist yönetime son vermişlerdir. İhtilalle başa gelen Bulgar komünistler, ertesi gün yeni bir hükümet

kurmuşlardır. “Vatan Cephesi” adını taşıyan bu hükümet İçişleri ve Adalet Bakanlıkları gibi en önemli iki bakanlığı ele geçirmiştir. 8 Eylül 1946 tarihinde Monarşiye karşı Halk Cumhuriyeti için referandum yapılmış ve seçmenlerin %91,61’i referanduma katılmıştır. Bunlardan %92,72’si Halk Cumhuriyeti’nden yana oy kullanmıştır.²²³

Türk halkının yeni tesis edilmekte olan komünizme bakış açısını doğrudan kendi hatırladıklarından yola çıkarak aktaran Görüşmeci 9, halkın memnuniyetini şöyle özetlemiştir:

“İnsanlar o kadar heyecanlıydı ki o yıllarda, demokrasi geliyor diye (komünizmin geldiği yıl). Öğretmenler Cuma namazına giderdi. Yılsonunda “Dağ başını duman almış”ı söyleyerek temsili gösteri yapardı öğrenciler, komünizmin gelişini kutlardı. O yıllarda komünizm eşittir demokrasiydi bizim için. Çünkü her şey serbestti. O kadar yoksuldu ki insanlar, en zengini inek derisinden çarıkla gelirdi okula. Onu bulamayanlar da vardır yalınayak gelirdi kışın okula yaya 5-6 kilometre yoldan. Bu demokraside, öğlen parasız kuru fasulye ve yoğurt verirlerdi çocuklara. Süt de parasız verildi. Evlere yağ dağıtmışlardı. Böyle olunca yokluk görmüş insanlar birden gevşedi. Memnunduk, herkesin dini din, dili dil. Hatta 1934’te yer adlarını faşistler Bulgarca yapmıştı. Biz bunların (komünist yöneticilerin) zamanında tekrar Türkçe kullanmaya başladık. Ve bize kimse karışmadı bu konuda.”

Yeni yönetim, 1947 yılında hazırlamış olduğu anayasa ile Bulgaristan’da yaşamakta olan farklı etnik grupların anadilde konuşma ve kendi kültürlerini yaşatma hakları bulunduğunu beyan etmişlerdir.²²⁴ Aynı anayasa ile tüm vatandaşların din ve vicdan hürriyeti garanti altına alınmıştır.²²⁵ Aynı yıl, Bulgaristan Paris Barış Antlaşmasını imzalamış olup antlaşmanın 2. ve 3. maddelerinde, kendi egemenliği altındaki tüm yurttaşların ırk, dil, din ve cinsiyet farkı gözetmeksizin temel insan hakları ile vicdan, fikir ve yayın özgürlüklerini koruyacağını garanti etmiştir.²²⁶

²²³ Boris Boef, s. 232-235, 252; Tüm antifaşist güçler: Komünist Partinin yanı sıra Sol Sosyal Demokratlar, Bulgar Köylü Partisi “Pladne”, “Sveno” politik örgütü ve bağımsız aydınlar grubu Vatan Cephesi çatısı altında toplanmıştır. Nikolay Todorov, s. 119, 123

²²⁴ 1947 Anayasasının 71. Maddesinde şu ifadeler yer almaktadır: “Bulgaristan Halk Cumhuriyeti’nin tüm yurttaşları yasa önünde eşittir. Ulus kökenine, dine ya da varlık düzeyine dayanan hiçbir ayrıcalık tanınmaz. Irk, ulus ya da din nefretine dayalı her propaganda yasal kovuşturmayla uğrar.” 79. Madde ise “Ulusal azınlıkların ana dillerinde eğitim görme ve ulusal kültürlerini geliştirme hakları vardır...” ifadelerine yer verir. Nikolay Todorov, s. 124

²²⁵ 1947 Anayasasının 78. Maddesinde şu ifade yer alır. “Vatandaşlara din ve vicdan hürriyetinin yanı sıra dini ayinleri icra etme hürriyeti de garanti edilir.” Bulgaristan Ulusal Meclisi Resmi Web Sayfası, Bulgaristan Halk Cumhuriyeti Anayasası, 1947, <https://parliament.bg/bg/18>, erişim 10.03.2021

²²⁶ Paris Barış Antlaşması’nın tam metni, Treaty of Peace with Bulgaria: February 10, 1947, https://avalon.law.yale.edu/20th_century/usmu012.asp, erişim 10.03.2021

2.2.2.1. Kooperatifleşme ve Türklerin Sosyo-Ekonomik Durumu

Komünistlerin iktidara gelişi anti-faşist söylemle hep yakından ilintili olmuştur. Yeni iktidarın söylemlerine göre, Bulgaristan’da faşizmin tüm emareleri silinecekti. Sosyalizmin temellerinin atıldığı Bulgaristan’da artık yönetilen halk etnik kimliğine bakılmaksızın muamele görecekti. Her alınan karar Bulgaristan halkının refahı yönünde olacaktı. Sosyalist ideolojiye uygun olarak halkın emeği gözetilecek, işçi ve köylü halk fakirlikten kurtulacak, eşitlik sağlanacaktı.²²⁷ Bu noktada, 1948’de Georgi Dimitrov’un Bulgaristan Türkleri için sarf ettiği ve yukarıdaki programa tezat oluşturacak nitelikteki sözlerine yer vermek gerekir.

“Aramızda kalması şartıyla şunu söylemek lazımdır. Büyük bir sorunumuz var. Düinden kalan bir şey değil. Bizim güney sınırımızda Bulgar olmayan bir halk var. Bu bizim sürekli kanayan yaramızdır. Komünist Partisi ve Bulgaristan Devleti olarak bir sebep bulmalı, onları oradan yok etmeli ve başka yerlere sürgün etmeliyiz. Yerlerine Bulgar asıllı halkı yerleştirmeliyiz... Bulgaristan’ın Şumnu, Razgrad ve başka bölgelerinde kalabalıklar halinde yaşayan Türk halkı vardır. Azınlıklara tam özgürlük veren yönetim anlayışımızdan dolayı müftüler ve Türk ajanları rahatça faaliyette bulunmaktadır. Gençler arasında Türk milliyetçiliği yayılmaya başlamıştır. (Türkler) gözlerini İstanbul ve Ankara’ya çevirmişlerdir. Bu sebeple gerekli tedbirler alınmalı ve sorun 1948 yılı içinde halledilmelidir. Vatan Cephesi Milli Komitesi içinde azınlıklara yönelik çalışacak kişiler olmalı ve yapılacak bu zor operasyonda bize yardım etmelidirler. Bulgaristan Halk Cumhuriyeti’ni 9 Eylül’den önceki durumda bırakamayız.”²²⁸

Hükümetin resmi ideolojisi ile geleceğe yönelik endişeleri, yöneticileri azınlıklar konusunda tutarlı bir politika izlemekten uzaklaştırmış ve Dimitrov’un bu cümleleri, ilerleyen yıllarda Bulgaristan’da uygulanacak politikaların habercisi olmuştur.

Yeni hükümet ekonomi planlarını ise şu şekilde açıklamıştır: “Köyle kasaba arasında ekonomik kaynaşma yaratılıp kuvvetlendirmek, işçi - köylü birliğinin ekonomik temelini genişletmek ve halk ekonomisinin sosyalist raylar üstüne geçmesini hazırlamaktır.” Bundan başka toprak mülkiyeti yasası yani toprak reformu kabul edilmiştir.²²⁹ Türk azınlığı da yakından ilgilendiren ve zaman geçtikçe büyük

²²⁷ Vesselin Dimitrov, “In search of a homogenous nation: the assimilation of Bulgaria's Turkish minority, 1984-1985”, **Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe**, 1 (4), 2000, s. 7

²²⁸ İbrahim Kamil, “Bulgaristan’dan Türkiye’ye Gerçekleşen 1950-1951 Göçünün Nedenleri”, **Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi**, Cilt 5, Sayı 2, Aralık 2016, s. 44

²²⁹ Boris Boef, s. 251.

rahatsızlıklara sebep olacak bu yasa kooperatifleşmeyi beraberinde getirmiştir. Bu yasaya göre, aile başına 200 dekar toprak mülkiyeti hakkı verilmiştir. 1948 yılına kadar toprak fonuna 2.241.129 dekar toprak ayrılmış olup bunun 1.178.928 dekari topraksızlara dağıtılmıştır. Kalan kısmı TKZS (Tarım Emek Kooperatif İşletmesi) ve DZS'lere (Devlet Tarım İşletmesi) verilmiştir.²³⁰ Kooperatifleşme çalışmalarıyla beraber, uygulamalar halkın refahı ve yaşam standardının iyileştirilmesinin giderek zorlaşacağını göstermiştir. Köylünün, elindeki topraktan ve hayvandan olacağı kaygısı her geçen gün artmıştır. Hem Bulgarları hem Türkleri etkileyen bu uygulama çoğunluk tarafından desteklenmeyecekti. Köylerde memnuniyetsizlik artıyor, kimse hayvanını devlet ahırlarına bağışlamak veya işlediği ekini devletle paylaşmak istemiyordu.²³¹ Bu uygulamaya etnik kökene bakılmaksızın hem Türklerin hem Bulgarların bir kısmının destek vermeyişi, uygulamanın sınıfsal anlamda toplumu ikiye böldüğünün göstergesidir. Buradan hareketle, kooperatifleşme esnasında vuku bulan ayaklanma veya karşı gelişlerin Bulgaristan içindeki sınıfsal problemlerin sonucu olduğunu vurgulamak gerekir.

TKZS'nin yaygınlaşması için şarkı, türkü, ders kitapları gibi araçlardan yararlanılmıştır. Buna örnek olarak Türk şarkıcı Kadriye Latifova'nın seslendirdiği ve aşağıda sözleri verilen türkü gösterilebilir:

TKZ'ler kuruldu, tarlalar sürüldü
Çalışalım beraber, fakir zengin bir oldu
İşleyelim olmaz mı? Be güzel çalışalım olmaz mı?

Altın renkli tütünleri, beyaz tomruk pamukları,
Toplasak olmaz mı? Be güzel işleyelim olmaz mı?

TKZ'miz var bizim, pamuk, tütün ekelim
Sosyalizmi kurmaya, çalışırız hepimiz
İşleyelim olmaz mı? Be güzel çalışalım olmaz mı?

İlkbahar açıldı, kuşlar artık ötüyor,
Sürüm zamanı geldi, maşınalar sürüyor,
İşleyelim olmaz mı? Be güzel çalışalım olmaz mı?

²³⁰ A.g.e., s. 52

²³¹ Görüşmecî 19, Rodoplar'da bulunan köyünde, 1958 yılında TKZS'lerin kurulmasıyla birlikte yaşanan değişime dair ayrıntılar vermiştir. Yeni dönemde, köylünün elinde 1 inek, 5 koyun ve aileye yetecek kadar sebze ekebilecekleri *bahçe* denilen toprak kaldığını, tüm sahip olduklarının bunlardan ibaret olduğunu aktarmıştır.

Sosyalizme övgü ve yeni sistem sayesinde farklılıkların giderileceği mesajı içeren türkünün sözlerinden, kooperatifleşmeyle birlikte zengin fakir ayrımı kalmayacağı, toplumun ancak birlik içinde olursa ülkesini kalkındırabileceği mesajı verilmiştir.

Görüşmeci 9'un kooperatifleşmeye geçiş ve bu süreçteki uygulamalar hakkındaki deneyimleri aşağıda yer almaktadır. Bu kişisel deneyimler, devletin vergi politikasının, Türk köylülerinin gündelik yaşamını ne şekilde etkilediğini anlayabilmek ve döneme madunların bakış açısıyla bakabilmek açısından önem arz etmektedir.

“TKZS olmazdan önce tarlalara vergi koymaya başladılar. 50 dekar tarlan varsa 20 kilo yağ vereceksin veya 50 kilo yapağı, devletin neye ihtiyacı varsa. Veremezsen satın alıyorsun o şekilde devlete vergi borcunu ödüyorsun. Kimilerinin koyunu var onlardan yün alıp veriyor devlete. Ve bunların miktarında oynama, sahtecilik, tağşiş yapman mümkün değildi. Hele bir süte su karıştır, derhal anlarlardı veya ağır gelsin tartıda diye bir şey karıştır içine. Termometreleri vardı, alet edevat vardı sütteki yağı vs. ölçmeye. Hemen ortaya çıkarırlardı. Kimse cesaret edemezdi hile yapmaya. Ha ama bak şöyle bir yöntem vardı uygulanan, yapağının ortasına bir testi su konulurdu akşamdan, yapağı onun nemini çekerdı gece boyu. Sabah da ağır çıkardı tartıda. Tabi bunu yapan köylü en azından vergi için gelenlerin yanında kendinden beklenen ağırlıkta ürün verebildiği için kurtuluyordu. Ama vergi toplayanın halini bir düşün, o yün kurduğunda tekrar hafifliyordu. Amirine o nasıl hesap verecekti eksik kilogram için? Neyse, bunun sebebini bir türlü anlayamamışlardı. Tam bir yıl sonra olayı çözdüler. Bir de evleri dolaşıyorlardı kontrol ediyorlardı vergisini ödeyemeyenlerin evini mahsul saklıyor muyuz diye. Yüklüğün arasında bir çuval buğday saklayabilmıştik.

İnsanların canına geçti artık vergi vermek. Milleti bezdirmek için vergileri çok ağırlaştırdılar. Tarladan tereyağı elde edilir mi, niye o toprağın vergisini yağ olarak istiyorsun? Hep halkın inadını kırmak için. Vergiyi ödeyemeyenler hep ülke içinde sürgüne gönderildi. Zengin sayılanları hep bir akşamda süpürdüler, kovdular buradan. Sene 1951. Ya Türkiye’de yakını olanlar ya da vergiyi ödeyemeyenleri veya tarlası çok olan zenginleri sürgün ederlerdi.²³² Sonra, TKZS’ye girerseniz bu vergiden kurtulacaksınız dendi. Kuzey Bulgaristandakilere çok baskı, işkence yaptılar. 100 dekar tarlası olan var. -Neden sende bu kadar tarla var?- diye adamları kamplara götürdüler. Aç susuz çalıştırdılar onları. Türk-Bulgar fark etmezdi. Fabrikası olanları aldılar, kimisi geri dönemedi. Devletleştirme buydu. Natsonalizatsiya hatta millileştirmek demek. Burjuva bunlar deyip öldürdüler o fabrika sahiplerini.

1956’da herkes toptan geçti TKZS’ye. Öyle ustaca yaptılar ki bu işi, milletin % 80’i gönüllü geçti. Çünkü bu civardakiler fakirdi. Toplantı yapıldı anlatıldı. - Durumunuz daha iyi olacak katılın siz buna, tarlalarınızı verin.- dendi. 5 koyundan fazlanız varsa vereceksiniz. 1 inekten fazlası varsa kooperatife veriyorsun. 2 öküzün var onu devlete veriyorsun çünkü zaten senin artık toprağın yok, neyi süreceksin. Toprak senin değil ama işliyorsun onu. Tütün ekiliyordu burada. Çalışma grupları vardı Zveno,

²³² Kooperatifleşmeye karşı gelen, topraklarının devlet tarafından müsadere edilmesini istemeyenlerin özellikle Dobruca yöresindeki isyanları en meşhur ayaklanmalardandır. R. J. Crampton, **İkinci Dünya Savaşı’ndan Sonra Balkanlar**, İstanbul, Yayın Odası, 2007, s. 164; Bunun haricinde, bu isyancılardan bir kısmı devlete muhalif sayıldıkları için 1949 senesinde açılan Belene Kampına hapse gönderilmiştir.

bu tarla 50 dekar sizin grup işleyecek. Toptan ekiyor toptan diziyor toptan toplayıp toptan kurutuyor. Bu işlemedi. Emanet iş yapar gibi yapıyorlardı çünkü. Yürümeyince aile işi yapmaya başladılar. 5 kişilik haneyim diyelim ki, söylüyorum şu kadar dekar ekebilirim diye. Hedefini söylüyorsun. Onu tamamlamaya çalışıyorsun. Sulaması ayrı dert, pompa yok vs. Bütün giderler kooperatife ait. Kalitesine göre sana para veriyorlar en sonunda toplanan mahsulden. Ama işte iyi yanı ne? Sen giderini düşünmüyorsun. Verilen para ailenin cebine kalıyor tamamen, vergi de yok, oh! Sonra Sovyetlere satılıyordu en çok.”

Sabri Tata'nın aktardıklarına göre, o yıllarda köylülerin karşısında TKZS'ye üye olmak veya olmamak şeklinde iki seçenek vardı. Ama seçeneklerin içeriği bu kadar basit değildir. Üye olmak eve ekmek, un, yağ girmesi anlamına geliyorken, üye olmamak ise tüm bunlara muhtaç bırakılmaktı. Açlıkla ve yoksullukla sınananların da bu sefer önünde iki seçenek belirliyordu: Ya köyünde kalıp bu sefaletle katlanmak ya da tüm tehlikeleri göze alarak Türkiye'ye göç etmek.²³³ Önceleri yasaklı bir mesele olduğundan sınırdan kaçak geçmeyi gerektiren “Türkiye'ye göç” 1951 yılında iki ülke arasındaki antlaşmayla serbest olmuştu. Tam da bu fakirlikten kurtulmak isteyenlere ilaç gibi gelmişti.

Kooperatifleşmenin zorlayıcılığı, kooperatifleşmeye razı olmayanların yoksullukla imtihanı, komünist yönetimin ilk yıllardaki ılımlı söyleminden gözle görülür şekilde uzaklaşması, Bulgaristan Türkleri için Türkiye'ye göçü cazip kılarken, hükümetin Nazım Hikmet hamlesi kayda değerdir. Bu hamle, ünlü şairin Bulgaristan'a bir ziyarette bulunması ve bu esnada, hapiste olduğu yıllarda kendisine destek veren Bulgaristanlı Türklerle buluşmasıdır. Türkiye ile ilgili görüşlerini paylaştığı gezisinde, ünlü şair Türklere “Sakın Türkiye'ye göç etmeyin, insanlar orada ot yiyor!” diye seslenmiştir.²³⁴ TKZS'ye üye olmanın faydalarından bahsedip bulundukları ülkenin kıymetini bilmelerini salık vermiştir. Seyahati boyunca karşılaştığı Bulgaristan Türklerine sosyalist bir memlekette yaşamakla kapitalist bir memlekette yaşamamanın mukayesesini yapmış, göçme niyetinde olanlara bu anlattıklarıyla mani olmaya çalışmıştır.²³⁵

II. Dünya Savaşı esnasında ve onu takip eden yıllarda Bulgaristan'dan Türkiye'ye doğru göç sayısında düşüş yaşanmıştır. Bunda, yeni idarenin göçe sıcak

²³³ Sabri Tata, s. 6

²³⁴ A.g.e.

²³⁵ Fahri Erdinç, **Nazım Hikmet ve Bulgaristan**, Ankara, Evrensel Dostluk Yayınları, 1977, s. 126, 136, 151

bakmaması ve bu sebeple yurtdışına çıkışları büyük oranda zorlaştırması en büyük etkindir. Göç sayısındaki bu düşüş Bulgaristan Türkünün göç niyeti ortadan kalktığı için değil, devletin koymuş olduğu engel ve kısıtlamalardan dolayı yaşanmıştır. Göçün zorlaştırılması aynı zamanda Türkiye'ye göç etmeyi planlayanların zaman içerisinde birikmesine neden olmuştur. Özellikle, Vatan Cephesi'nin göreve gelmesiyle halkın ağır vergiler altında ezilmesi, kooperatifleştirmeye bağlı olarak yetiştirdikleri tarım ürünlerinin önemli bir kısmının devlete verilmesi uygulaması, çocukların *Trudovak* ve *Brigada* denen işçi taburlarına alınıp ağır işlerde çalıştırılmaları, Türklerin göç isteğini artıran gelişmelerdir. Tüm bunlara ek olarak, özel statüde olan Türk okullarının 1946'da devletleştirilmesi ve 1947'de Türkler arasında ileri gelenlerin topluca tutuklanması gibi gelişmeler ile birlikte Bulgaristan Türkleri arasında yeni rejime karşı bir güvensizlik oluşmaya başlamıştır. Gerek kooperatifleştirmenin benimsenmemesi, gerekse komünizm propagandası yapılan kurs ve seminerlere katılma zorunluluğu yaşanan huzursuzluğu artırmıştır. Dolayısıyla Türkiye'ye göç etme fikri ile bu fikre istinaden Türk konsolosluklarına göç vizesi için yapılan başvuru sayısı gün geçtikçe artmıştır.²³⁶

Bulgaristan 10 Ağustos 1950'de Türkiye'ye verdiği notada, Türkiye'nin 3 ay içerisinde 250.000 Bulgaristan Türkünü kabul etmesini istemiştir. Türkiye hükümeti ise bu kadar kısa sürede bu kadar yoğun bir nüfusu kabul etmesinin oldukça zor olacağını dile getirmiştir. Türkiye bu göçü daha geniş bir zaman dilimine yaymayı ve gelen göçmenleri bir elemeye tabi tutmayı arzu ediyordu. Fakat Bulgaristan içinde huzursuzluğu artan Türklerin yoğun göç talebini de göz ardı edemeyen Türkiye, gelecek olan soydaşlarını kabul edeceğini açıklamıştır. Böylece 1950-1951 yılları arasında Bulgaristan'ın talep ettiği göç gerçekleşmiştir.²³⁷

Araştırmacılara göre yaşanan bu göç kararının altında yatan iki sebep vardır. Birincisi, Bulgaristan açısından bakıldığında, 250.000 kadar Türkü Bulgaristan sınırları dışına göndererek bir nebze de olsa azınlık sorunundan kurtulmak. İkinci sebep de, Kore'ye asker gönderecek olan Türkiye'yi mülteci sorunu ile baş başa bırakarak zaten var olan ekonomik sıkıntılarına bir yenisini eklemek ve Türkiye'yi zor durumda bırakmak. Boğazlar meselesi, Kars meselesi ve Türkiye'nin NATO üyeliği

²³⁶ Bilal Şimşir, **Bulgaristan Türkleri**, s. 212-218

²³⁷ Bilal Şimşir, **Bulgaristan Türkleri**, s. 212-229

gibi sebeplerden, Türkiye aleyhine duruş sergileyen Stalin, bir nevi Türkiye'yi cezalandırmak istemiş olabilir. Bunu da Bulgaristan Türkleri göçünü teşvik edip Türkiye'nin ekonomisine zarar vererek başarabilirdi.²³⁸

Dönemin Bulgaristan Başbakanı Vılko Çervenkov'un artık Türk sorununu hızlı ve kati bir şekilde çözme isteği gözden kaçırılmamalıdır. Bir an önce göçün gerçekleşmesini isteyen Çervenkov bu sayede, Türk milliyetçisi olanların Bulgar topraklarından ayrılacağını, kalanların da ebediyen Bulgaristan vatandaşı olarak bu vatana hizmet edeceğini varsaymıştır.²³⁹

1950-51 göçüyle ilgili iki ülke arasında gerginliğe sebebiyet veren başka bir vaka da, Bulgarların, göçmelerine izin verdikleri Türklerle birlikte Romanlara da pasaport ve vize vermeleridir. Sınırdan Türklerin geçişi beklenirken, Türk yetkililer kafileye karışmış çok sayıda Roman göçmen olduğunu tespit edince, gelenleri geri gönderemeyeceklerine göre, çareyi sınırı kapatmakta bulmuşlardır. Bulgarların Romanları topraklarında istemedikleri aşikârdı. Türkiye ise bu hareketi görmezden gelmemek adına 7 Ekim 1950'de sınırı kapatmıştır.²⁴⁰ Türkiye, sınırdan giriş yapmaya çalışan pasaportsuz kişilerin gönderilmemesi, istenmeyen kişilerin iadesi, yapılan sahtekârlıkların faillerinin bulunması gibi taleplerini ilettiği yeni bir notadan sonra sınırı tekrar açmıştır. Fakat Bulgar yetkililerden bu notaya olumlu bir cevap alınamamış, bunun üzerine 8 Kasım 1951 tarihinde sınır tekrar kapatılmıştır. Bu süreçte Türkiye'ye giriş yapan göçmen sayısı 154.393'tür. Bu rakam Bulgaristan'ın planladığı rakamdan oldukça azdır.²⁴¹

1951 göçünü Türkiye açısından değerlendirmek gerekirse, Soğuk Savaş yıllarında, komünist bir ülkeden göç almak ideolojik olarak hükümete avantaj sağlamıştır. Batı Bloğunda yer almanın isabetli bir karar olduğunu kamuoyuna gösterebilmek adına, 1951 göçü komünizm karşıtı hükümet için işlevsel bir propaganda aracı olmuştur. Komünizmle yönetilen bir ülkeden, soydaşlarının akın akın Türkiye'ye geliyor olması halka, Bulgaristan'da azınlıklar adına işlerin iyi

²³⁸ Oral Sander, **Balkan Gelişmeleri ve Türkiye (1945-1946)**, Ankara, 1969, s. 71

²³⁹ Bilal Şimşir, **Bulgaristan Türkleri**, s. 225; Ömer Lütem, s. 75

²⁴⁰ Ali Dayıoğlu, **Toplama Kampı'ndan Meclis'e**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, s. 283

²⁴¹ Bilal Şimşir, **Bulgaristan Türkleri**, s. 225-227

gitmediğini göstermiştir. Bulgaristan Türkleri çektikleri sıkıntılar sebebiyle doğdukları, yaşadıkları, memleket dedikleri ülkeyi terk etmeyi göze almışlardır.²⁴²

2.2.2.2. Türklerin Eğitim, Basım-Yayın Hayatı

Komünist Parti iktidarının ilk yıllarında eğitim alanında çok önemli bir hak kaybı sayılabilecek bir gelişme yaşanmıştır. 1878'den beri Türk okulları hep "özel okul" statüsündedir ve bu statü tüm hükümetlerce korunmuştur. 1909 İstanbul Anlaşması, 1913 Müftülüklerle ilgili Sözleşme ve 1919 Neuilly Antlaşması²⁴³ Türk cemaatine bu hakkı vermiştir. Buna dayanarak Bulgaristan'da Türk okulları özel okul olarak kabul edilmenin yanı sıra bu okullarda Türkçe eğitim öğretim yapılacağı da sözleşme metinlerinde belirtilmiştir.²⁴⁴ Buna rağmen 1946'da Türk okullarının tamamı yeni hükümet tarafından devletleştirilip Türk azınlığın idaresinden çıkarılmıştır. Buna sebep olarak, Türk toplumunun üzerindeki maddi yükün azaltılmasının amaçlandığı, Türk öğretmenlerin maaşlarının Bulgar öğretmenleriyle aynı seviyeye getirilmesinin istendiği gösterilmiştir.²⁴⁵ Özel statüye sahip Türk okullarından mezun olan öğrencilerin Bulgarcadaki yetersizlikleri, üniversiteye giriş esnasında sürekli önlerine engel olarak çıkmıştır. Hükümet, okullarının devletleştirilmesi sayesinde Türk öğrencilere bu sorunu aşacaklarını vaat etmiştir.

Yeni hükümet zanaatkârları da zora sokan bir karar almıştır. Önceden Bulgaristan'da bir zanaat sahibi olmak veya dükkân açmak isteyen kişinin en az ortaokul mezunu olması şartı vardı. Rüştüye diploması olmayana dükkân açmak ve zanaatını icra etmek yasaktı. Alınan kararla, geriye dönük olmak üzere Türk rüştiyelerinden mezun olanlar devletin yeni düzenleyeceği ortaokul bitirme sınavlarını veremezlerse dükkânlarını kapatacak, iş yapamayacaklardı.²⁴⁶ Örneğin 15 yıl önce mesleğini eline alıp dükkân açmış bir şahsın, bunca yıldan sonra, hem de çok hâkim olmadığı bir dilde yapılan sınavlardan başarıyla geçmesi neredeyse imkânsızdır.

²⁴² Gözde Somel ve Neslişah Leman Başaran, "Engagement of a Communist Intellectual in the Cold War Ideological Struggle: Nazım Hikmet's 1951 Bulgaria Visit", (ed.) Cangül Örnek ve Çağdaş Üngör, **Turkey in the Cold War, Ideology and Culture**, New York: Palgrave Macmillan, 2013, sf. 91

²⁴³ İlgili maddeler 54-55, Neuilly Antlaşması tam metni için: https://wwi.lib.byu.edu/index.php/Treaty_of_Neuilly

²⁴⁴ Bilal N. Şimşir, **Bulgaristan Türkleri**, s. 186

²⁴⁵ Hüseyin Memişoğlu, **Geçmişten Günümüze Bulgaristan'da Türk Eğitim Tarihi** s. 229

²⁴⁶ A.g.e., s. 189-190

Dolayısıyla, bu politikanın bir nevi zanaatkâr Türk ahalisini işsiz bırakmayı amaçladığını iddia etmek yanlış olmayacaktır.

Komünist iktidarın 1952-1956 yılları arasında Türklerin eğitim ve kültürü ile ilgili hayata geçirdiği uygulamalar, önceden olduğu gibi sert politikalarla yıldırmaktan ziyade daha çok sisteme entegre etmeye yönelik olmuştur. Bu doğrultuda, Türk okulları ve enstitüler açılmış, sportif, kültürel ve sanatsal bir takım faaliyetler başlatılmış, folklor ve tiyatro ekipleri kurulmuştur. Sovyet öğretisinin daha iyi benimsenmesi için Azerbaycan ile karşılıklı öğrenci ve öğretmen değişim programları yapılmıştır. Bunlara ek olarak, bahsi geçen dönemde Bulgaristan Türkleri Türkiyeli yazarların eserlerine ulaşabiliyordu. Özellikle Nazım Hikmet, Fakir Baykurt, Yaşar Kemal gibi edebiyatçıların kitaplarının Bulgarcaya çevrilmesi, basılması ve raflarda yer almasının önünde hiçbir engel yoktu. 1950’li yılların başından itibaren bu eserlerin Türkçe tercümelerinin yapılması; yayınevlerinden Türkçe şiir, piyes, destan türlerinde çeşitli kitapların basılması Bulgaristan Türkleri için çok önemli bir gelişmeydi. Yine o yıllarda bazı okullara Nazım Hikmet’in adının verilmesi²⁴⁷ hem Türklerin desteğini kazanmak için atılmış bir adım olmuş, hem de bir propaganda aracı olarak kullanılmıştı. Daha sonra Nazım Hikmet’in Bulgaristan’ı ziyareti esnasında bu adımın nedenleri açıkça ortaya çıkmıştır. Soğuk Savaş yıllarında, Türkiye’yle dostane ilişkileri olmayan Bulgaristan’ın, Türkiyeli bir şaire bu kadar önem atfetmesi elbette ki Nazım Hikmet’in sosyalizm taraftarı olmasından ileri gelmiştir.

2.2.3. ‘56 Nisan Plenumu İle Gelen Değişim: Etnik Kimliğin Ayırt Ediciliği

Stalin’in ölümünün ardından SSCB’de başlayan Destalinizasyon döneminin Bulgaristan’da da yansımaları olmuştur. Todor Jivkov’un yönetim kademesinde yükselmesiyle paralel gelişen olaylar sonucunda 1956’da Bulgaristan’da bir toplantı gerçekleştirilmiştir. Nisan Plenumu²⁴⁸ denen bu toplantıda bazı kararlar alınmıştır. Parti, o tarihten itibaren kültür politikalarını ön plana çıkarmayı hedeflemiştir. Bu konuda etkili olan isim ise Todor Jivkov’un kızı Lyudmila Jivkova olmuştur. Onun öncülük ettiği Bulgar kültürünün yaygınlaştırılması ve ilerletilmesi ilkesi, hayati bir

²⁴⁷ Fahri Erdinç, s. 63-64

²⁴⁸ Plenum: genel kurul, üyelerin hepsinin hazır bulunduğu toplantı

meseleydi. Bulgaristan'ın kültür politikası Jivkova'nın kendi cümleleriyle "Marksizm-Leninizmin sağlam temellerine" dayanmaktaydı.²⁴⁹

1956 Plenumuyla getirilen yeni düzenlemelerle Bulgar halkının topluca fikirlerini manipüle etme yoluna giden hükümet onları sürekli olarak bir Türk tehlikesine karşı teyakkuza geçirmeyi amaçlamıştır. Artan Türk ve Pomak milli bilincinin, yine artış gösteren nüfuslarıyla beraber ileride, şimdilik çoğunluk olan Bulgarlar için birer tehlike olabilecekleri mesajı verilmiştir. Yeni iddialara göre Bulgaristan Türkleri, Türkiye'deki burjuva Türk milletinin bir parçası olmadığı gibi Bulgar milletine de ait olmayan milliyetsiz bir gürühtür.²⁵⁰

2.2.3.1. Türklerin Dini ve Toplumsal Yaşantılarına Yönelik Politikalar

1959-1961 yılları sosyalist rejimin, sosyalizme uygun hareket etmeyerek kanunları o tarihe kadar en yoğun şekilde ihlal ettiği dönemdir. Komünistler iktidara gelirken her kesime eşit davranacakları sözünü vermişler ve halktan destek sağlamaya çalışmışlardır. Böyle bir beklentiyi karşılamaları beklenirken kişisel hayata her anlamda müdahale etmeleri kendilerine en başlarda duyulan güveni zedelemiştir. Günlük hayatta uygulamaya konan ve bireyin özgürlüğünü kısıtlayan yasaklardan ilki kılık kıyafetlerle ilgili olmuştur.²⁵¹ Restoran ve mağazalarda yöneticiler çalışanlarına, geleneksel Müslüman kıyafetiyle gelen kadın müşterilere hizmet vermemelerini emretmiştir.²⁵² Dospat bölgesinde, yeni kıyafet yönetmeliğine uymayıp geleneksel kıyafetle dükkâna girenlere, kadın olsun erkek olsun, mağazalardan alışveriş yapma yasağı getirilmiştir. Benzer şekilde sağlık ocağından hizmet görmeleri, köyler arasındaki otobüslerde yolculuk etmeleri, postanede hizmet almaları yasaklanmıştır.

²⁴⁹ Lyudmila T. Jivkova, **Çağdaş Sosyalist Kültür**, (çev. Işık Başarman), Ankara: Tan Yayınları, 1977, sf. 12

²⁵⁰ Victor D. Bojkov, "Bulgaria's Turks in the 1980s: a minority endangered", **Journal of Genocide Research**, September 2004, s. 353

²⁵¹ Bu konuda ayrıntılı bilgiler için bkz. Mary Neuburger, "Difference unveiled: Bulgarian national imperatives and the re-dressing of Muslim women, 1878–1989", **Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity**, 25:1, 1997, ss. 169-183; Mary Neuburger, "Veils, Shalvari, and Matters of Dress: Unravelling the Fabric of Women's Lives in Communist Bulgaria", **Style and Socialism Modernity and Material Culture in Post-War Eastern Europe**, (Ed.) Susan E. Reid ve David Crowley, Oxford, 2000

²⁵² Ali Eminov, "There are no Turks in Bulgaria: Rewriting History by Administrative Fiat", **International Journal of Turkish Studies**, (ed.) Kemal H. Karpat, Wisconsin, Fall-Winter 1989, Vol: 4 No: 2, s. 45

Birçok kamusal alana “Çağdaş kıyafet giymeyen kadınlara hizmet verilmemektedir!” tabelaları asılmıştır. Propaganda içerikli konuşmaları dinlesinler diye belediyeye çağrılan kadınlar bu davete icabet etmedikleri için para cezası almışlardır. Bu kişiler para cezasını ödemeyince mülklerine el konmuştur. O dönemde, Dospat yakınlarındaki Kısıka Köyü abluka altına alınmış, köy okulunda mahkeme kurulmuş ve okulun iki sınıfında da giyinme odaları kurulmuştur. Karara uymayan kadınlara burada görevli iki komünist kadın öğretmen tarafından modern kıyafetler giydirilmiştir. Son işlem olarak kadınlardan bu kıyafet değişikliğini gerçekleştirdiklerine dair imza atmaları istenmiş, üstelik yeni kıyafetlerin bedeli TKZS’de çalıştıkları yevmiyeden düşülmüştür. Nedelino Köyü’nde kadınların feraceleri ve şalvarları üzerlerinden zorla çıkarılmıştır. Geleneksel kıyafet giyen kadınların (ve hatta kocalarının bile) çalıştığı yerlere, işten çıkarılmaları yönünde talimat verilmiştir. Gorupso maden işletme şirketinde çalışan erkeklerin işe alınması için hanımlarının çağdaş kıyafete geçtiğini kanıtlar belge sunmaları istenmiştir.²⁵³ Kültür inkılabı olarak sunulan bu değişimin Türk toplumuna yansımalarını Görüşmeci 9 şöyle dile getirmiştir:

“Kılık kıyafetleri değiştirme olayı, kültür inkılabı diyorlardı onlar. İnsanlar tek tip giyinmesinmiş. 1985 senesinde erkeklerin başında gabalak vardı. İbiği vardı tepesinde onu yasak ettiler. 1957-58’de yanımda okumaya gelen çocuklar derslere ferace ile beyaz yaşmakla geliyordu. Okula devlet zorla göndermişti. Ama 1 sene hiç sesini duymadığım olurdu bu kızlardan. Bir şey anlamasalar da gelmek mecburiyetindeydiler. Okula gitmeyi öğrendi Türk kızları. Ondan sonra okulda konuşmayı öğrendiler. Fistanla gidiyorlardı okula. Dolayısıyla kıyafet devrimine çok tepki göstermediler. O değişim iyi bile oldu. Yaşlı kadınları ilk defa sinemaya götürdüler. Maytabı (komiklik) görecektin, bir Azeri filmiydi, atlılar geliyor değil mi filmde, kadınlar kaçıştılar “Yürü be Fatme beem üstüme geliyor bu, çiğnemek bizi, kaç kaç” diye kadınlar kaçıştılar. Çok komikti. Aslı ile Kerem’i izlemiştik sonra. İlk defa görmüşlerdi bizim insanlarımız sinemayı, bizim için büyük meseleydi. Sindire sindire yaşadı yenilikleri bizimkiler.”

Bu noktada, kıyafet, giyim-kuşam alışkanlıklarının siyasetle ilişkisine değinmek yerinde olacaktır. Devletlerin egemenlik anlayışında sembolik ögeler önemli bir rol oynar.²⁵⁴ Giyinme alışkanlıklarına göre sınıfların ve zümrelerin belirlendiği toplumlarda, bireyler hangi cemaate ait olduklarını giydikleriyle belli

²⁵³ Gruev ve Kalyonski, s. 31, 32

²⁵⁴ Bu konu hakkında bkz. Namık Sinan Turan, “Modernleşmeyi Semboller Üzerinden Okumak: Son Dönem Osmanlı Kadın Kıyafetinde Değişim Ve Toplumsal Tartışmalar”, **Kadın Araştırmaları Dergisi**, sayı: 12, Yıl: 2013/1,

ederler.²⁵⁵ Bulgaristan'daki devlet yöneticileri de tek tip ulus yaratma planını devreye sokarken modernleşme ifadesini de beraber kullanmış ve Türklerle Bulgarları ayıran bir unsur olarak giyim kuşam farklılığına yönelik kararlar almıştır. Hem eskiyi, yani Osmanlı'yı hatırlatıyor olması hem de toplumun homojen yapıya kavuşmasının önünde şekilsel bir engel teşkil ettiğini varsaymaları, yöneticilerin bu kararı almalarında etkili olmuştur. Getirilen yasaklamalar ve modern kıyafet giyilmesi uygulamasıyla, eskinin izleri silinirken, mevcut yönetimin kural koyucu olduğu topluma kabul ettirilmiş olacaktı. Gabalak takmak, şalvar, başörtüsü ve ferace giymeye devam etmek devletin nazarında hem Osmanlı'yı yaşatma konusunda ısrar etmek hem de Bulgaristan Devleti'nin iktidarını yok saymak anlamına gelirdi. Azınlıkların imajı ve sembollerine yönelik yapılan bu değişim siyasal tercihlerin belirleyicisi olacaktı bir bakıma. Yeni kıyafetlere geçmeyi kabul edenler, iktidarın meşruiyetine itiraz etmeyenler olarak kabul edilecekti. İşte sembollerin siyasal anlamlar taşıması da bundan kaynaklanır.

Dini ve kültürel yaşama müdahale sayılabilecek diğer örneklerden biri, Türk olan köylüleri TKZS ahırlarında domuzların bakımından mesul kılmaktı. Kırcaali bölgesindeki dört farklı ilçede bu uygulamanın gerçekleştirildiği, Görüşmeciler 6, 7, 18 ve 19'un bu kapsama giren örneklerinden anlamak mümkündür. Görüşmeci 7, yaşadıkları bölgede Türklere domuz beslemeleri konusunda baskı yapılmasına "Konuya insancıl bakmayan yetkililer, biz bu işi yaptıracağız diye inat edermişçesine yaptırmak istiyorlardı" şeklinde yorum getirmiştir. Uygulamanın özellikle din görevlilerini hedef alması ise, dini inancına göre necis (pis) sayılan bir hayvanın bakımını üstlenmek zorunda kalan kişileri ruhsal olarak çok rahatsız etmiştir. Bu işin kendilerine çok onur kırıcı geldiğinden bahsetmişlerdir. Görüşmeci 6'nın eşinin yetkililerle yaşadığı bir sözlü münakaşa ve akabinde işten atılmasıyla sonuçlanan olay şöyle gerçekleşmiştir:

²⁵⁵ Konuyla ilgili çalışmalar için bkz. Murat Metinsoy, "Everyday Resistance and Selective Adaptation to the Hat Reform in Early Republican Turkey", **International Journal of Turcologia**, cilt: VIII, sayı:16 – Güz, 2013; Namık Sinan Turan, "16. Yüzyıldan 19. Yüzyıl Sonuna Dek Osmanlı Devletinde Gayri Müslimlerin Kılık Kıyafetlerine Dair Düzenlemeler", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, cilt: 60, sayı:4, 2005; Richard Wrigley, **The Politics of Appearances: Representations of Dress in Revolutionary France**, Berg Publishers, 2002; Kate Haulman, **The Politics of Fashion in Eighteenth-Century America**, Chapel Hill, The University of North Carolina Press, 2011.

“O dönemde toplantılar yaparak akıllarınca bizi bilgilendirmeye çalıştılar. “Gelen emirler böyle. Siz zamanında aslında Bulgarmışsınız ve Osmanlılar sizi asimile etmiş, Türk yapmış. Şimdi bu politika sayesinde özünüze döndürüleceksiniz.” Eşimin katıldığı bir toplantıda Türk öğretmenlerin kendilerinin Bulgar olduğunu nasıl kanıtlayabilecekleri tartışılmış. O esnada köy öğretmenlerinin domuz besleme mecburiyeti bulunmaktaydı. Sıra eşime geldiğinde “Siz domuz besliyor musunuz?” diye sormuşlar. Domuza bakmak Bulgar olmanın simgesi olarak görülürmüş. Eşim de “Ben burada daimi yerleşik değilim. Sürekli yolculuk yapıyorum, bakmıyorum” demiş. Parti sekreterinin “Bakmalısın” sözünün ardından eşim küfrederek tepki göstermiş. Bu sebeple işten kovuldu. İşten çıkarılma sebebi bu küfür olsa da resmi olarak bir bahane bulundu. Performans düşüklüğü sebep gösterildi. Ardından hangi işe başlasa 20 gün sonunda işten atılıyordu. Sonra Sofya’ya amele olarak inşaata çalışmaya gitti. 1986-1989 arasında bu şekilde çalıştı.”

Görüşmeci 19’un konuya bakış açısı şu şekildedir:

“Domuz eti yemeye özendirme ya da zorla yedirme gibi olaylar olmasa da “Bunlar Müslümandır, yemekhanede onlara özel yemek çıkaralım” gibi bir pozitif ayrımcılık da yapılmazdı. Genel olarak yemekhanelerde domuz eti verirlerdi. Domuz beslemek ya da bakımını üstlenmek zorunda kalanlar oluyordu. Eğer bunu gönüllü yaparsa kendi çevresi ve hemşerileri tarafından yadırganıyordu. Devlete yakın olan Türkleri kendi çevresi dışlıyordu. Durduk yere Bulgarca konuşurlardı mesela ama biz belki de jurnalcidir diye hesap sormuyorduk o kişiye. Sadece şüphelenip yanında dikkatli oluyorduk.

İnsanların 40-45 senede kültürünü bilincini o kadar dejenere ettiler ki artık Türkler Bulgar gibi düşünmeye başladılar. O dönemde bizim için domuz eti yemekte bir sorun görmeyenler bir nevi Bulgarlaşmışlardı.”

Kültürel hayata ilişkin müdahale ve zorlamalara dair bir örnek 1960’lı yıllarda Kırcaali’ye bağlı Kos Köyü’nde yaşanmıştır. Köylerinde görevli olan Bulgar kadın öğretmen, kız öğrencilerin elinde kına görünce hepsini dere kenarına götürüp yerdeki kum ve taşlarla ellerini temizlemelerini istemiştir. Bir gece önceki kına gecesinde yakılan kınalar öğrencilerin ellerine işlediğinden çıkması hiç de kolay olmamıştır. Bunun üzerine öğretmen öğrencilerden, buldukları camlarla ellerini ve tırnaklarını kazımalarını talep etmiştir. Öğrenciler bu yöntemle de kınaları çıkarmayı başaramayınca boşa uğraştığını anlayan öğretmen sonunda bu isteğinden vazgeçmiştir. Görüşmecinin hatırasında, öğretmenleri kültürel olarak Türklere has bir geleneğin yansımından rahatsız olduğu için bu hareketi sergilemiş ve kendince bu kültürel tezahürün kanıtını ortadan kaldırmaya çalışmıştır.²⁵⁶ Bir diğer örnek yine 1960’lı yıllarda, Sindelli Köyü’nde yaşanmıştır. O yıllara kadar, Ramazan ve Kurban

²⁵⁶ Görüşmeci 19 ile yapılan mülakattan

Bayramlarının arifesinde çocukların komşu evlerden çörek²⁵⁷ toplaması âdeti süregelmiştir. Fakat Görüşmeci 19'un anlattıklarına göre 1960'ların başlarında henüz okul çağında bir çocuk iken kendilerine bu geleneği devam ettirmemeleri yönünde baskı uygulanmış. Kendisi çocukluğuna dair bayram anısını şu şekilde aktarmıştır:

“Bizim için bayramdı. Okula gitmeyip izinli sayılmak, mahallede akranelerimizle çörek toplayıp hep beraber bayramı kutlamak isterdik. Ama okul yönetimi bayram izni vermezdi bize. Bu da yetmezmiş gibi o gün okula gelmeyen öğrenciler tespit edilirdi. Okula gelmeyip evinde bayram kutladı diye cezalandırılırdı.”

Normal şartlarda kılık kıyafetini değiştirmeyi, domuz beslemeyi, elindeki kınayı cam parçasıyla çıkarmayı kendi iradesiyle tercih etmeyecek bireylere sahip olduğu iktidara dayanarak bunları yaptırması BKP'nin bu bireyler üzerindeki tahakkümünün ne kadar güçlü olduğunu göstermektedir. Yukarıda bahsi geçen uygulamalar hem kültüre hem dini hayata yapılan birer müdahale olarak algılanmıştır. Üstelik uluslararası anlaşma hükümleri, ayrımcılık yapılması sebebiyle çiğnenmiştir.

2.2.3.2. Türklerin Eğitim ve Anadiline Yönelik Politikalar

1956 nüfus sayımında Pomaklar konuştukları dil dikkate alınarak Bulgar sayılmışlardır. Bu da sonuçlara bakıldığında ülke içerisindeki Türk nüfusun sayısını az göstermeye yönelik bir çaba olarak algılanmıştır. Aynı nüfus sayımında Romanlar da Bulgar nüfusa dâhil edilmiş ve azınlık nüfusa ait veriler doğru alınamamıştır. Eğer bu iki grup Türklerin hanesine eklenmiş olsaydı, 1956 tarihi itibarıyla Müslüman nüfusun toplam Bulgaristan nüfusuna oranı %14-15 civarında olacaktı.²⁵⁸

Nüfus sayımıyla başlayan Türkleri diğer azınlıklardan ayırıştırma politikası 1960'larda yoğun olarak uygulanmıştır. Bu politikaya bağlı olarak yönetim, Pomak okullarına Türk öğretmen göndermekten kaçınmıştır. Sınıflarda ve yurtlarda Tatar, Pomak ve Roman çocukları Türk çocuklardan ayırmışlardır.²⁵⁹

Komünist yönetimin Türk halkını kültürel olarak asimile etme yöntemlerinden biri de Türkçe'ye olabildiğince fazla Bulgarca kelime sokmaktır. Gerek Türkçe çıkan

²⁵⁷ Bu, Türkiye'de dini bayramlarda çocukların şeker toplama geleneğine benzemektedir. Bulgaristan'daki Türkler tarafından benzer bir ritüel olarak uygulanmaktadır. Farkı, şeker yerine bir çeşit mayalı hamur kızartması olan ve günümüzde pişi veya lokma olarak da bilinen hamur işinin toplanmasıdır.

²⁵⁸ Kemal Karpat, *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, s. 341

²⁵⁹ Gruev ve Kalyonski, s. 44

kitaplara dergilere gerekse de gazetelere bu şekilde direktifler verilmiştir. Kullanıla kullanıla yaygınlaşan Bulgarca kelimeler böylelikle kendiliğinden günlük konuşma diline yansır diye düşünülmüştür. Dile daha fazla sayıda Bulgarca kelime sokma konusunda Türk yazarlar tembihlenmiş, hatta mecbur edilmiştir. Bu sebeple, dergi ve gazetelerde Bulgarca daha fazla yer kaplamaya başlamıştır.²⁶⁰ *Yeni Işık*, bu tür baskılara maruz kalan gazetelerdendir. Gazete çalışanlarına dili olabildiğince İstanbul Türkçesinden uzak tutmaları ve Bulgarca kelimeleri sık sık kullanmaları salık verilmiştir.²⁶¹ O dönem ek iş olarak gazetecilik yapan Görüşmeci 19, dil politikaları ve anadilde basım-yayınla ilgili alınan kararları şöyle değerlendirmiştir:

“Yalnız mesele yazdığın dilin değişmesi değil, içeriğine de karışıyorlardı. Önce Türkçe gazete ve dergiler yarı Bulgarca yarı Türkçe yayın yapacak dendi. Sofya Radyosunda Türkçe şarkı ve türkülerin yayınına yarı Türkçe yarı Bulgarca devam etmesine karar verildi. Tiyatrolar da bu şekildeydi. Tiyatrodakilere “söylediğiniz şarkı ve türkülerini Bulgarcaya tercüme edip o şekilde sergileyin” dediler. O zaman da bir rezalet yaşandı. Bir türkü tercüme edilebilir bir şey değil ki nasıl tercüme edesin? Sonrasında bu bahsedilen her şey tamamen kapatıldı. Ses sanatçıları Bulgarca söylemeyi kabul etmeyince işten atıldılar. Narodna Proveta adında bir yayınevi vardı. Buranın Türkçe basım yapan kısmı kapatıldı. O tarihe kadar Türkiye’den bazı önemli eserler ya Bulgarcaya çevrilir ya da olduğu gibi basılırdı. Buna artık son verildi. Bütün bu uygulamalardan sonra aydın sınıf Bulgar Devleti’nin yönetiminden soğudu ve onlara mesafeli durmayı tercih ettiler.”

Bu konuyla ilgili, o dönem mesleği muhabirlik olan Görüşmeci 17’nin deneyimleri Türk gazeteci, yazar ve şairlere uygulanan baskıyı gözler önüne sermektedir:

“Türkçemi yaşatmak için kendimi geliştirdim. Yeni Işık’ta, Yeni Hayat’ta Hasan Karahüseyinof, İsmail Çavuş gibi isimlerle hep beraberdik. Birbirimize yazardık. Birbirimize bugünlerin geçeceğini söylerdik. Bir gün güneşin yeniden doğacağına biz inanırdık. Bir kez, şiirimde vatanım diye yazmıştım. İstihbarat onu önüme çıkardı. Vatanın neresi? dediler. Ondan sonra bir daha sadece “vatanım” diye yazmamı kabul etmediler. “Vatanım Bulgaristan” şeklinde yazmam gerektiğini söylediler. Bizi eskiden her sene 10 günlüğüne Sofya’ya toplarlardı. Masrafları devlet karşılardı. Karşılığında “eserlerinizi Bulgarca neşredeceksiniz, Türkçe yazmayacaksınız” derlerdi. Muhabir olanlara da nasıl bir içerikte yazacağına dair program verirlerdi. Yazdıkların onların programıyla uyuşmuyorsa basılmazdı. Böylelikle hem yazım dilimiz hem de içerikleri devlet müdahalesine uğradı. O zaman sosyalist öğeler ağır basıyordu. Vatani, Bulgaristan’ı övmemiz bekleniyordu. O zamana kadar Bulgaristan Türkü şair ve yazarları birliktelik içindeydiler.”

²⁶⁰ Ömer Lütem, s. 82

²⁶¹ Sabri Tata, s. 82, 93

Dil politikalarına dair gelişmelerden bir diğeri, 1958 yılında Roman, Tatar ve Pomak öğrencilerin Türkçe ders görmelerine yasak getirilmesidir. Türk ilköğretim okulları Bulgar okullarıyla birleştirilmiştir. Müfredattaki Türkçe ders saati de haftada iki saate düşürülmüştür. 1969 yılında alınan bir kararla, Türkçe dersinin öğrenciler tarafından tercih edilmediğini gösterir dilekçeler hazırlanmış ve bu dilekçeler ilk olarak Silistre bölgesinde öğrenci velilerine imzalatılmıştır.²⁶² Başka bölgelerde ise velilere danışılmadan, sadece öğrencilerin tercihinin bırakıldığı da olmuştur. O yıllarda Bulgaristan’da öğretmen olan Görüşmeci 1’in dil politikalarıyla ilgili hatırladıkları şöyledir:

“O dönemde, komisyon kuruyorlardı, 5-A sınıfına soruyorlardı, “kaç kişi Türkçe ders okumak istiyor?”. 20 kişilik sınıftan 5-10 öğrenci elini kaldırıyordu. Diğer sınıfa girince sordum, “neden Türkçe ders görmek istemiyorsunuz” diye sordum. “Onlar 4 saat ders yapacak ben Türkçe seçersem 5 saat kalacağım okulda” diye cevap verdi öğrenci. Aileler bilgilendirilmeden reşit olmayan çocuktan alınan cevaplarla, seçim öğrencilere bırakılarak “Türkçe ders rağbet görmüyor tercih edilmiyor” dendi ve ders saati azaltıldı. Velilere bu durumun bilgisi de verilmedi, onlara da sorulmadı. Öğrenci tabi ki az saat ders yapıp eve gitmek ister. Sadece çocukların ifadesi alınmıştı. Bana kalırsa öğrenciler fazladan ders görmek istemedikleri için Türkçe ders seçmek istemiyorlar. Aileler bilgilendirilmeden sadece öğrencilerin tercihinin başvuru olarak kontenjanlar yıldan yıla azaltıldı.”

1974 yılı itibarıyla Türkçenin mecburi ders olmaktan çıkarılması, Türk aydınları tarafından bir bakıma anadilde eğitimi tamamen kaldırmakla eş değerdir. Çünkü bu dersi alabilmek için dersin açılması şarta bağlanmıştı. O şart da “yeterli talep olduğu takdirde” dersin açılabilirdi. Yani bir okulda, yönetim isterse yeterli talebin olmadığını ileri sürebilir, bu maddeye dayanarak Türkçe ders açmadık diyebilirdi.²⁶³

İsmail Cambazov gibi bazı Türk aydınları ise Türkçe derslerin kaldırılmasına, Türk öğrencilerin Bulgarca’yı çok güzel öğrenmesine vesile olacağı için sevindiklerini ifade etmişlerdir. O dönemde devlet yetkilileri Türk ileri gelenlerine, Türk okullarının iyi eğitim vermediği gerekçesiyle bu kararın alındığını, Türklerin de Bulgarlarla eşit seviyeye gelebilmesi için bunu yaptıklarını söylemiştir. Cambazov “*Tepki vermek yerine biz çok sevinmiştik doğrusu. Artık Türkler de iyi Bulgarca konuşacak, Türk*

²⁶² İslam Beytullah Erdi, **Sınırlar Ötesinde Türk Kalmak**, Ankara: Berikan Yayınevi, 2009, s. 23, 74 Bahsi geçen dilekçeler “Türkçe Oğlumun/kızımın Bulgar dilini öğrenmesine engel olduğu için bu derse girmesine izin vermiyorum.” şeklindedir.

²⁶³ Lütem, s. 82

öğrenciler Bulgar öğrencilerin yanında ezik kalmayacak, aynı mesleği yapabilecek, iyi muamele görecekler” diye alınan kararı desteklediklerini ifade etmiştir.²⁶⁴

Bulgaristan vatandaşlarının hangi dilde konuşacağına dair yapılan düzenlemelerin yanı sıra konuşulanların içeriği de devlet tarafından belirlenmiştir. 1951 göçünden sonra, göçle ilgili talepler de göç hakkında konuşmak da ülke genelinde yasaklanmıştır. Bulgar hükümetinin özellikle eğitim hayatında Türklere getirdiği kısıtlamalar ve diğer ayrımcılık olarak algılanan uygulamalar yüzünden Türk azınlığı huzursuzluk içindedir. Öyle ki yasağa rağmen sınır ihlalinin göze alarak Bulgaristan’ı terk etme teşebbüsünde bulunanlar olmuştur. Örneğin, Zlatograd (Darıdere) İlçe Müftüsü Kâmil Efendi, Bulgaristan’daki baskılara daha fazla dayanamayıp 1957 yılında üç aileden oluşan toplam 17 kişilik bir grupla sınırı geçmiştir. Zlatograd’a çok yakın olan Koşnalar Köyü’nde Yunan askerine teslim olan aileler daha sonra Türkiye’ye iltica talebinde bulunmuşlardır.²⁶⁵ 1960’lı yılların başında ufak tefek kıpırdanmalar başlamıştır. Konsolosluklara veya elçiliklere yasak olmasına rağmen göç etmek istediklerine dair dilekçe getirenlerin sayısı her geçen gün artmıştır. Bu kişiler tespit edildiklerinde cezalandırılmışlar, hapse atılmışlar, dövülmüşler, buna rağmen taleplerinden vazgeçmemişlerdir. 1963-1964 yıllarında Türkiye’ye göç etmek isteyenlerin sayısı 380.000’i bulmuştur.²⁶⁶ Bu, yaptırım olasılığına rağmen, o dönemki Türk azınlığın yarısının göç etme niyetinde olduğunu göstermektedir.

Bulgaristan içeride baskıcı tutumunu sürdürmeye devam ederken bir yandan da bunu sağlamak için Türkiye’ye yönelik kara propaganda yürütmeye başlamıştır. Göç etme niyetinde olanları caydırmak için Türkiye’nin ekonomik durumunu, yoksulluğunu vurgulayan Türk filmleri Bulgarcaya çevrilmiştir. Alınan diğer bir önlem de göç niyetinde olan vatandaşlara ibret olsun diye uzun süren hapis cezaları verilmesidir. Örneğin, Koşukavak yöresinde arkadaşıyla göç hakkında konuştuğu tespit edilen bir gence 4,5 yıl hapis cezası verilmiştir.²⁶⁷ Türkiye’ye gitmek üstü kapalı bir şekilde yasak olduğundan, gitme niyeti taşımak, bunu tasarlamak veya dile

²⁶⁴ İsmail Cambazov’un, 23.02.2019 tarihinde Siyasal Vakfı’nda düzenlenen “Bulgaristan Devleti’nin Türk Azınlığa Yönelik Politikaları” başlıklı konuşmasından.

²⁶⁵ Mehmet Türker, **Gölgedeki Kahraman**, İstanbul: Çağrı Yayınları, 2009, s. 119

²⁶⁶ Ömer Lütem, s. 78

²⁶⁷ Bilal Şimşir, **Bulgaristan Türkleri**, s. 271

getirmek de sakıncalıydı. Bu niyeti taşıyanlar, güvenmedikleri ortamlarda bunu mümkün mertebe dile getirmezler, açıkça soran olursa reddederlerdi. Sabri Tata'nın aktardığına göre kendisi böyle bir ihtimali her daim içinde yaşatmış olsa da maruz kaldığı psikolojik baskı, işten atılma tehdidi ve öğrenildiği takdirde “hem engel olurlar hem de hapse atarlar” korkusuyla Türkiye'ye gitme hayalinden pek kimselere bahsetmemiştir.²⁶⁸

İç politikadaki baskıcı tavrına tezat oluşturacak şekilde Türkiye ile olan ilişkilerini geliştirmek isteyen Bulgaristan 1966'da, otuz yıl sonra ilk kez Dışişleri Bakanını Ankara'ya göndermiştir. Bu görüşmede Bulgar heyeti, Türk azınlığın hakları ile ilgili herhangi bir konunun gündeme alınmasına sıcak bakmasa da 1951 göçünde parçalanmış olan ailelerin, yani yakın akrabaların göçüne dair anlaşılmaya olumlu yaklaşmıştır.²⁶⁹ Nitekim parçalanmış ailelerin birleştirilmesi amacıyla 1968 Yakın Akraba Göçü Antlaşması ziyaretten birkaç yıl sonra imzalanmıştır.

İleriki yıllarda Türklere uygulanacak olan zorla isim değiştirme hareketinin öncülü, 1972-1974 döneminde, Pomaklara uygulanmıştır. Müslüman isimleri zorla Bulgar veya Hristiyan isimlerine çevrilmiştir.²⁷⁰ Asimilasyonu gönüllülükle ve kolaylıkla halledemeyince bu yola başvuran komünist idare, Pomaklardan başlayarak çemberi adım adım genişletmeyi planlamıştır.²⁷¹ Nitekim 1981-1983 yıllarında aynı uygulamaya Romanlar tabi tutulmuştur. Ardından sıranın Türklere geleceği söylentileri gitgide ve açıkça dile getirilir olmuştur. Bu söylentilerle ilgili o dönem parti yetkilisi olan Görüşmeci 7'nin aktardıkları, Türk halkının yaşadığı endişeyi gösterir niteliktedir:

“Pomaklara uygulandıktan sonra bu isim değiştirme işi bizim de başımıza gelir diye aklına geliyordu bazılarının. Benim dayımla bir konuşmam olmuştu 1984'ün

²⁶⁸ Sabri Tata, s. 73-74

²⁶⁹ Ali Dayıoğlu, s. 292

²⁷⁰ Konuyla ilgili çalışmalar için bkz. Hugh Poulton, **The Balkans, Minorities and States in Conflict**, London, Minority Rights Publications, 1991; Hüseyin Memişoğlu, **Pages of the History of Pomac Turks**, Ankara, 1991; Mihail Gruev ve Aleksey Kalyonski, a.g.e.; Dia Agnostou, “National interpretations in Bulgarian writings on the Pomaks from the communist period through the present”, **Journal of Southern Europe and the Balkans**, Cilt: 7, Sayı: 1, 2005; Mario Apostolov, “The Pomaks: A religious minority in the Balkans”, **Nationalities Papers**, Cilt: 24, Sayı: 4, 1996; Ali Eminov, **Turkish and Other Minorities In Bulgaria**, Londra: Hurst & Company, 1997

²⁷¹ Literatürde Türklere karşı bu hareketin başladığı tarih olarak Aralık 1984 gösterilse de, Prof. Evgeniya İvanova'nın ifade ettiğine göre, ilk kez 1975 tarihinde Smolyan'a bağlı üç Türk köyünde (Borino, Grohotno ve Gövren) isimler zorla değiştirilmiştir. Evgeniya İvanova, “Asimilatsiyata Kato Protsets”, **1989 Yılında Bulgaristan'dan Türk Zorunlu Göçünün 30. Yılı Sempozyumu**, 15-16 Haziran 2019, Çorlu, s. 142

sonuna üç ay varken. “Dayı, nasıl olur? Ne gereği var? Biz bu ülkenin doğru dürüst vatandaşlarıyız. Sosyalizm ideolojisini benimsemiş, içine samimiyetle sindirmiş insanlarız. Aydınlık yüzünü biliyoruz biz. Halkın kazanımları vardı, her alanda, sağlıkta, eğitimde. Eşitlik vardı, zengin fakir ayrımı yoktu toplumda. O tütün işleyen emekçi insanlarımız hep emekli maaşlarını alabildiler. Dünyanın sonuna kadar devam edecek bu çelişki. Bizden kimsenin bir şikâyeti olmaması lazım. İsimlere ne gerek var. İçimize girip de dinimizi kültürümüzü ismimizi değiştirmelerine ne gerek var?” dediğimi hatırlıyorum. Başımıza geldi bu iş ve biz bunları kabul etmek zorunda kaldık.”

İktidarın otoritesine rıza göstermiş bir Türk olarak Görüşmeci 7, sistemle ve ideolojiyle ilgili herhangi bir şikâyeti olmadığını, aksine yönetim şekline memnun olduğunu dile getirirken haklarının ihlal edilmesini, özel yaşantılarındaki tercihlerine müdahale edilmesini kabullenememiştir.

2.3. Zorlayıcı Milliyetçiliğin Tezahürü: 1984-89 “Soya Dönüş Süreci”

Anthony Smith’e göre, modern zamanlarda soykırım faaliyetleri ile nihai amaçlara ulaşmak pek mümkün değildir. Ona göre, soykırım etnik grupların veya etnik kategorilerin her zaman ortadan kalkmasına sebep olmaz, hatta bazen tam tersine etnik bütünlüğü ve bilinci uyandırıp canlandırmaya veya kristalleşmesine sebep olabilir.²⁷² Bulgar Komünist Partisi’nin amacı da Soya Dönüş Süreciyle kimliklerin ve kültürün soykırıma tabi tutulmasıdır. Türk isimleri Bulgar isimlerle değiştirilince, Türkçe okuma-yazma ve konuşma yasağı getirilince, camiler kapatılıp İslam’a uygun yaşam tarzı engellenince, Türk geleneksel kıyafetlerinin giyilmesi yasaklanınca politikalar işe yarayacak ve Bulgaristan yıllardır hayal edilen homojen etnik yapıya kavuşacaktı. Fakat sonuç beklenen şekilde değil, Anthony Smith’in öne sürdüğü gibi olmuştur. Bu sürecin sonunda Bulgaristan Türkleri isimlerini değiştirmek istememişler, bunun için direnmişlerdir. Yasağın cazibesi veya baskıların ters yönde etki etmesine dair şöyle örnekler mevcuttur; daha önceden kendini dindar olarak tanımlamayan Türklerden bir kısmı dini vecibelerini yerine getirmeye başlamış veya bu süreçten önce Türkçe okuma yazma konusunda ısrarı olmayanlardan bir kısmı anadilde eğitim hakkını açıkça savunur hale gelmişlerdir. Yasaklardan sonra kimlik bilinci edindiğini ifade edenler buna bağlı olarak evlerinde yasak olmasına rağmen Türkçe neşriyat bulundurmuş, çocuklarını Türkçeyi güzel konuşmaları için teşvik etmişlerdir. Önceden aile içinde

²⁷² Anthony D. Smith, **Milli Kimlik**, 7. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 56

Bulgarca konuşmakta bir beis görmeyenler dahi Türkçe yasaklanınca bilinçli olarak Türkçe konuşmaya başlamışlardır.²⁷³

Görüşmeci 19'un, Türk toplumunda 1984 öncesi dönemde gözlemlediği bir değişim vardır. Adım adım uygulanan kimliğe ve kültüre yönelik politikalar neticesinde 1984 öncesi dönemde, parti yönetiminde ya da devlet yönetim kademelerinde olan Türklerin, çocuklarını sünnet ettirmemeyi ve çocuklarıyla Bulgarca konuşmayı tercih ettiklerini gözlemlemiştir. Aynı kişilerin, çocuklarını gönüllü olarak Türkçe eğitim almaktan men ettiğinden bahseden görüşmeci, bir velinin kendisine, “Benim çocuğum artık senin verdiğin Türkçe dersine girmeyecek” şeklinde haber gönderdiğini ifade etmiştir. Görüşmeciye göre bu veli, iktidarın gözüne girmek için böyle bir şey yapmıştır. Benzer saptamalarda bulunan Görüşmeci 1, Türkçe konuşma yasağı uygulanmasaydı 1980'lere gelindiğinde Türklerin Bulgarca konuşmaya kendiliğinden geçeceğini öngörmüştür. Çünkü Türkler o dönemlerde Bulgar dilini öğrenmeye ve yavaş yavaş eğitim seviyelerini yükseltmeye başlamışlardır. “*İnsanlar çocuklarımız Bulgarcasını geliştirsın diye bakıyordu. Biz kendi arkadaşlarımızla aramızda, bir araya geldikçe hep Bulgarca konuşuyorduk.*” diyerek görüşmeci konuya dair şahsi deneyimini eklemiştir.

2.3.1. Soya Dönüş Kampanyasının Fikri Arka Planı

“Soya Dönüş”, “Yeniden Doğuş”, “Uyanış Süreci” şeklinde çevrilen ve literatürde bu üç şekilde yer alan sürecin Bulgarca ifadesi *Vızroditelen Protses*’tir. İlk defa Bulgaristan Devlet Şura Kurulu Bakan Yardımcısı Georgi Atanasov tarafından 18 Ocak 1985’te kullanılmıştır. Bu tarihte BKP İl Komite Sekreterlerinin toplantısında söz alan Atanasov, konuşmanın yapıldığı tarihten iki ay önce başlatılan Türklerin isimlerinin değiştirilmesi uygulamasını kastederek bu tabiri kullanmıştır.²⁷⁴

Komünist yöneticilerin bu politikaya neden “soya dönüş” ya da “yeniden doğuş” dediklerini anlayabilmek için amaçlarının ne olduğunu irdelemek gerekir. Bir kere, bu politikayı ikna edici kılacak ve haklı çıkaracak bir sava ihtiyaçları vardı. Bu sav aşağıdaki cümlelerde ifade edilmiştir. Bu süreç daha eskiye, Osmanlı fetihlerinin

²⁷³ Mehmet Türker, **Zulmün Ateş Çemberi: Belene Adası**, s. 43

²⁷⁴ Orlin Sabev, “Osmanlı Sonrası Bulgaristan’da ‘Yeniden Doğuş’ Süreçleri”, **89 Göçü Bulgaristan’da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye’ye Zorunlu Göç**, içinde (der.) Neriman Ersoy Hacısalihoğlu ve Mehmet Hacısalihoğlu, İstanbul, BALKAR&BALMED, 2012, s. 121

yaşandığı döneme dayanır. Osmanlı Devleti, Bulgar halkını zorla Müslümanlaştırdığı için, kendini şuan Türk diye tanımlayan vatandaşların kendi özlerine, soylarına dönmelerinin zamanı gelmiştir. Bu yüzden bu bir uyanış ve asıl soylarına dönüş süreci olarak nitelendirilmiştir.²⁷⁵

1980 yılı ortalarında, BKP Merkez Komitesinin Propaganda Servisinin Politbüro'ya gönderdiği raporda şu ifadeler yer almaktadır: *“Türklerde Türklük şuurunun yerleşmesini engellemeli ve yerine Bulgar şuurunu aşılamalıyız. İsimlerini değiştirerek bu şuurun oluşturulması yönünde adım atmış oluruz. Bunun yanı sıra partililik şuru aşılamak da yine etnik özelliklerini yitirmelerine yardımcı olacaktır.”* Metnin devamında kitlesel göç de bu sorundan kurtulmak için bir çözüm olarak zikredilmiş, ama o ihtimali değerlendirmenin o dönem için hem ekonomik hem de siyasi olarak bir hata olacağı ifade edilmiştir.²⁷⁶ Bu metin daha o yıllarda Soya Dönüş ile alakalı fikirlerin filizlendiğinin ve sonrasında ne kadar ileri gideceklerinin göstergesidir.

Bu süreç, sadece BKP Merkez Komitesi Birinci Sekreteri ve Bulgaristan Başbakanı Todor Jivkov'un fikirleriyle şekillenmemiş, bir ekip çalışmasının ürünü olarak ortaya çıkmıştır. En yakın adamlarının görüşleri de Jivkov'u etkilemiştir. Devlet Konseyi Başkan Yardımcısı Georgi Dzagarov, akademisyen Pantaley Zarev, Bulgar Bilimler Akademisi Başkanı Angel Balevski, Vatan Cephesi Başkanı Penço Kubadinski, BKP Merkez Komitesi Sekreteri Milko Balev, İçişleri Bakanı Dimitir Stoyanov, BKP Merkez Komitesi Sekreteri Stoyan Mihaylov sürecin mimarlarından.²⁷⁷ Bu isimlerden Dzagarov, Türklerin bu toprakları terk etmesine karşı olup, kalsınlar ve asimile olsunlar görüşünderken; bu görüşün aksine Kubadinski, gitsinler ki Türklerden kurtulalım görüşündedir.²⁷⁸ Soya Dönüş sürecinin sert önlemler alınarak gerçekleştirilmesine karşı olan parti yetkilileri de olmuştur. Devlet Koruma Teşkilatının Altıncı Daire Başkanı Petır Stoyanov, Şumnu Emniyet Müdürü General Kasabov, Momchilgrad Bölge Emniyet Müdürü Albay Kalinov ve

²⁷⁵ Valeri Stoyanov, s. 160-169; İbrahim Yalımov, *İstorya na Turskata Obştnost v Bulgariya*, Sofya, IMIR, 2002, s. 389-400

²⁷⁶ Veselin Angelov, *STROGO Poveritelno! Asimilatorskata Kampaniya Strestu Turskoto Natsionalno Maltinstvo v Bulgariya (1984-1985)*, Dokumenti, Sofya: Fondatsiya Liberalna Integratsiya, 2008, s. 19-20

²⁷⁷ Gruev ve Kalyonski, s. 135

²⁷⁸ Kemal Anadol, *Karşı Yaka Memleket*, İstanbul: Doğan Kitap, 1998, s. 388

Devleti Koruma Teşkilatı Kırcaali Daire Başkanı Minço Minçev Soya Dönüş Kampanyası kapsamında isimlerin zorla değiştirilmesine destek vermeyen isimlerdir. Bu isimlerden bir kısmı Türklerle olan yakın münasebetlerine dayanarak, bir kısmı ise hümanizme aykırı bulduğu için bu politikayı eleştirmişlerdir. Sonuç olarak devletin güç kullanarak Türklerin isimlerini değiştirmesine şiddetle karşı çıkan bu isimlerin de fikir beyan etmesiyle parti yöneticileri arasında anlaşmazlıklar yaşanmıştır.²⁷⁹

Mülakatlar esnasında Bulgar halkının bu politikayı destekleyip desteklemediği sorulduğunda görüşmeci 20 şu tespitlerini paylaşmıştır:

“...Devlete destek verenlerse “Parti bunu yapıyorsa ulusal bir çıkar, ulusal bir fayda vardır mutlaka” diye sorgulamadan kabul ediyorlardı. “Parti yanlış yapamaz” diye tam biat ediyorlardı. Küçük bir ülkeyiz, yani başımızda 54 milyonluk bir Türkiye var, birlik olmalıyız, parçalanmamalıyız diye düşünüyorlardı. Jeopolitik bir korku yaşıyorlardı. Nesillerini Türklerden korkacak veya Türklerden nefret edecek şekilde yetiştiriyorlardı. Mesela benim evde kiracı Bulgar bir ailenin ufak bir çocuğu vardı. Elinde bir oyuncak silah vardı, sordum bir kere ne yapacaksın o silahla diye. Bana “Türkler gelince onları öldüreceğim” demişti. Etkilenmiş çocuk kendisine anlatılan masallardan, evde yapılan muhabbetlerden.”

2.3.1.1. İsimlerin Zorla Değiştirilmesinin Ardında Yatan Sebepler

Tek milletten oluşan bir Bulgaristan yaratma gayesi uzunca süredir Bulgar yöneticilerin gündemindeki önde gelen maddelerden biri olmuştur. Bu yöneticilerden, BKP Merkez Komitesi Genel Sekreteri Aleksandır Lilov, Türk halkının, Bulgar milli bilincini ancak isimlerini değiştirerek ve Bulgar kültürüne adapte olarak kazanabileceklerine inanıyordu.²⁸⁰ Tek milletli homojen bir devlet kurma düşüncesi fikri boyuttan resmi boyuta 1971 yılındaki Parti Kongresinde geçmiş ve yol gösterici ilke olmuştur. 1973 yılında ise bu fikrin medyada yer almasıyla halk nazarında “Birleşmiş Bulgar Milleti” ülküsü yaratılmaya çalışılmıştır. Gerek yöneticiler gerekse yönetime yakın yazarlar bu doğrultuda demeçler vermeye başlamışlardır. 1977’de yapılan bir açıklamada Bulgaristan’ın zaten neredeyse tek tip bir etnik yapıda olduğunu ve tamamen homojen bir milli yapıya doğru ilerlediğini ifade edilmiştir.

²⁷⁹ Embiya Ulusoy, “Yirminci Yüzyılın Utancı “Soya Dönüş” (Aralık 1984 ve Ocak 1985 Zorla Bulgarlaştırma)”, **Rumeli Dergisi**, sayı 52, Ocak 2018, s. 32-33

²⁸⁰ Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, “1984-1985 İsim Değiştirme Meselesi ve Uygulamaları”, **89 Göçü Bulgaristan’da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye’ye Zorunlu Göç**, (ed.) Neriman Ersoy Hacısalihoğlu ve Mehmet Hacısalihoğlu, İstanbul: BALKAR&BALMED, 2012, s. 181

Todor Jivkov ise Bulgaristan'ın bir milliyet sorunu ile karşı karşıya olmadığını ifade ederken “Bulgaristan'da hiç Türk yoktur!” diyerek ülkesindeki azınlıkları hiçe saydığını en belirgin şekilde göstermiştir.²⁸¹

G. Dzagarov, Todor Jivkov'a 18 Şubat 1982 tarihli “İç Milli Birliğin Güçlendirilmesinin Devamı İçin Faktör Olan Manevi Değerler (Genel Fikirler)” başlığını taşıyan bir belge göndermiştir. Belgenin içeriğinde “Bulgar toprağına, zenginliklerine ve güzelliklerine sevgi”, “Bulgaristan bizim vatanımızdır, burada kendi mutluluğumuzu, çocuklarımızın ve torunlarımızın geleceğini inşa etmeliyiz”, “Sosyalist sistemin üstünlüğüne inanmak”, “BKP'ye inanç ve sebat”, “Sosyalist tarzı hayata bağlılık”, “SSCB ve Komünist Partisi ile kardeşlik bağlarının pekişmesi” gibi Türk azınlığa empoze edilecek bazı sloganlardan bahsedilmiş ve bu sloganları kullanarak gençlere ve çocuklara terbiye verilmesini önermiştir.²⁸²

Resmi ideolojinin “Bulgar” kimliği yaratma çabasının bir tezahürü olarak gençlere ve çocuklara, sabahları okulda İvan Vazov'un “*Az Sım Bulgarçe*” (Ben Bulgar Çocuğuyum) şiirinin okutulması o yıllarda mecburidir. Pek çok görüşmeci, çocuklarının bu şiiri, her sabah okumaktan rahatsızlık duyduklarını, söylemek istemeseler bile mecbur olduklarını aktarmışlardır. Mensubu olmadıkları halde başka bir milliyete ait olduklarını iddia eden ve bunu öven şiiri öğrencilere okutmak, o dönemde Bulgaristan'da öğretmenlik yapan görüşmecilerin de hatıralarından silinmeyen bir zorlamadır. Görüşmeci 6 o günleri şöyle anlatmıştır:

“Çalıştığım okuldaki öğrencilere emirlere uyarak Bulgar isimleriyle hitap ederdim. Dersleri de Bulgarca işlerdim. Müdür Türk olsa dahi her şeyi Bulgarca yapmak mecburiyetindeydim. “Az sım Bulgarçe” şiirini okutmak zorundaydım her sabah, hem de yüzde yüz hepsi Türk olan çocuklara bunu okutmak.... Ufff.... Okutmazsam olmaz, ajanlar vardı. Hatta duvarların bile kulakları var derdik. Kimseye güvenemezdik. Zaten bize arka çıkacak Türk müdür yoktu, çok nadirdi. Çünkü devlet de Türklere güvenmezdi.”

Veselin Angelov'a göre bu işin planlanması aslında 1983'e kadar gitmektedir. Çalışmanın önceki kısımlarında Pomakların, Bulgarlarla evlendirilmek suretiyle Bulgarlaştırılması politikasına değinilmişti. Bu politikanın ürünü olarak o Pomak hanelerden türemiş ikinci ve üçüncü nesiller, BKP hükümetine göre artık Bulgar sayılmaktaydı. Geçmişte Pomaklara uygulanan bu politika tekrar gündeme getirilmiş;

²⁸¹ Ali Eminov, “*There are no Turks in Bulgaria...*”, s. 214, 215

²⁸² Veselin Angelov, **STROGO Poveritelno!** s. 28-20, 36

o hanelerle Türk haneler arasında evlilik bağı ile Bulgarlaştırma süreci başlatılmıştır. Bu gelişmeyi göz önünde bulundurarak isim değiştirmeye önce karma evlilik yapmış ailelerden başlanmıştır. Bu ailelere isim değiştirme politikası uygulanırken arkasına sığınılan iddia, “madem Pomaklar zaten Bulgar kökenli, onlarla evli olan Türkler de Bulgar kimliği almalı” şeklindedir. Aralık 1984’e kadar Smolyan, Haskovo ve Kırcaali illerinden 50.000 Türk bu iddiayla isim değişikliğine maruz kalmıştır. Uygulama daha ziyade sözlü olarak verilen emirlerle, biraz daha gizli tutularak başlatılmıştır.²⁸³

Bazı kaynaklara göre, problem olarak gördükleri durum Türklerin doğum hızındaki artış ile demografik yapının Türkler lehine evirileceği ihtimaliydi.²⁸⁴ Özellikle 1984-1985 olaylarına sebep olarak Türk nüfusundaki artış gösterilmiştir.²⁸⁵ Bunun yanı sıra sınır boylarındaki Türklerin Türkiye ile yakınlaşma olasılığı Bulgar yöneticiler için tehlike arz etmektedir. Bu sebeple Türkiye-Bulgaristan arasındaki seyahatler uzun yıllar bürokratik engellere takılmıştır.

Bonco Asenov, “Vızroditelniyat Protse i Darzavna Sigurnost” adlı eserinde Todor Jivkov’un aşağıdaki sebepleri öne sürerek bu kampanyayı başlattığını iddia etmiştir²⁸⁶:

²⁸³ Evgenia Kalinova, “Bulgarian-Turkish Diplomatic Relations (1980-1985)”, **Turkish- Bulgarian Relations Past and Present**, (ed.) Mustafa Türkeş, İstanbul: Tasam Publications, 2010, s. 80-81; Veselin Angelov, **STROGO Poveritelno!**, sf. 7

²⁸⁴ O dönemde azınlıkların artışına mukabil Bulgar nüfusun doğum oranları da düşüş göstermektedir. Bunu tersine çevirmek için devletin aldığı kararlardan biri de Bulgar ailelere mali yardım yapmak olmuştur. İki ve ikinin üzerinde çocuğu olan aileleri para yardımıyla teşvik etmeye çalışmışlardır. Hüseyin Güntekin, **Tarihimizde Etnik Temizlik ve Zoraki Göçler**, İstanbul: Zinde Yayıncılık, 2018, s. 389; Görüşmeci 1, mülakatlar esnasında kendisine yöneltilen “Türk nüfusun çoğalmasına karşılık Bulgar nüfusun azalmasına sebep olarak neyi görüyordunuz?” sorusuna şu cevabı vermiştir:

“Türklerin cahil olması, korunmayı bilmemesi çok çocuk doğurmasına sebepti. Bulgarlar daha okumuş, daha sosyaldi. Korunma yöntemlerini bildikleri için az çocuk yapıyorlardı. Türkler daha önceki senelerde, tarlada çalışan nüfusumuz olsun demişlerdir. Ama sonrakiler eğitim aldıkça, bilinçlendikçe az çocuk yapmaya başladılar.”

²⁸⁵ 1972 tarihli Bulgar İstatistik Kurumu’na ait belgelere göre, 1965-1970 yılları arasında Bulgaristan’ın nüfusu 284.080 kişi artmıştır. Bulgaristan genelindeki yıllık nüfus artış oranı binde 6.9 iken, bu oran Bulgarlarda binde 5.3, Türklerde 20.7’dir. Türklerin toplam Bulgaristan nüfusuna oranı 1965 yılında % 9.5 iken 1970 yılında % 10’a ulaşmıştır. İbrahim Kamil, **Bulgaristan Türkleri ve Göç**, cilt 3, s. 206; 1982 yılına ait, Propaganda ve Ajitasyon Şubesi’nin Politbüro’nun Merkez Komitesine gönderdiği raporda, 1975’teki nüfus sayımına göre Bulgaristan Türklerin, toplam nüfusun yüzde 8.4’ünü oluşturduğu belirtilmiştir. 1975 yılında, Bulgaristan’daki Türklerin doğum oranı binde 24.5 iken Bulgaristan ortalaması binde 16.6’dır. Yıllık ortalama nüfus artışı Türklerde binde 17.7, ülke genelinde ise binde 6.3’tür. Aziz Bey , **Kogato...** s. 12-13

²⁸⁶ Aktaran Ersoy Hacısalihoğlu, s. 181

1. Türk nüfus Bulgarlara göre aşırı artış gösteriyor, Türk sınırına yakın olan bölgeler için bu özellikle tehlike içeren bir durumdur. (Özerklik ya da birleşme talep edebilirler, bu ihtimal de Bulgaristan için gayet önemli bir tehdit sayılır.)
2. Müslüman nüfus arttıkça Bulgaristan topraklarında İslam etkisi ve kültürü yaygınlaşabilir.
3. Askeri açıdan ve ekonomik olarak gelişen bir Türkiye ile komşu olmak Bulgaristan için tehlike arz eder.
4. 1974 Kıbrıs harekâtından sonra, ülkedeki Türk ve Müslüman varlığı bahane edilerek Bulgaristan'a da aynı çıkarma yapılabileceği endişesi gündemdedir.

Gruev ve Kalyonski, dönemin Kırcalı Parti Sekreteri Georgi Tanev'in 1982'de hazırladığı rapordan yola çıkarak bölgedeki Türk varlığına dikkat çekmiştir. Rapora göre, 1958'den beri gerek Azerbaycan'da gerekse Sofya'da eğitim almış olan Türk öğretmen ve aydınlar bölgelerinde gerekli sosyalist düşünce ve kültürü yaygınlaştıramadıkları gibi Türkler kendi gelenek ve göreneklerine bağlı kalmışlar ve halen bu gelenekleri yaşatmaya devam etmektedirler. Bu, partinin planlarıyla, programlarıyla, amaçlarıyla kesinlikle uyuşmayan bir durumdur.²⁸⁷

Asimilasyon kampanyası olarak da adlandırılan “Soya Dönüş” projesinin ortaya çıkışı Plamen Tsvetkov ve J. R. Crampton'a göre ise çok daha başka bir sebebe dayanmaktadır. Onlara göre BKP, 1980'lerde ortaya çıkan ekonomik sıkıntılar ve parlamentodaki liberal kanattan yükselen muhalif seslerin²⁸⁸ daha fazla taraftar toplamasını önlemek için suni bir gündem yaratmak amacıyla bu politikayı başlatmıştır. Böylelikle, liberal muhalefete karşı, olmayan bir düşmanla mücadele ediyor gibi görünmek Jivkov'un iktidardaki konumunu sağlamlaştıracaktı.²⁸⁹

8 Mayıs 1984'te çıkan “Bulgaristan Türklerini Sosyalizme ve BKP'nin Politikasına Yakınlaştırmak ve Kazandırmak Kararı'nda” önce Türklerin sosyal durumları hakkında bazı tespitler yapılmış ardından bu başlığa uygun olarak geliştirilmeleri için bazı önerilerde bulunulmuştur. Bu belgeye göre, Türkler kırsal alanda yaşadıkları için etnik özelliklerini, kimliklerini, adetlerini, geleneklerini daha

²⁸⁷ Gruev ve Kalyonski, s. 131-132

²⁸⁸ Caner Sancaktar, “Balkanlar'da Devletçi Sosyalizmden Kapitalizme Geçiş: Arnavutluk, Bulgaristan ve Romanya”, *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 05 (02), 2019, s. 59

²⁸⁹ R. J. Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, 2. baskı, New York: Cambridge University Press, 2005, s. 202-207

iyi korumuşlardır. Köy ve mahallelerde sosyal hayatları sınırlı olduğundan Bulgaristan hakkında genel görüşlerinin ve kültürlerinin gelişim gösteremediği gözlemlenmiştir. O bölgelerde çalışan Türk öğretmenlerin siyasal ve kültürel olarak geri olduğu düşünülmektedir. Mezkûr bölgelerde anaokullarından başlayan bir eğitim yetersizliği söz konusudur. Bulgaristan'da yaşayan Türklerin, Türkiye'nin burjuva milliyetçiliğinin etkisinde kaldığı ve ona meylettiği düşünülmektedir. Türkiye ısrarla buradaki Türkler üzerinden propaganda yapmaktadır, bu da halkı Bulgar yöneticilerden uzaklaştırmakta ve onlara karşı soğutmaktadır.²⁹⁰

Tüm bu tespitlere dayanarak ve bunlara bir çare olarak BKP Merkez Komitesi şu önlemleri uygun görmüştür:²⁹¹

- Bütün devlet aygıtları Marksizm, Leninizm, Nisan Kararları²⁹² doğrultusunda çalışmalıdır.
- Bulgaristan Türklerinin geri kalmışlığı Bulgaristan toplumuyla entegrasyonunun sağlanabilmesi için giderilmelidir.
- Türklerin yaşadığı bölgelerde hayat şartları ve eğitim seviyesi iyileştirilmelidir.
- Türkiye'nin burjuva milliyetçiliğine karşı savaş güçlendirilmelidir.
- Türk bölgelerinde Bulgaristan radyo ve TV dağıtıcılarının iyi çekmesi sağlanmalı ve yaygınlaştırılmalıdır.
- Bulgaristan Başmüftülüğünün adı değiştirilmelidir. Yeni ismi Bulgar Müslümanları Encümenliği olmalıdır.²⁹³
- Yeni camii inşa edilmesine izin verilmemelidir.
- Roman cemaatinden kişilerin camilere girmesine izin verilmemelidir.
- Camilerde bulunan tüm Türk sembolleri kaldırılıp yerine Bulgar sembolleri konmalıdır.
- Bulgar ordusuna önde gelen, vatanperver Türk komünistlerin çocukları alınmalıdır.
- Türklerden, faşizme karşı savaşa katılanların ve ölenlerin itibarı yükseltilmelidir.
- Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç edenlerin akraba ziyareti sınırlandırılmalı ve en sık 5 senede bir olacak şekilde düzenlenmelidir.

²⁹⁰ Veselin Angelov, s. 118-122

²⁹¹ A.g.e., s. 125-134

²⁹² 1956 Nisan Plenumunda alınan kararlar

²⁹³ Önceki ismi Türk-Müslümanların Müftüsü

- Razgrat, Şumnu ve Kırcaali illerindeki Türk tiyatrolarının faaliyetleri yavaş yavaş sonlandırılmalıdır.
- Nov Jivot Gazetesinin Kırcaali’de basılan Türkçe sayfası (haftada 2 gün çıkan) Türkçe yayına artık bir son vermelidir.
- Belediye ve muhtarlıklardaki belgelerden ırk/millet belirten kısımlar tamamen kaldırılmalı, vatandaşların bu özelliklerini belirtmelerine müsaade verilmemelidir.
- Türk nüfusun 2000’in üzerinde olduğu köylere kadrolu parti sekreteri tayin edilmelidir.

O dönemde devletin yönetim kademesi bunları tartışırken, alınan kararları ve gündelik yaşamlarına yansıyan sonuçlarını Görüşmeci 12 şu şekilde değerlendirmiştir:

“Gençliğimizde mutluyduk, ümitlerimiz vardı. Müzikle, edebiyatla uğraşıyorduk. Kimse bize baskı yapmıyordu. Aslında daha o yıllarda bizim hakkımızda plan yapmaya başlamışlar. Düşünmüşler, “Bu millet hiç Bulgarca bilmiyor bir kerede Bulgarcaya geçiremeyiz bunları” deyip adım adım Türkçeyi azaltarak, okulları devletleştirerek Bulgarcaya geçişi tamamladılar. Komünistler geldikten sonra, öğretmenleri de devletleştirdiler. Öğretmenleri birinci ilgilendiren şey maaşı. İlk geldiklerinde onlara da zor olmamış. Türklere kendi dilleri konusunda esneklik tanıdıkları için milleti zorlamadılar, millet de onları zorlamadı. Sonraaa “Stalindir önderimiz yoktur yürekte derdimiz” dedirtirlerdi bize. SSCB ne derse onu yaparlardı. Todor Jivkov’un başa geçmesi... 56 Plenumu’nda çok gizli şeyler var. Bulgaristan’da Türk bırakmayacağız diye ta o zaman karar alındı bence. Bir vaat ederler bir geri alırlar haklarımızı. Çok yalpaladı çok git gel yaşadılar politikalarında. 1964’te diyor ki Jivkov “Türk halkı içerikçe sosyalist olan, şekilce milli olan kültürünü geliştirecektir. O güzel türkülerini söyleyecektir.” Ama bir bakmışsın 6 sene sonra politika tamamen bunun tersine dönmüş. 1970’de Silistre’de Türk Öğretmenleri toplantısı yapıldı. Beni oraya davet etmediler. O toplantıda şöyle diyorlardı: “Biz Türkçe öğretimin bilimsel temellere oturtulması için bir metodik Türkçe dergi çıkaracağız.” Bu kararın ardından bir sene geçmedi baskılar başladı. “Siz burada istediğinizi yapamazsınız. Siz burada Türk milliyetçiliği geliştiriyorsunuz.” Bulgarlar hatta kendilerini suçlamaya başladılar. “Biz bunlara 9 Eylül 1944’de fırsat verip haklarını tanıdık. Okullara Türkçe dersine izin verdik. Aslında doğrudan bunları Bulgarcaya geçirmeliydik” diye hayıflandılar. “Yani biz bu milli şuuru Türklere kendimiz verdik.”

Bu değerlendirme Türk azınlığın gözünden Bulgaristan’daki hayatlarının 1984’e kadarki dönemini, devletin kendilerine yönelik politikalarını nasıl algıladıklarını özetler niteliktedir. Komünizmin tesis edilmesi ve sonrasında uygulanması esnasında, belli politikalarda hızlı değişiklikler yapılmıştır. Alınan bir kararın kısa bir süre sonra değişikliğe uğratılması halkta da şaşkınlık yaratmıştır. İstikrar konusunda yöneticilere karşı güvensizlik duymalarına neden olmuştur.

1980’lerde Türklerin geleneklerine yönelik baskılar başlamış, dini bayram kutlamalarına yasaklar gelmiştir. Üstü kapalı gerçekleşen bu yasaklamalarla ilgili o dönemde köy muhtarlığı görevinde olan Görüşmeci 4’ün aktardığı anekdot iktidarın stratejileri hakkında fikir verecektir:

“2-3 günde bir merkeze toplantıya çağrılıyorduk. Türkçe konuşulmayacak, çocuklar Müslüman dini bayramlarında okula mutlaka gönderilecek, evde kalıp bayram kutlamayacaklar. Hatta bir kere bayram pazar gününe denk geldi. Herkes sevindi, çocuklar okula gitmek zorunda kalmayacak nasıl olsa hafta sonuna denk geldi, rahat rahat şeker toplamaya çıkarlar dedik. Ama nerdeee! Okullardan doğa gezisi tertip edildiği söylendi.”

Görüşmeci 3’ün geriye dönüp baktığında o yıllara dair kurduğu cümleler, içlerinde bulundukları sisteme dair betimlemeler dikkat çekicidir:

“1989 göçüne kadar Bulgaristan’da yarı açık bir cezaevinde yaşadık biz resmen. Yaşadık, çalıştık, ekmek paramızı kazanacak kadar. Ama şöyle düşün, Sofya’dan Kırcaali’ye geliyorum, şehir girişinde kimlik kontrolü. Sürekli gözetim, sürekli sorgu... “Nereye gidiyorsun, niye gidiyorsun?” “Üniversite kimlik kartım var okumaya gidiyorum.” Hesap veriyorduk sürekli.”

Görüşmeci 16, başka bir noktaya değinerek, yıllar içerisinde azınlıklara yönelik kimlik politikalarının ve Bulgar toplumuyla entegrasyon çabalarının, baskıların arttığı döneme kadar yöneticilerin planladığı şekilde sonuç verdiğini ifade etmiştir. Baskıların doruk noktasına ulaştığı yılların hemen öncesinde Türk toplumunda gözlemlendiği bazı değişiklikleri şöyle dile getirmiştir:

“Bulgarlarla beraber yaşayan Türkler ne zaman bir araya gelsek, Bulgarca konuşuyorlardı. “Arkadaşlar kendi aramızda bari Türkçe konuşalım ya, bakın böyle giderse unutacağız Türkçeyi yapmayın etmeyin” derdim. “Aman boş ver, hem böylesi daha rahat geliyor bize” diyorlardı. Bulgarlarla evlenmeye başlamışlardı. Kız alıp vermeler normalleşmeye başlamıştı. İşte böyle Türklük bölgelerinden uzakta oturanlar Bulgarlarla daha iç içe olanlar kendiliğinden Bulgarlaşp gidecekti şu isimlerin değiştirilmesi olayı olmasaydı. Ama o baskılar o yasaklamalar başlayınca hemen tepki doğurdu. Başladılar yine Türkçe konuşmaya. Daha özen gösteriyorlardı artık.”

Görüşmecilerden birçoğu, baskılardan önce Türk toplumunun Bulgar toplumuna kendiliğinden öykünmeye başladığı, hatta giderek onlarla benzeştiği için asimilasyona eğilimli hale geldiği kanaatindedir. Mülakatlarda, kendi etnik kimliklerine ve kültürlerine dair birçok özelliğin kendiliğinden yavaş yavaş silinmeye başladığını ve yerini Bulgar kültürünün öğelerine bıraktığını, eğer sert baskılara maruz kalmasalardı zaten süreç içerisinde büyük ölçüde Bulgar toplumuyla entegrasyonun yaşanacağını ifade etmişlerdir. Mülakatta yer alan “Yasaklamalar ve uygulamalar sizin

kimlik algınız üzerinde nasıl bir etki doğurdu?” sorusuna genelde benzer cevaplar verilmiştir. Görüşmeci 17’nin bu konudaki yorumu şöyledir:

“Yasaklamalardan sonra Türklerin elinde kalan son şey isimleriydi. İsimler de alınınca bütün Türkler uyandı. İsimler değiştirilmeden önce sanki üzerlerine ölü toprağı serpilmiş gibi uykudaydılar. Kimsenin aklına gelmezdi ki bir gün Bulgaristan Türklerinin arkasında Türkiye olmasına rağmen isimler değiştirilsin. Bu ihtimal kimsenin aklına gelmezdi. Bu olay yaşanmadan önce Türklerden kendi aralarında Bulgarca konuşmaya başlayanlar olmuştı. Eğer bu adımı atmasalardı zaten Türkler gönüllü olarak kendiliğinden Bulgarcaya geçeceklerdi.”

Görüşmeci 4 aynı soruya şu şekilde cevap vermiştir:

“Ben şahsen dedemden Türkiye’yi, Atatürk’ü, Türklüğe bağlı olmayı, adetlerimizi öğrenmiştim. Zaten bilinçliydim bu konuda, güzel Türkçe konuşmaya özen gösteriyordum. Toplum olarak ise, büyük bir kısmımız Türklük bilincinin farkına vardı. Bu bilinç çoğaldı, birleştirici oldu. Toplum olarak o baskılar, ters tepkiye sebep oldu. Bizim köyde, millet öyle bir birleşti ki, iki üç aile dışında herkes bir bütün oldu. Gizli gizli paylaşımlar arttı.”

2.3.2. Soya Dönüş Kampanyası Bağlamındaki Uygulamalar

10 Aralık 1984’te İçişleri Bakanı Dimitr Stoyanov’un emriyle isimlerin değiştirilmesi harekâtı başlamıştır. İki ay içinde 800 bin Türkün adı değişmiştir. Güney Bulgaristan ya da Rodoplar diye bilinen havalide başlatılan zorla isim değişikliği kampanyası, sonraki adım olarak Kuzey Bulgaristan’ı da kapsamıştır. Kırcaali’deki protesto deneyimlerinden sonra Kuzey Bulgaristan’da olay yaşanmaması BKP yönetimi için çok önemliydi. Bunun için de olası bir direnişi engellemek adına çeşitli tedbirlere başvurmışlardır. Örneğin, bu bölgede seferberlik ilan ederek Türk erkeklerini yaşadıkları bölgelerden uzaklaştırmışlardır.²⁹⁴

Muhtemel ve kitlesel bir mukavemeti engellemek, olası örgütlenmelerin önüne geçebilmek amacıyla bölgenin aydınları sayılabilecek öğretmenleri, ziraatçıları, iktisatçıları ve hukukçuları kışlaya çağırılmıştır. Onların toplumdan tecrit edilmesi biraz da korku havası yaratma amacı güdüyordu.²⁹⁵ Bunların haricinde, toplumun ileri geleni sayılabilecek, sözüne itibar edilen kişileri de meskûn oldukları bölgeden uzaklaştırmak adına ya gözaltında tutarak ya hapse göndererek alıkoymuşlardır. Bu minvalde, Dimitr Stoyanov’un şu sözleri oldukça dikkat çekicidir.²⁹⁶

²⁹⁴ Gruev, Kalyonski, s. 139

²⁹⁵ Hüseyin Köse, **Kanlı İzler**, Sofya, Ekspres Print, 2001, s. 41

²⁹⁶ Zeynep Zafer, “Bulgaristan Türklerinin 1984-1989 Eritme Politikasına Karşı Direnişi,” **Akademik Bakış**, Cilt 3, Sayı 6, Yaz, 2010, s. 30

“Belene bize sınırsız imkânlar sağlayamadığı için, isimleri değiştirilecek insan sayısı az olan Plovdiv, Sliven, Stara Zagora gibi bölgelerde gözetim altında olanlar, İl Emniyet Müdürlüklerinde tutulacaktır. Cezaevlerinin bulunduğu bölgelerde, güvenli olduğu için cezaevlerinde kalacaklardır. Güney Dobruca’nın üç merkezi olan Tolbuhin, Silistre ile Varna ve de Razgrad, Tırgovişte, Şumen üçgenindekiler, gerek duyulduğunda Belene’ye gönderilecektir.”

Alınan bu önlemin yanı sıra Bulgar yetkililer Kuzey Bulgaristan’da bir direnişle karşı karşıya kalmamak için, Kırcaali bölgesinde yaşayanların Bulgar asıllı olmaları sebebiyle bu uygulamaya tabi tutuldukları söylentisini yaymışlardır. Bu, Kuzey Bulgaristan Türklerine, sıranın kendilerine gelmeyeceğini düşündürmüştü ve tam da yetkililerin istediği gibi müsterih olmalarını sağlamıştır.²⁹⁷

Devlet arşivlerinde korunan belgeler gösteriyor ki, 10 Aralık 1984’te İçişleri Bakanı’nın emriyle Türk isimlerinin Bulgar isimleriyle değiştirilmesi hususunda BKP il başkanları ve emniyet müdürleri de görev başına çağırılmıştır. Bu uygulamanın 1985 Şubatına kadar, tek bir Türkü istisna bırakmayacak şekilde tamamlanması emredilmiştir. Askeriyede ve ilgili emniyet birimlerinde izinler iptal edilmiş, bölgedeki görevli asker, milis ve polis sayısı iki katına çıkarılmış, Bulgaristan’ın diğer bölgelerinden Türklerin yoğun olduğu bölgelere personel aktarılarak takviye destek sağlanmıştır.²⁹⁸ Yıllar sonra BKP yetkililerinin yaptıkları itirafa göre 1984-1989 yılları arasında gizli servise hizmet edenlerin sayısı da 130.000’den 350.000’e çıkarılmıştır.²⁹⁹ İsim değişikliklerinin kapsamlı bir şekilde tamamlanmasının ardından 30 Mart 1985 tarihli konuşmasında Todor Jivkov:

“Biz halen Türk sorununu çözmüş değiliz fakat kararlı bir adım attık. 15-20 yıl geçer bu unutulur. Bundan sonra inançlarına karşı hücum etmeliyiz. İlk etapta köy imamlarını kendi tarafımıza çekmeliyiz. Türklerin çok sağlam aile yapısı vardır, nereye gitse evine döner ve çocuk doğururlar. Bu geleneklerini bozmayalım ama İslam’dan temizleyelim.” diyerek bundan sonraki hedeflerini dile getirmiştir.³⁰⁰

2.3.2.1. Sosyal Alanlarda Uygulanan Ayrımcılık

Uluslararası antlaşmalar çerçevesinde Bulgaristan’daki Türk azınlığın haklarının neler olduğu ve bunların korunmasına dair bilgilere yukarıda yer verilmiştir.

²⁹⁷ Zeynep Zafer, a.g.e., s. 29

²⁹⁸ İbrahim Yalımov, s. 392

²⁹⁹ Hüseyin Köse, s. 58

³⁰⁰ İbrahim Yalımov, s. 426

Taraf olduğu antlaşmalar haricinde Bulgaristan'ın kendi anayasasında da bu konuyla alakalı hükümler vardır. 1971 tarihli Bulgaristan Anayasası'nın 35. maddesine göre:

“Bulgaristan Halk Cumhuriyeti'nin bütün vatandaşları yasa önünde eşittir. Milliyet, menşei, inanç, cinsiyet, ırk, eğitim, sosyal durum ya da zenginlikten kaynaklanan ayrıcalık ya da hak sınırlamasına izin verilmeyecektir. Devlet vatandaşlar arasında eşitliği haklarını kullanma ve ödevlerini yerine getirme koşullarını yaratarak gerçekleştirecektir. Bir kişi hakkında ırk, milliyet ya da din temeline dayanan her kötüleme ya da aşağılama propagandası yasaktır ve cezalandırılacaktır.”³⁰¹

Bu maddeye rağmen, Komünist Parti iktidarının ilk yıllarından itibaren Türklerin aşamalı olarak maruz kaldığı hak ihlalleri tahmin edilemez boyutlara gelmiştir. Buna rağmen bu ihlallerin sorumlusu olanlar ceza almamıştır. Türk okullarının kapatılması, anadilde eğitimin önce ders saatinin azaltılması daha sonra ise tamamen yasaklanması, Türklerin sosyal ve kültürel haklardan mahrum bırakılması ve nihayet zorla isimlerin değiştirilmesi göz ardı edilebilecek ihlaller değildir. Fakat Türk azınlığın bu noktada Bulgaristan Devleti'nde başvurabileceği bir şikâyet mercii dahi yoktu. Hukuki anlamda çözüm bulmalarına yardımcı olacak bir kurumun bulunmaması ve anayasal denetim mekanizmasının bu iktidar döneminde mevcut olmaması Türk azınlığı çaresiz kılmıştır.³⁰²

Bulgarlaştırma ve ulusu tek tipleştirme çabalarında Türkler hedef alınsa da bu politikalar bazı uygulamalarıyla Bulgar halkını da ilgilendiriyordu. Bulgar ailelerin genç çocukları, Türk nüfusun yoğun olduğu bölgelerde toplansın diye ülke çapında bir kampanya başlatılmıştır. Burada yaşamayı kabul edenlere daha yüksek maaşlar verileceği vaadinde bulunulmuştur. Yeni doğan her Bulgar bebek için toplu ödeme

³⁰¹ Ayrıca aynı anayasanın 53. Maddesi “Vatandaşlara vicdan ve din özgürlüğü garanti edilir. Bir dine inanmayı veya benimsemeyi ve dini ayinler ve ritüeller gerçekleştirmeyi ve ayrıca dini veya ateist propaganda yürütmeyi seçebilirler.” ifadelerine yer verirken, 45. Maddesi de “Bulgar kökenli olmayan vatandaşlar, Bulgar dilinin zorunlu öğrenimine ek olarak, kendi dillerini öğrenme hakkına sahiptir.” ifadelerine yer verir. Bulgaristan Ulusal Meclisi Resmi Web Sayfası, Bulgaristan Halk Cumhuriyeti Anayasası, 1971, <https://parliament.bg/bg/19>, Erişim 10.03.2021

³⁰² Tekin Akıllıoğlu, “Bulgaristan'ın Türk Azınlığa Karşı Giriştiği Uygulamaların Uluslararası İnsan Hakları Bakımından İncelenmesi”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, cilt: 44, sayı: 3, 1989, s. 148; Görüşmeci 20'ye ait bir anekdot kanuni yollardan hak aramanın o dönemde beyhude bir çaba olduğunun göstergesi: “Türklerle, köyde ikamet etmeleri şartıyla yükselme şansı veriyorlardı. Şehre gitmen yasaktı. İkametgâh kanunu çıkardılar ve buna göre herkesi oldukları yerde hapsedtiler. Şehirde ev alamazsın. İşin orda olsa bile. Kira tutabilirsin, git-gel yapabilirsin ama ev almak yasak. Maksatları, Türkler genelde köylü kalsın, çiftçi kalsın, işleyen insanlar olarak kalsınlar üretsinsinler, emeğinden faydalanılsın. Eşim mesela, zorunlu olarak köyde öğretmenlik yaparak onların şart koştuıkları kadar puan toplamıştı. 10 yıl öğretmenliğinin karşılığında, şehre taşınmaya hak kazanıyordu kanuna göre ama totaliter sistemlerde kanun, hukuk pek bir şey ifade etmiyor.”

yapılması kararlaştırılmıştır. Türklerle meskûn bölgelerde yaşayan Bulgarların başka yerde istihdam yaratmalarını önlemek için tedbirler alınmıştır. Genç Türk çocuklarını ailelerinden uzak tutmak ve onları Bulgar kimliğine angaje etmek amacıyla yatılı okullara yerleştirmek için planlar geliştirilmiştir. Bu, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki devşirme geleneğine çok benzeyen bir uygulama olarak görülmüştür.³⁰³

Soya Dönüş kampanyasının yürütüldüğü dönemde, devletin nefret söylemini yoğun şekilde kullanarak toplumları yönlendirmeye çalıştığını ifade etmek gerekir. Komünist iktidarın ilk yıllarında iki toplumun da barış ve huzur içinde yaşaması hedeflenirken baskı politikaları zamanla Türk düşmanlığını da körüklemeye başlamıştır. Bu nefret söylemlerinin yönetim kademesinden adım adım halka inmesi toplum için kaçınılmaz olarak bir ayrışmaya sebebiyet vermiştir. Hem eğitim hem kültür hem de edebiyat alanında önde gelen kişilere Türklüğü karalayan eserler sipariş edilmesi³⁰⁴ ve bu propagandaya ilgili kişilerin teveccüh göstermesi BKP politikalarının aksamadan işleminde oldukça etkili olmuştur.

Bulgarların Türk düşmanlığını, bağımsızlıklarını kazanmalarının ardından geçen yaklaşık yüz yıla rağmen hala canlı tuttuğuna gösterilebilecek örnekler gerek gündelik yaşamlarındaki söylemlerinde, gerek ders kitaplarında, gerekse edebiyatlarında açıkça gözlenmekteydi. Aşağıda Bulgar şair Çintulov'a ait bir şiirin dizleri yer almaktadır:³⁰⁵

*Ey büyük sevgi, içimizde alevlen!
Türklerin karşısına dikilelim!
Hepimizin Yüksek sesi,
Koca Balkan'ı inletsin
Büyük küçük herkes kalksın
Silahlarını kuşansın!
Belinize ince kılıçlarınızı kuşanın
Atalarınızın toprağı için ayaklanın
Türklerin soyunu ezin,
Onların cesetleriyle doldurun*

³⁰³ Victor D. Bojkov, s. 359-360;

³⁰⁴ Bu roman ve eserlerden birkaçı; Andon Donçev'in romanından uyarlanan Vreme Razdelno (Ayrılık Zamanı) filmi, Benço Nestor'un Arif i Ramzina (Arif ve Ramzina) romanı, Angel Vayştayn'ın Rebro Adamovo (Ademi'in Kaburga Kemiği) filmi, Sovyet-Bulgar ortak yapımı Geroite na Şipka (Şipka Kahramanları) filmi, Nikolay Haytov'un aynı adlı öyküsünden uyarlanan Koziyat Rog (Keçi Boynuzu) filmi, "Bulgar Milleti ve Bulgar Ulusunun Gelişimdeki Sorunlar" kitabı ve "Bulgar Tarihinden Sayfalar" kitabıdır.

³⁰⁵ Leman Ergenç, **Bulgar Yayınlarında Türkler**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989, s.21

Bu nefret sosyal yaşamın her kademesinde kendini belli eder hale gelmiştir. Özellikle kendi yerleşim bölgesinin dışına çıkan, kamu kurumlarıyla ilişkisi artan bireyler bu konuda çok zorluk yaşamışlardır. Örneğin, Türk öğrencilerin en zorlandıkları mesele Türkçe eğitim görememeleridir. Bulgar diline Bulgar öğrenciler kadar hâkim olamıyorlar, dolayısıyla okul sınavlarında Bulgar öğrenciler kadar başarılı olamıyorlardı. Düşük not ortalamasıyla mezun olan Türk öğrencilerin üniversiteye giriş sınavında da şansı düşük oluyordu. Bu faktörün yanı sıra bir de üniversiteye giriş için gerekli olan sözlü sınavlarda, jüri üyelerinin özellikle zor sorular yöneltmesi Türk öğrencilerin üniversitelere yerleşme oranının çok düşük olmasının diğer bir nedenidir. Görüşmeci 4, öğrenciyken karşılaştığı bir ayrımcılık örneğini şu şekilde aktarmıştır:

“Sofya’da okuyorum. Sınava girdik. Zaten 2 Türk’tük sınıfta. Soru çektim, Bulgaristan’ın bazı ulaştırma merkezleri vardır bana Kavarna denk geldi soru olarak. Adam ben soruyu cevaplarırken bir anda ters döndü ve şöyle sordu, “Kavarna tarihte neyle ünlüdür?” Bilmediğimi söyleyince sesini yükseltti “Ne demek bilmiyorum!” dedi. Başka bir kıızı kaldırdı “Sen söyle” dedi. O da “Kavarna, 7 Bulgar kızın Türk başıbozulardan kaçmak için saçlarındaki örgülerle birbirlerine bağlanıp kendilerini denize attıkları yer” dedi. Türklere kendilerini teslim etmemek için intihar eden 7 Bulgar kızın efsanesiydi bu. Hoca bana, “Duydun mu?” dedi. Ben de “Duydum ama benim o işle bir alakam yok. Bilmiyorum da duymamıştım da.” dedim. “Şimdi duydun mu peki” diye çıkıştı. Sonra hoca döndü, “Zaman geldi, bıçağı masaya koyacağız, hesabını soracağız.” dedi hissimle. Sene 1983 olsa gerek. Politika artık belirginleşmiş demek. Ben dondum kaldım bu cevap karşısında. “Benle bir alakası yok” diyebilirdim sadece. “Siz beni çok farklı bir şeyle itham ediyorsunuz, ben bunu kabul etmiyorum” dedim. Kendimi methetmeyeyim de en disiplinlisi bendim sınıfın. 3. olarak bitirdim. Kimseye muhtaç kalamazdım kimseye dilenemezdim. “Çık!” dedi bana. Not defterim sınıfta hocaların önünde kaldı, bana kaç puan verecek merak ediyordum. Tartıştık ya 2 verdi herhalde diye geçirdim içimden. “Biz hiç kendimizi zorlayamayalım bu ülkede okumak için” dedim kardeşime. Okulu bırakmaya hazırladım kendimi. Sonra karneye bir baktım 4 yazmış hoca. Hayret ettim, bağırdı, çağırdı hâlbuki içerde. Okulu bırakmakla onların ekmeğine yağ sürmüş olacağım dedim. Tekrar devam etme kararı aldım.

Kavarna sorusunu çektiğimde “Sen soruyu cevaplayacaksın ama önce İstanbul’un ulaştırmasını bir anlat bakalım” demişti. Ben de bir döktürdüm. Nasıl iyi biliyor nasıl iyi anlatıyorum. Benim coğrafyam da iyiydi su gibi biliyorum. O soruyu o kadar iyi cevaplamamdan da taktı bana.”

Görüşmeci 1’in üniversitede uğradığı ayrımcılık örneği de şöyledir:

“Bulgaristan’da, vize final sınavlarında bir komisyon kuruluyor. Zarfın içinde 3 tane soru oluyor. Bana sıra gelince “not defterini ver” dediler. Açtım koydum önlerine, “zarfı çek bakalım” dediler. “Zarftaki sorulardan önce ben sana bir soru soracağım, benim bildiğim Türk kızların adının sonu hep -e ile biter senin adın neden -a ile bitiyor?”

Sayayım mı bak Emine, Kerime, Asiye.. Sen hiç Türk'e benzemiyorsun zaten, sen temiz Bulgar'sın" dedi bana. Verecek bir cevabım yoktu, o da neyse dedi devam etti ama konsantrasyonumu bozmuştu bir kere. Ben sorulara odaklanmışken bana garip imalarda bulunmuştu. "Sen Türküm mü diyorsun şimdi?" diye tekrar sordu, "Bana şu cümleyi tercüme et bakalım," diye sınav dışı bir tercüme istemişti benden. Zarftaki sorularıma bir türlü geçemiyordum. Neyse cevabı verdim. Zarftaki soruları cevaplamaya başladığım anda da başladı diğer komisyon üyesi hocalarla konuşmaya, muhabbet etmeye. Ben 1. sorumu cevaplarken dinlemedi, 2. cevabımın yarısındayken "Bu kadar yeter" dedi, 3. soruyu da cevaplarken "Sen daha konuşacak mısın" diye kesti ve komisyondan bana not vermelerini istedi. Bu arada ben burslu okuyordum. Bana demez mi "3 mü vereyim 4 mü?", "Ben ne 3 istiyorum ne 4, gerekirse fazladan soru sorun bana en az 5 gerekiyor. Bursluyum, bunu kaybetmek istemiyorum" dedim. "Ne yapalım 5 istiyor baksanıza" dedi diğerlerine. Hâlbuki ben 5 istemiyordum ben 5'i hak ediyordum. Millet soru üzerinden not aldı bana tercüme ettiriyor, adımı soruyor vs. dilenciye çevirdiler not için. Çok rencide oldum. Kendi kendime, bu sınıfta tek Türksün ve bir Türkün ne kadar çalışkan olduğunu bunlara göstereceksin dedim. Herkes uyuyordu, ben tavan odasına gidiyordum, bir kovaya soğuk su dolduruyordum, uykum gelince bir bastırıyorum ayaklarımı o kovaya uykumu açmak için, çok çalıştım hep okudum. Ödülle bitirdim okulu."

Görüşmeci 6, Türkiye karalamasının derslerde sıklıkla işlendiğini şu cümlelerle aktarmıştır: *"Öğrenciliğimizde bize Osmanlı Devleti'ni hep kötülerlerdi. Şu anki Bulgaristan'ın geri kalmasının sebebi Osmanlı'dır. Osmanlı sebebiyle biz gelişemedik. Komşumuz Türkiye ise fakir, fukara, geri kalmış, orada fikirlerini söyleyemezsin gibi anlatırlardı."* Görüşmeci 4, Osmanlı Devleti'ne duyulan nefreti kendi öğrencilik yıllarından bir örnekle veriyor:

"Okumaya gittiğimizde gördüm ki Türklere ve Osmanlı'ya olan nefret öyle fazla ki bizim biyoloji kitabımızda bile Osmanlı yeriliyordu. Neymiş efendim Osmanlı döneminde bütün ormanlar ağaçlar kesildiği için Bulgaristan'ın yeşil alanları azalmış ve dağlar, kayalar, taşlar çıplak kalmış. Genel olarak hiç saygıları yoktu bize."

Bu dönemde Bulgaristan aleyhine açıklama yaptığı, sosyalizmi yerdiği veya Türkiye Cumhuriyetini övdüğü gerekçesiyle birçok Türkün keyfi tutuklamalara veya hapis cezasına maruz kaldığı görülmüştür:

"Bir öğretmen coğrafya dersinde Türkiye'nin yüzölçümü Bulgaristan'dan 7 kat büyüktür dese, bu cezaya çarptırılması için bir sebepti. Neden sen Türkiye'yi övüyorsun diye suçlanırdı. Ömer Osman, 5 sene hapis cezasına komünizm çökecek diye yazdığı için çarptırıldı. Evlerde, dost meclislerinde, güvenilir kişiler arasında bu politikaları eleştirirdik. Mesela Tunalı adında bir arkadaşımız işyerinde radyo dinlerken duyduğu bir haberi aktardığı için hapse gönderildi. Radyodaki haber "Rus ordusu Afganistan'ı işgal etti" şeklindeydi. Tunalı mevzuyla böyle aktarıyor. Bulgaristan yönetimi ise "Sovyet ordusu Afganistan'ı kurtarmaya gitti" şeklinde olmalıydı."³⁰⁶

³⁰⁶ Görüşmeci 19 ile yapılan mülakattan

Türkler ve Bulgarlar arasında yapılan ayrımcılık iletişim alanında da yaşanmıştır. Türkiye'ye gönderilen mektupların emniyet ve istihbarat tarafından okunduğu, kimi zaman sansüre uğradığı bilinmektedir. Bunun yanı sıra hanelerde bulunan telefonların da benzer bir şekilde dinlendiğini düşünen Görüşmeci 17, kendisi muhabir olduğu için evlerinde telefon bulunduğunu, bu telefonlarla ne zaman Türklerle iletişime geçmek isteseler bağlantının kesildiğini ifade etmiştir. Görüşmeci 11, eşi Belene'de tutuklu iken, Bulgar devlet yetkilileri tarafından sokak kapı numaralarının ve telefon numaralarının değiştirildiğini söylemiştir. *"Maksatları bize ulaşmak isteyenlerle irtibatımızı kesmekti."* diye eklemiştir.

Sosyal hayata dâhil olmak durumunda olanların zorlandığı diğer bir mesele de meslek seçiminde karşılaştıkları kısıtlamalardır. Türk azınlıktan hiç pilot, ordu mensubu, siyasette görevli üst düzey diplomat, bürokrat, emniyet görevlisi, partinin üst kademelerinde görevli veya kamusal alandaki önemli pozisyonlarda yer alan biri olmamıştır. Mülakatlarda bu konuyla alakalı *"Türklerin sağlık hizmetleri, belediye hizmetleri, sosyal hizmetler, eğitim, yükseköğretim, iş bulma, bürokraside yükselme gibi konularda bir sistemli veya zımnî ayrımcılığa tabi olduğunu gördünüz mü? Kendi hayatınızdan ve yakın çevrenizdekilerin deneyimlerinden yola çıkarak açar mısınız?"* sorusu sorulmuştur. Çok sayıda görüşmeci soruya benzer cevaplar vermiştir. Hemfikir oldukları konu Türklerin mesleki anlamda sistematik ayrımcılığa uğradıkları yönündedir. Görüşmeci 9'un cevabı örnek olarak gösterilebilir:

"Mesela bir Türk, eli silahlı asker olamazdı. Bulgar öğrencilere okulda 6 verirlerdi derslerde, burs alabilirdi mesela onlar. Burs alabilmek için 5 ya da 6 alması lazımdı bir öğrencinin ama Türkler en yüksek 4 alabiliyordu. Bir Türk'e bursun yolunu açmışlar yüksek not vermişlerse bilirdik ki amaçları onu komünist yapmak ve Türkiye'ye göndermek (komünizmin ajanı olarak)" şeklindedir.

Görüşmeci 15'in cevabı ise şu şekildedir:

"Aslında eğitimde bir ayrımcılık vardı. Üniversiteler not ortalamamızı istiyorlardı. Fakat Bulgarcası zayıf olan Türklerin ortalamalarının Bulgarlar kadar yüksek olma ihtimali yoktu. Bu sebeple bizim üniversiteye yerleşme ihtimalimiz de zayıftı. Ailede parti üyesi varsa ek puan verildi. Bu kesinlikle kasıtlı bir uygulamaydı. O zamanlarda yükseköğretim kurumlarına Türklerin girme ihtimalleri zayıftı."

Görüşmeci 19, belediye hizmetlerinde de ayrımcılık yaşandığına dikkat çekmiştir:

"Üniversite sınavlarında, faşizm ve kapitalizme karşı savaşılan ailelerin çocuklarına kontenjan ayrılırdı. Partizanlara yardım etmiş birkaç Türk (Elmas Tatarov, Ali Rafiev) dışında genelde Bulgar çocuklarıydı bunlar. Bunun haricinde bir iki

göstermelik hâkim, savcı ancak vardır. Emniyette Türk yoktur. Hâkim savcı yoktur. Subay yoktur. Dört dörtlük olabilirsiniz, çok zeki çok çalışkan olabilirsiniz, ama Bulgarcan yetersizse zaten başarılı olman imkânsızdı. Mesela emniyet mensubu bir Bulgar ortaokul mezunu olabilir. Ama üniversite mezunu bir Türk emniyet mensubu olamaz.

Belediye hizmetleri ile ilgili şunu söyleyebilirim. Bir Bulgar ve Türk köyü aynı hizmeti almazdı. Türk köyünde asfalt yoktur. Kaldırım yoktur. İki köy arasında hayat standartları eşit değildir. Örneğin ana yola bağlantı kurmak için asfaltımız yoktu. Yıllarca bildirdik, talep ettik. Oyaladılar ama yapmadılar. İkinci sınıf vatandaş olduğumuzu hissettiğimiz en belirgin örneklerden biridir bu olay.”

Görüşmecilerin ortak kanaati, Bulgaristan’da yaşadıkları yıllarda belirli sorumluluk gerektiren, kilit görevlerde çalışan Türklere rastlanmadığı yönündedir. Bu, Türk kökenli vatandaşların bu meslekleri tercih etmemesinden dolayı değil, Bulgar yönetiminin tercihinin bu yönde olmasındandır. Eğer bir Türk bu sayılan görevlerden birine getirilmişse o kişinin partinin ideolojisini benimsemiş biri olduğu düşünülürdü. Hatta çevresindekiler bu kişiye, kendi toplumuyla ilgili BKP’ye bilgi toplama görevi verildiğini varsayarlardı. Bu kişiler, yükselişlerinden dolayı kendi toplumunda itibar kaybedip dışlanmışlardır.

Sosyal ve mesleki ayrımcılıklara bir diğer örnek de Türklerin güvenlik gerekçesiyle askerlik görevini işçi olarak yerine getirmiş olmalarıdır. Silahlı eğitime tabi tutulmamışlardır.³⁰⁷ Bu hususta devlet lideri Todor Jivkov’un 1984 yazında çok gizli bir oturumda yaptığı konuşmada şöyle bir açıklaması olmuştur:

“Bulgaristan’daki Türk halkı ile ilgili icraatlarımızda anayasaya aykırılıklar görülmektedir. Bulgaristan Türklerini Bulgar halkı ile eşit seviyeye getiremedik. Bilinen şudur ki, onların orduya girişine izin verilmedi. Onlar, inşaat erleri olarak vatani görevlerini yapmaktalar. Polis teşkilatında görev yapamıyorlar. Devletin merkez yönetiminde görev alamıyorlar ve yerel yönetimlerde de çok az sayıdalar.”³⁰⁸

Türkler, Bulgar isimlerini kullanmaları için işyerlerinde zorunlu bir uygulamaya tabi tutulmuşlardır. Türk işçilere özel hazırlanmış, üzerinde Bulgar isimlerinin yazılı olduğu şeritler verilmiştir. Bunları işyerinde, işçi üniformalarının

³⁰⁷ Ömer Lütem, s. 77; Trudovak denen ağır işçi askerler genelde şehirlerde kanal kazmak, tarla işçiliği gibi işlerle görevlendirilmişlerdir. Bununla ilgili Salih Arifov Ömerov 1960 tarihinde Vidin’de kaleme aldığı **Kürekli Asker** beyitinde yaşadığı ayrımcılığı dile getirmiştir:

Elimde kürek, askerim diyemedim

İşçiyim, asker forması giyemedim

(Şaban Mahmutoglu Kalkan, **Bulgaristan Türkleri Edebiyatında Hiciv ve Mizah**, Ankara: Bengü Yayınları, 2017) s. 156

³⁰⁸ Aziz bey, **Kogato....**, s. 75

yakasına takmaları zorunlu tutulmuştur.³⁰⁹ Takmayanlara ceza kesilmiştir. Bu şeritleri takmayı reddedip günlük yevmiyesinin bir kısmını o cezaya harcayanların sayısı epeyce fazladır.³¹⁰ Bu davranış açıktan bir tepki olduğu için sadece maddi kayba sebep olmamıştır. Devlet politikasına karşı çıkmak olarak algılandığından, mimlenmeye de sebep olan bir harekettir. Yukarıda bahsi geçen uygulama, II. Dünya Savaşı esnasında Nazilerin Yahudilere uyguladığı, yakalarından sarı renkli Davut Yıldızı şeklinde bir rozet bulundurma zorunluluğu ile benzeşmektedir.

Türk okullarının devletleştirilmesi, Bulgarca eğitimin mecburi hale getirilmesi ve akabinde, müfredattan Türkçe dersinin tamamen kaldırılması Türklerin eğitim hayatını etkilediği kadar kültürel hayatlarını da etkilemiştir. Bir müddet sonra Türkçenin sadece okullarda değil yaşamın tüm alanlarında yasak hale getirilmesi Türk azınlığın haklarına tam anlamıyla saldırı mahiyetinde bir gelişme olarak görülmüştür. Anadilin kullanılmasına getirilen yasaklamanın altında yatan neden komünist iktidarın en temel amacı olan tek-milletli Bulgaristan'a kavuşabilmenin ön şartını yerine getirmektir. Bulgar yöneticilere göre Türk azınlık kendi dilini bırakıp Bulgar dilini konuşmaya başlarsa bu kültürel olarak Bulgar etnik kimliğinin benimsenmesini kolaylaştıracak; farklı bir etnik ve dini kimliği taşıdıkları fikrinden uzaklaşırlarsa kendi istekleriyle Bulgar kültürüne angaje olabileceklerdir. Bu sebeple adım adım aşağıdaki yasaklar uygulamaya konulmuştur:

- 1) Türk okulları statülerini kaybedip 1959'da Bulgar okullarıyla birleştirildi. Bunu da Türkçe dilde eğitim yasağı izledi.
- 2) Narodna Prosveta Yayınevi'nin Türkçe eserler basan kısmının faaliyetlerine son verildi.
- 3) Türkçe gazete ve dergilerin yayımlanmasına son verildi.
- 4) Türk tiyatrolarının Türkçe oyun sahneye koymaları yasaklandı.
- 5) Türk halkının yurtdışından Türkçe gazete, dergi ve kitap temin etmeleri yasaklandı.
- 6) Bulgaristan'da basılmış tüm Türkçe yayınlar, kitaplar raflardan toplatıldı.

³⁰⁹ Mesleği öğretmenlik olan Görüşmeci 12'nin çalıştığı okulda, hem öğrenciler hem öğretmenler Bulgar isimlerini öğrensinler diye yakalarına yeni isimlerin yazılı olduğu etiketler takmaya mecbur edilmişler.

³¹⁰ Sabri Tata, s. 51

- 7) Şair ve yazarların Türkçe kitap basmaları yasaklandı.
- 8) Düğünlerde, törenlerde, festivallerde Türkçe şarkı ve halk türkülerinin çalınması, söylenmesi yasaklandı.
- 9) Kamuya açık alanlarda, toplu taşıma araçlarında, sokakta (hatta 1984 sonrası evlerde dahi) Türkçe konuşulması yasaklandı.
- 10) Kasaba ve köylerde Türk azınlığın Bulgarca'yı öğrenmesi ve konuşması zorunlu tutuldu.
- 11) Türkçe radyo programı dinlemek yasaklandı.³¹¹

9. maddeye uygun olarak, Türkçe konuştuğu tespit edilen kişilere 5 Levadan 20 Levaya kadar para cezası kesilmesi uygun görülmüştür.³¹² Şumnu'ya bağlı Novi Pazar Köyü'nde Necip B. İsmail, bir akşam hanımıyla yolda yürürken kendilerini milislerin takip ettiğini fark etmiştir. Hanımı Türkçe konuşmayı kesip hemen Bulgarca'ya geçmesi için kendini ikaz etse de Necip İsmail Türkçe konuşmakta ısrar etmiştir. Bunun üzerine milisler sadece para cezası kesmekle kalmamışlar, Necip İsmail'i milis dairesinde sorguya da çekmişlerdir.³¹³ Bu süreçte, yapılan propagandalara inanıp Türklerin Bulgarcadan başka bir dil kullanmaması gerektiğini düşünen Bulgarlar da olmuştur. Düşmanca davrananlar, Bulgarca bilmediği için mecburen Türkçe konuşanlara (özellikle yaşlılara) zorluklar çıkaranlar olmuştur. Hizmet sektöründe görev alanlar, taleplerini Bulgarca söylemeyen Türklerin ne isteklerini yerine getirmişler ne de onlara iyi hizmet sunmuşlardır. Görüşmeci 1'in bu konuyla ilgili hatırası şöyledir:

“Kırcaali’de bir Türk kadın, Bulgarca bilmediği çok belli, bilet alması da lazım. Ama alamıyor. Kadın baktı bana, çok sessizce “Bana da bir bilet alsana” dedi. Etrafta sivil polis olduğundan eminim. Başımınla onaylama işareti yaptım hiç konuşmadım. Fakat sonra nereye gideceğini bilmediğim aklıma geldi, usulca “Nereye?” diye sordum. Etrafımı kolaçan ettim kimse fark etmedi. Sonra bileti aldım ama kadın benden Türkçe konuşarak isteyecek biletini diye sürekli kaçıyorum kadından. En sonunda kadına verdim biletini. “Parayı alsana” dedi, ben de meseleyi uzatmamak için “İstemiyorum” dedim ve polis beni yakaladı. “Kaç kelime söyledin?” dedi, “bir” dedim. Herkese 5 Leva ceza kesiliyor kelime başına. Benim pasaportumda da öğretmen olduğum belli. “Bu ne, bir de öğretmenlerle mi uğraşacağız? Sen 10 Leva ceza vereceksin. Bize yardımcı olman gerekirken olacak iş mi bu?” dedi. Ben de “Bak olayı anlatayım, o yaşlı bir nine. Tüm parasını da alsan Bulgarca isteyemeyecek o biletini. Köyüne

³¹¹ Ali Eminov, “There are no Turks in Bulgaria...”, s. 213

³¹² Gruev ve Kalyonski, s. 162

³¹³ Hüseyin Köse, s. 71-72

dönemeyecek o bileti almazsa. Ben de yardımcı oldum aliverdim biletini. Ondan yol parasını almama gerek olmadığı için istemiyorum dedim sadece. Ben Bulgarca'yı senin kadar iyi konuşabiliyorum. Paraysa derdiniz Türkün parası bitmez, al sana” dedim.

Uygulamada sadece insanların taşıdığı isimler değil köy ve diğer yerleşim yerlerinin de isimleri değiştirilmiştir. Daha sonra, Türk kültürünü yansıtan her şey yasaklanmak istenmiştir. Kalpak, bere vs. takan erkekler “Türk beresi mi taşıyorsun?” gibi bahanelerle cezalandırılmış, hakaret görmüş ya da şiddet görmüştür. Bundan başka, bıyık bırakan, biraz esmer olan erkekler, bağdaş kurarak oturanlar da benzer muamelelere maruz kalmışlardır.³¹⁴ Görüşmeci 3, BKP yetkilisi bir Türk’ün, başka bir yaşlı Türk’e (tanıdığı bir amca) kafasındaki takkeyi göstererek “Çıkar, at yere!” dediğine şahit olduğunu, onu azarlamasından dolayı çok müteessir olduğunu aktarmıştır. Görüşmeci 6, aynı sebeple babasının sokaktayken uyarı aldığından bahsetmiştir. Fakat onun verdiği örnekte görevli bir Bulgar’dır ve uyarısını dostane bir şekilde yapmıştır.

“Babam o dönemde “gabalak” denilen başlığı takardı. Emniyet müdür yardımcılarının biri bizim komşumuzdu. Bulgar. İsim değişiminden sonra bir gün babam ekmek almaya giderken müdür yardımcısı babamı durdurmuş. “Sabri Ağa nasılsın?” demiş. O da “İyiym Angelev, sen nasılsın?” demiş. “Sabri Ağa bu şapka ile gezmesene ve üzerindeki bu çıkıntıyı koparsana, bizimkiler istemiyor” diyerek Türkçe kibar bir dille uyarmış. Her ne kadar devlet politikalarını yerine getiren bir görevli olsa da komşuluk ilişkileri daha da ağır basmış. Gabalağın tepesindeki çıkıntıya Bulgarlar “anten” diyerek Türk giyim kuşamıyla dalga geçip küçümsüyorlardı.”

BKP’nin Türk kültürünü dejenere edebilmek için kullandığı bir yöntem de alkollü içeceklerin bolca tüketilmesi amacıyla Türk köylerine *kırçmalar* açmaktır. Amaç, bu gibi mekanlara gençlerin ve diğer yaş grubundan erkeklerin ayağını alıştırmak ve İslam’a göre yasak olan alkolün tüketilmesi sağlamaktır. Bu yolla hem Türklerin İslami kimliğinden uzaklaşmaları hem de bedenleri uyuşan bu insanların günlük yaşamlarında çevrelerinde cereyan eden olaylara tepkisiz kalmaları planlanmıştır. Görüşmeci 3, kahvehanelerin asla siyasi meseleleri konuşabilecekleri, güvenilir ortamlar olmadığını belirtmesinin ardından *kırçmalardan* bahsetmiştir.

“Orda içmeye giderdi insanlar. O kırçmalar var ya bizim bir neslimizi mahvetti. Bilinçli yapılmış alanlardı bunlar. İnsanları tamamıyla güncel dünyadan ve gerçeklerden alıkoymak için yapılmış mekânlardı. Özellikle camiye yakın yerlere yapılmışlardı. Allah aşkına her köyde “pub” olur mu, birahane olur mu ya? Yaptılar, her köyde vardı.”

³¹⁴ Mehmet Türker, **Zulmün Ateş Çemberi Belene Adası**, s. 46; “Hatta esmer olan Bulgarlar Türk zannedilip dövülürdü bile.” diye aktarıyor Görüşmeci 17.

Dini vecibelerle ilgili bazı yasaklara cenazelerin İslami usulle defnedilmesi de eklenmiştir.³¹⁵ Ardino’da Bulgar ve Türk mezarlarını ortak hale getirmeyi planlamışlar ama bunu gerçekleştirememişlerdir. İstihbarat raporlarına göre, Varna’da vefat eden 151 Türk’ten 147’si Hristiyan adetlere uygun olarak gömülmüştür. Buna benzer zorlamalara maruz kalan görüşmecilerden, aile bireylerini Bulgar mezarlığına gömmek zorunda kalanlar olmuştur. Örneğin Görüşmeci 6:

“Bacanağı öldürdüler, gittik tımarlamaya (defnetmeye) cenazesini, Hristiyan usullerine göre tabutla gömmemizi istediler. Karşı gelemedik, polisler başımızdaydı. Tımarladık, babasının, çocuklarının, baldızının bağırışlarını ağlamalarını unutamam. Bana bir hafta önce çocuklarını emanet etmişti, biliyordu öldürüleceğini.”

Görüşmeci 11, kayınvalidesini Bulgar mezarlığına defnetmek zorunda kaldıklarını ve bu uygulamanın kendilerine göre altında yatan sebebi şöyle açıklamıştır:

“Cenazelerimizden de Hristiyan mezarlığına gömülenler oldu. Gasletmek ve kefenlemek yoktu. Mecburen üzerlerinde elbiselerle gömüldüler. Fakat bazı görevliler Türk köylülerden baskı gördü. Ne de olsa köylülerle iyi geçinmek zorundayım diye hissetmiş olacak ki İslami usullerle cenazeye izin verdiği de oluyordu. Ama maalesef eşim Belene’de hapisteyken kayınvalidem vefat etti ve onu Hristiyan mezarlığına defnetmek zorunda kaldık. Maalesef şu an babam Müslüman mezarlığında annem Hristiyan mezarlığında. Ama biz onu gece evde gizlice gasletmiştik. Onu yıkamadan defnetmeye içimiz elvermezdi. Sabah olmadan o işleri hallettik. Yönetimin bu uygulamasının altında yatan sebep bizce şuydu: Orası Hristiyan mezarlığı olduğu için mezar taşına adını yazamayacaktık. Yıllar sonra diyeceklerdi ki bu mezarda yatan Hristiyan Bulgar’dır.”

Görüşmeci 17 de, Görüşmeci 11 gibi annesini Hristiyan mezarlığına defnetmek zorunda kalmıştır:

“Annem Bulgar mezarlığında defnedildi. İslami usullere göre gasledildi ama Hristiyan mezarlığına defnedildi. Çok üzüldüm bu duruma ama yapacak bir şeyimiz yoktu. Halam da annem de Bulgar mezarlığında. Bazen kendisini rüyalarımda görürüm. Çok rahatım ama beni bu gâvurların arasına attın. Hiç dillerini anlamıyorum derdi. Zaten de Bulgarca konuşmayı hiç bilmezdi.”

Hatıralarını paylaşan görüşmecilerden ikisi, kendi ritüellerini gizlice yerine getirerek İslam’a uygun şekilde cenazelerini gasletmişlerdir. Fakat üç örnekte de cenazenin defnedildiği mekân, manevi olarak yakınlarını bugün bile rahatsız etmektedir. İçlerine sinmeyen bu durumu aktarmak tüm görüşmeciler için zor olmuştur.

³¹⁵ Ali Eminov, “There are no Turks in Bulgaria...”, s. 45-46

Ölülerin İslami usule uygun olarak defnedilmesi yasağından sadece Bulgaristan Türkleri değil Bulgaristan’a iltica etmiş Türkiye vatandaşları da nasibini almıştır. Tuğrul Deliorman ve Ziya Yamaç, ideolojik nedenlerle Türkiye’den kaçıp Bulgaristan’a sığınmış iki edebiyatçıdır. Ömürleri de bu topraklarda son bulmuştur. Üstelik Türkçenin ve İslam dinine has uygulamaların yasaklı olduğu yıllarda. Birinin cesedi krematoryumda yakılırken diğerinin cenazesi Hristiyan usullerine uygun olarak, yıkanmadan ve kefensiz bir şekilde, elbiseleriyle gömülmüştür.³¹⁶ Hatta ölümünden önce Bulgar yetkililer Ziya Yamaç ve ailesinin isimlerini değiştirmek için evlerine gelmişlerdir. Eşinin, “Türkiye’de doğmuş Türkler oldukları için” bu uygulamanın dışında bırakılmaları gerektiğine dair ısrarlarının ardından birkaç önemli kişiye açılan telefonlarla bu girişim durdurulmuştur. Fakat kendileri gibi siyasi göçmen olan Fahri Erdinç’in Bulgar eşinden doğma oğlunun ismi değiştirilmiştir. Erdinç’in Türkiyeli bir Türk olması gerçeği bu politikanın oğluna uygulanmasına engel olamamıştır.³¹⁷

Ölülere yapılan muamelenin dışında bir de mezar taşlarından isimlerin kazınması ve tahrif edilmesi söz konusuydu. Bunun altında yatan sebep BKP’nin, yaşayanların isimlerinin ve kökenlerinin değiştirilmesini yetersiz görmesiydi. Türk azınlığın evveliyatını, mezar taşlarında Türkçe karakterle yazılı olan Türkçe veya Arapça kökenli isimlerini kazıyarak silme amacındaydılar.

Erkek çocuklarının sünnet edilmesi konusu hep Bulgar yöneticilerin gündemde tuttukları bir konu olmuştur. Bu konuyla ilgili, 1960’lı ve 1970’li yıllarda Ardino’ya bağlı Jiltuşa Köyü’nde tüm sünnetçilerin hapse atılmış olması kayda değer bir önlemdir. Aynı yıllarda, bazı Türk gazetecilerden ve doktorlardan sünnetin zararları hakkında yazı yazmaları istenmiştir. Bu yolla Türklerin çocuklarını sünnet ettirmeyeceği düşünülmüştür. Dahası, sünnet yasağına uymayıp işlerini yapmaya devam eden sünnetçilere, yaralama suçundan ceza verildiği gibi aileye de yasağa uymayıp çocuklarının yaralanmasına sebebiyet vermekten cezai işlem uygulanmıştır. İşyerlerinde çocukların ana babalarına çocuğunu sünnet ettirmeyeceğine dair belge imzalatılmıştır. Bir başka önlem olarak, anasınıflarında Türk olan erkek çocukların listesi oluşturulmuş ve belli aralıklarla sünnet olup olmadığını anlamak için vücutları

³¹⁶ Sabri Tata, s. 62 ve 77

³¹⁷ Kemal Anadol, s. 390

kontrol edilmiştir.³¹⁸ Öğretmenler sünnet uygulamasını yakından gözlemlemiş kesimi oluşturmaktadır. Görüşmeci 1, sünnet kontrolleriyle ilgili şunları aktarmıştır:

“Öğretmenler çalıştığı okulda, erkek öğrencileri her gün kontrol edecek, sünnet edildi mi edilmedi mi diye emir gelmişti. Senin de çocuğun var mesela onların içinde. Diğer kişilere olan cezadan çok daha fazlası öğretmen çocuklarına veriliyordu. Öğretmen çocuğu sünnet ettirilmişe 15 yıl ceza. “Siz örnek teşkil edeceksiniz” denmiş. Biz öğrencileri ihbar etmedik, sünnetli olan öğrenciler vardı sakladık. Ele vermedik. Kardeşimin çocuğu da bizimkiyle yaşıttı. Doğduklarında erkek olduklarını görünce başladık düşünmeye tasalanmaya, ama Allahtan onunki doğuştan sünnetliydi. Hatta şöyle bir olay oldu, çocuk biraz büyüyünce ateşlendi. Götürdükleri doktor o doğuştan sünneti anlamamış, yeni yapıldı sanmış. Ve bunları şikâyet etmiş, yasağa rağmen sünnet ettirmişsiniz diye. Ama gösterdikleri başka bir cerrah (bilirkişi gibi) ‘Hiç sonradan yapılanla bu çocuğunki bir mi? İyi bak bakalım, bununki doğuştan sünnetli’ diyerek, şikâyet eden kişinin yanıldığını söylemiş. Çocuğun doğuştan sünnetli olduğunu doğrulamış.”

Görüşmeci 12’nin sünnet yasağı ve Türk halkının sünnet uygulamasına bakış açısı ile ilgili saptamaları şu şekildedir:

“Bizim insanımız bu yasakları açık açık pek delememiştir. Çünkü Türklerin arasında Bulgarları ve onların politikalarını destekleyenlerin olup olmadığını nereden bilsin? Ortamın güvensizliği yasakları açıkça çiğnemelerine engel oluyordu. Örneğin çocukların sünnet meselesi çok tepki göstermişlerdi. O olayda insanlar, neredeyse İslamiyet’in sünnetten ibaret olduğunu düşünüyorlardı. Çocuğum sünnet olmazsa gâvur kalır gibi düşünüyorlardı. Bu sebeple çocuğunu sünnet ettirdiği için ceza alanlar çoktu. Bir süre sonra sünnet işini sünnetçiler ya da doktorlar değil berberler yapmaya başladı. Bir de ilkokullarda sınıflarda kız öğrencileri dışarı çıkarıp kalan erkek öğrenciler sünnetli mi değil mi diye yoklanıyordu ki bu çok rencide edici bir hareketti. Bu yoklama 3 ayda bir tekrarlanırdı.”

2.3.2.2. İsimlerin Değiştirilmesi Esnasında Başvurulan Metotlar

İsimlerin değiştirilmesi uygulaması hakkında ilk bilinmesi gereken şey, Bulgar yönetiminin bu politikayı “zorla Müslüman edilen Slavların gönüllü olarak isim değiştirmesi” şeklinde tanıtmasıdır. 23 Aralık 1984 tarihine kadar gizlilikle yürütülen bu kampanyanın ortaya çıkmasını sağlayan Amnesty International’ın bir yayınıdır. Söz konusu yayın Gorski Izvor Köyü’nde, isimlerinin değiştirilmesine karşı geldikleri için tutuklanan 250 kişinin kimler olduğunu açıklamış ve bu uygulamanın zorla yapıldığı gerçeğini gözler önüne sermiştir.³¹⁹ Özellikle Türk nüfusun az olduğu bölgeler zorlanmadan baskı altına alınmıştır. Destek alamayacakları veya birleşip karşı duruş sergileyemeyecekleri düşünüldüğünden bu bölgelerde insanlara işten

³¹⁸ Gruev ve Kalyonski, s. 37-39

³¹⁹ Tekin Akıllıoğlu, s. 141

çıkarılmakla, onları her türlü sosyal haktan mahrum etmekle gözdağı verilmiştir.³²⁰ Bu gözdağı verme çabaları ve Türk aydınlarının Bulgaristan'ın çeşitli cezaevlerinde tutulmaları, sürgün edilmeleri, işten atılmaları gibi uygulamalar işe yaramış yaptırımlardır. Dönemin parti ilçe sekreteri olan Görüşmeci 7, bu ihtimaller karşısında, yöneticisi olduğu ilçede nasıl bir pozisyonu olduğunu, bunu hangi motivasyonla yaptığını şöyle dile getirmiştir:

“Bugün bakınca, benim 1984 olayları esnasında parti görevimden istifa etmem gerekirdi. Ama benim ailem, çocuklarım, evlatlarım harap olurdu. “Siz madem karşı geliyorsunuz sonunuz Belene olacak” derlerdi bana. Yönetime karşı geldiğimi belli etseydim ailemle tehdit edileceğimi biliyordum. Çünkü bunun örnekleri vardı. Benden önce orada görevde olan alt düzeyli bir arkadaşımız açıkça bu politikalara karşı olduğunu belli etti. Yanlış yapıyorsunuz dedi. Adam görevden alındı. Çok küçümseyici durumlara düştü. Ailesini geçindirmek için sebze sattı. Biraz öğretmenlik yaptı ama oradan da atıldı. Bunlar çok aydın insanlardı. Bu insanlar hem bu sosyalizme hem bu topluma sadık insanlardı. Bu vatana bu toprağa sadıklardı. Düzgün insanlardı. Çocuklarına mükemmel derecede Bulgarca öğretmişlerdi. Oğlu doktordu. Böylesi bir kişiye büyük eziyet yapıldı. Belene’ye de gönderildi. Toplumdan itildi. Sen hiç bir şey değilsin gibi bir imaj biçildi. Çok üzücü bir olaydı. Ben kendim o parti adına o partide çalışanlar adına toplum adına utanıyorum bundan. Çünkü hak etmiyordu adam. Ama inanıyorum ki ben bundan daha ağır duruma düşerdim. Çünkü ondan daha üst rütbeliydim. Öyle bir duruma düşmemek için ben o dengeyi bulma yolunu seçtim. Çünkü bu iş öyle de böyle de olacaktı. Hem benim yerimde bir Bulgar görevli olsaydı eminim ki burada çok kan akardı. O işin sonu kesinlikle buydu. Ben de ne yaptım hemen, iki tarafın arasında tampon görevi görmeyi seçtim. Devletle Türk toplumu arasında dengede bir ilişki kurdum. O ağırbaşlılık benim yapımda var herhâlde, generaller geliyordu makamıma, insanları topluca gördüklerinde ne var, ne oluyor burada diye soruyorlardı bana. Siz oturun kahvenizi için ben bir bakayım diyordum. Halka gidip soruyordum. “Arkadaşlar nasılsınız, ne var ne yok?”, “İzne geldik, yılbaşı iznimiz var, Ardino pazarına geldik” gibi cevaplar alıyorum. “Tamam” diyordum, diğer gruba gidiyorum, onlar da benzer şeyler söylüyorlar. Sonra komutanlara gidip malumat veriyorum. Sakin ve soğukkanlı davranıyorum, bunu onlara da hissettiriyorum. İki tarafı da itidalli tutmaktı benim görevim. Beklenen ayaklanma veya direniş gibi olayların yaşanmasını önlemektir.”

İsim değişikliğine maruz kalanların aktardıkları anekdotlarda, kaleme alınmış olan hatıratlarda, köylerin ablukaya alındığı, böylelikle giriş çıkışların kontrol edildiği dile getirilmiştir. Polis veya asker nezaretinde ya belediyeye ya muhtarlığa götürülen Türkler, oradaki listede yer alan Bulgar isimlerden bir tanesini seçmek suretiyle (seçmezlerse görevlinin tercihinine kalmış bir isim de olabilir) Bulgar ismi almış oluyordu. Daha sonra soyadı olarak kullanılan baba ve dede isimleri de değiştirilmiştir.

³²⁰ A.g.e.

Kabul etmek istemeyenler fiziki şiddete maruz kalmıştır. Daha fazla ayak direyen olursa işten çıkarılmış veya hapse atılmıştır.

Soya dönüş sürecinde çepeçevre kuşatılmış olan halk mutlaka devletin bir aygıtıyla temas etmek ve ismini değiştirmek zorunda kalmıştır. İşe gidenler iş yerlerinde, okula gidenler okulda, hastaneye yolu düşenler kayıt esnasında, askerlik çağındaki gençler orduda, fatura ödemesi olanlar bankada, hiçbir sosyal mecrada bulunma ihtimali olmayanlar ise köylerde evlerinde bu isim değişikliğine maruz kalmışlardır.³²¹ Michel Foucault, Hapishanenin Doğuşu adlı eserinde;

“Modern iktidar çocuğu okulla, hastayı hastaneyle, deliyi tımarhaneyle, askeri orduyla, suçluyu hapishaneyle kuşatarak bireyselleştirmiş, kaydetmiş, sayısal hale getirmiş, egemen olmuştur. Her kişi bir yerde kayıtlı hale gelince, herkes denetim altında olacak, gözetim altında tutulacaktır. Modern iktidar büyük gözaltıdır.”

ifadesini kullanmaktadır.³²² Foucault’un bu cümlelerle özetlemeye çalıştığı düşünce aslında Bulgaristan’ın komünizmi inşa ederken, kooperatifleşmeyi tesis ederken ve isim değiştirme kampanyasını yürütürken başvurduğu yöntemlerle örtüşmektedir. Toplumun her birimine inmeyi amaçlayan ve bunu başarabilmek için devletin hem baskı hem de ideolojik aygıtlarından yararlanan BKP, partili olmayı da Türkçe konuşma yaşağını da sosyalizm fikrinin her kademedede yaygınlaşmasını da bu kuşatılmışlıkla sağlamaya çalışmıştır.

İsimlerin değiştirilmesi esnasında köyleri basıp, evlerde yapılan aramalarda çeşitli şiddet olayları yaşanmıştır. Razgrad’a bağlı Dankovo Köyü’nde bir evde yapılan aramada annesinin kucağından alınan bir bebek yere fırlatılmıştır.³²³ Devlet yetkilileriyle Türk azınlık arasında yaşanan şiddet olaylarına bir örnek de Görüşmeci 6’ya ait anlatıda yer almaktadır:

“Köy muhtarlığının yanından geçerken, arkadaşım Ayten bir şey için muhtarlığa uğraması gerektiğini söyledi. Fakat içeri girmesiyle çıkması bir oldu. Yüzü sapsarıydı. N’oldu? dedim “çok kötü bir şey var, içerde gelinleri dövüyorlar” dedi. Nasıl ses geliyordu ben de duydum. İçeride, zamanında bu bölgeden Asenovgrad tarafındaki köylere göç etmiş insanlar varmış. Yavaş yavaş isimlerin değiştirilmeye başlanacağı söylentisiyle bu kişiler kütüklerinden soy bilgilerini çıkarmak istemişler. Bizim muhtarlığa da Türk olduklarına dair belge istemeye gelmişler. Bir kişi derken, iki kişi derken, gün geçtikçe gidip gelenler çoğalmışlar. Todeva diye bir kadın vardı, o görevli süpürge sapıyla gelinin birini nasıl dövüyordu anlatamam dedi arkadaşım. Sesleri duyup kapıyı açınca böyle bir sahneye karşılaşmış.”

³²¹ Kemal Anadol, s. 387

³²² Michel Foucault, **Hapishanenin Doğuşu**, s. arka kapak

³²³ Hüseyin Köse, s. 102

Bu örnekte, Türk kadınlarının yasal bir vatandaşlık hizmeti talebi karşısında karşılaştıkları muamele görülmektedir. Uygulanan fiziksel şiddet ile etnik kökenini kanıtlama çabasına giren azınlık bireylerine gözdağı verilmek istenmiştir. Görüşmeci 17'nin aktardığı örnekteki kadın da hiçbir suçu yokken, sadece evinin önündeki telefon kulübesine kimliksiz çıktığı için şiddete maruz kalmış ve öldürülmüştür.

“Kulübedeyken kadına kimlik sormuşlar. O da demiş ki evim şu karşıda müsaade edin getireyim. Onlar da demişler ki getiremezsin neden kimliksiz çıktın? İnşaata çekip kadını öyle bir dövmüşler ki günler sonra öldü kadın. Babası deriye sarmış kadını ama yine de maalesef öldü kızcağzı.”

İsimlerin zorla değiştirildiği dönemi konu alan bir hatıratda, ses sanatçısı Yıldız İbrahimova'nın bile adının değiştirildiği ve ona verilen Bulgar ismiyle konser afişi hazırladıkları yazılıdır. Burada ilginç olan nokta, o konser afişinde yazan ismi kimsenin tanımıyor olmasından dolayı konsere rağbet gösterilmemesidir. O gün yağan yağmur sebebiyle, şarkıcının Bulgar isminin yazılı olduğu afiş düşmüş, altından da eski afiş, yani Yıldız İbrahimova ismi ortaya çıkmıştır. Bunu gören halk konser alanını birkaç saat içinde doldurmuştur.³²⁴ Yetkililer, isim değişikliğine bir yerden başlamak gerek diyerek halkın gözü önünde olan kişilerden başlamanın etkili bir yöntem olacağını varsaymışlardır. Yıldız İbrahimova örneğinde verilmek istenen mesaj “Bakın önde gelenleriniz, en sevdikleriniz Bulgar isimlerini aldı. Siz ne duruyorsunuz? Özünüzü kabul etsenize!” demektir. Fakat Türkler, bu isimleri alsalar da evlerde, köylerde, kendi aralarında Türkçe isimlerini kullanmaya devam etmişlerdir. Bir diğer örnek, Bulgar ismini (Orlin Zagarov) kendi isteğiyle kabul edip parti içinde yükselme imkânı bulmuş bir Türk'e aittir. Bu kişi kendi köyünü terk edip Bulgarların arasından yaşamaya karar vermiş, muhitini değiştirmiştir. Rivayet edilir ki, Orlin Zagarov'u aramaya gelen kişilere Bulgar komşuları böyle birini tanımadıklarını söylemişler. Arayanların ısrarının ardından bir müddet düşünüp “Haa sen Türk olan Orlin Zagarov'u mu arıyorsun?” diye cevap vermişlerdir.³²⁵ Yani Türklerin aldıkları Bulgar isimleriyle Bulgar benliğine, Bulgar kimliğine sahip olamayacaklarının Bulgar halkı da farkındadır. Bu konuyla ilgili olarak Görüşmeci 15 bu değişikliğin, Bulgarlar için de sorun teşkil ettiğini iddia etmiştir. Ona göre Bulgarlar şöyle düşünüyorlarmış: “Yarın öbür gün Türkler Bulgarlar öyle bir karışacak ki kimse kimin ne kökenli

³²⁴ Ahmet Şerif Şerefli, **Türk Doğduk Türk Öldük**, Ankara, 2002, s. 557-558

³²⁵ Görüşmeci 19 ile yapılan mülakattan

olduğunu bilemez hale gelecek.” Bu düşünceye hak veren görüşmeci yorumunu “Onlar da kendi kimliklerini koruma peşindeydiler.” Şeklinde dile getirmiştir. Bir Bulgar tanıdığıyla diyalogunu paylaşan Görüşmeci 11 de aynı fikirdedir;

“Bulgar arkadaşlar bana hitap ederken Bulgar ismini kullanıyorlardı. Çok acı bir şeydi bu. Uyardım onları yapmayın dedim. ‘Siz bari biliyorsunuz adımın bu olmadığını. Söylemeyin bu ismi bana. Hem adımla Bulgar yaptınız ama ben de o ismi koyduğunuz Anetta gibi bu toplumda saygınlık görecektir miyim?’ dedim. ‘Bunu bekleme’ dediler. O cümleden anladım ki Bulgarlar her ne kadar isimlerimiz değişse de bizi kendilerinden biri gibi görmüyorlardı. Bir komşum vardı. O Türk ismimle bana hitap ederdi. Sözde teselli etmek için bana şöyle dedi. ‘Ayşe be ne üzüliyorsun?’ Ben de ‘Tamam üzülme bırakacağım. Ama ileride oğluma gelin olarak senin kızını isteyeceğim. Verecek misin?’ dedim. ‘Aaa olmaz öyle şey’ dedi.”

Bulgarların, Türklerin isimlerinin değiştirilmesiyle aynı etnik kimlikte birleşeceklerini düşünmedikleri başka örneklerle de desteklenebilir. Şair Ahmet Şerif’in *Lev* ismini almasını yadırgayan arkadaşı Bulgar şair Blagoy Dimitrov, Ahmet Şerif’e bu ismin krallar tarafından kullanıldığını, bu sebeple bu ismi tercih etmesinin uygun olmadığını söylemiştir. Ahmet Şerif, kendisine *Neven*³²⁶ gibi tabiatla alakalı bir isim seçmesini tavsiye eden Dimitrov’a çok kırılma da bunu ona sezdirmemiştir.³²⁷ Verilen örneklerde Türklerin, isimlerinin değişmesi Bulgar tanıdıkları için yeterli olmamıştır. Bazıları, ismin değişmesinin hiçbir anlam taşımadığını, Türkleri asla etnik Bulgar olarak kabullenmeyeceklerini belirtmişlerdir. Bazıları ise yeni ismin anlamına bakıp eğer önemli, yüce, kutsal manalar taşıyan isimler seçmişlerse bunu o kişiye yakıştıramamış ve sıradan isimler tercih etmelerini tavsiye etmişlerdir.

Bu örneklerin ardından, Türklere empatiyle yaklaşp yaşadıkları sıkıntılardan dolayı onlara yardım elini uzatan Bulgarların da varlığından bahsetmek gerekir. BKP emirlerini, Türklere karşı politikaları veya bunların uygulanışını eleştiren Bulgarlardan Türk komşularını evlerinde saklayan olmuştur.³²⁸ Örneğin Görüşmeci 20, Şumnu’ya bağlı Mengişova Köyü’ndeki Bulgar ev sahibinin, yakınlardaki Yablanovo’dan³²⁹ çoluk çocuk kaçan Türklere, o kış şartlarında sahip çıktığını, onları evine alıp bir hafta

³²⁶ Bir çiçek türü

³²⁷ Zeynep Zafer ve Vihren Çernokojev, s. 135

³²⁸ Hüseyin Köse, s. 101

³²⁹ Yablanovo’da isimlerinin değiştirilmesine karşı çıkan köy halkı Aralık 1984’te, 3 gün emniyet güçlerini köylerine sokmayarak direnmişlerdir. Hasan Demirhan, “Bulgaristan’ın Asimilasyon Politikalarına Karşı Alvanlar (Yablanovo) Direnişi (17-18-19 Ocak 1985)”, **Dil ve Edebiyat Araştırmaları (DEA)**, Güz-2019; (20) s. 427-428

baktığını aktarmıştır. Bulgar tanıdıklarından manevi destek gören Görüşmeci 5 ise komşusunun teselli sözlerinin kendisine o zor günlerde moral verdiğini şu hatırasıyla aktarmıştır:

“Burada bir komşumuz vardı; Bay İvan. Yeni yıl yeni geçmişti, çok üzgündüm. Dayım nerde bilmiyoruz, Belene’de ölmüş diyorlar. Bacanak öyle, öteki bacanak Dobriç’e kaçmış. O zamanlar yolda beni gördü bu komşu. ‘Ahmet ne yapıyorsun?’ dedi bana Bulgarca. ‘Ne yapalım üzgünüz, hiç iyi olmadı bu iş’ diye cevap verdim. Bay İvan’ın da gözleri dolu doluydu. ‘Bak sana ne diyeceğim, ben buraya Smolyan’dan geldim. Orada Pomakların adını iki kere değiştirdiler, geri verdiler. Boşuna sopa yemeyin, kendinizi harcamayın, bu gelip geçici bir politika’ dedi. Gözleri yaşlı bir şekilde bana teselli verdi ve ekledi ‘Çok kötü oldu. Biz Bulgar olarak bu devletin yaptıklarından utanıyoruz ama biz de bir şey yapamıyoruz’ dedi.”

Görüşmeci 8 hapisshanedeyken, kendisini teselli eden yetkiliden, onu minnetle anarak bahsetmiştir:

“Görüşlerde Türkçe konuşmak yasaktı. Konuşursan görüşün bitiyordu. Bu sebeple annemle birbirimize sadece ağlayarak bakıştık. Annemin Bulgarcası çok iyi değildi. Onun da morali çok bozuktu benim yüzümden daha fazla üzülmeyin diye sürekli gülümsüyordum. O görüşten sonra 1 hafta yemek yiyemedim (ağlayarak anlatıyor). Bir üst rütbeli beni çağırdı. Meğer yemek yemediğimi biliyormuş. ‘Neden kendini harap ediyorsun?’ diye sordu. Ben de ‘Ben ailemle 6 ay sonra ilk kez görüştüm. Ve hiç konuşamadık. Çünkü annem Bulgarca bilmiyor. Bu sebeple çok üzülüm ve yemek yiyemedim’ dedim. O da bana teselli vererek dedi ki: ‘Sen bunları hak etmiyorsun, boşuna yatıyorsun. Senin yerin burası değil bir parkta erkek arkadaşınla oturman lazımdı’ dedi bana. ‘Seninle aynı hücredekiler cinayet işlemiş, hırsızlık yapmış dolandırmış da bu cezaları almış. Siz ne yaptınız ki? Hiç’ dedi bana.”

Görüşmeci 17, Bulgar komşularından hiçbir kötülük görmediğini aksine, onlarla iyi anlaştığını ifade etmiştir. Hatta eşi hapisteyken çocuklarına ekmek, süt alamadığı dönemde bu eksiklerini Bulgar komşularının alıp getirdiğini de eklemiştir. Görüşmeci 5, bir akrabasının başına gelen olayı ve Bulgar amirinden gördüğü yardımı şöyle aktarmıştır:

“Bacanağım Mestanlı olaylarını teşkilatlandıran 4 önemli kişiden biriydi ve bu sebepten yargılanıyordu. Ama tutuklanma sebebi olarak ‘bu adam ismini değiştirmek istemediği için protestoya kalkışmıştır’ demiyorlar, onun yerine işyerinde kötü çalışandır vs. diye göstermeye çalışıyorlardı. Bacanağım yargılanırken, mahkemeye işyerindeki sorumlusunu çağırmışlar, çalışan olarak o da kötölesin ve daha fazla ceza alsın diye. O adam da çok insanlıklı bir Bulgardı, hiç de mahkemenin istediği şekilde ifade vermedi. ‘Bunların hepsi yalan, ben o birimin başkanım, Abdullah dürüst ve çalışkan bir Türk’tür. Savcının yazdıkları yalandır’ dedi.”

Zaman zaman Bulgar muhalifleri ve aydınları arasında zorla isim değiştirme olayları eleştiri konusu olmuştur. Örneğin, Mayıs 1989’da Paris’te düzenlenen Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) Konferansı’nda, Bulgaristan’da yaşanan

olayları anlatabilecek tanıklar hazır edilmiştir. Türkiye hükümeti görgü tanığı olarak sınır dışı edilmiş bazı Bulgaristan Türklerini oraya götürmüştür. Bulgaristan hükümeti ise, Türklerin isimlerini gönüllü değiştirdiklerini, öldürme vs. gibi olayların gerçek olmadığını söylemesi için Nedim Gencev'i³³⁰ ve iki kişiyi daha götürmüştür. Fakat hesaba katılmayan bir tanık daha vardır konferansta. Zamanında Bulgaristan'dan sınır dışı edilmiş Kırcaalili bir papaz olan Ambarev, Paris Konferansına katılmıştır. Papaz, Fransa dışişleri bakanıyla görüşmek istemiştir. Heyet papazın bu talebini çok önemsememekle beraber, kısa bir vakit ayırmayı kabul etmiştir. Söz alan papaz *"Sayın Bakanım, ben papazım, ben Bulgar'ım, ben Ortodoks'um. Siz nasıl medeniyetiyle övünen Avrupalıyorsunuz? Benim bir buçuk milyon Müslüman kardeşimin Bulgar topraklarında zorla adlarını değiştirdiler, yüzlercesi hapishanelerde. Siz nasıl tepkisiz kalabiliyorsunuz böyle bir olaya?"* diye bir konuşma yapmıştır ve bu görüşme kırk beş dakika sürmüştür. Bundan sonra AGİK İnsani Boyut Konferansı'nda birçok ülke Bulgaristan'ı kınama kararı almıştır.³³¹ Bu olayı aktaran Görüşmeci 5'in şahsi fikri, kınama kararının çıkmasında papazın yaptığı konuşmanın çok büyük etkisi olduğu yönündedir. Ayrıca görüşmeci, bu konferanstaki kınama sebebiyle Todor Jivkov'un sınır kapılarını açmaya karar verdiğini düşünmektedir.

En küçük yerleşim birimlerinin dahi basılıp isimlerin zorla değiştirildiği bu süreçte, devlet yetkilileri geldiğinde köyler tamamen boşaltılmıştır. Türklerden, çareyi saklanmakta, köy yollarının altında gizli dehlizlere sığınmakta bulanlar olmuştur. Bazıları, en yakındaki büyük şehre gidip orada yaşayan akrabalarının evine sığınmış ve bir süre köyünden uzaklaşarak Bulgar ismi almaktan kaçmaya çalışmıştır.³³² Evinde bulunamayanlara yaptırım olarak, özellikle Hristo, Maria, Kristina gibi Hristiyanlığı daha çok çağrıştıran isimler verilmiştir.³³³

Soya Dönüş sürecini yaşayan görüşmecilerin aktardıklarından çıkan ortak sonuç genelde uygulamanın benzeştiği yönündedir. Bulgar yönetimi, Türkler köy baskınlarını birbirlerine haber vermesin diye haberleşme ağlarını kesmişler, silahlı bir

³³⁰ "Zorla İsim Değişikliği" politikasının uygulandığı dönemde BKP tarafından Bulgaristan Müslümanlarının Baş Müftülüğüne atanmıştır.

³³¹ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: 18, Cilt: 37, Yasama Yılı: 3, 54üncü Birleşim, 22.12.1989, s. 508, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c037/tbmm18037054.pdf>

³³² Yaşadıkları yeri bir süreliğine terk etmek, kaçmak, saklanmak gibi yöntemlerle zorla isim değişikliğine direniş gösterenler ileriki kısımlarda ele alınacaktır.

³³³ Victor Bojkov, s. 358

çatışma yaşanmaması veya direnişle karşılaşılmasa için av tüfeklerinin toplanması gibi önlemler almışlardır.³³⁴

2.3.2.3. Baskı Politikaları Kapsamında Sürgünler, Tutuklamalar ve Cezaevleri

Cezaevlerini Türk azınlığı cezalandırmak, terbiye etmek veya toplumdan uzaklaştırmak için kullanmak komünist iktidarın ve hatta ondan önceki iktidarların tercih ettiği bir yöntemdir. BKP'nin iktidara geldiği yıllarda tutuklanmış olduğu Türk aydınlardan Osman Kılıç'ın hatıratı *Kader Kurbanı* kitabı incelendiğinde, tutukluluk şartlarına ve cezaevindeki uygulamalara dair fikir edinmek mümkündür. Osman Kılıç, 1947'deki tutuklanışında kaldığı koğuştan tek kişilik hücreye alındığını daha sonra da açlık cezası aldığını dile getirmiştir. Her gün kendisi hakkında konuşan görevlilerin “bu mahkûmun infazı akşama mı gerçekleşsin yoksa yarın sabaha mı kalsın?” gibi diyaloglarına maruz kalarak günlerini ölüm korkusuyla geçirmenin ağırlığından bahsetmiştir.³³⁵

Osman Kılıç, Tito'nun Bulgaristan'ın Şumnu şehrini ziyareti sırasında Tito'ya Bulgaristan Türkleri adına hediye takdim etmek istemiştir. Bulgaristan emniyeti ise bu hareketten yola çıkarak Osman Kılıç'ı tutuklamış ve onu Tito'ya suikast hazırlığında olmakla suçlamıştır. Osman Kılıç ifadesinde bu suçlamayı kabul etmesi için türlü işkence ve baskılara uğramıştır.³³⁶ Mahkemeye çıkarılırken Foucault'un Hapishanenin Doğuşu adlı eserinde yer verdiği “mahkûmların halkın arasından geçirilmesi/yürütülmesi, bu esnada suçunun açık bir şekilde tekrarlanması” gibi uygulamalara maruz kalmıştır.³³⁷ Aynı şekilde, kalabalıkların gözü önünde, özellikle halka açık yerlerde tutuklama olayını gerçekleştirmek Bulgar emniyet güçlerinin sıkça başvurduğu bir yöntemdir. İsim değiştirme kampanyasına ayak direme veya karşı koyma niyetinde olanlara gözdağı vermek için umuma açık, kalabalık yerlerde tutuklamalar yapılmıştır. Belene'de kalmış Türk ileri gelenlerinden Doktor Ahmet Yücetürk, tutuklanıp götürülürken polis apartmandaki komşularının kapı ziline basmıştır; Mehmet Türker ders verdiği esnada öğrencilerinin gözü önünde

³³⁴ Hüseyin Güntekin, s. 362

³³⁵ Osman Kılıç, *Kader Kurbanı*, Ankara, BİSAV Yayınları, 2002, s. 230-240

³³⁶ Osman Kılıç, *Kader Kurbanı*, s. 279

³³⁷ Osman Kılıç, *Kader Kurbanı*, s. 291-305

kelepçelenmiştir; Kerim Özgür, Dobriç şehir merkezinde kamuya teşhir edilecek biçimde tutuklanmıştır ve Recep Akifoğlu, elleri zincirlerle bağlanarak Tosçalı Köyü'nde yürütülmüştür.³³⁸

Bulgar yönetimi tarafından isim değişikliğine karşı koyalara potansiyel Türkiye casusu muamelesi yapılmıştır. Özellikle aydın sayılabilecek Türk ileri gelenleri çeşitli bahanelerle tutuklanmışlar, çoğu yargılanmadan, cezaevlerinin doluluğu bahane edilerek Belene Adası'ndaki Toplama Kampı'na gönderilmişlerdir. Bu insanlar herhangi bir yargılama sürecinden geçmeden ve dolayısıyla hüküm giymeden hapsedilmişlerdir. Bu kişiler, kaç yıl orada kalacaklarını bilmeden, yakınlarından aylarca haber alamadan tutuklu kalmışlardır. Bu tutukluluk sürelerini mahkum koşullarında kalarak ve çeşitli işlerde zorla çalıştırılarak geçirmişlerdir.

Tutuklananların gerek fiziksel gerek psikolojik şiddete maruz kaldıkları örnekler çeşitli hatıratlarda yer almıştır. Belene Adası'na götürülürken yanındakine başından geçenleri anlatan Kasım Muallim, emniyet görevlilerinin kendisini sabaha kadar nöbetleşerek dövdüklerinden bahseder. İçlerinden bir albayın avcundaki mermileri göstererek “Bunlar senin için. Dışarı çıkarır beynini dağıtırım, kimse de hesap soramaz.” cümleleriyle tehdit etmesi onu oldukça korkutmuştur.³³⁹ Mehmet Türker'in hatıratında, kendisi gibi tutuklu olan Kasım Muallim'in başından geçenler ağır bir psikolojik baskı örneğidir.

Döneme ait belge ve hatıratlarda, suçlulara cezaevlerinde uygulanan çeşitli işkencelere dair örneklerle rastlanmıştır. Dövülmüş, dayaktan vücudu morarmış bir tutuklunun cesedini ailesine teslim ettiklerinde yakınları, cesedin kulaklarının arkasında ve topuklarında hala kanaması dinmemiş delikler görmüşlerdir. Bu kurbanın gözleri, zamlarla yapııştırılmış olmalı ki sınıksız kapalıymış.³⁴⁰ Sorgulama esnasında işkence görmüş diğer bir tutuklunun da sopa ve kırbaçla dövüldüğü, daha sonra da elektrikli sandalyeye oturtulduğu kayıtlara geçmiştir.³⁴¹ Milis dairesinden sağ dönemeyen Varna'lı Salih İ. Salih'in cesedini teslim alan annesi, oğlunun alnında kırmızı benekler, kafatasında büyük bir delik, göğsünde ve karnında morluklar,

³³⁸ Hasan Demirhan, **Belene Adası: Kültürel Soykırım, Fiziksel ve Psikolojik Şiddet kampı**, İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2020, s. 53-54

³³⁹ Mehmet Türker, **Zulmün Ateş Çemberi Belene Adası**, s. 2

³⁴⁰ Hüseyin Köse, s. 57

³⁴¹ A.g.e., s. 75

bacaklarında kesik, topuklarında ise hala kanamakta olan yaralar gördüğünü ifade etmiştir. Aileye hem Salih'i kaybetmenin acısı yaşatılmış hem de cenazesinin İslami usullere göre gömülmesine izin verilmemiştir. Yıkanmadan, Hristiyan usullerine göre, Bulgar mezarlığında ve Bulgar isminin yazılı olduğu mezar taşıyla toprağa verilmiştir.³⁴²

Belene Toplama Kampı'ndaki koşullarla ilgili ayrıntılı bilgi vermek gerekirse öncelikle koğuş şartlarından bahsedilebilir. Asimilasyon kampanyasının resmi olarak başladığı tarih 1984 yılının Aralık ayıdır. İlk kafiye o aralık ayının sonunda buraya getirilmiştir.³⁴³ Isınma şartları yeterli değildir. Soba varsa da çalışmıyor durumdadır. Pencere camlarının kimisi de kırıktır. Dışarıda havanın -29 derecelere düştüğü günler olmuştur. Bu soğukta koğuşlarda uyumanın pek mümkün olmadığını dile getiren bir Belene tanığı:

*"...Soba ya da kalorifer olmadığından donuyorduk. Bazı odalarda kalorifer olsa bile çalışmıyordu. Yemekler çok kötüydü. Bize bir patates yemeği veriyorlardı, içinde parça parça domuz yağları vardı. ...Sabah buz gibi çay vardı. Çay dedikleri şey için bir kazanda şeker ile suyu karıştırıyorlardı. Küçük küçük küflü bir peynir verirdiler. Ekmekler çok sert ve simsiyahtı. İçinden bazen kurtları ellerimizle ayıklardık. ... Çok zayıfladık, çok arkadaşımız hastalandı. 1944 yıllarından kalan battaniyeler vardı. Çizgili, Nazi kamplarından kalmaydılar. Sabahları kalktığımda burnumun, kulaklarımın içi toz dolu olurdu. ... Aynı ranzada iki kişi yatanlar vardı. Çok üşürdük. Sabaha karşı için geçerdi. Bazı geceler soğuktan uyuyamazdık. Duş alma şansımız yoktu. İlk gittiğimde iki ay sonra duş alabildim. Onda da iki dakika sıcak su verdiler, sonra bir anda sıcak suyu kesitler. Tuvalet ihtiyacımızı koğuştaki kapının arkasındaki bir kovaya yapıyorduk. Görevliler koğuşun kapısını sadece sabahları açıyordu. Kovayı alıp tuvalete döküyorduk. ... Doğru dürüst yemek olmayınca büyük tuvaleti haftada bir yapıyorsun zaten."*³⁴⁴

Şeklinde hatırında kalan diğer koşullardan bahsetmiştir. Bir başka Belene tanığı ise yaşadıklarını şöyle aktarmıştır:

"...İlk üç ay şartlar çok zordu... Işık yoktu bir lamba vardı. Pencere yok, bir sac la kapatmışlardı. Çok soğuktu, sıcaklık -20'lerde geziyordu. Bütün iç camlar donmuştu... Çarşaf örtü falan yoktu. İki battaniyeyi üzerimize atıyorduk. Bacaklarımız ve başımız donuyordu. Sabahları kalkınca onlara masaj yapıyor, donmamak için hareket ediyorduk. Günlük olarak ekmek verirdiler, ekmek kahvaltıda biterdi... Balık kafalarından ve kemiklerini sıcak suya atmış bize yemek diye getiriyordu. Çorbalarda domuz kulağı, domuz kılı, tavuk ayağı çıkardı. Sıcak ekmekleri akşamdan dışarıya bıraktıklarından dolayı ekmekler donuyordu. Sabah oldu mu onları dişle kırman imkânsızdı. Taş gibiydiler. Onları ranzaların demirlerine vura vura parçalıyorduk. Sonra ekmek kırıklarını poşet gibi bir şeye doldurur ertesi gün kahvaltı için hoşaf falan

³⁴² A.g.e., s. 121

³⁴³ Hasan Demirhan, **Belene Adası...**, s. 45, 65

³⁴⁴ A.g.e., s. 65-66

getirirlerse onun içine katardık. Ekmeğin içinde devamlı parlayan buzlar vardı. Komposto verdiklerinde karnımız müthiş şişerdi. İçine ilaç koyduklarını düşünüyorum... Belene'den sağ çıkabileceğimi hiç düşünemedim. Hep beklerdim ne zaman bizi öldürmeye götürecekler diye... Bazı adi suçlular tuvalete yemedikleri ekmekleri bırakırlardı. Ekmekler ıslak falandı. O kadar açtık ki o ekmeklere bakıp, buraya sidik değmiş mi değmemiş mi deyip yedik... Bir de nerede olduğumuzu ailemize söylemiyorlardı”³⁴⁵

Koğuştaki şartlarla ilgili hatırladıklarını bir diğer tanık şöyle aktarmıştır:

”...sadece bir kova var kapıların önünde, büyük tuvaletin de gelse küçük tuvaletin de gelse aynı kovaya yapıyorsun. Ama büyük tuvaletimiz geldiği anda yapamıyoruz. Çünkü onca vatandaşın, kardeşlerimizin önünde utanıyorduk. Biz de kendimizi sıkı sıkı hastalanıyorduk.”³⁴⁶

Bunun haricinde görüşmecilerden bazıları koğuşlarda on sekiz, yirmi üç, otuz iki kişi kaldıklarını aktarmışlardır.³⁴⁷ Fiziki olarak sağlam olan tutukluların işe çıkmayı reddetmesi, çıkan yemeği protesto etmesi, namaz kılması, hemen tecrit odalarına atılmalarını gerektiren hareketlerdir. Örneğin, domuz etinden yapılan yemeği kabul etmeyen mahkûmlar “İsyan mı çıkarmak istiyorsunuz?” diye azarlandıktan sonra, o gece lağım farelerinin olduğu bir hücrede tecrit altına alınmıştır.³⁴⁸ Bir başka mahkûmun anlattıkları da hapisane şartlarının zorluğuna dikkat çekmektedir. Yemeklerde bulunan kurt vs. veya tüketim süresi geçmiş bayat gıdalar sebebiyle ya aç kaldıklarını ya da zehirlendiklerini aktaran tanık sorgulama esnasında maruz kalınan şiddete de örnekler vermiştir. Bazı arkadaşlarının sorguda elektrikli sandalyeye maruz kaldığını, tekme ve yumrukla dövüldüğünü, yediği dayaktan bayılanlar olduğunu dile getirmiştir.³⁴⁹

Belene Toplama Kampı’nda bir süre sonra gazete ve televizyonda sadece tek bir Bulgar kanalının yayınına izin verilmiştir. Mahkûmlar buradaki amacın, Bulgar yöneticilerin kendi istedikleri haberleri mahkûmlara dinletmek ve okutmak olduğu kanısındadırlar. Bu sebeple söz konusu televizyon izlemeye pek rağbet etmemişlerdir. Gazetelerdeki haberler, Bulgaristan Türklerinin isimlerini gönüllü değiştirdiğine dairdir. “Bulgar Olmaktan Gurur Duyuyorum” adlı köşede Bulgaristan Türkü

³⁴⁵ A.g.e., s. 67-68

³⁴⁶ A.g.e., s. 76

³⁴⁷ Mehmet Türker, **Zulmün Ateş Çemberi Belene Adası**, s. 25, 41; Hasan Demirhan, **Belene Adası**, s. 66-67

³⁴⁸ Mehmet Türker, **Zulmün Ateş Çemberi Belene Adası**, s.45-46

³⁴⁹ Hüseyin Güntekin, s. 338

aydınların, Naim Süleymanoğlu gibi meşhur sporcu ve sanatçıların, toplumun önde gelenleri sayılan din adamlarının, Bulgar kökenli olduklarını ifade ettikleri yazılarla dolu olan bu gazetelere de itibar edilmemiştir. Belene’de kalanlarla yapılan görüşmelerde ortak görüş bu haberlerin kasıtlı olarak verildiği şeklindedir. Tanıkların ifadeleri, hapishaneyi düzenli olarak ziyaret eden Plevne Savcısının yaklaşımının bir nevi oradaki Türkleri yıldırma politikası olarak algılandığını göstermektedir. Belene’de kalanları devlet politikalarını desteklemeleri yönünde ikna etmeye çabalayan bu görevli, amacına ulaşamadığında tutukluların dirençlerini kırmak için onları ailelerinin geleceğiyle tehdit etmiştir. Savcının “Hepiniz mimlisiniz, senin 9 kuşak nesline Bulgaristan’da gelecek yok, gün yüzü göremeyeceksiniz!” sözleri, tutuklularda büyük moral bozukluğuna sebep olmuştur. Bunun haricinde, Türkiye’nin Bulgaristan’daki Türklere yardım etmeyeceğine dair haberler, söylentiler hep mahkûmların umutlarını kırmak ve morallerini yüksek tutmamaları için yayılmıştır.³⁵⁰ Söz konusu dönemde tüm devlet aygıtları topyekûn bir halde kültürel asimilasyona hizmet eder vaziyettedir.

Belene’de kalanlar, Mayıs 1985’te çıkan bir izinle, ailelerine mektup yazarak sağ olduklarını bildirmişlerdir. Cezaevi görüşmeleri emniyet mensuplarının gözetiminde ve Bulgarca yapılması zorunludur. En fazla dört kişiye izin verilen görüşmelerde fiziksel temas yasaktır. Bu görüşmelerde şayet Türkçe konuşan olursa görüşmesi yarıda kesilmiştir. Örneğin Hasan Demirhan’ın görüşmecilerinden biri o anları “*Hatırlıyorum, anneciğim beni görmeye gelirdi. Bulgarca bilmediğinden dolayı konuşamazdık. Ona tembihlemişler, bir şey demezdi. Gelirdi, bana bakardı bakardı, ağlardı sonra giderdi.*” diye aktarmıştır. Görüşmeci 3, Belene’den sonra başka bir cezaevine nakledilmiş olan yakınına ziyarete gittiğinde yaşananları şu şekilde aktarmıştır:

“Belene’den Bobov Dol’a cezaevine gönderildiğinde, biz orada ziyaret edebiliyorduk. Bir gittik (görüşmeci ağlamaya başladı) hiç kimse konuşamıyor. Nasıl bir görüşme biliyor musun? Sessiz bir görüşme gerçekleşti o Bobov Dol cezaevinde. Türkçe konuşmak zaten yasak, Bulgarca konuşmak da içimizden gelmiyor. Bir de duygusallık, kaç ay olmuş görmeyeli... O kadar kalabalık gittik ki... Çok büyük ziyaret yaptık. Cam vardı arada, arkada ağabeyimiz... Ne kadar insanın tabiatına aykırı. Dilin yasak, arada engel var, ne konuşacaksın ki... Herkes ağladı, onu hatırlıyorum ben. Daha sonra daha rahat oldu tabi.”

³⁵⁰ Hasan Demirhan, **Belene Adası**, s. 80, 88, 92-93; Mehmet Türker, **Zulmün Ateş Çemberi Belene Adası**, s. 33

Tanıkların verdikleri mülakatlarda uygulanan Türkçe konuşma yasağının zamanla esnetildiği, bazı görevlilerin ise Bulgarca bilmeyen yakınlarıyla Türkçe iletişim kurma mecburiyetinde olan mahkûmlara göz yumduğu, çocuklarını sevmelerine zaman zaman izin verdiği ifade edilmiştir.³⁵¹

Yukarıda anlatılarına yer verilen tanıkların tutuklanma ve hapishaneye gönderilme sebeplerine gelince; Ömer Osman Türkçe roman yazdığı için, Mehmet Halil Mestanlı protestolarından resim çekip Türkiye'ye yolladı iddiasıyla, Kara Ahmet bir öğretmeni "Neden Türkçe ders okutmuyorsunuz?" diye dövdüğü için tutuklanıp buraya getirilmiştir.³⁵² Filibe'den Recep, kendisine hazırlanmış Bulgar isimli kimliği almayı reddetmiştir. Sünnetçilik yapan ve bu konudaki yasağa uymayan bir grup sünnetçi de Belene'ye gönderilenler arasındadır. O dönemde Türklerin isimlerinin ve kimliklerinin değiştirilmeye çalışılmasını yanlış bulup eleştiren on iki tane hükümet karşıtı Bulgar da tutuklanıp bu cezaevine gönderilmiştir.³⁵³

Görüşmeci 19'a göre ise eşi Todor Jivkov'a mektup yazdığı için hapse gönderilmiştir. Bu konudaki fikirleri şu şekildedir:

"Jivkov'a yazdığı mektubun içeriği şu şekildeydi 'Sizin Ottawa ve Helsinki Anlaşmaları'nda ya da diğer uluslararası toplantılarda imzalarınız var. Sizin bu yaptığınız insan hakları ihlali değil mi?' Bu mektuptan sonra hapisle cezalandırıldı. Belene'den Sofya'ya, Sofya'dan Eski Zağra'ya uzanan bir süreç bu. Elektrikle işkence bile görmüş. Eşim bu süreçte o kadar kilo vermişti ki kayınvalidem oğlunu tanıyamamıştı. 'Ahmet ile Süleyman'ı getirdiler de Seyit Ali nerede?' diye bana sordu öz annesi. O kadar kilo vermiş. Burgaz'dan Belene'ye götürülürken iki kere şuurunu kaybetmiş. İki kere yol kenarlarındaki su kanallarına sokarak ayıltmışlar. Hapishanedeki haber kaynaklarının ekseriyetle yeni getirilen mahkûmlar olduğunu söylerdi. O şekilde dışardan haber alırlarmış. Çok samimi bir arkadaşı da yine tanıyamamış eşimi. 'Bizim Seyit Ali vardı o nerde?' diye eşimi, eşime sormuş."

İsimlerin değiştirilmesine karşı çıkan ve bu konuyla ilgili bildiri hazırlayıp çevre köylere dağıtan kadın Görüşmeci 8, 18 yaşında, henüz lise öğrencisiyken tutuklandığını ve Sliven Cezaevinde kaldığı koşulları şöyle anlatmıştır:

"Ablam ve eniştem, emniyete benim nerede olduğumu sormuşlar. Ben onlar gelene kadar öyle kötü şartlarda yatıp kalktım ki üzerime verdikleri tek bir kıyafetle bidon üstünde bir vidala (battaniye) ile yatıyorum. Bu durum 4 ay sürdü. Üzerimdeki kıyafetleri babama götürdüler ve babam onları görünce öldüğümü sanmış (görüşmeci çok ağlıyor). Ben yokken eve çok baskına gitmişler. Her şeyi didik didik etmiş aramışlar."

³⁵¹ Mehmet Türker, **Zulmün Ateş Çemberi Belene Adası**, s. 58; Hasan Demirhan, **Belene Adası**, s. 109-110

³⁵² Mehmet Türker, **Zulmün Ateş Çemberi Belene Adası** s. 37

³⁵³ Mehmet Türker, **Zulmün Ateş Çemberi Belene Adası** s. 45, 63

Ne aramışlar bilmem. Ben Atatürk'ü çok severim. O resimleri bulmuşlar atmışlar. Bu işi birlikte yaptığımız arkadaşlardan bir tanesi daha sonra işten atıldı. Geri kalanlarımız zaten lise talebesiydik. İşten çıkarılan arkadaşımın hiçbir suçu da yoktu. Sadece onun kız kardeşinden daktilo temin etmiştik. Ama ben ise bu işi yapmak için akıl verendim. Bu yüzden benim hapse atılmam olması gerekendi. Ama bunu devlet bakış açısıyla söylüyorum. Kendimce haklıydım. Hiç de pişman değilim. Hapiste yatmak benim için en büyük okul oldu. 1 yıl 8 ay Sliven Kadın Cezaevinde hapiste yattım. 93 gün de Kırcaali'de göz hapsinde kaldım. Yakalanmamız da şu şekilde oldu. Arkadaşımız bir asker uğurlama töreni gibi kalabalık bir ortamda bu bildirileri dağıtmış. Öğretmen de onu tutup polise teslim etmiş. Sonra hepimizi yakalayıp sorguya aldılar. Kimsiniz? Kaç kişisiniz diye sordular. Hiç korkmuyorduk. Bu arkadaşla beraber hapishaneye gönderildik. Ancak iki siyasi hükümlü aynı yere koyulmuyordu. Hapiste diğer hükümlülerle rahat ve açık açık konuşmak yasaktı. Hep gözetleniyorduk. Fısıltıyla konuşuyorduk. Biz siyasi suçlu olduğumuz için cinayet işleyenlerden daha kötü muamele ediliyorduk. Hapisten Kasım 1987'de çıktıktan sonra her adımım izlendi. Tanıdık ve akrabalarım da beni gördüklerinde kendilerine bir zarar gelmesin diye benle konuşmadılar. Yolunu değiştirdiler yolda karşılaştıklarında.”

Bulgar ismi almak istemeyip bu konuda direniş gösterenlerden bazıları katıldıkları protestolar esnasında tutuklanıp cezaevine gönderilmişlerdir. Gözaltında veya tutuklu kaldıkları esnada, gördükleri işkenceler nedeniyle hayatını kaybedenler olmuştur. Düzenlenen raporlarda ölüm sebebi olarak farklı nedenler gösterilmiştir. Yetkililer, bu kişilerin ateşli silahla vurulduklarını veya darp sonucu öldüklerini belirtmekten kaçınmışlardır. Emniyet mensuplarını sorumlu tutacak cümleler kurmaktan çeken hastane yetkilileri, genelde ölüm sebebini doğal sebeplere dayandırmışlardır. Örneğin Kırcaali'nin Kitna Köyü'nden Musa Yakup protestolar esnasında açılan ateş sonucu hayatını kaybetmiştir. Hastanedeki ölüm raporuna ise bronşitten öldüğü yazılmıştır³⁵⁴. Aynı günlerde Nanovitsa Köyü'nde isim değişikliğine karşı yürütülen protestolarda Yusuf Mehmet milislerin silahından çıkan üç kurşunla hayatını kaybetmiştir. Onun da ölüm raporunda “arka sağ boşluğunda kanama” sonucu öldüğü yazılmıştır³⁵⁵. Diğer bir örneğin kahramanı Dülevo Köyü'nden Mustafa Osman, tutuklanıp işkenceye maruz bırakılmasına rağmen Bulgar ismi almamakta ısrar edince, emniyet görevlileri çareyi, onu Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi'ne sevk etmekte bulmuşlardır. İsyanını burada kaldığı süreçte de devam ettirip açlık grevine başlayan M. Osman'ın bir süre sonra evine ölüm haberi ulaşmıştır. Ailesi, intihar ettiği bildirilen M. Osman'ın ölümünü şaibeli bulmaktadır.³⁵⁶ Yine zorla isim değiştirme

³⁵⁴ Hüseyin Köse, s. 18

³⁵⁵ A.g.e., s. 26

³⁵⁶ A.g.e., s. 28

politikasına karşı, köyünde gerçekleşen başkaldırıya katılan Mustafa Aliyev, vücuduna isabet eden iki kurşunla hayatını kaybetmiş olmasına rağmen, Aliyev'in Kırcaali Belediyesi'nden tebliğ edilen ölüm raporuna göğüs kafesindeki kanama sonucu öldüğü yazılmıştır.³⁵⁷ Gruevo'daki protestolara katıldığı esnada tavır ve hareketleriyle Bulgar emniyetinin dikkatini çeken Mustafa İbrahimov birkaç gün sonra tutuklanmıştır. Milis dairesinde üç gece soruya çekilen İbrahimov salıverildikten dokuz gün sonra hastanede hayatını kaybetmiştir. Yakınları vücudundaki morluklardan çok fazla dayak yediğini ve işkence gördüğünü anlamının zor olmayacağını aktarmışlardır. Hastanenin düzenlediği raporda, ölüm sebebi kalp ve damar yetmezliği olarak gösterilmiştir.³⁵⁸ Razgrat'a bağlı Dankovo Köyü'nden Mehmet Emin'in ölüm sebebi yetkililerce intihar olarak bildirilmiştir. Oysa yakınları cesede baktıklarında tırnaklarının sökülüş, saçlarının yolunmuş olduğunu aktarmışlardır.³⁵⁹

2.3.2.4. Uluslararası Kamuoyu ve Türkiye'den Gelen Tepkiler

BKP yönetiminin Soya Dönüş Süreci uygulamalarından dolayı uluslararası alanda bir tepkiye maruz kalmamak adına aldığı önlem, isim değiştirme kampanyasının zorla yapılmadığını, Türklerin bunu gönüllü olarak kendilerinin talep ettiğini ileri sürmek olmuştur. Oysaki Batılı kaynak ve gazetelerde yer alan haberler, gözlemci raporları bu iddiayı destekler nitelikte olmamıştır. Sovyet basını ve devlet adamları bile Bulgaristan'ın bu iddiasına destek vermemiş, sadece bu yaşananların Türkiye ile Bulgaristan arasında bir mesele olduğunu söylemekle yetinmişlerdir.³⁶⁰ Bulgar yöneticiler, özellikle Batılı devletler ile Türkiye'nin, Bulgaristan'da yaşanan isim değiştirme olaylarından ve Türkçe konuşma yasağından haberdar olmamasına çok önem vermişlerdir. Bununla ilgili önlemlerden biri Batı dünyası ve Türkiye ile yazılı ve sözlü iletişim kurma çabalarının engellenmesidir. Teşebbüs edenlere ve başarabilenlere yakalandıkları takdirde hapis cezası verilmesi caydırıcılık anlamında bir önlem sayılabilir. Buna rağmen yine de gurbetçiler veya tır şoförleri aracılığıyla Bulgaristan dışına mektup, pusula vs. yollayarak başlarına gelenleri anlatan Türklerin

³⁵⁷ A.g.e., s. 38

³⁵⁸ A.g.e., s. 40

³⁵⁹ A.g.e., s. 105

³⁶⁰ Kemal H. Karpat, **Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk**, s. 315

sayısı oldukça fazladır. Mektuplar Türkiye'deki gazetelere dahi yansımıştır. Milliyet Gazetesinin 29 Ocak 1985 tarihli haberinde:

“Bizim aslımızın Bulgar olduğu kararına varıp, adlarımızı değiştirdiler. Burada devlete karşı koymak, Türkiye’de Allah’a karşı koymak demek. Bunu bildiğimiz için size daha başka ne yazalım. Hakkınızı helal edin.” Ve şöyle devam ediyor “Cenazelerimizi papazlara gömdürüyorlar. Daha sonra gece cenazeleri mezarlarından çıkarıp İslam inanişına göre yeniden gömülüyor. Akrabalarımın bulunduğu Mestanlı’da bir günde Hristiyan olmak istemeyen 40 kişi öldürüldü. Bugün Bulgaristan’da üç milyon Türk var, Bunların geleceğini teminat altına almak gerek. Bize gelen mektuplarda Bulgarların ölümlerin bile isimlerini değiştirdiklerini yazıyorlar.”³⁶¹

Türkiye’nin Soya Dönüş Süreci kapsamında Bulgaristan Türklerinin maruz kaldığı muameleye beklenen tepkiyi verememesi de Türk azınlık açısından hem bir hayal kırıklığı hem de var olan umutların tükenmesi anlamını taşıyordu. Türkiye’nin bu tepkisizliğine sebep olarak, kendi topraklarındaki Kürt sorununun örnek gösterilme ihtimali üzerinde durulmuştur. O yıllarda, terör sorunuyla uğraşan Türkiye’de bir yandan da Kürtlerin varlığı sorgulanmaktaydı. Hal böyle iken komşusundaki Türk azınlığın haklarını savunmaya girişmesi, onlara hamilik yapması, Türkiye’nin iç işlerine karışılacağı ihtimalini gündeme getirirdi ki, Türkiye bunu göze alamıyordu. Türkiye’nin kendi iç hukukundaki düzenlemelerini yerine getirme, Kürt meselesinde hakların iadesi gibi konularda eleştirilmekten yana endişesi vardı. Türkiye uluslararası arenada insan hakları konusunda olumsuz bir tablo çizerken başka devletlerin himayesindeki halklar için hak arama teşebbüsünde bulunmaya çekinmiştir. Tüm bu ihtimaller sebebiyle Bulgaristan karşısında tutarsızlık bir politika sergileme endişesi Türkiye’yi olayların hemen akabinde inisiyatif almaktan alıkoymuştur.

Görüşmeci 11’in yöneltile “Türkiye Cumhuriyeti’nin Bulgaristan Türkleri ile ilgili politikalarını nasıl görüyordunuz o dönemde?” sorusuna cevabı şu olmuştur:

“Yetersiz ve gecikmiş buluyorduk. Ne masa başında bir çözüm bulabildiler. Ne BM teşkilatına ne de İslam Konferansı örgütüne götürdüler. Hiçbir bürokratik çaba harcanmadı. Bence 80’li yıllardaki ihtilalden dolayı Türkiye kendi iç meseleleriyle kargaşalarıyla uğraşmak durumundaydı. Türkiye’nin yeterince bilgilendirilmediğini düşünüyorum. Çünkü tır şoförleri ile Türkiye’ye mektuplar ulaştırılabiliyordu. Bursa’da bir sürü Bulgaristan göçmeni var, onlar gösteri yaptılar ama bir şey elde edilemedi. Bir de Jivkov’un tercümanı olan biri ile tanışıklığımız vardı. Todor Jivkov köylü kurnazı gibiydi. Yalan da söylerdi, tecrübeliydi. Sözde Demirel’in ensesini okşayarak bak senle

³⁶¹ Bilal N. Şimşir, **Türk Basınında Bulgaristan Türkleri: Zorla Ad Değiştirme Sorunu**, Ankara, 1985, s. 99

ne kadar iyi dostluğumuz var. Daha da iyi olacak. İstersen sana Bulgaristan'da yaşayan tüm Türkleri vereyim. Demirel de cevaben ben o kadar Türkü ne yapacağım. Bende de işsizlik var. Senden ricam insanların hakkını koru. Bir de bölücü teröristlere top silah vs. vermeyin. Çünkü tespit ettik ki deniz yoluyla gelen silahlar sizin taraftan geliyor. Ülkemdeki terörü daha fazla körükleme demiş. Özet olarak Türkiye iç meseleleri ile meşguldü. Ve bu iç karışıklığı Bulgaristan'ın da körüklemesini istemiyordu. Demirel Bulgaristan'ı ziyaret ettiğinde Jivkov onu Smolyan tarafına götürmüş. Oradaki insanlara eşya isimlerini sormuşlar. Pomaklar ise Türkçe bilmedikleri için Bulgarca karşılık vermişler. Böylelikle Bulgaristan topraklarındaki Türk olanların isimlerinin zorla değiştirildiğine dair iddialar sözde çürütüldü. Ve Türkiye'deki Türklerin gözü boyandı.”

Zorla isimlerin değiştirildiği ilk aylarda, ifade edildiği gibi hızlı bir reaksiyon verilmediyse de Türkiye'nin iç siyasetinde Bulgaristan Türkleri meselesi daima gündem konusu olmuştur. 31 Ocak 1985'te Bulvar Gazetesinde yayınlanan bir haberde, dönemin Başbakanı Turgut Özal'ın, “Bulgaristan için girişimde bulunduk” demesiyle, meseleye somut bir çözüm bulma çabasına giriştiği öğrenilmiştir. Halkçı Partili milletvekilleri ise, Türklere yönelik baskıları kanıtlar nitelikteki video kayıtlarıyla birlikte Türkiye Büyük Millet Meclis'ine (TBMM) başvurmuş ve bu konunun görüşülmesi için gizli celse önergesinde bulunmuşlardır. 10 Şubat 1985 tarihli Milliyet Gazetesi haberine göre mesele Milli Güvenlik Kurulu'nda tartışılacaktır³⁶². Tercüman Gazetesinin 15 Şubat tarihli haberinde, Sofya Büyükelçisi'nin malumat vermek üzere Türkiye'ye çağrıldığı, TBMM'nin Bulgaristan'da vuku bulan olayları gizli bir oturumda görüşeceği ve Başbakan Özal'ın sınır kapılarını Bulgaristan Türklerine açabileceklerini dile getirdiği yazılıdır.³⁶³ 22 Şubat'ta Bulgaristan'a ilk notayı veren Türkiye, aldığı olumsuz cevapların ardından mart ayında iki kez daha nota vermiştir. Bulgaristan bu notaları içişlerine müdahale olarak değerlendirmiştir. Kamuoyu baskısı ise her geçen gün artmıştır. Bursa, Edirne ve İstanbul'da göçmen derneklerinin öncülüğünde çok sayıda, yüksek katılımı

³⁶² Bilal Şimşir, **Türk Basınında Bulgaristan Türkleri**, s. 104, 134, 150; Aynı eserde, konunun Bakanlar Kurulunda tartışılacağı, Türkiye'nin Bulgaristan'a göç antlaşması teklif ettiği, Dışişleri Halefoğlu ile Ankara Büyükelçisi Konstantinov arasındaki tartışma, Türkiye'nin verdiği nota, Bulgaristan'ın notaya cevabı, Türkiye'nin meseleyi Birleşmiş Milletler'e (BM) taşıması gibi haberler derlenmiştir.

³⁶³ A.g.e., s. 199-201; Görüşmecı 16, bu gelişmeler karşısındaki sevincini dile getirirken birçok Türk'ün de benzer duygular içerisinde olduğu vurgulamıştır. “Türkiye kapılarını açınca Kırcalı'ye geldik. TRT'de rahmetli Özal konuşma yapıyordu. 'Biz 54 milyonuz, 2 milyon daha gelse ne oluruz? 56 milyon. Ne gelir ki bize 2 milyon. Biz zaten yılda 2 milyon çoğalıyoruz.' O lafları hiç unutamıyorum nasıl moral nasıl cesaret vermişti bize.”

mitingler gerçekleştirilmiştir. Daha sonra da Londra, Stockholm, Lahey ve Paris gibi Avrupa şehirlerinde de benzer protesto mitingleri düzenlenmiştir.³⁶⁴

Bunun yanı sıra, Bulgaristan'da yaşananlar 1985'in Ocak ayında Uluslararası Af Örgütünün gündemindedir ve erken sayılabilecek bir tarihte konu hakkında soruşturma başlatılmıştır. Avrupa Konseyi, AGİK, Helsinki İzleme Komitesi, İslam Konferansı Örgütü Bulgaristan'ı eleştiren uluslararası örgütlerin başında gelmektedir. Amerika Birleşik Devletleri o dönemde hem Bulgaristan'la olan diplomatik ilişkilerini azaltmış hem de Türk azınlığa yönelik baskılarını BM'nin çeşitli toplantılarında tartışmıştır.³⁶⁵ Hollanda, Fransa ve Almanya basınında Bulgaristan'da Türklerin isimlerinin zorla değiştirildiği, baskı ve katliam olaylarının “ürkütücü” olduğu yazılmıştır.³⁶⁶

Avrupa İnsan Hakları Komitesi, Hür Avrupa Radyosu ve ülke içindeki demokratik güçlerin desteğini kazanmış olan Türk azınlık, zorla isimlerinin değiştirildiğinden ve buna istinaden gördükleri baskıdan artık dünyanın bihaber olmadığını öğrenmiştir. Bunun yanı sıra, dönemin Sovyetler Birliği Komünist Partisi Genel Sekreteri Mihail Gorbaçov'un izlediği *Glasnost* ve *Perestroyka* politikalarının ardından Sovyetler'de yaşanan çözülmenin adım adım yaklaşması, uluslararası arenada sosyalizmin çöküşünün habercisi olmuştur. Bu siyasi ortamdan Bulgaristan'ın da payını alması kaçınılmaz olunca iç siyasette bu yumuşamanın tezahürleri görülmeye başlamıştır. Mecliste, liberal kanat sürekli BKP ve Jivkov'a yüklenmiş, Türklere bu yapılanların dış politikada Bulgaristan'ın prestijini azalttığını ifade etmişlerdir. Bulgaristan'ın bozulan imajını düzeltebilmek için derhal dört yıl önceki hatadan dönülmesini, yani Türklere tekrar eski isimlerinin ve tüm diğer haklarının iade edilmesini salık vermişlerdir.³⁶⁷ Bu gergin ve demokrasiye adım adım yaklaşan ortamda Türk azınlığında da bir uyanış ve kıpırdanma başlamıştır. Artık gizli gizli konuşulan hakların iadesi konusunun açıkça konuşulur hale gelmesi an meselesidir. Bulgaristan Türklerine göre artık hakların iadesi, bir talep olarak ülke gündemine taşınmalıdır. Birçok köy ve kasabada örgütler kurulmuş; isimlerin iadesi, anadilde

³⁶⁴ Ercüment Konukman, **Tarihi Belgeler Işığında Büyük Göç ve Anavatan**, Ankara, 1990, s. 56

³⁶⁵ İlhan Uzgöl, “Balkanlarla İlişkiler”, (Ed.) Baskın Oran, **Türk Dış Politikası**, Cilt: II, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, s. 180

³⁶⁶ Bilal Şimşir, **Türk Basınında Bulgaristan Türkleri**, s. 16-17

³⁶⁷ Gruev ve Kalyonski, s. 166

konuşma yasağının kaldırılması, milli ve dini diğer hakların geri verilmesi için Türk ahali bilgilendirilmiş, cesaretlendirilmiş ve protesto yürüyüşlerine çağırılmıştır. Ayrıca, yürüyüşlerin akabinde, ahalinin bu taleplerini yazılı bir şekilde dile getirdikleri dilekçelerin yerel ve merkezi yönetim birimlerine (daha ziyade belediyelere) arz edilmesi planlanmıştır.

19 Mayıs 1989'da Şumnu'nun Pristoe (Yusufanlar) Köyü'nde tertip edilen ayaklanmaya 15 binin üzerinde kişi katılmıştır.³⁶⁸ Cebel'deki protesto yürüyüşlerinde ırkçılığı kınayan şiirler ve metinler Türkçe okunmuştur.³⁶⁹ Daha sonra orada toplanan kalabalık, taleplerini yazılı bir şekilde belediyeye sunmak istese de buna müsaade verilmeden üzerlerine ateş açılmıştır. Kolluk güçlerinin açtığı ateş sonucu çok sayıda kişi yaralanmıştır. Yaralılardan bir kısmı arabayla hastaneye götürülmek istense de yolda polis çevirmesine takılıp uzun süre sorguya çekilmeleri, vakit kaybetmelerine sebep olmuştur. Geçen süre zarfında çoğu yaralı fazlasıyla kan kayb ettikleri için hayatını kaybetmiştir.³⁷⁰

Bulgaristan'daki zorla isim değiştirme uygulamasına dış ülkelerden veya Türkiye'den gelen tepkilere Bulgar yöneticilerin cevabı genellikle yalanlama ya da uygulamanın zorla yapıldığı iddiasının reddi şeklinde olmuştur. Yapılan uyarılar, Bulgar yöneticileri aldıkları kararları bir kez daha gözden geçirmeye sevk etmek yerine onları daha da kızdırmıştır. Gelen tepkilere ve notalara aynı tonda karşılık vererek, bu meselenin Bulgaristan'ın iç meselesi olduğu hatırlatılmıştır.

Politbüro arşivlerindeki belgelere göre, bir toplantıda Jivkov isim değiştirme meselesine dair, Kenan Evren'in mektubunda kendisini uyardığını ama asla geri adım atmadığını söylemiştir. "Bunu Bulgaristan iç işlerine bir müdahale sayarım" demiştir. "Bu topraklarda yaşayan her vatandaş isim değişikliği talep edebilir ve bir dilekçe vererek ismini değiştirebilir" diyerek bu işin zorla değil gönüllülük esasına dayalı

³⁶⁸ Mihail İvanov, "Asimilatsionnata Politika na Komunističeskiya Rejim v Bılgariya Sreštu Myusyulmanite i Tyahnata Sıprotiva i Borba za Čovekški Prava", **1989 Yılında Bulgaristan'dan Türk Zorunlu Göçünün 30. Yılı Sempozyumu**, 15-16 Haziran 2019, Çorlu, s. 198, Bunlar, "Adlarımızı iade edin!", "Dinimize, dilimize, geleneklerimize müsaade verin!", " Kahrolsun Jivkov!", "Haklarımızı istiyoruz!", "Dilimize müsaade!" sloganlarının atıldığı, protestocuların silah taşımadığı, şiddete dayalı olmayan eylemlerdir.

³⁶⁹ Hüseyin Köse, s. 82

³⁷⁰ Arabada yaralıları taşıyan görgü tanıkları o esnada bilinçli olarak milisler tarafından oyalandıkları kanaatindedir. Hüseyin Köse, s. 98, 100, 109

olarak yapıldığını ima etmiştir.³⁷¹ BKP yetkililerinin bu kampanyanın başından itibaren vurguladığı “iç işlerine karışma” meselesine dair açıklanması gereken birkaç husus vardır. Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki “insan hakları sözleşmelerinin konusu daima bir “iç hukuk” konusudur.” Tekin Akıllıoğlu bu meselede hakkında şu ifadeleri kullanmıştır:³⁷²

“...Başka bir anlatımla bir devletin kendi yasalarının geçerli olduğu ilişkiler alanında vatandaşları veya yabancılar ile olan ilişkileri bir iç hukuk sorunu olmakla birlikte, bu ilişkiler insan hakları konusunda ise bir uluslararası sözleşme aracılığıyla aynı zamanda uluslararası hukuk sorunu niteliği almaktadır. Bu içiçelik, insan hakları konusunda “iç işlerine karışma yasağının öne sürülemeyeceği” yolundaki bir kabulün yerleşmesine yol açmıştır. Dolayısıyla Bulgaristan’ın öteden beri öne sürdüğü “içişlerine karışıldığı” savının uluslararası hukuk açısından geçerli olmadığı açıktır.”

Akıllıoğlu’nun vurgulamak istediği, iki devlet arasındaki ilişkilerin en temel meselesi olan azınlıklar meselesi, sadece bu azınlıkları sınırları içinde barındıran devleti etkilemez. Bulgaristan Türklerinin Türkiye ile olan ilişkisi tarihsel bağlardan doğan zorunlu bir ilişkidir. Bulgaristan, uluslararası hukuku göz ardı ederek bu meseleyi içselleştirmekle ve Türkiye’nin dâhil olmamasını istemekle hata etmiştir.

Bulgaristan Türklerinin azınlık olmalarından kaynaklı hakları çeşitli anlaşma ve sözleşmelerle teminat altına alınmıştır. Türkiye ve Bulgaristan arasında imzalanan ikili anlaşmaların dışında Bulgaristan için bağlayıcı nitelikteki uluslararası hukuki metinler şunlardır: İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, Birleşmiş Milletler Kurucu Antlaşması, Irk Ayrımını Bütün Şekilleri ile Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme, Jenosit Sözleşmesi, Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Sözleşme, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Sözleşme ve Helsinki Nihai Senedi.³⁷³ 1878-1989 yılları arasında Bulgaristan’da iktidarlar değişse de Türk azınlığa bakışları birkaç istisna dışında değişmemiştir. Bu metinlerden doğan yükümlülüklerini yerine getirmeyen Bulgar yöneticiler, Türk azınlığa karşı zaman zaman asimilasyona ve kültürel soykırıma varan politikalar izlemişlerdir. Değişen rejimlerle birlikte sözkonusu toplum için kullanılan terimler, tanımlamalar dahi politikalara göre değişiklik göstermiştir. ‘93 Harbi sonrası Bulgaristan topraklarında kalan Türkler için Türk azınlığı terimi

³⁷¹ **Istinata za Vazroditelniya Protses**, Dokumenti na Arhiva na Politbyuro i TsK na BKP, Sofya, 2003, s. 24; Evgenia Kalinova, s. 83

³⁷² Tekin Akıllıoğlu, s. 143

³⁷³ İbrahim Kamil, **Bulgaristan’daki Türklerin Statüsü**, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1989, s. 63–80.

kullanılmıştır. 1950-1965 yılları arasında Türk kökenli Bulgaristan vatandaşlarına; 1976'dan sonra Bulgar Türkleri denmeye başlamıştır. Türkler en sonunda 1984'te Bulgar Müslümanları veya Müslümanlaştırılmış Bulgarlar ifadeleriyle tanımlanmışlardır.³⁷⁴

Çalışmanın bu bölümünde, Türklerin Bulgaristan'daki varlığı, çeşitli yönetimler altında sürdürdükleri gündelik yaşam, hukuki statüleri ve değişen iktidarların Türklere yönelik siyasi yaklaşımları ele alınmıştır. Tezin incelediği dönem olan 1944-1989 yılları arasındaki gelişmeler için genel bir değerlendirme yapılacak olursa; BKP iktidarı ilk yıllarında Türk azınlığa karşı ılımlı ve kucaklayıcı politikalar yürütse de çok kısa sürede bu tutumunu değiştirmiştir. Bulgar etnik kimliğinin ortak çatısı altında homojen bir topluma kavuşabilmek için zaman zaman Türk ve Müslüman halka karşı baskıcı politikalar izleyen BKP yönetimi şartlar gerektirdikçe bu politikaları yumuşatmıştır. Kültürel plüralizm yanlısı olduğundan değil, konjonktürde değişimler yaşandığı için bazı dönemlerde, Türk azınlığın huzursuzluğunu veya memnuniyetsizliğini yatıştırmak adına BKP'nin politikalarında esnemeler görülmüştür. Nihayetinde, Türk azınlığın milletlerarası hukuka dayanan hakları Bulgar anayasasıyla korunuyor olmasına ve ihlal edenlere cezai yaptırım öngörülmesine rağmen bu haklar adım adım ihlal edilmiştir.

Bu yıllarda, Bulgaristan'da yaşayan (Pomaklar da dâhil edilirse) bir milyonun üzerinde Türkün isimleri; kimlikleri, doğum-ölüm-nikâh belgeleri, çeşitli diploma ve ehliyetleri, tapuları, resmi dairelerdeki soy kütükleri, kayıt defterleri ve mezar taşları üzerinde değiştirilmiştir. Özel statüye sahip olan okulları önce devletleştirilmiş sonra Bulgar okullarıyla birleştirilmiştir. Türkçe eğitim yapma hakkı zamanla kısıtlanıp en sonunda müfredattan tamamen kaldırılmış, en nihayetinde Türkçe konuşmak yasaklanmıştır. Türkçe radyo dinlemek, kitap basmak, gazete çıkarmak, Türkçe neşriyat bulundurmak ve okumak yasaklanmıştır. Yasaklara uymayanlara uyarı, para, hapis cezası verilmiştir. Bunların yanı sıra, yasaklara uymayanlar çoğu zaman kamusal alanda azarlanmış, küçük düşürülmüş, hakarete uğramış, tehdit edilmiş, fiziksel olarak itilip kakılmış, darp edilmiştir. Fiziksel işkence ve dayığa en çok maruz kalanlar ise sözde “Soya Dönüş Süreci”ne muhalefet etmek sebebiyle tutuklanan kişilerdir.

³⁷⁴ Beğlan Toğrol, **Direnış (Bulgaristan Türklerinin 114 Yıllık Onur Mücadelesinin Karşılaştırmalı Psikolojik İncelemesi)**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Matbaası, 1991, s. 63

Mahkûm edildikleri hapisane koşullarının zorluğuna, açlığa, soğuğa, aileleriyle görüştürülmemeye, kimisi tek başına hücre cezasına, sorgulamalar esnasında dayığa, coplanmaya, elektrikli sandalyeye maruz bırakılmışlardır. Hastalanmaları durumunda ilaç verilmeyerek tedaviden yoksun kalmalarına sebep olunmuştur. Tutukluluk veya gözaltı süreci bazı durumlarda madunun hayatını kaybetmesiyle sonuçlanmıştır. İsimlerinin ve gasp edilen diğer haklarının iadesi için protesto yürüyüşü yapan silahsız halka Bulgar emniyet güçleri orantısız şiddet uygulamıştır. Bu olaylar neticesinde yaralanan, sakat kalan, ölen Türklerin olduğu da bilinmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK AZINLIĞIN BULGARİSTAN'DA MARUZ KALDIĞI ASİMİLASYON POLİTİKALARINA VERDİĞİ TEPKİLER

Osmanlı Devleti'nden ayrılmasının ardından, önce prenslik ve krallık, sonrasında müstakil bir devlet kuran Bulgaristan, büyük bir Türk nüfusunu toprakları içerisinde barındırmaya başlamıştır. Azınlık konumuna düşüp başka bir devletin egemenliği altında yaşamak istemeyen Türk ve Müslüman toplumdaki Osmanlı'ya göçler olsa da geride kalanların sayısı hala yüksektir. Elde edilen bağımsızlık, Bulgaristan için hâkimiyet hakkı ve yönetimle alakalı çeşitli yetkilerin yanında Türk ve Müslüman halkın çokluğu sebebiyle sorumluluk ve yükümlülüğü de beraberinde getirmiştir.

Yıllar içinde yaşanan gelişmelerin, değişen rejimlerin, uygulanan politikaların incelendiği ikinci bölümün ardından, çalışmanın bu bölümünde Türklerin ve benzer muamelelere maruz kalmış olan diğer Müslüman azınlıkların bu politikalara verdiği tepkiler incelenecektir.

3.1. Komünizm Öncesi Dönemde Türklerin Sergilediği Direniş Örnekleri

Bulgaristan'ın özerk bir prenslik haline geldiği tarihten (1878) itibaren Berlin Antlaşması'na uygun olarak hazırlanmış olan iç hukuk düzenlemeleri gereği Türklerin geleneksel yönetsel örgütlenme şekli *Cami Komiteleri* veya *Müslüman Komiteleri* denen Cemaat İdare Heyetleri (Encümenler) ve Müftülük kurumlarından ibarettir. Çağdaş toplumsal örgütlenmeleri ise *birliklerdir*.³⁷⁵ Daha çok idari meselelerin halledilmesinde rol alan ve Müslüman-Türk toplumunun yönetilmesini, dini ve toplumsal kuralların yürütülmesi yoluyla sağlayan Cemaat Encümenleri ile Müftülük bu çalışmanın asıl odak noktasını oluşturmamaktadır. Bu çalışmanın odak noktasını oluşturan müstakil örgütlenmelere verilebilecek ilk örnek 1906'da kurulmuş olan Muallimin-i İslâmiye Cemiyet-i İttihadiyesi'dir. Amacı Müslüman-Türk azınlığın eğitim sorunlarına çare bulmak olan bu birlikten başka öksüzlere, yoksul halka ve

³⁷⁵ Ali Dayıoğlu, s. 191

öğrencilere yardım amacı güden Cemiyet-i Hayriyye-i İslamiye de aynı yıl kurulmuştur.³⁷⁶ Bu zikredilen birlikler direniş değil dayanışma amacı güden örgütlenmelerdir. Bireysel direniş örnekleri incelendiğinde ise, karşımıza basın ve yayında dile getirilmiş bazı eleştiriler çıkmaktadır. Keza yazılarında Bulgaristan yönetiminin azınlıklara yönelik politikalarını eleştiren *Balkan* ve *Rumeli* gazetelerinin sahibi Ethem Ruhi Bey bu hareketi sebebiyle 1906'da sınır dışı edilerek cezalandırılmıştır.³⁷⁷

Bu dönemde pasif direniş, aktif protestolar ve emre karşı gelme örnekleri yaşanmıştır. Kitlese bir hareket örneği, Balkan Savaşları'nın ardından Edirne'nin kurtuluşunu takip eden günlerde, Edirne halkının yaşadığı mezalimi tüm dünyaya duyurabilmek için düzenlediği protestodur. Bu protesto, Edirne'nin geri kalanının da mezalimden kurtulması için yapılmıştır. Düzenlenen protestoya Müslüman cemaatin yanı sıra Rum, Ermeni ve Yahudi ileri gelenleri de dâhil olmak üzere kırk bin kişi katılmıştır.³⁷⁸

Yirminci yüzyılın başında toprak kayıpları ve savaşlar esnasında emre itaat etmeyen sadece sıradan halk olmamıştır. İmzalanan uluslararası antlaşmalara riayet etmeyen Bulgaristan ve Yunanistan'ın Türklere karşı sergilediği baskıcı uygulamalara karşı bir eylem geliştirilmesi gerektiğini düşünen askeri yetkililer çözümü mücadeleye devam etmekte görmüşlerdir. 1913 Bükreş Antlaşması'na binaen Bulgaristan'a bırakılan Batı Trakya topraklarını geri alma maksadı ile Meriç Nehri'nin ötesine geçerek ve Osmanlı Devleti'nin verdiği emirleri dinlemeyerek gerçekleştirilen bu mücadele sonucu Garbi Trakya Hükümet-i Muvakkatesi kurulmuştur. Merkezi Gümülcine olan ve yöre halkının desteği ile 31 Ağustos 1913'te kurulan bu hükümet, 2 Ekim 1913'te Garbi Trakya Hükümet-i Müstekilesi adıyla bağımsızlığını ilan etmiştir.³⁷⁹ Amacını dünyaya duyurmak için Batı Trakya Ajansını kurmuş olan bu müstekile, Fransızca ve Türkçe dilde yayım yapmak üzere Independent isimli bir gazete çıkarma girişiminde bulunmuştur. Ne ilginçtir ki, Yunanistan ve Bulgaristan bu

³⁷⁶ Bilal Şimşir, s. 96, Ali Dayıoğlu, s. 198, 199

³⁷⁷ Şimşir, s. 45, 309

³⁷⁸ Yusuf Sarımay, "Balkan Savaşları ve Sonuçları", Geçmişten Günümüze Asimilasyon ve Zorunlu Göç'ü Anma Etkinlikleri, İzmir, Aralık 2009, sf. 29

³⁷⁹ Tevfik Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Milli Mücadele**, 1. Cilt, Ankara, TTK Yay 1987, s. 75-80

devleti tanımıştır. Amacına kendi çabalarından ziyade Bulgaristan ve Yunanistan arasındaki çekişme sayesinde ulaşan Garbi Trakya Hükümet-i Müstakilesi, Avrupa gündemine oturmuştur. Fakat sonuç menfi yönde olmuştur. Zaten, gönüllü ve gayri resmi olarak şekillenen bu oluşum Osmanlı Devleti'nden destek alamamıştır. Avrupalı devletler de bu gelişmeden rahatsız olmuştur. Nitekim imza edilen İstanbul Antlaşması gereği bu hükümetin ele geçirdiği topraklar 25 Ekim 1913'te Bulgaristan'a geri verilmiştir.³⁸⁰

Bu yıllardan sonra Bulgaristan'da çeşitli dönemlerde kendilerini Türk olarak tanımlayan Pomak azınlığa, kimliklerini hedef alan baskı ve asimilasyon politikaları uygulanmıştır. Konuşma dili Türkçe olmayan bu Müslüman azınlığın Bulgar toplumuna daha kolay entegre edileceği var sayımından yola çıkarak zorla isimleri ve dinleri değiştirilmek istenmiştir. İkinci bölümde yer alan bu baskılara tepkisiz kalmayan Pomakların direnişlerine ilerdeki başlıkların altında yer verilmiştir.

3.2. Komünist Dönemdeki Baskılara Verilen Tepkiler

İkinci bölümde BKP'nin iktidara gelişinin ardından uyguladığı politikalar ve azınlığa yönelik zorlayıcı kararların neler olduğu açıklanmıştır. Çalışmanın bu bölümü, madun olarak ele alınmış olan Bulgaristan Türklerinin yönetici gücün tahakkümü altında iken gündelik yaşamlarını hangi duygu ve düşüncelerle geçirdiklerini, uygulanan politikalara nasıl bakış açılarıyla yaklaştıklarını ve baskılar karşısında ne gibi tepkiler verdiklerini incelemiştir. Zaman zaman devletin üzerlerinde zor ve güç kullanmasından veya manipülasyona başvurmasından kaynaklı, madunlar mevcut konumlarına mahkûm olmuş, yaşananlara tepkisiz kalmışlardır. Yaşam hakları, maddi imkanları, statüleri gibi konularda yoksunlukla tehdit edilmeleri, onları direniş sergilemekten alıkoymuştur. Bazı madunlar ise asimilasyon politikalarını benimsemiş, içselleştirmiş ve sisteme angaje olmuşlardır. Çalışma bu iki grubun dışında kalan, kendilerine yasalarla dayatılmış olan hususların kıyılarında, kimi zaman zor kullanarak, kimi zaman inat ederek, kimi zaman açıkça muhalefet ederek,

³⁸⁰ Nevzat Gündoğ, **Garbi Trakya Hükümet-i Müstakilesi**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987, s. 139-144

kendilerine ait olanı (kimlik, gelenek, dini ritüel, anadil vs.) korumak amacı taşıyanların pratiklerini tespit etmeye çalışmıştır.

3.2.1. Kooperatifleşmeye Verilen Tepkiler

TKZS kurumuna bağlanmak, her Bulgaristan vatandaşına aynı zorluğu yaşatmamıştır. Kooperatifleşmenin zengin ve yoksul için farklı anlamlar ifade ettiği kesindir ve bu süreci her biri farklı deneyimlemiştir. Bu dönemde Bulgar veya Türk farketmeksizin, büyük toprak sahipleri, görece zengin kesimler uygulamadan rahatsız olmuşlardır. Elinde toprağı olmayan, geçimini zor sağlayanlar için ise memnuniyet verici bir gelişme olarak karşılanmıştır.

1944 yılından itibaren yeni bir siyasal sisteme geçişin getirdiğı yenilikler, sıradan halkın gündelik yaşamındaki yansımalarında görölmektedir. Söz konusu yansımaları saptayabilmek için, ülke çapında kapsayıcı bir şekilde uygulanmaya başlanan kooperatifleşme, devletleştirme, özel mülkiyetin kaldırılması gibi meseleler, mülakatlarda sıklıkla yer almıştır. Görüşmeci 15, annesinden dinlediğı hatıralarıyla çalışmaya katkı sunmuş, Bulgaristan’da komünizmin tesis edildiğı ilk yıllarda yaşananları aktarmıştır. Görüşmeci kooperatifleşmeye geçmek için köylerinin önde gelen Türk görevlilerinin, köy halkını TKZS’ye girmeleri yönünde ikna etmeye çalıştığını, bu kişilerin tüm mal varlıklarını devlete devretmeleri konusunda halka epey telkinde bulunduğunu, köylü kadınların bu görevlileri taşılayıp kovaladığını ve bu olayın ardından kadınların hapse atıldıklarını ifade etmiştir. Bu örnekte bireysel tepkilerini şiddete başvurarak gösteren Türk köylü kadınları, devletin dayattığı bir uygulamaya bu şekilde karşı gelmişlerdir.

Yapılan bir başka mülakatta Görüşmeci 14, “Bulgaristan’da mutlu muydunuz? Türkiye’ye göç etme sebepleriniz nelerdi?” sorularına verdiği yanıtlarda Bulgaristan’daki yaşantılarının nasıl olduğunu tasvir etmekle kalmayıp memnun olmadığı yönleri de sıralamıştır.

“Yaşamımız isla (güzel) değildi. Rahat yaşamak yoktu orda. Çile çektiler bize. Ondan geldik buraya (Türkiye’ye). Bizi, babalarımızı dövmek istediler. Tarlalarımızı elimizden almak istediler. Zahiremizi alırlardı elimizden. Vermek istemezsek söverlerdi, döverlerdi. Babamızı döverlerdi, biz evde ağlaşırdık. TKZS kurmak istediler, babam imza atmak istemedi. Babamı kapadılar. Babamın 70 dekar tarlası ve çok koyunu, ineğı, mandası, öküzleri vardı. Bunları hep elinden aldılar. Tek koştugu bir beygiri vardı. Hiçbir şey bırakmadılar geriye. Peynir fiçılarımızı bile aldılar. Ağlaşmaktan başka bir şey yapamıyorduk. Babamı ve amcamı 15 gün kapalı tuttular. “Nasıl, sıkıştırılalım mı

demirle? Haşlayalım mı bunları?” diye konuşuyormuş polisler babamı kapadıkları yerde.

1 desetaya (bir ölçü birimi) 1 santim (kuruş) veriyorlardı. Kendi toprağımızda işçi olduk. Sabah namazında tarlaya gidiyorduk, karanlıkta tütün işlemeye. Kazardık ekerdik, toplardık. Gece de kompanyada işlemeye giderdik maşınaya. Bize bu akşam sıra geldi değil mi, 15 kişi bizim sıramızdı.

Korkardık konuşmaya. Gözcüler vardı hile, hurda yapamıyorduk. Komünist partisine girmiş bu Türkler. Çok fakirdi bu kişiler partiye girince durumları iyiye gitti. Bulgarlardan görmedik kötülük ama bu gözetleyen Türklerden gördük.”

Komünizmin tesis ediliş sürecinde kooperatifleşme gibi ekonomik ve toplumsal yapıyı köklü bir değişikliğe uğratacak yeni uygulamalar devletin olduğu kadar halkın da gündeminde önemli bir yer tutmuştur. 1933 ve 1937 doğumlu görüşmecilerimizle (Görüşmeci 14 ve 9) mülakat yapmak, bu uygulamaların halkı ne şekilde derinden etkilediğini ve onları hangi açılardan zorladığını analiz etmeye olanak sağlamıştır. Aşağıda yine Görüşmeci 14’ün vermiş olduğu örnekte, kooperatifleşme döneminde, mahsulünü devletin temellükünden kurtarma adına aile olarak göstermiş oldukları bir devleti idare etme taktiği yer almaktadır:

“Birileri geldi, bizim mahsullere bakmaya. “Bakın bakalım burda neler var?” dedi adam. Babam da adama eşeğin bilmem nesi var” diye küfretti. Sonra babamla dövuştü bunlar. Partililere saldırdı babam. Yeri derince kazdı babam (evin zeminini). Ekinleri oraya döktü, ambarda bırakmadı babam. Kazıyor, çıkan toprağı çuvallara koyup gece atıyordu babam. Bir yandan da gözetleniyoruz diye ben de ona gözcülük yapıyordum, yakalanmayalım diye. Çok ekin doldurdu oraya, buğday. Duvara hasır gerdi, oraya sakladı. Fırınlara içini de ekinle doldurdu. Öyle sakladık da kurtardık.”

Görüşmeci 15’in aktardıkları da benzer şekilde, vatandaşın mülküne devletin el koymaması için bir önlem, bir direniş taktiğidir. Görüşmecinin dedesi tarlaları ve hayvanları³⁸¹ kooperatife kaptırmamak için çocukları arasında paylaştırmıştır. Bu şekilde tarlalar ve hayvanlar ailede kalmış, devlete devredilmekten kurtulmuş. Örneğin başka bir aile, sıranın kendi köylerine geleceğine dair duyum alınca hayvanlarını başka köylere birer birer satmıştır. Yine TKZS’ye girmek istemediği için Güney Bulgaristan’dan bu yöreye kaçan kişiler olmuştur. Verilen örneklerde görülüyor ki, komünizmin tesis edildiği ilk yıllarda, devletten kaçmak ve malını kayırabilmek için Necmi Erdoğan’ın makalesinde ele aldığı “devleti idare etme sanatı” diye nitelendirilen birçok yol denenmiştir.

³⁸¹ Çalışmanın ikinci bölümünde de açıklandığı üzere, her aileye 1 inek, 5 koyun ve ailenin geçimini sağlamaya yetecek kadar bahçe (meyve-sebze ekebilecekleri toprak) bırakılırdı. Bunlardan fazlasına devlet el koyardı.

Bulgar yöneticilerin 1949'daki uygulamaları ülke içindeki gerilimi artırmıştır. Yeni ekonomik reformlar doğrultusunda toprak ve işyerlerine el konması, askerlik görevini Türklerin "işçi asker" olarak yapmaları kararı, Türk ahali üzerindeki baskıyı iyice artırmış ve onları bu durumdan kurtulmak için bir çare aramaya itmiştir. Türklerin ilk aklına gelen çözüm yaşadıkları toprakları terk ederek anavatan olarak gördükleri Türkiye'ye göç etmektir. Bu sebeple, Türk temsilciliklerinin önünde göç dilekçesi verebilmek için bekleyenlerden oluşan uzun kuyruklar oluşmuştur.³⁸² Bu, Türk azınlığın niyetini açıkça belli eden bir tepkidir. 1951 göçünü ve 1968'den 1978'e kadar devam eden göçleri birer tepki örneği saymak yerinde olacaktır. Olay basitçe göç diye tanımlansa da Bulgaristan içinde yaşanan baskılara karşı o toprakları terk etmeyi tercih eden bir toplum söz konusudur. Orada mücadele vermek yerine hayata sıfırdan başlayacakları, ama karşılığında kendileriyle aynı dili konuşan kişilerin arasında yaşayacakları bir ülkeyi tercih etmek bir reaksiyondur. Hatta Kolektif Eylemin Mantığı'na göre bu göçü tercih edenlerin eylemi kâr-zarar hesabına dayandırılabilir.

3.2.2. Dini ve Kültürel Hayata İlişkin Politikalara Verilen Tepkiler

17 Kasım 1956'da Politbüro raporlarına göre, Bulgar Müslümanlarının kültürel ve siyasi seviyesinin yükseltilmesi konusunda çalışmalar yapılması kararlaştırılmıştır. Bu kararlar bir kültür inkılabı başlatılmış³⁸³ ve özellikle kılık kıyafet meselesi feminizm söylemleriyle çözülmek istenmiştir. Feracelerin giyilmemesi için baskıyla yapılan ilk deneme 1958'de olmuştur. Ne var ki, sosyal yaşantıya dair getirilen yasaklardan

³⁸² Metin Edirneli, "Bulgaristan ve Göç", Geçmişten Günümüze Asimilasyon ve Zorunlu Göç'ü Anma Etkinlikleri, İzmir, Aralık 2009, s. 47

³⁸³ Görüşmeci 7, 1980'li yıllarda ilçe parti birinci sekreteri görevindedir. Kendisiyle yapılan mülakat esnasında kültür inkılabını ve bunun uygulanışını şöyle yorumlamıştır. "Kıyafet konusuna değinmek isterim. Ona kültür inkılabı dendi. 1958 yılından bahsediyoruz. Bir tespitim var, kültür inkılabı derken, aşırı derecede tenkidi konuşmalar yapılıyor. "Kadınların feracelerini, şalvarlarını, yaşmaklarını makaslarla kestiler. Adilik yaptılar, hakaret ettiler, onları üzdüler, ezdiler." Bu şekilde konuşulur. Ben de o zaman soruyorum: Atatürk ne yaptı kıyafet inkılabında? Atatürk'ün yaptığı yapıldı. Hakareti ayrı konuşacağız, adi davranışı ayrı konuşacağız. Gece 3'te fenerini yakıp da tütün tarlasına gidenler bu ülkeye döviz getirebilmek için, ekonomimize katkı olsun diye en iyi tütünü bize kazandıran insanlardı. O kadar önemliydi ki o kadın tütüncüler bizim için. Gece emek veriyorlardı onlar, çünkü sabah güneş ışığında hemen soluyordu tütün. Siyaset ne kadar kötü bir şey ki, sen onun ürettiğine, devlete getirdiği kazanca bakmayacaksın, şalvarına feracesine yaşmağına bakacaksın. Bu kötü tarafı. Ben de bunu tamamen yanlış görüyorum. Ama kıyafet devrimi dediğimiz de Atatürk'ün yaptığı devrimdi."

birçoğu Türk halkının direnişine sebep olmuştur. Özellikle kadınlara uygulanan geleneksel kıyafet yerine “modern” kıyafetlere geçiş, BKP için başarıya ulaşamamış bir uygulama olarak kalmıştır. Smolyan Bölgesi’nden sorumlu BKP 1. Sekreteri Palagaçev’in raporunda belirttiğine göre, çok sayıda kadın, feracesini çıkarması istendiği takdirde intihar edeceği beyanatında bulunmuştur. Feracesi zorla çıkartılmaya çalışılan kadınlardan bir kısmı ise öyle bir şey olursa Yunanistan’a kaçacaklarını söylemişlerdir. Hatta kılık kıyafet yönetmeliğini zorla uygulatmak üzere Dospat’a gelen devlet yetkililerine karşı balta ile direnişe kalkanlar olmuştur.³⁸⁴ Görüşmeci 6’nın aktardıkları, dönemi yaşayan Türk kadınlarının bakış açısını yansıtmaktadır:

“1960’lı yıllarda bizim köyün tüm kadınlarını toplayıp, ak yaşmak ve feraceleri çıkarttırıp birer manto vermişler, fistan giydirmişler. Şalvarlı olmayacaksınız demişler. Annem diyor ki bu zorla kıyafetlerimizi değiştirdikleri yer bir ağaç altıydı. Sonrasında o ağaca yıldırım düştü.”

Görüşmeci en sonda değindiği anekdotta, yaşananları bir bela veya felaketle ilişkilendirerek, bu politikayı uygulayanları itibarsızlaştırmaya ve yine bunu uygulayanların haksız olduğunu bu yolla ispatlamaya çalışmıştır. Scott’un ifadeleriyle beddua, lanet okuma gibi eylemler tahakkümü tersine çevirme fantezisi barındıran, ezilenlerin intikam görüşlerini cisimleştiren açık dualardır.³⁸⁵

Görüşmeci 11’in bu konuyla ilgili aktardıkları dikkat çekicidir:

“Yıllar önce annelerimizin kılık kıyafetlerini değiştirmek istediklerinde karşı koydular. İnsanlar şalvarlarını çıkarmayıp üzerine etek giyerlerdi. Fakat kontrole gelenler kadınların eteklerini kaldırıp altında şalvar görürlerse makasla şalvarları keserlerdi. Bu dönemde Bulgar yönetimi uyguladığı politikalara eşlik eden şarkılar da üretirlerdi. Örneğin kıyafet reformunun olduğu dönemde “çek yukarı çek oluversin mini etek, çek yavrum çek oluversin mini etek” gibi sözler içeren şarkılarla toplumu etkileyeceklerini düşünüyorlardı. Ancak biz bunu alay etme ve küçük düşürme diye algıladık.”

Görüşmeci 19’un verdiği cevap ise, o dönem Türk kadınlarının maruz kaldıkları zorlama sebebiyle yaşadıkları utancı gözler önüne seriyor:

“Kılık kıyafetlerin değiştirildiği dönemde köy kadınları belediyeye çağırılmışlardı. Bizim aileden de annem ve yengem gitmişti. Üzerlerindeki feraceleri attırmışlar. Beyaz başörtüleri attırılmış. Hepsine elbise giydirilmiş. Annemlere geleneksel kıyafetlerini bırakıp modern kıyafetler giymeleri söylenmişti. Bunu yapmaya zorlanmışlardı. Rahmetli annem dedi ki “O gün ben kendimi anadan doğma çıplak

³⁸⁴ Gruev ve Kalyonski, s. 26, 32

³⁸⁵ James Scott, **Tahakküm ve Direniş Sanatları**, 2018, s. 82, 83

zannettim.” Bu olay bizim kadınlarımıza çok ağır gelmişti. Kadınlar kendini çıplak hissettiği için bir süre sokağa çıkamamışlardı. Bu olay tam bir rezaletti. Bu uygulamaya çok uzun sürmediyse de insanları hep takip ettiler. Etek giymek bizim kadınlarımızın özellikle tarımda çalışanlar için hiç uygun değildi. Tütün işine uygun kıyafet şalvardı. Kontrol amaçlı tarlalara gelen yetkililer hadlerini aşır kadınların etekleri altında şalvar var mı yok mu diye bakıyorlarmış. Böyle olaylarda ellerindeki çapalarla vs. yetkilileri yaralama öldürme olayları bile oldu.”

Görüşmeci 14, en yaşlı görüşmeci olması sebebiyle, Bulgaristan’daki rejim değişikliğini hatırlamakla kalmamış uygulamaların birinci dereceden tanığı olduğu için yaşananları rahatlıkla aktarmıştır. Verdiği örnekler çalışma açısından çok kıymetlidir. Kılık-kıyafet reformunu kendi deneyimlerine dayanarak şöyle aktarmıştır:

“Giyemiyoruz şalvarı, çıkarttırmışlardı. Tarlaya kır işine giderken ben giymiştim şalvarımı. Yolumdan çevirdiler beni, izin vermediler gitmeme. Eve gönderdiler. Ama değiştirmedim üstümü, onun yerine evden çıkmadım 2-3 gün. İşe gitmedim. Başka bir gün giderken yanıma yedek kıyafet aldım: Bir manto (iş önlüğü gibi önu açık elbise). Onu koydum yanımdaki çukınıma. Komşunun biri uyardı beni, dön geri bak bekliyorlar, bir laf söylerler sen kaldıramazsın sonra, dedi. Ben ve yanımdakiler de eve dönmeye karar verdik. Eğer bize bir laf etselerdi yine çıkarmayacaktım şalvarımı, mantoyu üstüme giyip şalvarın paçalarını kıvıracaktım. O mavi doktan (bir kumaş çeşidi) mantoları giymeye başladık. Anneler, neneler gene hiç çıkmazdı evden, feracesiz çıkmaktansa evde oturuyorlardı. Feracelere geldi sonra sıra, onları da giymemizi istemiyorlardı. Onlardan ötürü de çok çile çektiler. Dükkâna giremezdik, otobüse binemezdik. Anneme, komşuya giderken feraceyle giderdim, görevliler bekleyiyordu yollarda. Vururlarsa ben de vuracaktım, elime sopa aldım gidip gelirken. Feraceyi tez atmadım, uzun zaman giydim. Bizim mahalle de diğer mahalle de feracesini bırakmak çıkarmak istemiyordu, biz ısrar ettik, onlar da bizimle başa çıkamadı. Neredeyse ben 60 yaşına kadar feracemle dolaştım. O yaştan sonra çıkarmak zorunda kaldım.”

Benzer yorumlarda bulunan Görüşmeci 5, kadınların vücut hatlarını belli etmemek adına kendilerince buldukları yöntemlerden bahsetmiştir.

“Feracenin yerine dok dediğimiz mavi uzun bir önlük (işçi üniforması), şalvarın yerine de pantolon giyerlerdi. Bir nevi formül bulmuşlardı eski tesettür alışkanlıklarına. Zamanla insanlar işçi mantolarını ferace yerine dışarı giysisi olarak giydiler. Annem hiçbir zaman başörtüsünü çıkarmamıştır. Gördükleri yerde söylenirlerdi yetkililer ama yaşlı diye ceza kestikleri olmamıştır.”

Bu konuyla ilgili anlatılar şunu göstermiştir ki, o yıllarda yaşlı sayılan, hayatı ekseriyetle köyde, kır işinde ve evinde geçen kadınlar bir şekilde yasağa uymamanın yolunu bulmuş ve yetkililer de bu kadınlara göz yummuşken; iş hayatında yer alan, kamusal alanda görünürlüğü daha fazla olan genç kadınlar, kıyafet reformuna uyum göstermişlerdir. Bir başka katılımcı, Görüşmeci 16 ise, kendi yöresindeki kadınların kıyafet yasağına karşı hiçbir şey yapamadıklarını ve bu durum gücüne gittiği için çok ağladıklarını aktarmıştır. Direnenleri, “kocanı işten atarız” ya da “hapse atarız” diye

korkuttuklarını, dışarı çıkmaları gerekirse şalvarlarını sıvadıklarını, şalvar giydikleri belli olmasın diye üzerlerine de *pristilka* diye bilinen bir işçi önlüğü giydiklerini ifade etmiştir.

Verilen örneklerde, kadınların geleneksel kıyafetlerinden vazgeçmekte zorlandıkları, yasağa uymayarak direndikleri, toplum içine modern kıyafet diye tabir edilen elbiselerle çıkmaktan imtina ettikleri anlaşılmaktadır. Türklerin haricinde diğer Müslüman topluluklarda da benzer uygulamalara karşı çıkanlar olmuştur. 1953 yılında Bulgaristan'da yeni kimlik belgeleri düzenlenmiştir. Yeni kimlikler için fotoğrafı çekilen Pomak kadınlarından başörtülerini çıkarmaları istenince Bulgar yetkililer direnişle karşılaşmıştır. Bu olayı yaşayan kadınlar, Kuran-ı Kerim'in emirlerine karşı gelmelerini gerektiren bu uygulamadan çok rahatsızlık duyduklarını ifade etmişlerdir.³⁸⁶ O yıllarda yeni kimliklerde yer alan ırk hanesinde Pomaklar için ilk defa "Bulgar Müslümanı" ifadesi kullanılmış ve bu ifade topluluğun tepkisine neden olmuştur. Bu meselelerin görüşülmesi için Eleşnitsa Köyü'nde kadınlar ve erkeklerle ayrı toplantılar yapılmıştır. Söz konusu toplantıyla ilgili istihbarat bilgilerine göre, köyün kadınları Bulgar yetkililere tepki gösterip saldırmışlar. Çıkan arbedenin ardından, yetkililer toplantı salonunu "kaçarcasına" terk etmişlerdir. Bu sebeple, toplantı gerçekleştirilememiştir.³⁸⁷ Benzer bir olay, Vilkosel Köyü'nde olmuştur. Kadınlar sopalarla ve taşlarla devlet yetkililerini kovalamışlardır. Eşinin başörtüsünü açıp resmini çektiren köyün parti üyesini de köylüler darp etmiştir.³⁸⁸

1964 yılı Martı'nda, Merkez Komitesi Sekreteri Mitko Grigorov, dini fanatizmin ortadan kaldırılması ve Türk-Arap isimlerle Bulgar isimlerin değişmesi konusunun tekrar gündeme alınmasını talep etmiştir. Pomakların yoğun olduğu bir bölge olan Smolyan'da 9000 kişinin isminin değiştirildiğini örnek göstererek

³⁸⁶ Gruev ve Kalyonski, s. 22; İslam dini ile ilgili uygulamalara getirilen kısıtlamalar neticesinde, dini eğitim almak isteyenlerin tercih ettiği yöntemlerle ilgili Görüşmeci 19'un aktardıkları şöyledir: "1970'lerde mahalle mescitlerini yasakladılar. Resmi cami ve imamlar vardı. Sadece oralar açıktı. Örneğin abim 1955'den sonra gizlice bir hafızdan Kuran dersi alıyordu. Eve geldiğinde ders notlarını ulu orta açıkta tutmuyor evde hasırın altında saklıyordu. Dışarıdan gören olur diye tedbir alıyordu. Resmi imamlar haricinde nikah kıyan hocaları devlet cezalandırırdı. Resmi imam uzakta oturuyorsa ya da bulamıyorsa gizlice eve gayri resmi hoca çağırıp nikah kıyanlar olurdu." Bu anlatılan saklı dini eğitim alma davranışı da bir gizli senaryo örneğidir.

³⁸⁷ AMVR (Arşiv na Ministerstva na Vitreşnite Raboti) f.1, op. 1, a. e. 3169, l. 3

³⁸⁸ Gruev ve Kalyonski, s. 22, 23

Blagoevgrad Bölgesi'nin bu konuda geri kaldığını ifade etmiştir. Bu görüşünü bildirmesinin ardından, Blagoevgrad Bölgesi'nde kitlesel isim değiştirme politikası başlamıştır. 29 Mart 1964 tarihinde Ribnovo Köyü'ne girilmiştir. Ancak burada karşı koyma ve ayaklanma ile karşılaşmıştır. Halk, taş, sopa ve baltalarla yetkililere saldırmıştır. Gelenler panik halde kaçışmışlardır. Polislerden biri ağır yaralanmış ve şuurunu kaybetmiştir. Askerler havaya ateş açsa da kalabalık dağılmamış, aksine silahsız hale getirilen bir asker, köylüler tarafından rehin alınmıştır. Minareye Türk bayrağı asıp, belediyeye el koyan köylüler orayı karargâha dönüştürmüşlerdir. Direnişe ek olarak okuldaki Hristiyan öğretmenleri ve ailelerini köyden kovup Türk öğretmen istediklerini dile getirmişlerdir.³⁸⁹

17 Mayıs 1972'de tekrar Pomakların isimlerinin değiştirilmesi gündeme gelmiş ve bu politika yoğun bir baskıyla uygulanmıştır. Bu dönemdeki zorla isim değişiklikleri sırasında devlet görevlisi Tsinev halk tarafından öldürülmüştür.³⁹⁰ Türklerin 1984-1985 yıllarında yaşadıkları zorla isim değişikliği hadisesini yıllar önce ve defalarca deneyimlemiş olan Pomaklar direniş konusunda da hayli deneyim kazanmışlardır. Öyle ki Türkler açıkça onları örnek aldıklarını belirtmişlerdir. Pomaklar ve direniş ile ilgili Görüşmeci 12'nin yorumu dikkat çekicidir.

“Siyasi protesto ve direniş deyince ilk sırada Pomaklar gelir. Defalarca başlarına geldi bu zorla isim değişikliği. Bu insanlar İslam'ı bizden daha iyi yaşıyorlar. Bir de çok gizli kapaklı yaşarlar, bak o zor yıllarda 70'li yıllarda adam evinde hafız yetiştirmiş ya. Kimseye bildirmeden, ne kadar zor bir şey. Bizim yöreye de bazı Pomaklar geldi ve insanlara da örnek oldular. Bu adamlar kaç yıl dayandırsa ana, baba, dede kimsenin adını değiştirtmemişler.”

Görüşmeci 11'in yaşadığı bölgedeki Pomakların direnişlerine dair gözlem yapma fırsatı olmuştur. O dönem yaşananlarla ilgili verdiği cevaplar şöyledir:

“Biz bu olayların gerçekleşeceğini henüz 60-70'li yıllarda hissediyorduk. 1971-72 yılında ben Haskovo'da okurken, yeni doğum yapan gencecik Pomak gelinleri daha yavrusunu sevmeden başlarına dikilip bir Bulgar ismi seç bebeğine derlerdi. Çok üzülürdük onların haline. Bulgar ismi koymadan taburcu etmiyorlardı. Buradan yola çıkarak bu olay yarın bir gün bizim başımıza da gelir diyorduk. O Pomaklardan biri “Zamanında biz bu devlet için savaşmıştık. Bize bu muameleyi mi reva görüyorlar” diye ağlamıştı. TKZS'ye geçildiğinde Pomaklar Bulgar ismimizle bizi çağıracaklar diye muhasebeye gidip maaşlarını almazlardı (1974-1975). Sabahları iş bölümünde amirleri onlara Bulgar ismiyle hitap ettiklerinde gözyaşlarını tutamayan Pomaklar bilirdim. Mümin Ali adında Pomak bir arkadaşım vardı. Bir Türk kızı ile evliydi. Karışık evlilik

³⁸⁹ Gruev ve Kalyonski, s. 50-52

³⁹⁰ Gruev ve Kalyonski, s. 78

yapmaları sebebiyle ailecek isim değişikliği yapmaları gündeme geldi. Bundan kaçabilmek için şehir değiştirdilerse de sonunda isimleri değişti. Eşi bu durumdan kocasını suçladı. Nerden Pomak'la evlendim adım değişti diye. Adam da buna dayanamayarak 4. kattan atlayıp intihar etmiş."

Burada Scott'un gizli senaryo olarak nitelendirdiği ağlama, sızlanma ve politik kılık değiştirmelerden biri olan homurdanma yönteminde karşımıza çıkan memnuniyetsizlik ve şikayetlenme gibi örneklerin yanı sıra açıkça protesto amaçlı eylemler de sergilenmiştir. Kendisine Bulgar ismiyle hitap edilmemesi için, emeğinin karşılığı olan maaşı almayı reddetmek veya intihar etmek çok sık rastlanmayan yöntemlerdir.

1970-1974 yılları arasında Pomaklar üzerinde baskı oldukça artmıştır. Bu baskıya direniş ile karşılık verseler de, BKP'nin isimlerini zorla değiştirmesine mâni olamamışlardır. Organize hareket edilmiş bir protesto örneğine, 1975 yılında Smolyan'da rastlanmıştır. Kozarka Köyü'nün Çakırtsi mahallesinde yaşayan Pomaklar, elektrik hizmetinden yararlanmayı reddederek isimlerinin değiştirilmesini protesto etmişlerdir. Mahallede bir süre, tek bir ampul bile yanmamıştır. Daha sonra mahalle sakinleri Cebel'e bağlı, Türklerin meskûn olduğu bir bölgeye yerleşmeyi tercih etmişlerdir.³⁹¹

Gruev ve Kalyonski'nin çalışmasında yapılan görüşmelerde, Pomaklar isimlerinin değiştirilmesine verdikleri tepkilerin ardında yatan nedenleri şöyle sıralamışlardır³⁹²:

1. Gelenekselleşmiş ve yerleşmiş inançlara bağlanabilecek sebeplerin başında dini inanışa bağlı nedenler gelmektedir. Daha önceki araştırmalarda yer alan mülakatlarda Müslüman ve Türk kimliğe sahip kişilere, isimlerinin değiştirilmesi hakkında ne düşündükleri sorulmuştur. Verilen cevaplara göre,

*"Kadir Gecesinde Cenab-ı Hak her ismin karşısına gelecekteki kaderlerini yazar. Yeni bir ad almak, Allah'ın kişiye bahsettiği kismete, yazdığı kadere engel olmaktır", "Çünkü biz sahip olduğumuz Müslüman isimlerimizle haşrolacağız" ve "Her ölen Allah'ın karşısına Müslüman ismiyle çıkacaksa, birinin öbür dünyadaki Müslüman adını elinden almak ona büyük kötülüktür. Yeni verilen ad onu Cennetten mahrum bırakacaktır."*³⁹³

³⁹¹ Sabri Alagöz, "Vazroditelniyat Protses", "Nauçnata Bezishoditsa Na Partiyata Dırjava", 2018, s. 2

³⁹² Gruev ve Kalyonski, s. 64, 65

³⁹³ A.g.e., s. 65 (Ribnovo köyü muhtarı Cemal Mustafov'la yapılan mülakattan alıntı)

gibi korkuları olduğunu dile getirmişlerdir. Hem bu dünyadaki nasibinden hem de ahiretteki mükâfatından mahrum kalacaklarını düşündükleri için sahip oldukları Türkçe/Müslüman isimleri bu insanlar için vazgeçilmezdir.

2. Soy bağları ve sülaleyle ilgili bağlantılar kaybolacak korkusu da diğer bir nedendir. Yeni isimleri alarak geçmişle olan bağlarının kesileceğini düşünenler de vardı. Bu korkuyla Bulgar ismi almaya karşı çıkmışlardır.
3. Pierre Bourdieu'ya göre bireyin ismi sosyal zamanda ve mekânda, onun görünen kimliği hakkındaki onamadır. Birey bu dünyadaki varlığını ismiyle kanıtlar. Biyolojik bir varlık olan insan, ismiyle sosyal bir birey olabilir. Var olan bir isim, kişinin kendisi hakkında bu dünyadan öbür dünyaya malumat taşır.³⁹⁴ Buna dayanarak, Türkler ve Pomaklar varoluşlarını, sosyal konumlarını tanımlayan isimlerin değiştirilip onlara yeni isimler verilince, bu varoluşları ve sosyal konumları zedelenmiş, ellerinden alınmış hissetmiştir.
4. Türk kimliği ve etnik değerlere bağlılık bir süre sonra yukarıda zikredilen birinci sebeple iç içe geçmiştir.
5. Azınlık olmakla açıklanabilecek nedenler; çoğalmak, üremek, nüfusu artırmak olarak açıklanabilir. Türkler nüfus şartlarını Bulgarlara karşı önemli bir direnme mekanizması olarak kullanmışlardır. Bulgaristan'ın iç işlerine pek aldırmadan, mazbut aile düzenlerini koruyarak, mümkün olduğu kadar bir arada bulunmaya ve çoğalmaya çaba göstermişlerdir.³⁹⁵ Tarım toplumlarında insan sayısının doğrudan işgücü anlamına gelmesi, aynı zamanda kalabalık ailelerin iktisadi açıdan önemini ortaya koymaktadır.

3.2.3. Eğitim ve Anadile Yönelik Politikalara Verilen Tepkiler

Komünizmin iktidara geldiği 1944 senesinden itibaren Bulgaristan Türkleri özellikle eğitim-öğretim, dini hayat ve vakıflarla ilgili konularda toplantılar düzenleyerek bu alanlardaki sorunlarını dile getirmeye başlamışlardır. Bunda, yeni yönetimin herkese, her kesime eşit davranacakları sözü etkindir. Hatta Türkler, yeni yönetimden umutlu olduklarını ve bu yönetime dair sadakatlerini gösterecek bir

³⁹⁴ Pierre Bourdieu, **Pratik Nedenler**, (çev.) Hülya Tufan, Kesit Yayıncılık, 1995, s. 84-86

³⁹⁵ Beğlan Toğrol, s. 62

hareket olarak Vatan Cephesi Hükümetini destekleme kararı almışlardır.³⁹⁶ Aralık 1944'te bir Türk Azınlığı Konferansı düzenlenmiştir. Burada eğitim, vakıf ve din sorunları diye başlıklandırılan sorunlar madde madde ele alınıp talep halinde düzenlenmiştir.³⁹⁷ Bu toplantı, haklarını meşru yollardan arama çabası gösteren azınlık için atılmış önemli bir adımdır.

³⁹⁶ Bilal Şimşir, s. 174

³⁹⁷ Türk azınlığın istekleri şunlardı:

I. Eğitim işleri:

1. Mecburi öğretimin Türk erkek ve kız çocuklarına da yaygınlaştırılması ve uygulanması
2. Bulgarca okutulan dersler dışında Türk okullarında (ilk ve orta) eğitim ve öğretimin Türkçe olması,
3. Türk okullarının müdür ve başöğretmenlerinin Türk olmaları,
4. Türk Öğretmenlerin maaşlarının hükümet tarafından ödenmesi ve Türk öğretmenlerine de emeklilik hakkı tanınması,
5. Türk öğretmenlerinin, Bulgar meslektaşlarının yararlandığı aynı haklardan yararlanmaları,
6. Türk okullarını bitiren Türk çocuklarının daha yüksek Bulgar okullarına sınavsız olarak kabul edilmeleri,
7. Altıncı maddedeki hakkın 9 Eylül 1944'ten önce okulu bitirmiş olan Türk çocuklarına da tanınması,
8. Bütün Türk okullarında eğitim öğretimin yeni Türk harfleri (Latin harfleri) ile yapılması,
9. Haftada bir saat din dersi verilmesi,
10. Eski faşist hükümetler tarafından Türk azınlığın elinden alınan okul binalarının, okul tarlalarının vesair malların Türk azınlığına geri verilmesi,
11. Türklerin yaşadığı köy ve kasabalarda sağlık şartlarına uygun yeni okul binaları yapılması,
12. Ellere hakları alınmış olan Türk öğretmenlerinin haklarının geri verilmesi,
13. Türk öğretmenlerin mesleki bilgilerini arttırmak için yaz tatillerinde pedagoji kursları açılması,
14. Türk okullarına öğretmen yetiştirilmesi için Kuzey ve Güney Bulgaristan'da pedagoji okulları (öğretmen okulları) açılması ve bunların hükümetçe yönetilmesi,
15. Şumnu'daki Nüvvap Okulu'nun tam bir Türk lisesine dönüştürülmesi ve Bulgar liselerinin yararlandığı bütün haklardan yararlanmasının sağlanması; Nüvvap'ın âli kısmının ise yüksek pedagoji enstitüsü haline getirilmesi,
16. Vatan Cephesi nezdinde Türk gençleri için eğitim örgütleri kurulması.

II . Vakıf sorunları:

1. Bulgaristan Müslümanları, Dini Teşkilat ve idareleri Hakkında Nizamname'nin bazı maddelerinin kaldırılması, bazı maddelerinin değiştirilmesi ve yapılacak bu değişiklikte yeni demokratik Vatan Cephesi yönetiminin yeni ruhunun dikkate alınması,
2. Vakıf mülklerinin devlet istikrazından istisna edilmesi (yani vakıf malları adına devlet borç senetleri alma zorunluluğu konulmaması),
3. Başmüftülüğe gönderilen yüzde 10 vakıf gelirin kaldırılması,
4. İstimlak edilen vakıf emlakının geri verilmesi veya bedelinin ödenmesi,
5. Vakıf heyetlerinin (Cemaati İslamiye idarelerinin) maliye müfettişlerince teftiş edilmesi ve suiistimali görülenlerin cezalandırılmaları,
6. Müslüman Çingenelerin yalnız seçim hakkına sahip olarak İslam Cemaatleri idaresine seçilmemeleri.

III. Dini sorunlar

1. 9 Eylül'e kadar faşist hükümetlere alet olmuş ve Bulgaristan Müslümanlarının sevgi ve güvenlerini kazanamamış olan Başmüftü ile yandaşlarının görevlerine son verilmesi,
2. Başmüftülük makamına gelecek kişinin yüksek kültür sahibi olması ve Müslüman halkın güven ve sevgisini kazanmış bulunması,
3. Başmüftünün yalnız dini işlerle uğraşması,
4. Faşist hükümetlere alet olarak Türk halkını kültür ve eğitimden mahrum bırakanların acımasızca cezalandırılmaları. Oteçestven Front Gazetesi'nin 5.1.1945 tarihli haberinden aktaran Bilal Şimşir, s. 174-176

“Türkçenin okullarda ve hatta sosyal hayatta yasaklandığı yılları düşünecek olursak, dil politikalarına tepkiniz ne olmuştu?” sorusuna, Görüşmeci 9’un cevabı şu şekildedir:

“Fazla tepki vermedi insanlar. Öyle şeyler yaptılar ki insanları ayırttılar. Birlik olmayınca topyekûn hareket edemediler. Özellikle komünist olan Türklere “Benim çocuğum Türkçe ders görmesin” diye dilekçe doldurmalarını salık verdiler. 1970’te Bulgaristan Türkü öğretmenleri Silistre’ye toplantıya çağırdılar, sorunlarını tartışmak için. Kırcaali’den 5 öğretmen gittik. İl eğitim müdürü, müfettişleri. Salon tıklım tıklım dolu. Dinledim konuşulanları. Kimse gerçek anlamda fikrini beyan etmiyordu. Korkuyorlardı. Ben de kalktım anadilde eğitimle ilgili söz aldım. Şöyleydi fikirlerim: Bir genç ilk ve en önemli olarak anadilde eğitimini almalı. Anadilini mükemmel bilmeden diğer dillerde eğitim alması sakat olur. Coğrafya ve tabiat bilgisi derslerinin de Türkçe görülmesi gerektiğini savundum. Bu iki dersin müfredata eklenmesini teklif ettim. Bakanlar oradaydı. Bütün salon ayağa kalkıp beni alkışladı. Herkesin içinden geçiyormuş ama kimse söyleyememiş. Ama bu benim mimlenmeme sebep oldu. Bitti, işimi kaybettim. Meğer o toplantı bizim sorunlarımıza çözüm bulmak için değil, bizim niyetlerimizi, fikirlerimizi öğrenebilmek için tertip edilmiş. Daha sonradan öğreniyorum ki toplantıda konuştuğum bant kaydına alınmış ve kasabadaki partiye gönderilmiş, takibe alınmışım. Hâlbuki ben mesleğimi çok severdim.”

Aynı soruya Görüşmeci 11, ilk tepki verenlerin “Biz anadilimizi okutmak istiyoruz, anayasaya göre eşitiz” diyerek karşı duruş sergileyen öğretmenler olduğunu dile getirmiştir. Bu öğretmenlere emniyet görevlilerinin cevabı “Bana anayasadan bahsetme seni öldürürüm etini de kıyma yapar ailene yedirtirim” olmuştur. Haklarının ve devletin yükümlülüklerinin farkında olan gruplar yasal yollardan hak arayışına girdiklerinde iktidarın kullandığı araç bir ceza ile tehdit etmek olmuştur. Foucault’a göre bunun cezası, suçu ifa edenin veya kurala uymayanın ortadan kaldırılmasıdır. Scott ise tam bu noktada iktidar ne kadar tehdit ediciyse maske o kadar kalındır, kamusal senaryo daha basmakalıp, daha ritüeldir iddiasını öne sürer. Bu tehditlerinin karşılığında, tabi grup iktidar karşısında sahte bir boyun eğme tavrı, saygıda kusur etmeme hali barındıran eylemler sergilemeye başlayacaktır. Bunu hayatta kalmanın yolu olarak benimserken, iktidarın hâkim olmadığı veya gözden kaçırdığı alanlarda öfke arttığından dolayı gizli senaryolar hiddetlenecektir. Madunlar kaybetmeye yüz tuttıkları değerlere dört elle sarılır hale geleceklerdir.

Dil politikalarıyla ilgili Görüşmeci 12, sadece Nüvwap ve medrese bitirmiş olanların sözlü tepkide bulunduğunu ancak fiili eylemde bulunan hiç kimse olmadığını ifade etmiştir. Sıradan insanlar bunu kendi aralarında “Gidişat hiç iyi değil. Böyle giderse Türkçe unutulur.” diyerek eleştirmişlerdir. Görüşmeciye göre zaten o dönemde Bulgarların sabit bir dil politikası yoktur. Politikalar sürekli değişkenlik arz

etmekte olup, uygulanan bir takım politikalar hoşnutsuzluk yarattığında yönetim ya o politikayı değiştirmiştir ya da yumuşatmıştır. Bu şekilde siyasi ortamın müsaitliğine göre manevra yaptıklarını belirten görüşmeci, kendi öğrencilik yıllarında, yönetimdekilerin bir yandan Türkçe dersler varken bir yandan da Bulgarca ders saatini artırdıklarını örnek vermiştir.

Verilen tepkileri yetersiz bulan Görüşmeci 15'in cevabı şu şekilde olmuştur:

“Aileler olarak tepki verememiştik. Türkçenin müfredattan kaldırılacağı konuşuluyordu. Bir müdürümüz vardı, bizi okulun bahçesinde toplayarak bir konuşma yaptı. “Sizden anadilinizi alıyorlar. Buna razı olmayın. Anadilde eğitim alma konusunda talepkâr olun” şeklinde bir konuşmaydı bu. Adam da korkuyordu. Bu konuşma duyulursa işinden olacaktı.”

Gerek dil gerekse kültürel asimilasyon uygulamalarına karşı Bulgaristan'daki bazı Türk edebiyatçılar tepkilerini, kaleme aldıkları eserlerinde göstermişlerdir. Bu eserleri kaç kişiye ulaştırabildikleri konusunda yeterli bilgi olmasa da, o dönemde üzerlerinde hissettikleri baskıyı anlayabilmek açısından önemlidir. Örneğin Ömer Osman Erendoruk bir şiirinde, Türklüğü anımsatan herhangi bir hareketin suç sayılıyor olmasından şu şekilde yakınmıştır:

*“Türkçe söylemek yasak. Türkçe yürümek yaya,
Türkçe işitmek yasak, Türkçe bakmak dünyaya,
Türkçe sevinmeyecek, Türkçe gülmeyeceksin,
Alnından akan teri Türkçe silmeyeceksin.*

*Türkçe bağlamak yasak ayakkabı bağını,
Türkçe ayırmak yasak solunu ve sağını,
Sofrada ekmeğini Türkçe dilmeyeceksin,
Türkçe yaşamayacak, Türkçe ölmeyeceksin.”³⁹⁸*

Darnton ve Scott'un sözlü kültüre atfettiği değerden çalışmanın ilk bölümünde bahsedilmiştir. Memnuniyetsizliğin açıkça sergilendiği yazılı eserlerde, -gazetede çıkan yorum, köşe yazısı, şiir veya romanlar- yayılma hızına bakılarak halkı yönlendirme potansiyeli anlaşılabilir. Bu noktada, Ömer Osman'ın eserlerine ulaşabilmiş kişilerin az sayıda oldukları bilinmekle beraber³⁹⁹, bu kişilerin eserlerde yazılanlardan oldukça etkilendikleri açıktır. Bu eserler, çok erken dönemde Bulgaristan Türklerinin içinde olduğu durumu tüm açıklığıyla dile getirmiş olması açısından önemlidir. Totaliter bir rejimde muhalif romanlar ve hikâyeler yazarak, ele

³⁹⁸ Ömer Osman Erendoruk, **S.O.S veya Üçüncü Mezar**, İstanbul: Erenler Matbaası, 1989, s. 71-72

³⁹⁹ Görüşmeci 3 ve 19 ile yapılan mülakatlarda verilen cevaplardan yola çıkılmıştır.

geçmesi halinde çok büyük bir yaptırımla muamele göreceği kesin olan bir eylemi gerçekleştirmiş olması sebebiyle Bulgaristan Türkleri, Ömer Osman'ı çok cesur bir edebiyatçı olarak tanımlarlar.⁴⁰⁰

Anadilde eğitim ve Türk edebiyatı ile ilgili görüşlerini paylaşan Görüşmeci 12, yasaklamaların kendilerini kimlik konusunda bir uyanışa sevk ettiğini ve kimliklerine sahip çıkma konusunda onları daha da teşvik ettiğini vurgulamıştır.

“Bulgaristan Türkleri edebiyatının Türklüğümüzün gelişmesinde faydası oldu. Bizi daha çok Türkleştirdi. Neden gidip üniversite bitirdik? Keyfimizden üniversite okumadık. Türkçeye hizmet, Bulgaristan Türklüğüne hizmetimiz olur diye bitirdik. Ama yine de korkumuzdan evde Türkçe neşriyat bulundurmazdık. Güvendiğim konu komşuya emanet ederdim. Bulgaristan’da çıkan tüm Türkçe kitapları edinmiştim. Sadece kendim değil evime gelen insanlar da bu kitaplardan faydalanırdı. Karşılığında bahçe işlerimi yaparlardı. Bu eserlerin içerik olarak bizim hayatımızı yansıtıyor olması, Türkçe dilinin kendisi... Bir kere bu kitaplar en başta insana düzgün Türkçe konuşmayı, kendini iyi ifade etmeyi öğretirdi.”

Görüşmeci 12 ve çevresindekilerin iktidarın baskısını açıkça hissetmeleri ve tedbirli davranmak adına okumalarını gizlice yapmaları, yararlanmak isteyenlerle kitaplarını gizlice paylaşmaları birer gizli senaryo örneğidir ve Tilly'nin *aslında madunlar sürekli fakat gizli yollarla isyan etmektedirler* şeklindeki varsayımını doğrular niteliktedir.

3.3. “Soya Dönüş Süreci”nde (1984-1989) Karşılaşılan Tepkiler

Soya Dönüş Süreci olarak isimlendirilen, kimlik politikalarında yoğun baskıların yaşandığı bu dönem komünist iktidar döneminde ayrı bir yere sahiptir. Bulgaristan Türklerinin baskılara en çok maruz kaldığı dönem olması sebebiyle direniş örneklerinin de en çok sergilendiği dönemdir. Bu nedenle, bu sürecin ayrı bir başlık altında ve daha da yoğunlaşarak incelenmesi gerekmektedir. Zira Bulgar Komünist

⁴⁰⁰ Ömer Osman Erendoruk'un 1980 öncesi basılan eserleri şunlardır: 1965 yılında Yaralı Güvercin (hikaye), 1967 yılında Bırak Kocamı (hikaye). Daha sonra gizlice kaleme aldığı ve Bulgaristan'da basma imkanı bulamadığı 1975 yılında Uçurum (roman), aynı yıllarda Bebek (piyes), 1979 yılında Buruk Acı (roman) ve onu takip eden yıllarda 20 öyküden oluşan Fısıltı ve Haykırış adlı eserlerinden iki nüsha yazmıştır. Ömer Osman birer nüshayı çevresinde güvendiği kişilere okumaları, “eritilmekte olduklarını fark etmeleri, bilinçlenmeleri ve direnmeye hazırlamaları” için dağıtmış olup diğer nüshayı da evinin bodrumunda saklamıştır. Bu durumdan haberdar olan istihbarat, yazarın evinde arama yapar, bulunan eserlere el konur. Bu olayın ardından Ömer Osman tutuklanır ve yargılanmasının ardından cezaevine gönderilir. Neslihan Demirezer, Ömer Osman Erendoruk'un Eserlerinde Kimlik Arayışı, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, 2015, s. 43-44

Partisi yıllar içerisinde çeşitli yasaklamalarla, cezalarla ve kısıtlamalarla Bulgar toplumuyla tam entegrasyonunu sağlayamadığı Türkleri, Soya Dönüş Kampanyasıyla kimliksel anlamda Bulgarlaştırabileceğini varsaymıştır. Bu süreç 2 ay gibi kısa bir sürede, resmi açıklamalara göre yaklaşık 800 bin, gizli belgelere göre 1 milyon 306 bin⁴⁰¹ Türk'ün isminin değiştirilmesiyle sonuçlanmıştır.

Bu dönemde gündelik yaşamlarını ne şekilde sürdürdükleri sorulduğunda birbirinden farklı cevaplar veren görüşmecilerin anlatıları, her madunun deneyiminin biricik olduğunu göstermiştir. Örneğin Görüşmeci 11, kocasının cezaevinde kaldığı dönemde kayınvalide ve kayınpederini düzenli olarak ziyaret etmiştir. Epey yaşlı olan bu kişilere oğullarının hapiste olması, bir nevi evlat acısı yaşatmıştır ve bu duygu onlara çok ağır gelmiştir. Hemşire olan görüşmeci, bir gün onlara iğne yapmaya gittiğinde ikisinin de göğüslerini beyaz tülbentle sıkıştırılmış halde bulmuştur. “*Çok mu hastasınız, size ne oldu?*” diye sorduğunda kayınpederinden “*Gelin, gelin biz öyle acılar içindeyiz ki annen beni ben de anneni, acımızı hissetmeyelim diye böyle sıkı sıkıya bağladık*” cevabını almıştır. Görüşmeci, böyle bir yöntemle, üzüntülü anne babanın manevi acılarını fiziki acıyla bastırmaya çalıştığını ifade etmiştir.

Görüşmeci 13 ise, acılarından ziyade mutlu anlarına örnek vermeyi tercih etmiştir. Hem kendi kimliklerini yaşatmak için gerçekleştirdikleri hem de bu sayede moral buldukları eğlenceleri şöyle aktarmıştır:

“Halk ozanlarımız vardı; Bedri Nizamov, Mustafa Akifov, Kadir İlyazov, Emrullah Topçu. Kadir Ağabey düğünlerde konuşma yapardı. Bazı akşamlar muhabbet yapardık, Osmanlı türkülerini söylerdi. Eski zamanları canlandırıyorlardı bunlar da bize. Siyasi meseleler de açılırdı yeri geldiğinde. Umut verirdi dinleyenlere. Koro grupları vardı bizim orda. Halk kültürünün, Türk kültürünün yaşatılmasında bunların çok etkisi olmuştu. O sıkıntılı günlerde moral buluyorduk.”

Daha önce belirtildiği üzere, halk şarkıları, masallar, fıkralar, maniler ezilenlerin şikâyetlerini en rahat ifade edebildikleri mecralardır. Bunda hiç kuşkusuz sözlü kültürün yazılı olana nazaran daha zor denetlenebilir olmasının da payı vardır. Kahramanlık hikâyelerinin, milli mitlerin aktarıldığı sözlü iletişim araçlarının yayılma hızı ve bunun kontrol edilemezliği bir anda zayıf olanların silahı olur. Bunun için

⁴⁰¹ Bulgaristan İç İşleri Bakanlığı'ndan Milli Savunma Bakanlığı'na gönderilmiş 27.05.1989 tarihli “özel çok gizli” belge. Çalışmanın sonunda, Ekler kısmında bir nüshası yer almaktadır.

de Scott'un değindiği denetimden, gözetimden yalıtılmış ortam sağlanmalıdır. Gizli senaryonun dizginlenmeden sergilenebilmesi için gerekli olan şartlardan biri budur. Diğeri ise bu toplumsal ve baskıdan uzak mekânda benzer dertleri paylaşan kişilerin olmasıdır.⁴⁰²

Bu gizli senaryoların haricinde açıkça meydan okuma, karşı gelme, kurallara uygun hareket etmeme gibi kategorilerden sayılabilecek örnekler de mevcuttur. Sonucunda yaptırımla karşılaşacağını bilmelerine rağmen, dönemin yasaklamalarına uymayanlar, emirlere karşı gelenler olmuştur. Ömer Osman Erendoruk, öğretmenlik yaptığı yıllarda, her sabah okutulması mecbur tutulan “Az Sım Bılgarçe” şiirini Türk öğrencilerine okutmak istemediği için müfredattan çıkarmıştır. “*Aslında bu duyulsa muhakkak ceza alırdı.*” diye aktarıyor Görüşmeci 19.

Görüşmeci 12'nin eşi, mülakatın gerçekleştiği esnada bir hatırasıyla katkıda bulunmak istemiştir. Görüşmecinin eşine ve birkaç kadına, tütün üretimindeki başarılarından dolayı Almanya, Çekoslovakya gibi ülkeleri de kapsayan, 10 günlük Polonya gezisi hediye edilmiştir. Ekte iki Türk olduklarını belirten kadın, bir akşam Polonya'da kendi aralarında Türkçe konuşurken bir Bulgar'ın onları uyardığını hatta “*Neden Türkçe konuşuyorsun!*” diye çıkıştığını ifade etmiştir. Polislerden sonra sivil Bulgarların da bu konuda “ahkâm kesmesinden” rahatsız olan kadın cevaben “*Sen neden Bulgarca konuşuyorsun? Burası Bulgaristan mı? Başka memlekette rahat rahat sen Bulgarca konuşuyorsun da ben neden Türkçe konuşamayayım*” diye cevap vermiştir. Normal şartlarda, böyle bir olay Bulgaristan'da gerçekleşse, hâkim gruptan olan ve kendisinde Türkleri yargılama hakkı gören bu Bulgar kadına böyle bir cevap veremeyecek olan madun, belki de defalarca içinden prova ettiği bu çıkışı, terslemeyi, haddini bildirmeyi, yurtdışında yani iktidarın yetki alanından çıktıkları bir mekânda gerçeğe dönüştürmüştür.

Mülakatlarda yer alan bir başka soru da “Bulgar devlet yetkilileriyle, polis ve memurlarla ilişkileriniz nasıldı?” şeklindedir. Görüşmeci 16 verdiği cevapta, kanun maddelerini iyi biliyor olmasından kaynaklı öz güveniyle hakkını aramaktan çekinmediğini belirtmiştir.

⁴⁰² James Scott, **Tahakküm ve Direniş Sanatları**, 2018, s. 187

“Bir gün, eşimle beraber Haskovo’da elimizde bagajımız yolculuk edeceğiz. Gişenin önünde n’apalım ne edelim diye Türkçe konuşuyoruz. Gizli polis varmış meğer yakınımızda, hemen geldi, “Yabancı dil konuşuyorsunuz, bilmiyor musunuz yasağı?” diye uyardı bizi. “Ne olmuş İngilizce ve Almanca da yabancı dil” dedim. “Ama senin konuştuğun yasaklanmış yabancı dil” dedi. Ben de “Hiç duymadım böyle bir şey.” deyince, adam “İşte filanca sayılı kanun maddesine göre bu yasak” dedi. Bizim Türklerin cahil ve korkak olduğunu biliyor ya orada uydurma bir kanun maddesi söyledi ama ben biliyordum, itiraz ettim. “Ben kanunu okudum, o bahsettiğin madde yabancı dil ile ilgili değil, park ve bahçelerle ilgili, çevre temizliğiyle ilgili bir madde.” Ben araştırıyordum okuyordum kanun maddelerini. İtiraz ettiğimi görünce “Sen çok biliyorsun” deyip kesti para cezasını.”

Bulgar devlet yetkilisi veya emniyet mensuplarıyla tartışmaktan çekinmeyen Görüşmeci 17 ise aktardığı hatırasında, haksızlığa uğradıklarından dolayı sessiz kalmadığını ve kendilerine ceza kesmek isteyen memura açıkça kafa tuttuğunu söylemiştir.

“Bir arkadaşımın bir kafeteryada otururken, çok sessiz bir biçimde konuşuyorduk. Bir şey sordu bana. Ben de Türkçe “Evet” dedim. Yanımızda oturanlardan biri “Bir dakika bakar mısınız?” diye cebinden ceza makbuzu çıkardı. Küçük 17-18 yaşındaki çocuklara yetki vermişler. “Benimle karakola geleceksiniz” dedi. Rezillğe bak. Bir de ikiyüzlülüğe bak millet anlamasın diye kibarca paltolarımızı tutup giydirdiler bize. Kahveleri içtik çıktık. Karakola girdik. Üniformalı olan, genç çocuğa sordu. “Nerden buldun bu güzelleri?” dedi. Genç Starşına (çavuş) da “Çingenece konuşuyorlardı” dedi. Ben de “Ben Çingene değilim” dedim. “O zaman şunu imzala” dedi. Ben de “Okumadan imzalamam” dedim. Bir de okudum ki orada, masada oturan bir adamı şahit yazmış. Ben de “İmzalamam bu adam yanımızda değildi. Olaya şahit değil ki. Nasıl yazarsınız?” dedim. “O zaman ceza iki katına çıksın” dediler. Arkadaşım beni dürttü. “Konuşma artık daha fazla ayıyayı yedik” dedi. Başladı bu sefer adam beni sıkıştırmaya. “Ne çok biliyorsun sen, başın beladan çıkmaz senin” dedi. Öyle öyle itirazlarım sebebiyle maaşın yarısı gitti.”

Aynı görüşmecinin Bulgar bir yetkili ile tartıştıkları diğer hatırası da şöyledir:

“Oğlum Sofya’da askerdi. Her ay gelirdi eve. Bir seferki gelişinde de bu akşam gelirken yanımda bir Starşına ile geleceğim dedi. Bir saat geçmedi tekrar aradı. Yanımda bir başka arkadaşı daha getireceğim dedi. Getire getire cumhuriyet savcısını getirmiş. Oğlum da bilmiyor adamın savcı olduğunu tabi. O günkü misafirlik alalade bir misafirlik miydi yoksa istihbarat işi miydi hala bilemeyiz. Oturduk yemek yiyoruz. Starşına oğlum Bahar’a sürekli Borislav diyor. “Onun gerçek adı Bahar. Ona gerçek adıyla hitap eder misiniz?” dedim. Adam da “Biliyorum aslında gerçek adını. Ama Borislav demeye mecburum” dedi. O esnada öbürü “Ne demek oluyor bu? Ben savcıyım.” diye kendi kimliğini açıkladı. “Ben buraya neden geldim biliyor musunuz? Yarın bu şehirde, Kırcaali’den gelip çocuğunu sünnet ettirmiş birinin davasına bakacağım. Onun canını yakacağım” dedi hiddetle. “Bütün Türkler pis zaten” dedi. Türk evinde olduğunun da farkında değildi adam. Ben de dayanamadım ve “Ne diyorsunuz siz? Şu an bir Türk ailesinin evinde olduğunuzun farkında mısınız?” dedim. “Olamaz!” diye bağırdı. “Olur efendim, hepimiz Türküz” dedim. “Siz biliyor musunuz zamanında buralara Türk askerleri gelmiş ve Bulgar kadınları ile evlenmişler. Siz de o Bulgar kadınların çocuklarısınız.” dedi. “Siz de onlardan doğmasınız o halde” dedim

ben de. Sonra “Hem zaten siz çok güzelsiniz. Türkler çok çirkin. Git bak aynaya siz Türk’e benziyor musunuz” dedi. O zaman “Ben ne kadar Bulgar’sam siz de o kadar Türk’sünüz. Sizin de babadan atalarınız Türk’müş demek ki” dedim. Evdekilere “kaldırın bu kadını bu masadan yoksa boğacağım onu” dedi. O adam o gün o kadar çok hakaret etti ki bize. O gece bizim adam o savcuyu içirdi de içirdi. O kadar sarhoş oldu ki adam uyanamadı sabah davaya gidemedi. Çok mutlu olduk. Bize bir gece önce ettiği hakaretlerin intikamını aldık. Hem öyle güzel bir şeye vesile olduk ki çocuğunu sünnet ettirmiş bir Türkü kurtardık.”

O yıllarda eşi hapishanede olan Görüşmeci 11, Sofya’ya gidip İçişleri Bakanlığına müracaat etmiş ve eşinin 3 yıldır hapishanede olduğunu, çocuklarının artık buluş çağına ermesinden dolayı zorlandığını, onlarla başa çıkamadığını söylemiştir. Cezasını yeterince çektiğini düşündüğü eşinin serbest bırakılmasını talep etmiştir. Fakat dönemin İçişleri Bakanı Dimitri Stoyanov görüşmecinin ifadesiyle onu yerden yere vurmuştur. “*Senin çocuklarını kocan düşünmemiş, ben mi düşüneceğim?*” şeklinde bir cevap alınca, oraya gittiğine çok pişman olan görüşmeci makamı terk etmiştir. Daha sonra peşinden bir görevli gönderilmiş ve bu kişi, görüşmeciye “*Sen bir mahkûm karısısın bunu sana teklif edemem ama Burgaz’daki üniversitelerde güzel kızları bulup bize metres yaparsan, biz de sana yardım ederiz*” teklifinde bulunmuştur. Bu teklifi görüşmeci “*Kocamın ömür boyu cezaevinde yatacağını, orada öleceğini de bilsem böyle bir şey asla yapmam.*” diyerek reddetmiştir.

Manilere, Şiirlere ve Fıkralara Konu Olan Eleştiriler

Tahakkümü tersine çevirme, onu alaya alma, tahakkümü hicvederek onu alt etme denemeleri sözlü kültürde çokça yer alan gizli senaryo örnekleridir. Kamusal alanda alınamayan intikam, sözlü ifade gücünün en belirgin ve işlevsel kullanıldığı şiir, fıkra ve maniler yoluyla alınmaya çalışılır. Şiirler, maniler ve fıkralar tabi grubun içinde kalmış ukdeyi imajine ettiği yerlerdir. Ömer Osman Erendoruk’un Bir Başkadır Bizim Eller adlı kitabında bu konu şöyle ele alınmıştır: “*Komünistlerin iktidarda kaldığı yıllarda siyasi fıkra anlatanlar şiddetle kovuşturuluyor, hatta mahkûm*

ediliyordu. Buna rağmen kulaktan kulağa fıkra anlatmanın önü alınamıyordu.”⁴⁰³ Bu tür fıkralara verilebilecek örneklerden bazıları şunlardır:

Biri Türk biri Bulgar iki kadın mağaza önünde sırada beklemektedirler. Bulgar kadın Türk kadınına biraz para uzatır ve “Bunları sizin Özal’a gönder, kendisine ayakkabı alsın. Zira sizin için dünyayı dolaşırken ayakkabılarını yıprattı.” der. Türk kadını da aşağı kalmaz ve “Sen şu sabunları al, Jivkov’a gönder, otuz beş yıldır yaptığı pis işlerin kirini yıkasın” der.⁴⁰⁴

İki Bulgar’dan biri diğerine “Ben üç gün önce ölen bir Bulgaristan Türkü’nü canlandırabilirim.” der. “Nasıl?”, “ Türkiye’ye göç edebilmesi için pasaport gösteririm.”

Bulgaristan’ın tam anlamıyla SSCB güdümünde olduğunu konu alan ve bunu hicveden bir fıkraya örnek: Jivkov’a Moskova’dan otomobil hediye ederler. Sürücü otomobile biner, Jivkov da... Fakat şaşılacak şey otomobilin direksiyonu yoktur. Hemen Moskova’ya telefon açarlar ve otomobilin niye direksiyonsuz olduğunu sorarlar. Cevap: “Otomobili siz sürün direksiyon işini biz görürüz.” olur.

Bir Bulgar müşteri kitapçıdan içeri girer ve *İki Binli Yıllarda Komünizm* kitabının olup olmadığını sorar. Kitapçı cevap verir: “Burada bilimkurgu kitapları satmıyoruz.”⁴⁰⁵

Ünlü bir Batılı aktris Jivkov’u makamında ziyaret eder. Jivkov, aktrise kendisinden ne dilediğini sorar. Aktris “Bulgaristan hudutlarını bir haftalığına açmanı...” der. Bunun üzerine Jivkov biraz düşünüp “Seni gidi yaramaz! Herkes gitsin de ikimiz baş başa kalalım istiyorsun değil mi?” der.

Bir gün Jivkov’un köyü Pravets’in bir kahvesinde televizyonda Jivkov belirir. Babası da orada bulunur. Birkaç dakika oğlunu dinledikten sonra şöyle der: “Anasını sattığının hayırsızı! Küçükken beni kandırıp durdu, gençliğinde konu komşuyu kandırdı, şimdi de bütün dünyayı kandırıyor. Evlat değil, baş belası!”⁴⁰⁶

⁴⁰³ Ömer Osman Erendoruk, **Bir Başkadır Bizim Eller**, İstanbul: Çağrı Yayınları, 2007, s. 248

⁴⁰⁴ A.g.e., s. 249

⁴⁰⁵ A.g.e., s. 250

⁴⁰⁶ A.g.e., s. 251

Fıkraların haricinde, yaşadıkları sıkıntıları dile getirmek veya devlet politikalarını eleştirmek için şiiri tercih edenler de olmuştur. Aşağıda bu şiirlere bazı örnekler verilmiştir:

Sosyalist Dayanışma

Ekin biçiyoruz, domates üretiyoruz
Her gün katar katar gönderiyoruz
Moskova’da oturan büyük ağa
Öfkeyle bağırıyor: biraz daha, daha!

Palyaço

Başında üç beş tel saç, hep taranır
Günde üç defa Moskova’ya yaranır

Kurt Sürüsü

Kırk dörtte dağlardan indi cahil bir sürü
Ülkemde kırk yıl uyguladı en katı sansürü

Gönüllü Asimilasyon

Bir gece köy, tanklarla kuşatıldı
Birinciden ihtar geldi muhtara
Değişsin adlar, dipçikler konuşmadan
Bu, hükümetten size son muhtıra

Ters Demokrasi

Herkes derken: sol, sol, O, dedi sağ
Onun için Belene’den dönemedi sağ

Kör Bekçinin Torunu

Tanrı ona boy post vermiş
Ama baş koymaya unutmuş
Kırk dörtte dağdan indirip
Başımıza kondurmuş⁴⁰⁷

Köylünün Bedduası

“Kara kara kazanlar
Kara yazı yazanlar”
Cennet yüzü görmesin
Halkımızı soyanlar⁴⁰⁸

Ünlü Sihirbaz: Jivkov

Sihirbaz Çingeneden Bulgar yaptı, eşekten katır
Utanmadan, Merdanı Yordan yaptı saymadı hatır

⁴⁰⁷ Şaban Mahmutoglu Kalkan, **Bulgaristan Türkleri Edebiyatında Hiciv ve Mizah**, Ankara: Bengü Yayınları, 2017, s. 147, 148,150

⁴⁰⁸ A.g.e., s. 68

Aldandık

Sosyalistlere verdik oyumuzu
Tüketmek istediler soyumuzu⁴⁰⁹

Sahte Dostluk

Herkes anadilince
Okumak ister şarkı türkü
İş oraya gelince
Hiç sevmezler Türk'ü⁴¹⁰

Akraba kayırmacılık, dalkavukluk, yüksek mevkidekilere yaranmayı eleştiren

şiiirler:

Brigadirin Karısı (ziraat kooperatifinde yönetici)

Şehirden şehre gezer dolaşır
Aklına geldikçe işe gider
Ay sonuna emek günlerini tam eder
Bunu görenler sonunu merak eder

Yaşasın

Her gün üstün kördür işimiz
Yaşasın bunu görmeyen brigadirimiz⁴¹¹

Kuyruklu Maniler

“Kaynar kazan taşkın olur
Akan sular coşkun olur”
Adımı zorla alanlar
Bir gün elbet şaşkın olur

“Ay aydınlık varamam
Dile destan olamam”
Ben bu takma ad ile
Bir satır şiir yazamam⁴¹²

Pencerem mavi boya
Perdesinde gül oya
Satıcı adam oldu
Köylüyü soya soya⁴¹³

⁴⁰⁹ A.g.e., s. 86-87

⁴¹⁰ A.g.e., s. 225

⁴¹¹ A.g.e., s. 230-231

⁴¹² A.g.e., s. 191

⁴¹³ A.g.e., s. 221

Baskı altında olmadıkları dönemde uzaklaştıkları değerleri, yasaklama ve baskıların ardından tekrar hatırladıklarını ve dini kimliklerine sahip çıktıklarını anlatan bir şiir:

Yasanın Rolü

Önce köyümüzdeki cami bomboştu
Ezan yasaklanınca herkes camiye koştu ⁴¹⁴

İsimlerin zorla değiştirilmesini eleştiren, buna benzer politikalara karşı geldikleri için Belene Cezaevi'ne gönderilenlerin kaleme aldığı şiirler:

“Örencik Deresi köy oldu bize
Böğürtlen çalıları ev oldu bize
Atma zalım atma
Kadım yok benim,
Düşmana verecek adım yok benim”

“Arda'dan Tuna'ya teller gerilmez
Bir gecede Belene'ye varılmaz.
Boşuna tepmeyin yolları anam,
Kuş olsan Belene'ye girilmez” ⁴¹⁵

“Belene mahpusu önünde büyük bir yazı
Duydu bütün dünya bizden çıkan avazı
İmdat yok kimseden ederiz niyazı
Kaldık Bulgar'ın baskısında ağlarız bazı” ⁴¹⁶

“Burası sayfiye değil, ne yalı
Buradadır Bulgar zulmünün hası,
Burası Belene ölüm adası...
Ada baştan başa kan boyalı.”⁴¹⁷

3.3.1. İsimlerin Zorla Değiştirilmesine Verilen Bireysel Tepkiler

Çalışmanın ikinci bölümünden de hatırlanacağı üzere, Bulgar yetkililer Türklerin isimlerinden vazgeçip Bulgar isimlerini gönüllü olarak aldıklarını iddia etmişlerdir. Ne var ki, böyle vakalara çok az örnekte rastlanmıştır. Bulgar isimlerini gönüllü olarak alan bu kişiler de genelde parti içinde görevi olan ve kendilerinden Türk

⁴¹⁴ A.g.e., s. 177

⁴¹⁵ Mehmet Türker, *Zulmün Ateş Çemberi Belene Adası*, s. 69

⁴¹⁶ A.g.e., s. 52

⁴¹⁷ A.g.e., s. 56

topluluğuna örnek olması beklenen kişilerdir. Onların haricindekiler gizli veya açıktan tepkilerle direniş örneği sergilemişlerdir. En çok karşılaşılan direniş pratikleri gizli senaryo olarak karşımıza çıkan; güvenli mekânlarda, kendi evlerinde, eş-dost meclislerinde dile getirilen şikâyetler, eleştiriler, ağlama, sızlanma ve hallerinden yakınmadır.

Kemal Anadol Bulgaristan'da yaşanan olayları öğrenince aklına 1948'de Georgi Dimitrov'un yaptığı bir konuşma gelmiştir ve Bulgaristan'da yaşayan Ziya Yamaç'la ilgili yazdığı hatıralarında buna yer vermiştir. G. Dimitrov iktidara geldikleri ilk yıllarda “Yeni Bulgaristan'da her birimizin yeri, adı, kökeni, dili hakkında ne düşünüldüğüne değil de kişilerin emeğine, halkın ekonomik, kültürel ve toplumsal ilerleyişine yaptığı katkıya bakılarak belirlenecektir.” demişti. Bu cümleyi hatırlaması, Anadol'a o günlerde bu cümlenin bir hükmünün kalmadığını düşündürdüğü gibi, öğrendiği ve çok iyi bildiği sosyalist teoriyle bu yapılanların nasıl açıklanabileceğini de sorgulatmıştır.⁴¹⁸ Durum 1948'dekinin tersine dönmüş, Dimitrov'un sözlerinin tam tersi uygulanır olmuştur. Kişilere olan muamelede sadece etnik köken ve dini kimlik belirleyici hale gelmiştir. Köy baskınlarında sadece isimler değişmemiş, evlerde artık “zararlı” olarak nitelenen Türkçe neşriyat da aranmaya başlamıştır. Mektup, dilekçe, direniş çağrısı minvalinde el ilanı veya broşür bulundurmak, emniyet yetkililerinin köylerde dikkatle arama yapmasını gerektiren suç unsurlarıdır. Razgrat'a bağlı Bisertsi Köyü'nde yapılan aramada bir mektup ele geçirilmiştir. Mektubu yazan Ali Solak isimli bir köylüdür. Ali Solak'ın kendisini sorguya çekmek isteyenlere “*Bize bu yapılanları neden Georgi Dimitrov yapmadı da siz yapıyorsunuz?*” şeklinde bir suali olmuştur.⁴¹⁹ Sorulan soru kısa olmasına rağmen hayli düşündürücüdür. Bu soru aslında sosyalizme dair böyle bir sorgulamayı yalnızca Ziya Yamaç ve Kemal Anadol gibi eğitilmiş kimselerin yapmadığı gerçeğini ortaya koymuştur. Toplumun aydın ve elit kesiminden olmayan Ali Solak bu soru ile esasen Todor Jivkov ve diğer yönetici kesime “Eğer iktidara geldikleri yıllarda başbakan olan ve Bulgaristan'da sosyalizmi tesis eden Georgi Dimitrov bir komünistse siz nesiniz?

⁴¹⁸ Kemal Anadol, s. 388-389

⁴¹⁹ Hüseyin Köse, s. 51-52

Bu isim değişikliğine o gerek duymadı da şimdiki yöneticiler buna neden lüzum gördü?” sorularını sormak istemiştir.

3.3.1.1. Önemsememe ve Ciddiye Almama

İsim seçme esnasında yaşanan olaylara verilen tepkileri inceleyebilmek için sadece bu çalışmanın alan araştırmasına katılmış görüşmecilerin verdiği cevaplarla yetinilmemiştir. Daha önce yapılmış çalışmalardaki katılımcıların konu ile alakalı anlatılanlardan da faydalanılmıştır. Verilen ifadelerden çıkarılan bulgular bu isimlerin zorla verildiğine dairdir. Kimse listede yer alan Bulgar isimlerini seçmek istememiş, reddettikleri durumda devlet yetkilileri onlara listeden birer isim seçmiştir.⁴²⁰ Lybomir Pozharliev’in çalışmasındaki mülakatlardan edinilen bilgilere göre, kadın mülakatçılar o günleri gülüşüp alaya alarak hatırlamış ve “*biz ya adımızın baş harfi ile başlayan isimleri aldık ya da maaile hepimiz aynı ismi aldık*” diye cevap vermişlerdir. Buradaki maksatlarının, yeni isimlerinin eski isimlerine çağrışım yapması olduğunu belirten kadınlar, aynı harfle başlayan isim almalarının, yeni ismi hatırlamada kolaylık sağlayacağını düşünmüşlerdir. Kendisinin ve çocuklarının ismini seçerken öz isimleriyle uyumlu olsun isteyenler seçimini bunu dikkate alarak yapmışlardır. Bu kişiler en azından Türk ve Bulgar isimlerin ilk iki harfi aynı olsun diye uğraşmışlardır. Yeni aldıkları isimlerle ilgili düşüncelerini “*Nasıl olsa kullanmayacaktık, dışarıya karşı göstermeliydi.*”, “*Zaten sonrasında evde de eski öz isimlerimizi kullanmaya devam ettik.*” diye açıklamaya devam etmişlerdir. O günler ve aldıkları yeni isimlere dair neler hatırladıkları, bu konu hakkındaki fikirleri sorulduğunda “*Yani bizim için bir anlam ifade etmiyordu yeni isimlerimiz.*” demişlerdir. Bir kadın da çok ağladıkları notunu düşerek “*Gücümüze gitti, çok ağırimıza gitti. Oğlum ve ben çok ağladık*” şeklinde beyanda bulunmuştur.⁴²¹ Görüşmecilerden başka bir kadın ise kendisine “Dana” ismini seçmiştir. Bu tercihin altında yatan nedeni “*Hem Bulgar yetkililerin elindeki listede var hem de Türkçe, neden olmasın? Kendi danama baktıkça bana verilen ismi hatırlarım, unutmam kolay kolay.*” şeklinde açıklamıştır.⁴²² Bu bir

⁴²⁰ Lybomir Pozharliev, **Nationalism Revived: The “Revival” Process in Bulgaria. Memories of Repression, Everyday Resistance and Neighbourhood Relations 1984-1989**, (MA Tezi), Central European University: Budapest, 2012, sf. 47-48

⁴²¹ Pozharliev, **Nationalism Revived: ...**, s. 48-50

⁴²² A.g.e., s. 49

anlamda da hiciv taşıyan bir tercih olmuştur. Görüşmecinin Bulgar yetkililere “*bize hayvan gibi muamele ediyorsunuz, bizi aşağılıyorsunuz*” demek istediği anlamı çıkarılabilir.

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere, mülakat yapılan kişiler, mecbur bırakıldıkları için ve belki de başka çareleri olmadığını bildikleri için şiddete başvurmaksızın, biraz da kendi kolaylarına gelecek şekilde bu uygulamaya ayak uydurmuşlardır. Zorunlu itaat söz konusu olduğunda, tahakkümün olmadığı mekânlarda ve durumlarda tabi gruplar itaati destekleyecek tutumlar sergilememelerinin yanı sıra bu tutumlara tepki de üretirler. Scott, böylesi durumlar için zor kullanmak itaat üretebilir ama bir o kadar da bireyleri gönüllü itaatten uzaklaştırır iddiasındadır. Ona göre yaptırımlar, cezalar, tehditler ne kadar büyük olursa tabi grubun uyumu ve itaati artmış gibi görünse de asıl artan gizli tepkinin kendisi olacaktır.⁴²³

Değinilmesi gereken diğer bir tepki çeşidi de rejim muhalifleriyle görüşmeye devam etmektir. Herkesin göz hapsinde tutulduğu, hareketlerinin takip edildiği dönemde muhalif bireylerle görüşüyor olmak, hele hele devlet politikalarına karşı gelmekten dolayı hapishanede yatmış, sürgüne gönderilmiş kişilerle görüşüyor olmak oldukça tehlikeli bir hareket sayılır. Görüşmeci 3’ün bu konudaki görüşleri şöyledir:

“Yakınımız, hapishaneden çıktıktan sonra Dragoviştitsa’ya sürgüne gönderilince artık rahatladık, her hafta onu ziyarete gidiyorduk. Belene’den çıkmış birini ziyaret etmek de pasif direniştir. Davaya sahip çıktığımızı gösteriyordu. Tarafını belli eder insanın. Hapisten çıkmış kişiye moral vermek, cesaret vermek de bir şeydir. Gitmeyebilirdi, korkabilirdi. Ama kimse korkmadı, gittik, her hafta gitmeye devam ettik. Beni üniversiteden alabilirlerdi ama korkmadım, çekinmedim. Naim’in ilticasından sonra buna benzer pasif direnişler daha açık şekilde yapılıyor olmuştı.”

O dönemde alınan kararlara göre, kamusal alandan evlere, her mekânda Türkçe konuşmak yasaktır. Bu durumda, öğretmenler kendileri konuşmadıkları gibi öğrencilerinin de Bulgarca haricinde bir dilde konuşulmasına izin vermeyecek, onlara Bulgar isimlerinden başka bir isimle hitap etmeyecektir. Mehmet Hacısalıhoğlu’nun aktardığı bir örnekte, ismi zorla değiştirilen öğrenciler, okulda Bulgar isimleriyle çağrıldıklarında duymazdan gelmişler ve bir süre sonra cevap alamayan öğretmenleri

⁴²³ Scott, *Tahakküm ve Direniş Sanatları*, 2018, s. 172-173

de bu ısrarından vazgeçip onları numaraları ile çağırmaya başlamıştır.⁴²⁴ Böylelikle pasif direniş sayılabilecek bir tepki işe yaramış ve öğrenciler kendilerine dayatılan Bulgar isimlerini kabullenme ve kullanma zorunluluğuna tepki göstererek öğretmenlerinin kurmuş olduğu tahakkümü sonlandırmışlardır.

Başka örneklerde, özellikle komşuları, iş arkadaşları ya da yakın çevreleri tarafından yeni Bulgar isimleriyle çağrılanlar bu kişilere darılıp, küserek veya çıkışarak tepkilerini göstermişlerdir.⁴²⁵ Buradaki tavır, “Aynı ırktan olup nasıl benim derdimi anlamazlar, nasıl bana o kabullenmek istemediğim isimle hitap ederler!” ya da “Hadi devlet yöneticileri ya da parti mensupları bunu zorla yapıyor, kendi aramızda bari şu Bulgar isimlerini kullanmayalım” şeklinde düşüncelerinden dolayıdır. Direniş sergilemeyip durumu kabullenmelerinden dolayı komşularına kırgın olan Ağustalı Ali Osman A. Hüseyin, kendisine Bulgar ismiyle hitap edenlerle bir araya gelmekten epey eve kapanmayı, yalnızlaşmayı tercih etmiştir. Nihayetinde bulduğu çözüm ise kendisiyle aynı fikirde olmayanların yaşadığı bu köyden ayrılıp başka bir yere yerleşmek olmuştur.⁴²⁶ Verilen ismi kabullenmeyenlere bir örnek de Şumnulu Necip İsmail’dir. İşyerinde gece nöbeti listesine kendi isminin değil de, ona sonradan verilen Bulgar isminin yazılmasına sinirlenen Necip İsmail, karatahtadan o ismi silince tutuklanmıştır. 36 gün gözaltında tutulduktan sonra Belene Cezaevi’ne gönderilmiştir.⁴²⁷ İsmi değiştirildikten sonra kendisine verilmiş yeni ismi “Sava” ile çağrıldığında orali olmayan, hatta kendisine bu şekilde seslenenlere düşman kesilen Saffet R. Recep’in direnişi ise bu kadar pasif değildir. Saffet Recep, Bulgar yetkililerin yaptıklarını dünyaya duyurmak ve isimlerini geri almak için bir örgüt kurmuştur. Fakat daha sonra ihbar edilmiş ve yargılanmasının ardından kurşuna dizilmiştir.⁴²⁸

Oyalama, İtaatkâr ve Saf Rolü Oynama

⁴²⁴ Mehmet Hacısalıhoğlu, “89 Göçü” ile İlgili Tarih Yazımı ve Kamuoyu Algıları”, **89 Göçü Bulgaristan’da 1984-89 Azınlık politikaları ve Türkiye’ye Zorunlu Göç**, ed. Neriman Ersoy Hacısalıhoğlu ve Mehmet Hacısalıhoğlu, Balkar&Balmed, İstanbul, 2012, s. 59

⁴²⁵ Hüseyin Köse, s. 30; Mehmet Türker, **Zulmün Ateş Çemberi Belene Adası**, s. 186

⁴²⁶ Hüseyin Köse, s. 30; Daha sonra, Aliosman A. Hüseyin bir protesto gösterisinde tutuklanmış ve sorguda iken ölmüştür. Cenazesi köyüne geldiğinde, görgü tanıkları cesedin darp izleriyle, morluklarla dolu olduğunu görmüşlerdir. Mehmet Türker, **Zulmün Ateş Çemberi Belene Adası**, s. 190

⁴²⁷ Hüseyin Köse, s. 73

⁴²⁸ Hüseyin Köse, s. 85

Eric Hobsbawm’a göre anlamının reddi bir sınıf mücadelesidir.⁴²⁹ Doğrudan karşı gelmek ve reddetmek tehlikeliyse cahil gibi davranarak, diğer bir deyişle safa yatarak, karşı taraf oyalanarak bu durum maskelenebilir. Görüşmeci 17’nin aktardığı olaydaki tutum tam olarak buna örnektir:

“Bizi manevi açıdan ele geçirmek için yumuşak davranan yetkililer vardı. Bir parti yetkilisi vardı. Çalıştığım yerde bana sadece Türkçe hitap ederdi. “Bunlar kâğıt üstünde isimler, üzülme. Gel kahve içelim dertleşelim. Korkacak olursan telefon numaramı al. Sana bir şey olmasın. Bir şey olursa ilk beni ara.” derdi. Şoförüyle beni evime gönderirdi. Ben bunların taktik olduğunu düşünürdüm. Açıkçası ona hiç asi davranmıyor kendi düşüncelerimi ona açıklamıyordum. Adamın gerçek yüzünün ne olduğunu göç edeceğimiz zaman anladım. Göç etmeden önce bir evrak lazım oldu bana, Bulgaristan’da çalıştığım yılların dökümünü istediğime dair bir yazı. Onun için yanına gittiğimde “Git başımdan, yüzüne tüküreceğim senin.” dedi bana. Bir nevi, bu ülkeyi sevmiyorsun, çalıştığın yılları ne yapacaksın demek ister gibiydi... “Ben seni gerçek bir vatansever sanıyordum. Sen sahtekârımsın.” dedi. Beni vatansever sanmakta haksız da sayılmazdı. Çünkü şehirlerarası şairler yarışmasında hep birinciliği kazanırdım. Oraya vatan sevgisini konu edindiğim şiirlerle katılır birincilikler elde ederdim. Bu sebeple adam beni kendi tarafında sanıyordu. Ben de zaten tüm teklif ve konuşmalarında onun suyuna gidiyordum.

Bir gün istihbarattan birileri beni çağırdı. “Bak kocanı kaç sefer aldık. Bak bu sefer geri sağ gelmeyecek. Bak bir zamanlar tüm faşistleri öldürdük. Salıncaktaki küçük bebeklere kıyamadık. Büyüdüler faşist oldular. Seninkiler de büyüyecek ve faşist olacaklar” dedi. Ben de “Ben faşist değilim” dedim. “Ama senin kocan Türkiye sevdalısı” dediler. “O öyle olabilir ama ben Bulgaristan sevdalıyım” dedim. Ben kendimi kurtarma çabasıındaydım. Çocuklarım evde yapayalnız. Öyle konuşmak zorundaydım onların karşısında. “Ben başka bir ülkede padişah olmak yerine kendi ülkemde çoban olmaya razıyım. Artık beni bırakın. Evime gitmeliyim. Çocuklarım evde yalnız.” dedim. Ama bana inanmadılar. “Keşke düşündüğümüz gibi olsaydın” dediler.”

Bu örneklerdeki anlatılar, görüşmecinin hayatta kalmak için kendi fikirlerini asla belli etmediği, hiçbir itirazda bulunmadığı, kamusal senaryosunda tam itaat sergilediği bir sahte cesaret eylemidir. Hâkim olanla fikirleri taban tabana zıt bireylerin bu eylemi başarıyla gerçekleştirebilmesi için büyük bir soğukkanlılıkla rol yapma yeteneğine sahip olması gerekir.

Görüşmeci 4, köy muhtarı olması hasebiyle, isimlerin değiştirildiği dönemde devletin kendisine bazı görevler tevdi ettiğini fakat kendisinin bu sorumluluktan kaçındığını aktarmıştır.

“Zvezdel’de 18 köy var, bütün muhtarları topladılar. Niçin topluyorlar, silahla askerle girmeyelim köylere, tüm muhtarlar kendi köylerini ikna etsinler de gönüllü değiştirilsin bu isimler diye. O toplantıya katılmayan 2 muhtardık biz. Benim

⁴²⁹ Eric Hobsbawm, “Peasants and Politics”, *Journal of Peasant Studies* I, (I), 1973, s. 13

gelmediğimi haber veriyorlar Mestanlı'ya. Belediyeye çağrılıyorsun diye daha akşam olmadan gelip beni aldılar. Komite (Komünist Parti teşkilatının merkezi) götürdüler beni. Bir gittim tüm teşkilat, tüm yetkililer orda. "Sen muhtarken köyüne ne lazımsa verdik, bu halk idaresinin bütün nimetlerinden yararlandın. En çok sen yararlandın, köyüne ne hizmet lazımsa gördürdün. İnsanlar arasında otorite de kazandın. Sen neden karşı geliyorsun bu isim değiştirme işine?" diye sordular. Ben de saflık mı dersin ne dersin "Bu karışık ailelere (karma evlilik yapmış olan aileler) uygulanacak dendi bize" dedim. Kendimi saf gösterir gibi yaptım biraz da, "Sizin suçunuz yok biliyorum bu merkezi bir emir ama bütün halk A'dan Z'ye herkes karşı. Herkes ağlıyor. Ben nasıl gönüllü değiştirtirim?" deyince "Neee, sen bize karşı propaganda yapmaya mı geldin buraya, ne diyorsun sen?" diye bana bir patladılar."

Bu olayda da sahte cesaret uygulanmıştır. Örnekteki tabi kişi aynı zamanda iktidar mekanizmasının da bir parçası olmasından ötürü tam bir arada kalmışlık yaşamaktadır. Görevi icabı hâkim grubun temsilcisi, etnik kökeni itibariyle madun olan muhtar, yaptırım çok büyük olacağı için partinin kararlarına itiraz etme cesareti bulamamış, zorunlu hürmet içeren cevabıyla, eleştirisini çeşitli örtmeceler ve manipülatif bir taktikle dile getirmiştir. Görüşmeci 12 isimlerin zorla değiştirildiği günleri anlatırken şahit olduğu çeşitli protesto ve tepki örneklerini de aktarmıştır:

"Ben isimlerin değiştirildiği sırada öğrencilerimle kış kampında tatildegdim. Evden çıkarken bir isim değişikliği falan yoktu. Bana hiç bir şey söylenmedi. Trenle geri dönüşe geçtik. Dulova'da indik ama köye gitmeye araç yoktu. Baktım bizim öğrenciler kenarda köşede ağlıyorlar. "Ne oldu?" diye sorduğumda "İnsanların adlarını değiştirmişler" dediler. İsimleri değiştirilen şoförler protesto amaçlı işi bırakmışlar. Bu nedenle biz otobüs bulamıyormuşuz. Aslında daha önceden Kırcaali'den bir arkadaştan mektup almıştım. Aile reislerini alıp götürdüklerini, döve döve zorla isim değişikliğini kabul ettirdiklerini yazıyordu. Ama bu uygulama bizim buralara gelmez diye düşünüyorduk. Bize hep Bulgar'la karışık, Pomak'la karışık evlilikler veya Alevilerin isimleri değiştirilecek dendi. O sebeple kendimizi emniyette hissediyorduk. Bir de Türkiye böyle bir şeye izin vermez diye düşünüyorduk. Neyse araç bulduk yola çıktık. Her yerde kontrol noktaları var. Kontrol noktalarından birinde durduk. "Bu otobüste Türk var mı?" diye sordu görevli. Ben sesimi çıkarmadım ama Bulgar arkadaşlar da çıkarmadı. En sonunda biri "Bu otobüste Türk yok" dedi. Orada kurtardık. Sonra ilerde başka bir noktada durdurdular. Bulgar arkadaşlar beni korumaya devam ettiler. Bu şekilde köyüme bir şekilde ulaştım. Ama ben oraya vardktan sonra derhal muhtarlık binasına çağırıldım. Köyde ismi değişmeyen tek ben kalmışım. Benim önüme de bir liste verdiler. Dedim ki "Siz bizim acımızı anlamazsınız. Bu uygulama çok büyük bir hata. Parti de bunu anlayacak yakında. O yüzden itiraz etmiyorum, çünkü siz emir kulusunuz." Benim amacım adamları kızdırmadan onların huyuna suyuna gitmekti."

Yukarıdaki örnekte uygulanan politikayı kabullenmeyip, bunu dile getirme cesareti bulsa da kendini güvende hissetmeyen görüşmeci, devlet yetkililerine bu cevabı verirken ihtiyatlı davranmaya özen göstermiştir. Şiddetle karşı çıkmaktansa, hürmet göstermeye, saygısında kusur etmemeye çaba göstermiş, bir yandan da dikkatleri üzerine çekmeyeceğini düşünerek yumuşak bir şekilde eleştirisini

sunmuştur. Aynı anlatıda, otobüs şoförlerinin isimlerin değiştirilmesini protesto etme amacıyla seferleri durdurması ise kayda değer bir açıktan direniş örneğidir.

Görüşmeci 19, cenaze törenlerindeki uygulamalarla ilgili örnekleri aktarırken yetkililerin, cenazenin yakını olan Türkler tarafından tabiri caizse atlatıldıklarını ifade etmiştir.

“Nadiren de olsa tam anlamıyla Hristiyan geleneğine göre gömülen Türkler olmuş. Benim duyduğum genelde vefat edenlerin çok yakınları gece evde gaslediyorlarmış cenazeyi. Ertesi gün törende kıyafet de giydirdiler en azından İslami usullerden birini yerine getirirlerdi. Devlet yetkililerine göstermelik bir şekilde tabutla cenazesini defneden aile, yetkililer oradan uzaklaştıktan sonra cenazeyi tekrar tabuttan çıkarıp kefenleyip öyle gömmüşler. Bu şekilde otorite kandırılırdı. Bu ritüelleri kabullenemeyen ve uygulamak istemeyen imamlardan görevi bırakanlar da olmuştur. Örneğin Cuma hutbelerini Bulgarca okumaları istenirmiş. Aslında imamların Bulgarcası buna yetmezdi.”

Zoraki itaat gereği, yetkililerin yanında kurallara uyar gibi yapıp, daha sonra bildikleri ritüellere devam etmeleri, bir anlamda De Certeau'nun işaret ettiği gibi kendilerini disipline etmek isteyen mekanizmayla oynamaları ve onu kendilerine uyarlamaları anlamına gelmektedir.

3.3.1.2. Ayak Direme

İsim değiştirme politikası karşısında gösterilen genel tepki, yeni isimleri seçme konusunda ayak direme şeklinde gerçekleşmiştir. Ayak direme örneklerinde, ismi değiştirilmek istenen kişilerin ya ilgili makama gitmeyi geciktirdikleri ya da çeşitli bahanelerle isim seçmeye gitmedikleri görülmüştür. Çeşitli bahanelerle evde bulunmayarak, süreci uzatarak veya yetkililerin geldiği esnada evin bir köşesinde (odasında, tavan arasında, mahzende) saklanarak, kaçınma hareketi sergilemişlerdir. Ne var ki, ayak direme eylemlerinden hiçbirisi başarıyla sonuçlanmamış, bu eylemler sadece isim değişikliğini geciktirmeye yaramıştır. Görüşmeci 13 isimlerin değiştirilmesi esnasındaki ayak direme eylemini aktarmıştır:

“Herkes sabah muhtarlığa gelsin, isimlerini değiştirmeye diye haber saldılar. İlk gün gitmedim ben. Neyse gittim ertesi gün akşamüstü, geç gittim diye beni gözlerine kestirmişler. Devlet çalışanıym ya benden öncü olmamı bekliyorlarmış.”

Görüşmecinin sergilediği bu davranış fişlenmesine neden olmuştur.

Görüşmeci 3, kendisine Bulgar ismiyle hitap edilmesini psikolojik olarak kaldıramayacağını düşünüp eğitim hayatına devam etmeme kararı aldığını şu cümlelerle açıklıyor:

“O konuda (isimlerin değiştirilmesi) ben hakkımı helal etmiyorum. Sadık vatandaştık. Yasalara bağlı. Biz resmi yerlerde yine Bulgarca konuşuyorduk, bununla ilgili bir sorunumuz yoktu, bu kurala saygı duyuyorduk. Ben isimlerimiz değişince, bu yeni isimle okumayacağım dedim tepki olarak. Üniversiteye girmem an meselesiydi, beni zor ikna ettiler. Bulgarca çağırılmak istemiyordum.”

Yapılan haksızlığa itiraz edemeyen görüşmeci kendince protesto yöntemi olarak, tahsil görme hakkından vazgeçmeyi tasarlamış, bu yolla pasif bir direniş sergilemeyi düşünmüştür. *“Sadık vatandaşlardık, kanunlara saygılıydık”* ifadelerinden, kendilerine yapılan muameleyi hak etmediklerine dair olan inancı belirginlik kazanmaktadır. Somut manada intikam almanın yerini tutmasa da *ah etme, hakkını helal etmeme* gibi manevi eylemlerle, görüşmeci iktidarın gayrimeşruluğunu vurgulama çabasıdadır.

Görüşmeci 6 kendisine yöneltilen “Bulgarca isimle size hitap edildiğinde ne hissediyordunuz? Buna karşı çıkıyor muydunuz? Böyle bir olay olduğunda başınıza ne geldi?” sorularına şöyle cevap vermiştir:

“Bulgar ismimle hitap edildiğinde sanki ben değilmişim gibi gelirdi bana. Dönüp de efendim demek içimden gelmezdi. Sanki bir başkasını çağırıyorlarmış gibi gelirdi. Bu memnuniyetsizlik yüz ifademe de yansıyormuş. Bunu bana sonraları söylediler.”

Scott’un tahakküm altındayken memnuniyetsizliğin nasıl belli edileceğini açıkladığı *politik kılık değiştirme* yöntemleriyle, bu görüşmecinin sergilediği tavır açıklanabilir. Bir homurdanma taktiği olan bu örnekte, yaşanan durumdan rahatsız olan madun birey, bir iç çekişle, asık bir suratla memnuniyetsizliğini belli ederken bu hareketiyle itaatsizlik seviyesine varmadan eylemini sonlandırabilir. Üstelik homurdanma taktiğindeki muğlaklık sayesinde madun, hem ceza almayı gerektiren eylem sergilememiş hem de istediği mesajı karşısındakine verebilmiştir.

Scott’a göre, sürekli gizli senaryonun sınırları içinde kalanlar düşüncelerini ifade edecek uygun ortam bulamazlarsa, bu kişilerde oluşan kin ve nefret birikir. Gizli senaryo ile yeterli basınç boşaltımı sağlanamadığından fikirlerini, duygularını açıkça hâkim grubun yüzüne çarpamayan veya doğrudan saldırganlık sergileyemeyenler o baskıyı hala hissetmeye devam ederler. Bu gibi durumlarda hâkim gruplar, oluşan

basıncın boşalmasına göz yumarlar. Birikmenin daha büyük ve etkili çatışmalara evrilmemesi için grubun deyim yerindeyse patlamasına izin verirler. Buna “emniyet sübabı teorisi” denir. Asimilasyona karşı gelmek için örgütlenmenin gerekli olduğunu düşünenler 1985’ten itibaren bazı insan hakları dernekleri kurmuşlardır. Demokratik İnsan Hakları Ligi teşkilatının kurucusu Mustafa Ömer de bunlardan biridir. Mustafa Ömer yukarıdaki patlamaya örnek verilebilecek bir hareketle, uygulanan politikalara yönelik tepkisini ortaya koymuştur. İsmi değiştirildiğinde memurların gözlerinin önünde yeni kimliğini yırtmıştır. Aynı örgütün kurucularından Sabri İskender’in, sürgün edildiği yerde, oradan ayrılmadığını belirten bir yoklama listesine sabah ve akşam olmak üzere iki kez imza atması gereklidir. Fakat listede Bulgar ismi yazdığı için imza atmayı reddeden İskender’e, bunun hesabı sorulduğunda cevabı, “*Bu listede benim adım (Türkçe olan) yazmıyor o sebeple imzayı görememeniz çok doğal.*” diye cevap vermiştir.⁴³⁰ Sabri İskender kendisine Bulgar yetkililerin verdiği ismi yok saydığı anlamına gelen bu kurnazca cevapla bir nevi meydan okuma örneği sergilemiştir. Her iki örnekte de hâkim grup için saygısızlık sayılacak davranışlar, sözlü çıkışlar sergilenmesine rağmen, emniyet sübabı teorisine uygun olarak herhangi bir ceza ile muamele edilmemiştir.

Ludogortsi Köyü’nden Salih Ali Süleyman’ın tepkisi ve aldığı önlem evdeki televizyonun içine eski kimliğini saklamak olmuştur. Salih A. Süleyman bu davranışının nedenini, “*Bir gün başımıza bir iş gelirse benim eskiden bir Türk adım olduğunu çocuklarım bilsinler ve beni öyle ansınlar*” diyerek açıklar.⁴³¹ O esnada kamusal senaryo olarak sessiz bir kabulleniş sergilese de eski kimliğini saklaması yaşananları içselleştirmede apaçık göstermektedir. Madunun bu davranışı, gelecekte bu politikayı uygulayanların yanıldıklarını kanıtlamak için bir delil bırakma çabasıdır.

Görüşmeciler 20’nin ifadelerine göre, isimlerinin değiştirilmesiyle beraber kendilerine “*Ben adımlı gönüllü değiştirdim, bu politikayı destekliyorum. Türkiye iç işlerimize karışmasın.*” şeklinde bir beyanat imzalatılmak istenmiştir. Buna tepki

⁴³⁰ Sabri İskender’in konuşmasından bir anekdot. 15 Kasım 2018, Demokratik İnsan Hakları Ligi Teşkilatının Kuruluşunun 30. Yıldönümü Paneli, Edirne.

⁴³¹ Hüseyin Köse, s. 49

olarak, kendisiyle beraber üç arkadaşı daha, yetkililer tarafından önceden hazırlanmış bu beyanatı imzalamama kararı almışlardır. Görüşmeci, bir hafta kadar izin alıp bilerek ortalıklarda görünmediklerini ve aldıkları bu kararlar idareye ayak dirediklerini belirtmiştir.

Madunlar yaşadıkları baskılara her zaman gözle görülür tepkiler veremezler. Bunun yerine işini kötü yaparak veya mesai saatlerinde zamanını boşa geçirerek tepkilerini belli ederler. Örneğin tarım görevlisi olan Görüşmeci 13, tütünlerinin kaliteli olmadığını, emrinde çalışanların da bu konuda herhangi bir çabasının olmadığını belirtmiştir. “Çalışanlar devlet zorunlu tuttuğu için ürünü topluyordu” diyen görüşmeci, bazı çalışanların topladığı tütün ağır gelsin diye mahsulün içine taş koyduğunu örnek vermiştir. Çalışanların bu yolla, daha çok tütün toplamış gibi yaptıklarını, kendisinin ise sorumlu yönetici olduğu için böyle bir şeye izin veremeyeceğini ifade eden görüşmeci, kantara konmuş ürünü kontrol ederken çok dikkatli davrandığını, taş bulduğu zaman ceza vermekten imtina etmediğini belirtmiştir. Yapılan işin kaliteli olması çalışanın umurunda değildir, bu sebeple Görüşmeci 13, çalışanların “*gâvurun işi, bana ne!*” diyerek baştan savma iş yaptıklarını vurgulamıştır.

Evlerinin dışında, sosyal hayatın her alanında yeni verilen ismi kullanmak zorunda olmaları çoğu görüşmecinin rahatsız oldukları bir deneyimdir. Buna rağmen evlerinde hala Türkçe isimlerini kullanmaya devam etmişlerdir. Dışarıda sergiledikleri itaat performansı, tahakküm uygulayanlara karşı bir göz boyamadır. Yasaklanmasına rağmen Türkçe konuşmaya devam etmeleri bir çeşit gündelik direniştir. Bu sayede yasağı kendi güvenli ortamlarında delmiş oluyorlardı. Bazı durumlarda sadece güvenilir mekânlarda değil, para cezasına rağmen kamusal alanda da konan kurallara itaat etmemişlerdir.⁴³² Sokak ortasında Türkçe konuşan bir anne ve oğulun polisler tarafından yakalanıp orada sorguya çekilmeleri bu duruma örnek teşkil etmektedir. Türkçe konuştuğu için para cezası alan bir Türkün buna verdiği tepki ise Sabri Tata’nın hatıratında yer almaktadır. 5 Leva ceza ödemesi gereken Türk, polise 20 Leva uzatır ama polis bozukluğu olmadığı için para üstü veremeyeceğini söyler. Bunun üzerine

⁴³² Pozharliev, *Nationalism Revived: ...*, s. 60

Türk, “*O zaman ben üstünü 15 Levalık daha Türkçe konuşarak tamamlayayım*” diyerek birkaç kelime daha Türkçe konuşur.⁴³³ Bazı görüşmeciler bu ve benzer diyalogları fıkra olarak nakletmişlerdir. Para cezası uygulamak isteyen polise Türklerin buna benzer cevaplar vermesi De Certau’nun da sıklıkla değindiği *kurnazca cevaplar verme* pratiğiyle uyumludur. Bu sayede madun bir yandan iktidarın belirlediği para cezasını ödeyerek maddi kayba uğramakta, fakat diğer yandan yasak olan dili, iktidarın temsilcilerinin yüzüne karşı konuşmaya devam edip bundan haz almaktadır.

Türklerin bir kısmı, bu dönemde isimlerini kullanmaya ve Türkçe konuşmaya devam etmenin yanında, yasaklanmış olan dini vecibeleri de yerine getirmeye devam etmişlerdir. Bu da gündelik direnişin bir parçasıdır. Ceza alacaklarını bilmelerine rağmen bayramlarını, kutsal günlerini kutlamaya devam etmişlerdir. Pozharliev’in çalışmasındaki görüşmecilerden biri, o dönem partide görevli olduğunu belirttiikten sonra dini bayramlarda nasıl bir yöntem izlediklerini aktarmıştır. “*Bayram kutladığım ya da Kurban Bayramı’nda kurban kestiğim anlaşılmasın diye köydeki komşularım, beni kasapta ilk sıraya yazarlardı ya da ben gece olunca kurbanımı keserdim.*” diyerek deneyimlerini paylaşmıştır. Bu örnekteki kişi ne dininden ne de görevinden vazgeçebilmiştir.⁴³⁴

Görüşmeci 19, Türkçe derslerin kaldırılma kararının ardından buna tepki gösterenler ve Türkçe ders vermeye devam eden öğretmenlerle ilgili hatırladıklarını şöyle aktarmıştır:

“*Bir örnek hatırlıyorum, Kırcaali köylerinden birinde, Türkçe dersler programdan kaldırılınca köyün ileri gelenleri Bulgar okul müdürünün kaldığı eve gitmişler. Bu kararı protesto etmişler, razı gelmeyeceklerini söylemişler, biraz da gözünü korkutmuşlar. Türkçe derslerin yasaklanmasına gösterilen bu tepki karşısında okul müdürü, duyulmaması şartıyla öğretmenlerin Türkçe ders işlemeye devam edebileceklerini söylemiş. Geri adım atmış. O köyün öğrencileri kısa bir süre de olsa Türkçe eğitim görmeye devam etmiş. Dil politikalarıyla alakalı şunu da söyleyebilirim, 1970’lerin sonunda Türk yazar ve şairlerden eserlerini Bulgarca yazmaları talep edilmişti. Uzun zamandır zaten Bulgarca yazmaya teşvik ediyorlardı. Naci Ferhadov gibiler bunu kabul etmişti mesela ama Ömer Osman gibileri kalemini kırdı ve bir satır yazmadı. Bulgarca hiç yayın yapmadı. Küstürüldüler. Anadili haricinde başka bir dilde*

⁴³³ Sabri Tata, s. 51

⁴³⁴ Pozharliev, **Nationalism Revived: ...**, s. 60

yazmayacağını söyleyip bu durumu protesto ettiler. Bu aynı zamanda mesleğini yapamamasına sebep olmuştu.”

Görüşmecinin anlattığı iki örnekten ilki baskı ve direniş yoluyla yasağın delinmesine göz yuman bir devlet görevlisini konu alıyor. Köydeki Bulgar okul müdürü yasağa tepki gösteren köy halkıyla işbirliği yapmıştır. İkinci olayda ise Ömer Osman, karşılaşacağı yaptırımlara rağmen açıkça iktidarın direktiflerine uymayacağını söylemiş, mesleğini icra etmemiştir. Bu tavır, şiddet dışı protesto biçimlerinden *sivil itaatsizlikle* uyumlu bir direniş örneğidir.

Mülakat yapılan görüşmecilere “Yasaklamalar ve uygulamalar sizin kimlik algınız üzerinde nasıl bir etki doğurdu?” ve “Dini hayatınıza ve kültürel olarak yaşantınıza kısıtlamalar, yasaklamalar getirilmiş miydi?” soruları yöneltilmiştir. Görüşmeci 11, Bulgar milliyetçiliğinin daha 1980’lerdeki kadar belirginleşmediği yıllarda, milliyetçi sayılabilecek Türklerin evlerinde çocuklarına İstiklal Marşı’nı öğrettiklerini, kendilerinin ise İstiklal Marşı’nı bilmediklerini; yaşanan baskıların ardından geleneklerini, kültürlerini ve kimliklerini daha çok sahiplendiklerini belirtmiştir. Örneğin köylerinde mevlit okutmaya⁴³⁵ devam ettiklerini ama bunu yaparken tedbir almayı da ihmal etmediklerini söyleyen Görüşmeci 11, önlem olarak camları kararttıklarını, davetlilerin hepsinin aynı anda ve birlikte gelmemeye özen gösterdiğini, sünnetleri gece vakti ve ormanlık alanlarda yaptırdıklarını, kurbanlarını gizlice kestiklerini aktarmıştır. Çocukluk yıllarında, okul müdürünün gelip Ramazan ayında 8. sınıf öğrencilerine bir şeyler yedirmeye çalıştığını, bu yolla Türk öğrencilerin kontrol edildiğini hatırlayan görüşmeci, daha sonraki yıllarda bazı fabrikalarda buna benzer uygulamalarda bulunulduğunu ifade etmiştir. Ramazan ayında özel gözetim altına alındıkları için daha dikkatli davrandıklarını vurgulamıştır. Görüşmeci, köylerinde, halkın kendi yaptırdığı, aktif olarak kullanılan bir camilerinin olduğunu ama 1985’te bu caminin kapısına kilit vurulduğunu söylemiştir. Bu olaydan sonra yaşlıların ibadetlerini aksatmamak için ilçedeki camiye gitmeye başladıklarını, devlet görevlisi olan şoförlerin ise ilçedeki camiye gitmek isteyenleri cuma günleri otobüse almadıklarını ifade etmiştir. Bu engellemelere rağmen o yolu yürüyerek gitmeye

⁴³⁵ Mevlit oku(t)mak, İslam’ın farz ibadetlerinden olmayıp, Türkçe gerçekleştirilen bir ritüeldir.

başlamış olan Türklerden biri (görüşmecinin arkadaşının babası) yolda, askeri kamyonun kendisine çarpması sonucu hayatını kaybetmiştir.

Türk milli kimliğini kazandırmak istediği çocuklarına, evde gizlice İstiklal Marşı'nı öğreten, ondan örnek alan diğer yakınlarının da çocuklarına gizlice İstiklal Marşı'nı ezberlettiğini ifade eden Görüşmeci 17 şöyle devam etmiştir:

“Bize göre Türk olmanın kanıtıydı. Bulgar harflerinin yanında Türkçe harfleri (Latin harfli modern Türkçe) de yazardım. Hiç olmazsa annelerinin adını okuyacak kadar Türk dili öğretirdim. Evde Ferdi Tayfur, Ajda Pekkan, Orhan Gencebay, Barış Manço dinlerdik. Türkçe şarkılarla çocuklarımı büyüttüm. Hatta torunumun adı Barış'tır. Ama bir gün geldiklerinde evi bastılar. Kaset falan bırakmadılar. 500 tane şiirimin yazılı olduğu defterimi aldılar. Bu şiirleri kitaplaştırmak isterdim hep.”

1980'lerde cenazelerin İslami usullere göre defnedilmesi yasaklanmış olmasına rağmen bazı bölgelerde, çeşitli taktiklerle bu yasak delinmiştir. Örneğin Görüşmeci 12'nin aktardığına göre, cenaze merasimlerine 1985 sonrasında belediyeden temsilci gönderiliyormuş. Cenazeleri elbiseleriyle defnetmek zorunda olanlar, bu duruma razı gelemedikleri için, görevli gittikten sonra İslami usullere göre tekrar cenaze işlemlerini gerçekleştirirlermiş. Belediyenin verdiği tabutun da gömülmesi gerektiği için, yetkililerle bir sorun yaşamamak adına, tabutu kırıp aynı mezarın içine koyarlarmış. Bir gün görüşmecinin çok dindar bir akrabası, vefat eden bir tanıdıklarının Bulgar mezarlığına gömüleceğini haber vermiş. Bu haberi veren kişi olaya o kadar üzülmüş ki, “Öldüğümde beni de Bulgar olarak gömecekler” diye yaşadığı korku ve stres sebebiyle 15 gün içinde felç geçirmiş. Bu korkuyla buhran geçirip intihar edenler dahi olmuş. Görüşmeci, eşinin teyzesinin, zamanında Silistre'de yaşadığını, vefat edince Bulgar mezarlığına gömülmesin diye yetkililere “Annemin köyüne gömülme vasiyeti var” diye bir bahane sunduklarını aktarmıştır. Böylelikle, Silistre'den merhumenin kendi köyüne getirilen cenaze burada Müslüman mezarlığına defnedilebilmiştir.

Görüşmeci 19'un paylaştığı anısında, resmi görevlilerle cenaze yakınları arasında çıkan tartışmalar ve acılı cenaze yakınlarına anlayış gösterme, yasakları esnetme örnekleri mevcuttur.

“Belene'de tutuklu olduğum dönemde amcamın oğlu vefat etmişti. Cenazesinin de yeni kararlar doğrultusunda Hristiyan usullerine göre defnedilmesi istenmiş. Cenazeyi tabuta koymuşlar. Müslüman cenazesinin başı önde gitmesi gerekiyor. Ama onu ayakları önden götürmüşler. Amcam tabi evlat acısının verdiği can acısıyla

cemaatin önüne geçip çok sinirli bir şekilde “Ters çevirin” diye bağırmış. Bulgar görevlilerden biri de müdahale edecek olmuş. Amcam da “Karışma zaten evladımı kaybettim, buna bari karışmayın” diye onu terslemiş. Bizim köyde de bir olay olmuş. Genç yaşta vefat eden bir komşumuzun cenazesini yine Hristiyan usullerince gömmek istemişler. Köyden başka bir genç müdahale ediyor. “Gebertirim sizi, karışmayın” diyor yetkililere. Böyle olaylarda ailede canı yanan biraz daha otoriteye karşı çıkacak cesareti buluyor herhalde ki yetkililer de böyle hassas bir konuda onların üzerine gitmiyor.”

Bu örnekte de emniyet sübabı teorisi ile uyumlu bir davranış sergilenmiştir. İktidar, bazı durumlarda patlamalara, büyük reaksiyonlara engel olmamış, biriken gerilimin boşalmasına ses çıkarmamıştır. Bu örnekte yaşananların sadece siyasi bir stratejiye bağlanması pek mümkün görünmemektedir. Cenazeler, kayıplar insanların hümanist yanlarının da ortaya çıktığı, hoşgörü ortamının yoğun olduğu durumlardır. Bu örnek, münferit bir göz yumma olayı olarak da değerlendirilebilir.

Görüşmeci 4’ün paylaştığı hatırası kılık kıyafet yasağının ardından yaşanan bir vakadır.

“Yalaka bir grup vardı bizim köyde, Ömer Muallimin annesini şalvarından ötürü ihtiyar heyetinin önüne çağırtmış. Azize Teyze de deli dolu bir kadındı kimseden korkmazdı. “Benim şalvarımdan sana ne sen kendi karına bak” vs. diye çıkmış kendisini ispiyonlayan adama. Elinde de su bakracı varmış, onunla adamın üstüne yürümüş. Hiç kimse adama yardıma gitmemiş. İspiyoncuyu taa köyün ortasına kadar kovalamış, “Bir daha seni gözüm görmesin!” demiş kadın. Kadınlar hiçbir zaman beyaz yaşmakla o pardösüyü çıkarmadılar. Rengini değiştirdiler ama kıyafeti tamamen çıkarmadılar üzerlerinden.”

Scott’a göre bireysel terfi stratejileri madunlar için baştan çıkarıcı bir etkiye sahiptir. Tahakküm ilişkileri, bir süre sonra ezilenlerin, sadece kendilerini kurtarma çabasına dönüşürse, bu çaba uğruna mensup oldukları topluluktan kurtulmanın yolunu aramaları gayet tahmin edilir bir hareket olur. Hâkim sınıfın gizli senaryoların sergilendiği mekânları denetleyebileceği sadık hizmetkârlar olarak gördükleri muhbirleri, tabi gruptakiler ise, kökenini yadsıyan, çalım satan, kendi toplumuna ihanet eden kişiler olarak görürler.⁴³⁶ Yukarıdaki örnekte, tabi grubun içinden iktidarla işbirliği içinde olana *ayar verme*, onu toplum içinde küçük düşürme, hakaret etmek suretiyle dışlama eylemleri uygulanmıştır. Anlatıda, yasaklanmasına rağmen geleneksel kıyafetinden vazgeçmeyen Türk kadınları aynı zamanda herhangi bir yaptırımla karşı karşıya kalmamak için, kendilerince alternatif yollar bulmuşlardır.

⁴³⁶ Scott, **Tahakküm ve Direniş Sanatları**, s. 199-201

Fakat şunu tekrarlamakta fayda var, o dönem iş hayatında olan ve özellikle şehirde yaşamlarını sürdüren genç Türk kadınlarının yaşlılarla mukayese edildiğinde geleneksel kıyafetlerini giymekte ısrarcı olmadıkları, modern kıyafete geçişlerinin daha hızlı olduğu anlaşılmaktadır.

Düğün ve eğlencelere getirilen yasaklara dair görüşmecilerden edinilen bilgilere göre, bazı köylerde bu gelenekler yasaklardan hiç etkilenmeden devam ettirilmiş, bazı köylerde ise madun grubun gelenekleri hiç uygulanamamıştır. Kırcaali köylerindeki uygulamaya bir örnek Görüşmeci 3'ten nakledilmiştir:

“Alaycılar (Düğün alayına katılan müzisyenler), zurnacılar başlıyordu çalmaya, Bulgarca başlayıp Türkçeye dönüyorlardı. Sonra tekrar Bulgarca bir şarkının melodisine geçiyorlardı. Bir akrabamızın düğününü hatırlıyorum. Türkçe çalıyorlardı ama çok zor şartlarda olmuştu. Karakuz çingeneleri aptala döndüler Türkçe'den Bulgarca'ya, Bulgarca'dan Türkçe'ye döndüreceğiz melodileri diye. Ne zorlandılar. Korkuyorlardı, ihbar ediliriz diye. O bölge, o dönem öyle bir dönemdi ki, kasksız motor sür mesela, ertesi gün kendini emniyette buluyordun. O kadar yaygın o kadar çoktu ki muhbirler. Her yerde izleniyor, dinleniyorduk. Bizim düğün sessiz düğündü. Sade bir tek muhtar ve şahit huzurunda nikâh yaptık. Eğlence yapmadık. Neden? Ağabeylerimiz, büyüklerimiz Belene'deydi. Olay çok sıcak sığınınaydı. Bayramlar ve diğer kutlamalar da böyle tantanasız, sessiz geçerdi.”

Görüşmeci 11 de benzer şekilde aktarmıştır bu uygulamayı:

“Normalde düğünlerimiz köy meydanlarında yapılırdı. Ama yasakların olduğu dönemde herkes kendi evinde eğlencesini yapmaya başladı. Eğlencesiz düğünler yapılır oldu. Nikâhlar da Bulgar usullerine göre kıyılırdı. Örneğin nikâhın kıyıldığı esnada Bulgar bayrağı çekilirdi, Bulgar marşı söylenirdi. Bir parça ekmek kırılıp tuz, biber ve bala bandırılırdı. Tüm bu ritüeller Bulgarlara aitti. İnsanlar bu adetlere uymaya mecburlardı. Bir bebek doğarsa papazın olmadığı bir ortamda modern vaftiz gibi bir uygulamaya tabi tutulurdu. Bu olaylar özellikle Bulgarların yoğun yaşadığı bölgelerdeki Türklere daha çok uygulanırdı.”

İster Türklerin yoğun yaşadığı bölgelerde olsun, ister Bulgarlarla karışık yaşanılan bölgelerde olsun, her iki örnekte de düğün ve benzeri merasimlerin sessizlik ve eğlenceden uzak geçtiği izlenimi belirgindir. Egemen olan etnik grubun ritüellerini madunlara dayatmak, onların gündelik yaşamına ve değerlerine müdahale sayıldığı için görüşmeciler böylesi günlerde neşe ve sevinçlerine gölge düştüğünü vurgulamışlardır. Kendi geleneklerine uygun hareket etmek istediklerinde ise ihbar edilme korkusu onları emirlere uymaya zorlamıştır.

Türkçe müzik ve ses kaydı dinlemek; kitap okumak ve bulundurmak yasak olmasına, yakalanıldığı takdirde cezası olmasına karşın görüşmeciler bunları evlerinde

bulundurduklarını ifade etmişlerdir. Görüşmeci 20'nin anektodu genel olarak Türkiye'den gelen kaset ve plakların gençler arasında popülerlik unsuru olduğunu, gençlerin bu ürünlere ederinden daha fazlasını vermeye hazır olduklarını gösteriyor.

“Türkçe müzik dinlemeye can atıyorduk. Türkçe müziğin yeri ayrıydı bizim için. Çok para döktüm Türkiye'den gelen kasetlere, plaklara. Filibe'de okurken Bangladeşli bir öğrenci arkadaşım vardı. Türkiye üzerinden geliyordu. Ben de ona basıyordum parayı. Ajda Pekkanlar, Ferdi Tayfur, Kayahan, İlhan İrem, Tanju Okan kasetleri getiriyordum. Büyük bir koleksiyonum olmuştu, belki 40-50 kaset. Türk arkadaşlarıma bedava veriyordum. İsimler değiştirilmeden önceki dönemde büyük bir müzik setim ve ona bağlı ses sistemim vardı. Gençler hep peşimde, “Ağabey müzik dinlemek istiyoruz” derlerdi. Kültür evi vardı bizim orda, orayı düzenlerdik, diskoya çevirirdik. Bir güzel eğlenirdik. Civar köylerden duyan gençler de gelirdi hatta. Tabi bu yaptığım, yönetim tarafından duyulsa hiç hoş karşılanmazdı. Ama zaten ihbar eden de olmazdı.”

Görüşmeci 6 da benzer hatırasını şöyle paylaşmıştır:

“Türkçe müzik dinlemek için -eşimin Afgan kökenli sınıf arkadaşları vardı. Bize bir akşam misafirlğe geldiklerinde gizlice Türkçe kaset getirmişlerdi. Çok mutlu olmuştuk. Yine Türkçe haber kanalları ve müzik dinleyebilmek için radyoda frekans yakalamaya çalışırdık. Budapeşte Radyosu ve Kosova'dan yayın yapan bir kanal daha vardı. O kanalları bulmaya çalışırdık. Askerde Türkçe kaset aldığı için kayınbiraderim hapis cezası aldı.”

Bu iki örnek gösteriyor ki, madunlar iktidarın denetleyebilirliğini yitirdiği mekânlarda yasaklı olan gündelik yaşam eğlencelerini sürdürmüşlerdir. Yasaklı olanın cazip olmasından yola çıkarak Türkçe eğlence araçlarına sahip olabilmek için maddi ve manevi fedakârlıklarda bulunmuşlardır. Gizli ve güvenilir ortamlar yaratmak için çaba göstermişlerdir.

Haskovo'da Roman halka mensup bazı kişiler, bu dönemlerde krizi fırsata çevirmenin bir örneği olarak, Türkiye'den getirilmiş videoları Türklere para karşılığı izletmişlerdir. Yapılan iş gizli olduğundan elbette tehlike de içermektedir. Romanlar içerdiği tehlikeye rağmen gösterim yapmaktan vazgeçmemişlerdir. Benzer şekilde, müşterileri olan Türkler de cezasına rağmen izlemekten geri durmamışlardır. BKP Merkezine ulaşan istihbarata göre, Moryantsi (Geren) Köyü'ndeki Türkler'den Haskovo'ya, Türkçe video izlemeye gidenlerle ilgili malumatlar gün geçtikçe artmıştır. Yakalananlara 25 ile 60 Leva arası para cezası kesilmiştir. Yine benzer

şekilde Dimitrovgrad'tan da benzer gösterimlerin yapıldığına dair istihbarat alınmıştır.⁴³⁷

Türkçe yayın yapan radyoları dinlemek yasaklandığında, Türkler buna karşı gizli bir çözüm bulmaya çalışmışlardır. Bulgar yöneticiler bir dönem radyo vericilerine parazit koyma önlemi alınca Türkler de civardaki rakımı yüksek köylere (buralarda radyolar sinyali daha iyi çekeceğinden) gizlice Türkçe radyo yayını dinlemeye ve bazen de televizyon izlemeye gitmiştir.⁴³⁸ Görüşmeci 15, radyodan öğrendikleri haberleri nasıl köydeki komşularına aktardıklarını şu örnekle anlatmıştır:

“Evlerde genellikle haber kaynağımız gizlice dinlediğimiz Türkçe yayın yapan radyo kanallarıydı. Bulgar hükümeti o dönemde bazı radyo kanallarına parazit sokmuştu. Dinleyemezdik. BBC’yi (British Broadcasting Corporation) kapatamamışlardı. BBC’nin haberleri olurdu. 15 dakika falan sürerdi. Bu gizli dinlediğimiz haberleri ertesi gün köyde yaymak da annemin işiydi. Annem özellikle sevdiği ve güvendiği kişilere ya da bir yakını Türkiye’de olan parçalanmış ailelere bu havadisleri verirdi. Sevinip mutlu olsunlar diye. “Hiç merak etmeyin Türkiyecilik (göçmenlik) olacak. Kapılar açılacak. Bizi kamyonlarla götürecekler” diye umutla anlatırdı. Köye yeni ev yaptırmaya kalkanlara kızardı. “Neden ev yapmaya çalışıyorsun? Zaten göçmenlik olacak. Neden boşuna uğraşıyorsun” derdi. Bazen de başımıza gelenlere üzülürdük, elimizden bir şey gelmezdi. Çaresizlik hissederdik. “Ne yapabiliriz ki” derdik. “Ancak buraları terk edip Türkiye’ye gidebilirsek hayatımız düzelebilir” derdik.”

Ayak direme sayılabilecek tüm eylemler, madun gruplara iktidarın baskı uyguladığı alanı terk etmeden iktidardan kaçma, yasakların sınırlarında oynama şansı vermiştir. İktidarın haksız olduğuna emin olmaları, iktidarın kontrol mekanizmasında uzak mekânlar oluşturmaları, bazen göz yuman ve kendileriyle işbirliği yapan yetkililerle karşılaşmaları, madun grubu gündelik yaşantılarında rahatlatmış, yaşamlarını bildikleri gibi devam etmelerine olanak sağlamıştır.

Uluslararası Kamuoyunu Haberdar Etme Çabaları

Bulgaristan Türkleri BKP’nin asimilasyon politikaları uyguladığı dönemde sadece “ağlayıp sızlanma”, “ayak direme”, “ciddiye almama” gibi yöntemlerle değil şiddet dışı doğrudan eylemlerle de direnmiştir. Şiddetsiz eylemler, gerçekleştirmek istedikleri değişim için mücadele ettikleri grubun tasarladıklarını tersine çevirebilmeyi

⁴³⁷ Veselin Angelov, **Секретно! Протестните акции на турците в България (януари-май 1989 г.)**, (Gizli! Bulgaristan'daki Türk protestoları (Ocak-Mayıs 1989), Sofya: Simolini Yayınevi, 2009, s. 97

⁴³⁸ Görüşmeci 19 ile yapılan mülakattan

amaçlar. Bunun için inisiyatif alır, işbirliğini reddeder, ikna ve protesto gibi yöntemler benimserler.⁴³⁹ Mücadele etmeden bu zorlu süreçten kurtulamayacaklarını düşünen Türklerden bir kısmı dış ülkelere; maruz kaldıkları baskıları, zorla isimlerinin değiştirildiğini, köylerin basıldığını duyurmak için harekete geçmişlerdir. Görüşmeci 11'in böyle bir girişimi olmuştur. İsimlerin değiştirildiği dönemde Burgaz'daki bir ankesörlü telefonda Türk Konsolosluğu'nu aramış olan görüşmeci, *"Zorla isimlerimiz değiştiriliyor. Bizi asimile ediyorlar. Bundan sizin haberiniz var mı?"* diye söze girmiştir. *"Soykırıma uğruyoruz size haberdar etmek için aradım."* şeklinde yakınan kadına cevaben telefonun diğer ucundaki kişinin küfür ile karşılık verdiği ifade edilmiştir.

Görüşmeci 17, eşinin bizzat evdeki telefonla Avrupa'dan ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nden yayın yapan radyo kanallarını aradığını aktarmıştır. *"Eşim geceleri BBC'yi, Bayrak Radyosunu arar, Bulgaristan'ın içinde olan olayları, Türklerin gördüğü baskıları haber verirdi. Eşim ve onun gibi insanlar kapalı bir kutu olan Bulgaristan içinde dönen olayların yurtdışında duyulması adına çok büyük rol oynadılar."* diye bu tarz eylemlerin önemini ifade etmiştir. Benzer şekilde, Görüşmeci 20 de ilçelerinde gerçekleştirdikleri protesto gösterisinin ardından, Almanya merkezli Deutsche Welle radyosunu aramıştır. O gösteriye kaç kişinin katıldığı, isteklerinin neler olduğu ve buna benzer bilgileri aktarmıştır. Görüşmeci 10, Türklerin başına gelenleri şikâyet etmek için, durumlarını anlatan mektuplar yazıp Türk elçiliklerine gönderdiklerini, yakalanmamak için kendi isimlerini kullanmayıp sahte isimlerle bu mektupları yazdıklarını aktarmıştır. Aralarından İngilizce bilenler de Avrupa Topluluğu'ndaki devletlere benzer içerikte mektuplar yazıp göndermişlerdir.

Bulgaristan'da Türklere yapılan baskıların dünyaya duyurulmasında rolü çok büyük olan Naim Süleymanoğlu'nun Türkiye'ye ilticasını, Görüşmeci 11 şu sözlerle değerlendirmiştir:

"Naim'e de çok sevindik çünkü gerçekleri onun anlatabileceğini biliyorduk. Çünkü o çok inanılır, güvenilir bir bilgi kaynağıydı. Bizim haklı davamızın sembolüydü ve dünya devletleri artık buradaki mevzulardan haberdar olacak diye çok sevinirdik. Çünkü o vakte kadar Bulgar basını dünyaya kendi topraklarında bir problem yokmuş gibi haber veriyordu. Hatırlıyorum da '85 olaylarından önce medya patronu Robert Maxwell Bulgaristan'a gelip Jivkov ile bir röportaj yaptı. Maxwell, Jivkov'a "Türklerin

⁴³⁹ Gene Sharp, **The Politics of Nonviolent Action**, Boston, Porter Sargent, 1973, s. 64

isimlerini mi değiştiriyorsunuz?” diye sorunca Jivkov “Biz zorla bir şey yapmıyoruz. İnsanlar bizden rızalarıyla talep ediyor.” demişti. Bu şekilde uluslararası propaganda yaptılar.”

Naim Süleymanoğlu’nun Türkiye’ye sığınma talebi istediğine dair haberi cezaevinde alan Görüşmeci 19, o günlere dair anılarını şu sözlerle paylaşmıştır:

“Naim’in kaçığı haberi radyodan öğrendik Bobov Dol’da hapisteyken. Bir gürledik, bir parladık, öyle bir alkış kopardık ki. Hiç de korkumuz olmadı gardiyanlardan. Özal’ın da dediği gibi, “Sosyalist ülkelerde sporculara çok önem veriyorlar. Bu çocuğun bir eli yağda bir eli balda olsa, anasını babasını bırakıp buraya gelmezdi. Demek orada çok ciddi bir baskı var.” demişti. Umudumuz, moralimiz yükselmişti. Bütün dünyaya en iyi şekilde ancak Naim duyurur bizim başımıza gelenleri diye düşünüyorduk. Hatta bir Bulgar emniyet yetkilisi demiş ki, “keşke Naim kaçacağına 500 bin Türkü kaybetseydik.”

Türkiye basınında 1985 yılının Ocak ayından itibaren Bulgaristan’la ilgili haberler geniş yer tutmaya başlamıştır. Her ne kadar “demir perde” diye tabir edilen ülkelerden biri olsa da, her ne kadar dış dünyaya haber ulaştırılmasın diye sıkı önlemler alınmış olsa da, Türklere uygulanan baskıların anlatıldığı mektuplar Bulgaristan dışına çıkarılmıştır. Türkiye’deki yakınlarına gizlice mektup gönderenlerin sayısı da azımsanacak miktarda değildir. Örneğin 26 Ocak 1985 tarihinde Tercüman Gazetesi’nde “Bulgaristan’dan Gelen Mutfak Önlüğünden Gizli Mektup Çıktı” başlıklı bir haber yayınlanmıştır. Haberde, İstanbul’da yaşayan Öztürk ailesine Bulgaristan’daki yakınlarından yeni yıl hediyesi olarak bir mutfak önlüğü geldiği yazılıdır. On gün sonra tekrar aynı kişiden aldıkları mektupta “*Sana önceden yolladığım önlüğün kuşağı içinde bir hediye var. Beğeneceğiniz, eşsiz bir hediye. Onu iyi saklayın, anlamı, değerı çok büyüktür.*” yazmaktadır. Bu yazıyı okuyan aile bireyleri, önlüğü çıkarıp bel kuşağını inceler ve kuşağı söker. Kuşağın içinden ufak, beyaz bez parçaları dökülür. Üzerlerinde ince, güçlkle okunan yazılar onlara büyük bir çok yaşatır. Sabah gelen mektupta Bulgaristan’da her şeyin güllük gülistanlık olduğu yazılı iken, kuşaktan çıkan notta yazılanlar durumun hiç de öyle olmadığını anlatmaktadır. Demek ki mektubu yazarlar, Bulgar yetkililerin kontrol edeceğini tahmin edip böyle bir tedbir almışlardı. Asıl gerçekler önlüğün kuşağından çıkan mektuptadır:

“Sayın Türkiye Cumhuriyeti hükümetimiz... Çatır çatır yandık. Bulgar makamları bize baskı ve zulümlerini artırdılar. İsimlerimizi, nüfuslarımızı değiştiriyorlar. Bunu yaparken de zor kullanıyorlar. Dediklerini yapmayanları tüfek dipçikleriyle dövüyorlar. Tabancaları, tüfekleri şakaklarımıza, beyinlerimize dayayıp zorla dilekçeler, evraklar imzalıyorlar. Okur -yazarlar, üniversitede okuyanlar ve

diğer gençler bu evrakları imzalamak istemiyorlar. Bunları dövere kollarını arkaya bağlıyorlar ve parmaklarına kırmızı boya döküp, bu belgelere parmak bastırıyorlar. Sonra da döve döve hapse götürüyorlar, işkencelere tabi tutuyorlar. Kurtar bizi Türkiye... Seni de aldattılar, bizi de aldattılar. Biz onlara ne yaptık ki, bizi vahşice eziyorlar. Her gece evlerimiz baskına uğruyor. Karda kışta dağlarda yatıyoruz. Aç-susuz günler-geceler geçiriyoruz. Çocuklarımız ölüm derecesinde hasta. Yakalayabildiklerini telef ediyorlar. Şimdiden yüzde altmışımız bitti. Yılbaşından 10 gün önce soykırımına başladılar. Hasköy sancağını silip süpürdüler. Bizim de yarımız gitti. Ölürüz de Bulgar olmayız.”⁴⁴⁰

12 Şubat 1985 tarihli “Türkler Dağlara Çekiliyor” başlıklı Milliyet Gazetesi haberine göre İngiltere’de yayınlanan Foreign Report Dergisi, Bulgaristan Türklerinin isimlerini ve dinlerini değiştirmemek için çareyi dağlara, ormanlık alanlara kaçmakta bulunduğunu yazmıştır. Haberin devamında;

“Momcilgrad, Kuromovgrad, Burgaz ve Hasköy yörelerinde, Bulgar Hükümeti’nin «Bulgarlaştırma» kampanyasına karşı çıkan Türklerden 200 kadarı hükümet kuvvetlerince öldürüldü. «Bulgar yönetiminin Türk toplumunu yok etmek amacıyla neler yapabileceğini ve Türklerin buna karşı mücadelede ne kadar kararlı olduklarına ilişkin yeni bilgiler aldıklarını» yazan dergi, daha sonra şöyle devam etti. Yapılan araştırmalar, Bulgarlar arasında nüfus artış oranı binde 8 ile 10- arasında oynarken, Türk nüfusun artış hızının binde 20’yi bulunduğunu gösteriyor. Bu durumdan hoşlanmayan Bulgar yönetimi, Türklerin adlarını ve dinlerini değiştirmeye zorlayarak, bu yıl Aralık ayında yapılacak nüfus sayımı öncesi Türk nüfusundaki artışı gizlemeyi amaçlıyor. Ancak, Bulgarların Türkleri eritmeleri çok zor olacaktır. Türk toplumu çok iyi kaynaşmış bir topluluktur. Okullarda yıllardır Türkçe okutulmamasına, bazı sayfaları Türkçe yayınlanan yalnızca iki gazete çıkmasına rağmen, Türk asıllı çocuklar, okul dışında, aralarında sürekli Türkçe konuşuyorlar ve milliyetlerinden gurur duyuyorlar. Bazı aileler ise adlarını ve dinlerini değiştirmemek için, Bulgar baskısına karşı koyabilmek amacıyla, evlerini terk edip, dağlara çekiliyorlar.” yazılıdır.

Cumhuriyet ve Hürriyet gazeteleri, 24 Şubat 1985 tarihinde, birçok Batılı ülkenin basınında Bulgaristan Türkleri’ne dair haberlerin yer aldığını yazmışlardır. Federal Almanya’da çıkan gazetelerden Frankfurter Allgemeine Zeitung, İspanya’nın en önemli gazetelerinden La Vanguardia, BBC Radyosu, İrlanda Radyosu, Kanada’da yayınlanan The Globe and Mail Gazetesi, Norveç’te yayınlanan Dagbladet Gazetesi, İsveç gazetelerinden Aftonbladet ve bunların yanı sıra Pakistan, Mısır ve İsrail gazetelerinde konuya ilişkin haberler ve yorumlar bulunmaktadır. Bulgaristan’daki Türk köylerinin kuşatma altında olduğunu, isim değiştirmeyi reddeden Türklerin öldürüldüğünü, Bulgarların olayları gizli tutmaya çalıştıklarını kaleme almışlardır. Bulgaristan Türklerine yönelik ırkçı hareketleri kınayan, zorla isim değiştirme eylemlerinin insan haklarına aykırı olduğunu belirten bu haberler Türkiye’nin

⁴⁴⁰ Bilal N. Şimşir, **Türk Basınında Bulgaristan Türkleri: Zorla Ad Değiştirme Sorunu**, s. 78-79

Bulgaristan’a verdiği notayı da okurlarına, dinleyicilerine duyurmuşlardır. Türkiye’de dönemin Başbakanı Turgut Özal’ın Türklerin durumunun kısa vadede olmasa bile, uzun vadede mutlaka çözüleceğine dair sözlerine yer veren dünya basını, Batılı ülkeleri bu meselede Türkiye’nin yanında yer almaya davet etmişlerdir.⁴⁴¹

Bulgaristan Türkleri, yakınlarına yazdıkları mektuplarda, Bulgar emniyetinin sansürüne takılmamak için Bulgarca olan yeni adlarını kullanmışlardır. Şifreli ifadelerle başlarına gelenleri anlatmışlar, tutuklananların Belene gibi toplama kamplarına götürüldüğünü yazmışlardır. Milliyet Gazetesi’nde 26 Şubat 1985’te yayınlanan habere göre;

“Bulgaristan’da Türkler için biri Tuna üzerindeki bir adada olmak üzere beş yerde toplama kampı kurulduğu bildiriliyor. Bulgar yönetimindeki baskı altındaki Türkler, Türkiye’deki yakınlarına yazdıkları şifreli mektuplarda, Bulgarların yaptığı baskıları anlatırken, işkenceleri “kış” öldürme olaylarını ise “donma” kelimeleriyle ifade ediyorlar. Ankara’daki bir yakınına yeni adı “Borislav İvanov Dimitrov” olarak şifreli bir mektup yazan Bahri İbrahim Osmanoğlu, Bulgar baskısını anlatırken, şu ifadeleri kullandı. “Erkeklerimiz 22 Ocak tarihinden beri hastanededirler. Küçükleri geldi. Fakat büyükler orada iyileşmeyi bekliyorlar. Burada çok kış oldu. Dünyada görülmedik kış. Donduk soğuktan. Bedenlerimiz öldü dayanamadık. O kadar soğuk oldu ki, insanlar evlerini terk edip, hep sıcak yerler aradılar. Ama her yeri soğuk ve buz kaplamış. Arabalarla değil, tanklarla yolculuk yapılıyor. Sonunda soğuktan donmayalım dedik, razı gedik. Çünkü dört yanında da ısıtıcılar var.” İsimlerinin değiştirildiğini, o güzel adlara veda ettiklerini de belirten Osmanoğlu, “Hastane” şeklinde şifrelediği, “Toplama kamplarından” da şöyle söz ediyor. “İnşallah kışın sonuna az kaldı, dayanamayıp donanların sayısı 600-4000’i aştı. Hastalar çok uzaklarda ilaçlanıyor. Burada Sofya, Loveç, Plevne, Tuna üzerindeki Belene Adası ve Vidin’de hastaneler var.”⁴⁴²

Bulgaristan’dan dışarı haber ulaştırmayı deneyenler ve bunu başaranlar, gelen bilgilerin haber değeri olduğunu düşünüp yayın organlarına aktaranlar kendilerince ufak bir iş yapmışlardı belki. Fakat bu zincirleme etkiye sahip iletişim çabası beklenmedik sonuçlar vermiştir. Bulgaristan’ın ülke içinde gerçekleştirdiği Bulgarlaştırma faaliyetleri gizli kalmayıp tüm dünyanın malumu olmuş, Bulgaristan’ın uluslararası arenada insan hakları konusunda imajı zedelenmiş ve ülke olarak yalnızlaşmıştır. Fakat tüm bunların ötesinde, “Acaba dünyanın bizim başımıza gelenlerden haberi var mıdır?” diye düşünerek evlerinde gizlice Avrupa radyolarını dinleyen Bulgaristan Türklerine, Bulgaristan’ın kınandığına dair gelen haberler umut

⁴⁴¹ A.g.e., s. 273

⁴⁴² A.g.e., s. 301

olmuştur. Çoğu görüşmeci en büyük moral kaynaklarının radyoları olduğunu belirtmiştir. Bulgaristan Türklerine destek veya Bulgaristan'ı protesto amaçlı birçok başkentte miting düzenlendiğini öğrendiklerinde, direnme ve dayanma gücü bulduklarını ifade etmişlerdir. Görüşmeci 20'nin konuyla ilgili yorumu şöyle olmuştur:

“O dönemde “Türkiye soydaşların hakkını arayacak, bu iş burada kalmayacak” dendiğini, Türkiye'nin aktif diplomasi yaptığını, nota verdiğini, uluslararası hamlelerini radyolardan dinliyorduk. Amerika'nın ve Avrupa'nın Türkiye'nin yanında olduğunu öğrendiğimizde çok sevindik. Avrupa'da bizim için yapılan mitinglerden haberdar olmuştuk. Yalnız olmadığımızı hissetmiştik. Gerçi ilk baskıların olmaya başladığı zamanlarda, isimlerin zorla değiştirildiği o en zor, en sıkıntılı zamanlarımızda Türkiye'nin bir şeyler yapmasını çok büyük umutla bekledik. O ilk zamanlarda bir gecikme oldu. Sonra başladılar aktif bir dış politika izlemeye, aktif şekilde bizi savunmaya. Avrupa'yı Amerika'ya arkasına almıştı.”

Çıkan dedikoduların yayılma hızının, halkı yönlendirme potansiyeli açısından direnişlerde rolü çok büyüktür. Bulgaristan Türkleri arasında da zaman zaman hâkim gücün alt edildiği, zayıfların galip geldiği imajınasyona dayanan söylentiler çıkmış ya da çıkarılmıştır. Türkiye'den her an gelebilecek destek ve müdahaleyi, günlük yaşamında bir yanlış anlamayla mizahi bir şekilde aktaran Görüşmeci 12 şöyle bir anısını paylaşmıştır.

“Çok uzun sürmez Türkiye bu işi çözer şeklinde bir umut vardı içimizde. Gizlice Svobonda Evropa radyosunu dinliyorduk. Radyolardan “kamuoyu” kelimesini duyuyorduk ama anlamını bilmiyorduk. Bizim komşu kadınlardan biri bunu yanlış anlayıp “Abla duydunuz mu Türkler kılıç oynayacakmış. Kama oynayacaklarmış, savaş çıkacak” demişti. Belki de beklentisi buydu (gülüyor) Bulgarlara saldıracaklar zannetmişti.”

3.3.1.3. Meskûn Oldukları Yerden Uzaklaşanların Stratejileri

Zorla isimlerin değiştirilmesine diğer yörelerde başladığını ve ne şekilde uygulandığını haber alan Türklerden bazıları dağlara, ormanlara kaçarak bir şekilde evlerinde bulunmayarak kendilerine Bulgar ismi verilmesini geciktirmiştir. Görüşmeci 18 *“İsimlerimiz değiştirilmesin diye başka köye, kayınvalidemlere kaçtık. Bir hafta kaldık orada. Ben geceleri kendi köyümüze gider hayvanları yemler geri dönerdim. Ama ne fayda? Köyümüze bir döndük, baktık ki adlarımızı bize sormadan değiştirmişler.”* diye, bu kaçma eyleminin beyhude bir çaba olduğunu ifade etmiştir.⁴⁴³ Görüşmeci 4, Koşukavak yöresindeki Türklerin isim değişikliğinden kaçabilmek için

⁴⁴³ Pozharliev, *Nationalism Revived: ...*, s. 59

belki 5-6 ay kadar dağda, ormanda, bayırda yatıp kalktıklarını aktarmıştır. Kendilerine yakın bir köyün baskına uğradığını ve o köyün sakinlerinin, isimlerinin değiştiğini haber aldıklarında vakit kaybetmeden Müminköy tarafına kaçtıkları örneğini vermiştir. Mülakatlar esnasında “İsimlerinizin değiştirildiği günleri ve o zaman yaşananları anlatır mısınız?” sorusuna, o dönem öğretmenlik yapan Görüşmeci 6’nın cevabı şu olmuştur:

“Bu olayların buraya geleceğini ben önceden sezmiştim. Sabahları otobüs Kobliyanе’den Halaçdere’ye inerken her duraktan aldığımız öğrenciler, üzerleri ıslak bir biçimde otobüse biniyorlardı. 26-27 sınıf mevcudu her gün azalıyordu. Bu çocuklar meğer aileleriyle beraber bir isim değişikliğine karşın evlerinde bulunmamak için ormanlara, dağlara, bayırlara kaçmışlar. Karlı havada aççık alanda uyuyan çocukların bu sebeple üstleri ıslak olurdu. Çocuklar bizzat bize anlatırlardı. “Meşe ağacının tepesine dedem bize yatak yaptı.” Yahut “dedem bize palatka (çadır) yaptı, altımıza da sıcak tutsun diye sığır pisliği serdi.” Derlerdi. Günden güne sınıf mevcudunun azalmasının sebebi de ailelerin çocuklarını okula göndermemesiydi. Bazı kişiler ise evde bulunmamak için Stanimaka, Asenovgrad gibi farklı yerleşim yerlerine kaçtılar.”

Yaşlılar ve çocuklar gibi dezavantajlı grupların, bu şartlarda mesken dışında, açık havada günler, hatta haftalar geçirmeleri oldukça zor olmuştur. Hayvanların telef olmasını göze almaları da diğer bir tehlikedir. Buna rağmen, aileler direnişlerini sürdürmüşlerdir. Görüşmeci 14 verdiği cevaplarda, fiziksel şiddete maruz kalan yakınları için yaşadıkları üzüntüyü ve Bulgarlaştırmaya maruz kalmamak için göze aldıkları zorlukları dile getirmiştir.

“Polisler geldiler sıkıştırdılar bizi, adlarımızı değiştirelim diye. Dövmek, sövmek çoktu o zamanlarda. Babamın amcasını kapalı tuttular, onu çok dövmüşler. Biz o sıkıntılı günlerde evden kaçtık da dağda, Balkan’da (ormanda yabancı koşullarda) yattık ya. 5-6 hane gittik toplaşıp, yaşlılarımız hastalandı. Sağılan hayvanımız vardı onları bıraktık ahırda, aç kaldı hayvanlar. Bazı geceler Ali Agam giderdi hayvanları besler geri gelirdi.”

Bu süreçte evini terk edenlerin sayısı oldukça fazladır. Fakat saklandıkları yerden meskenlerine dönünce sadece adları değiştirilmemiştir. Aralarında, mukavemet gösterdiği için cezalandırılanlar da olmuştur. İsmi değiştirilmemek uğruna evini terk ederek dağlarda, ormanlarda saklananlardan biri de gönülden bağlı olduğu partiye her ay üyelik aidatını ödeyen, 34 yıllık BKP üyesi Veli Dayı’dır. Ne var ki Veli Dayı soğuk hava şartlarına dayanamayıp köyüne döndüğünde, yetkililer onun da ismini değiştirmeye kalkmıştır. Veli Dayı buna karşı çıkınca, 34 yıllık BKP üyeliği onu bu durumdan koruyamamış, yetkililer tarafından tartaklanmış ve en nihayetinde

Belene'ye gönderilmiştir.⁴⁴⁴ Mukavemet gösteren diğer bir kişi Mustafa Ö. Osman'dır. Gorsko Dyulovo Köyü'ndeki evinden, isimleri değiştirilecek korkusuyla kaçmış ve Razgrat'taki kardeşinin evine sığınmış fakat orada yakalanmıştır. Aynı şahsın direnişi tutuklandığı ve sorgulandığı dönemde de devam etmiştir. İsmi değiştirilmeyeceği noktasındaki ısrarcı tavrına karşılık Bulgar emniyeti, Mustafa Ö. Osman'ı ruh ve sinir hastalıkları hastanesine sevk etmiştir.⁴⁴⁵

Direnişini evde sürdürmeye kararlı olduğunu dile getiren Görüşmeci 8, ailesinin dağlara kaçtığını ama kendisinin kaçmayıp evde kaldığını aktarmıştır:

“Ormana geldik. Dağ bayır kaçtık. Samanlıkta saklandık. Saman balyalarında yattık. Ama artık canıma tak etti. Babama dedim ki böyle olmayacak. Direneceğim. Evde kalacağım değiştirmeyeceğim ismini. Ailem hep dağda bayırda kaldılar. Ben ayrılmadım evden. Köyün tüm halkı yorgan döşek alıp dışarda kaldılar.”

Direnişçilerden bir kısmı ise şehirlerdeki yakınlarının yanına sığınmanın veya dağlara, ormanlara kaçmanın çözüm olmadığı fikrindeydiler. Bu insanlar Bulgaristan toprakları içinde kaldıkları müddetçe bu muameleden kaçamayacaklarının farkındaydılar. Onlara göre bu uygulamalara maruz kalmamanın tek yolu yurt dışına çıkmaktı. Bir kısmı Türkiye'ye gitmek için evraklarını hazırlamaya başlamışlarsa da sürecin sonunun nasıl nihayete ereceği, daha ne kadar bekleyecekleri gibi soruların cevabı o dönemde oldukça muğlaktır. Yurt dışına çıkış başvurularının Bulgar yetkililerce reddedilmesi kaçınılmazdır. Ancak reddedilmekten daha kötü olanı ise Türkiye'ye gitme niyetinin bile dillendirilemediği bir ortamda, bu niyeti resmi belgelerle ortaya çıkarmaktır. Çünkü bu hareket emniyet tarafından takibe alınmak için yeterli bir sebeptir. Bu alternatifi göze alamayan bazı kişiler ise legal yollara başvurmaya gerek bile görmeden sınırdan gizlice kaçmayı denemişlerdir.⁴⁴⁶ Sınırdaki görev yapan askerlerin, sınır ihlali yapanları ikaz etmeden vurma yetkisi olduğunu bilmelerine rağmen firar etmeye çalışanların sayısı hiç de az değildir. Örneğin, 17 Mart 1985'te yayınlanan Cumhuriyet Gazetesi haberine göre, birkaç arkadaşıyla Kapitan Andreovo hududuna inşaat işinde çalışmaya gelen Ramadan Hasan isimli Bulgaristan Türkü, bir fırsatını bulup Kapıkule Sınır Kapısı'na doğru koşarak Türkiye'ye kaçmayı başarmıştır. Ramadan Hasan kaçarken araya bir tır girdiği için açılan ateşten

⁴⁴⁴ Mehmet Türker, **Zulmün Ateş Çemberi Belene Adası**, s. 20-21

⁴⁴⁵ Hüseyin Köse, s. 27-28

⁴⁴⁶ Beğlan Toğrol, s. 60, 61, 77

kurtulmayı başardıysa da kaçma girişiminde bulunan diğer arkadaşları yakalanmıştır. 21 Mart 1985 tarihli Günaydın Gazetesindeki bir başka haberde ise, Bulgaristanlı bir Türk kızının tır dingiline gizlenerek Türkiye'ye kaçtığı ifade edilmiştir.⁴⁴⁷

Sınırdan firar etmek suretiyle Bulgaristan'ı terk edenler bunu sadece Türkiye'ye kaçma şeklinde gerçekleştirmemişlerdir. Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya sınırından da kaçma teşebbüsünde bulunanlar olmuştur. 10 Şubat 1985'te Rodoplar Bölgesi'nde askerliğini yapmakta olan Ahmet Hüseyinov, Bulgaristan sınırından Yunanistan sınırına kaçak geçmiş; daha sonra iltica talebinde bulunmuştur.⁴⁴⁸ Yukarıdaki örnekteki gibi Kapitan Andreovo Sınır Kapısı'nda karayolu işçisi olarak çalışan Ömer Hüseyinov, M. Emin Abdurrahmanov ve Selahattin Kazımov isimli Türkler, kullandıkları araçla Bulgaristan-Türkiye sınır kapısındaki telleri parçalayıp barikatları aşmışlardır. Bulgar güvenlik görevlilerinin de şahit olduğu bu eylem sonucunda, Türkiye tarafına geçmeyi başarmışlardır. Bu üç genç sınırın öbür tarafındaki görevlilere, hürriyet için ölümü göze aldıklarını, geri gönderilmektense ölümü tercih ettiklerini söylemişlerdir.⁴⁴⁹ İsimlerin değiştirilmesi politikasının bağlamasından takriben iki yıl sonra yaşanan bir başka firar vakası ise deniz yoluyla gerçekleştirilmiştir. Marmara Denizi'nde seyretmekte olan Bulgar bandıralı "Veraka" adlı tankerden İstanbul-Paşabahçe açıklarında denize atlayan Sevda ve Reşat Fercetof isimli çift, balıkçıların yardımıyla karaya çıkartılmıştır. Çift, yabancılar şubesine götürülmüş ve burada iltica talebinde bulunmuştur.⁴⁵⁰

Bir başka iltica teşebbüsünde bulunan isim ise Türk Milletvekili Halil İbişev'dir. Diplomatik pasaport sahibi olan Varna Milletvekili İbişev ailesinin tamamını Bulgaristan'dan çıkaramamış, yanına iki çocuğunu alarak, dikkat çekmemek için Yugoslavya'ya gitmiş ve buradaki BM'ye bağlı uluslararası göçmen kampına sığınmıştır. 10 gün sonra Türkiye'ye getirilen İbişev (İbişoğlu), bir basın toplantısında yaptığı konuşmada, ailedeki herkesin isimlerinin değiştirildiğini, Todor Jivkov ile Türklere yapılan baskılar hakkında görüşmek istese de buna muvaffak olamadığını

⁴⁴⁷ Bilal Şimşir, **Türk Basınında Bulgaristan Türkleri**, s. 395, 417

⁴⁴⁸ Bilal Şimşir, s. 705-706

⁴⁴⁹ "Üç Türk asıllı Bulgar bindikleri kamyonla barikatları parçalayıp Türkiye'ye iltica ettiler", Hudut, 1 Temmuz 1985, s. 1

⁴⁵⁰ "Bulgar Zulmünden Yüzerek Kaçtılar", Milliyet, 10 Ağustos 1987, s. 3

dile getirmiştir.⁴⁵¹ Görüşmeci 13, birebir tanıdığı vekil hakkında ve onun ilticasının ardından yaşadıkları ile ilgili ayrıntılı bilgiler vermiştir.

“Bizim köyde Milletvekili Halil İbişev vardı. İstifa etti, iltica etti yapılanlardan rahatsızlık duyduğu için. Kaçacağı gün ben ona rastladım. Hal hatır olduk. Ama hiç demedi ben kaçacağım diye bir şey. O kaçınca, adamı uluslararası camiada, BM’de konuşturdular. O, bizim olayların öğrenilmesinde çok etkili oldu. Neyse, o gidince beni komiteye koydular üye olarak, ben de istemediğimi söyledim. Yani partinin ilçe yönetim kuruluna girmiş oldum. Çok çileli bir şeydi. Her köye gidip toplantı yapıp insanları ikna etmem gerekirdi. Çok zoruma giderdi. O gün bir işim var der gitmezdim bazen.”

Yukarıda ifade edilen bilgiler hem madun gruba mensup olup hem de bu madun gruba baskıcı politikalar uygulayan iktidarın temsilcisi olmak, bu görüşmeciye arada kalmışlık hissi yaşatmıştır. Bu kişilerden bir kısmı göreve devam edemeyeceğini anlayıp istifa etmiş bir kısmı ise istemeyerek de olsa kendisine verilen görevi yerine getirmeye devam etmiştir. Bazı durumlarda, otorite tarafından verilen görev ve sorumluluklar çeşitli bahaneler üretilerek üstünkörü bir şekilde ifa edilmiştir.

Önal Abidinov ve Ahmet Beysimov, Yugoslavya üzerinden Bulgaristan’ı terk eden iki Bulgaristan Türkü’dür. Abidinov ve Beysimov önceki örneklerdeki gibi Yugoslavya’ya geçtikten sonra Türkiye’ye iltica talebinde bulunmuşlardır.⁴⁵² Sahte pasaport temin ederek Bulgaristan’dan kaçmayı başaran boks antrenörü ve eski milli boksör Ali Yusuf Mehmet ise Yugoslavya üzerinden Avusturya’ya geçmiştir. Avusturya’dan Almanya’ya geçeceği sırada pasaportunun sahte olduğunun anlaşılması üzerine gözaltına alınmıştır.⁴⁵³

Bulgaristan’da meydana gelen hadiseleri dünyaya duyurabilmenin yolunun, Bulgaristan’dan kaçmakta olduğuna inanan ve bunu eyleme döken Bağımsız İnsan Hakları Koruma Derneği (BİHKD) üyelerinden Zeynep İbrahimova, 5 arkadaşıyla birlikte Romanya sınırından kaçma teşebbüsünde bulunmuş ve Bükreş’e ulaşmışlardır. Ne var ki, Rumen makamları bu 6 genci, Türk elçiliğine sığınma taleplerine rağmen Bulgaristan’a iade etmiştir.⁴⁵⁴

⁴⁵¹ “Bulgarlaştırmayı Jivkov Emretti”, Milliyet, 15 Ağustos 1986, s. 2

⁴⁵² “Bulgar ordusundan kaçanlar Bursa’da”, Cumhuriyet, 25 Mayıs 1986, s.13

⁴⁵³ “Bulgar Zulmünü Yaşadım”, 18 Mart 1985, Milliyet Gazetesi

⁴⁵⁴ Zeynep Zafer’in, 7 Aralık 2019’da Yıldız Teknik Üniversitesi’nde düzenlenen “Bulgaristan’dan Türklerin 1989 Zorunlu Göçü: 30 Yıl Sonra Göçmenlerin Algıları” konulu uluslararası sempozyumdaki konuşmasından alıntıdır.

1987 yılının Ağustos ayında, Kanada Vancouver’da düzenlenen Dünya Gençler Grekoromen Güreş Şampiyonası esnasında Bulgaristan takımından üç güreşçi kaybolmuştur. Kendilerinden haber alınamayan güreşçilerin Türk olduklarına dair söylentiler çıksa da Bulgar yetkililer bu konuda açıklama yapmamışlardır. Bir müddet sonra bu güreşçiler Kanada’dan siyasi sığınma talebinde bulunmuşlardır. Bunun üzerine, Türkiye resmi makamlarından, iltica talep edenlerin arasında Türk asıllı olanlar varsa, kendilerini kabul edecekleri açıklaması yapılmıştır. Güreşçilerden İlyas Şükrüoğlu, Türkiye’ye sığınma talebinde bulunmuş ve 22 Ağustos 1987 tarihinde Türkiye’ye getirilmiştir. İlyas Şükrüoğlu havalimanında yaptığı basın toplantısında, Bulgar ismi almak istemeyen ve yetkililere itiraz eden babasını Bulgar yetkililerin dövdüğünü, kendisinin bir şey yapamadığını söylemiştir. Diğer yasaklamalardan ve cezalardan bahseden Şükrüoğlu’nun anlattıkları, Bulgaristan’da yaşanan olayları tüm çıplaklığı ile kamuoyunun gözleri önüne sermiştir.⁴⁵⁵

Mancur Olson, eylemcilerin çıkarlarını maksimize eden faktör ne ise, o faktörün/yolun eylemciler tarafından tercih edildiğini söylemiştir. Bu faktörün/yolun tercih edilmediği takdirde eylemcilerin, neleri kaybedeceğini, nelere katlanmak zorunda kalacağını göz önünde bulundurduklarını öne sürmüştür. Bu açıdan bakıldığında sınır ihlalini göze alan, firar eden ve kaçak yollardan Bulgaristan’ı terk etme eylemini gerçekleştirenler Olson’un kast ettiği şekle uygun bir biçimde davranan ve eylemlerinde rasyonel bir bilinç bulunan, kâr-zarar hesabı yaparak eyleme geçen bireylerdir.

Uygulanan isim değiştirme politikasının muhataplarından bir kısmı da kendini toplumdan soyutlayarak, devletin hiçbir uzantısıyla karşılaşmamaya çalışarak, bu politikadan kurtulmayı tercih etmiştir. Fakat pek çok yöntem gibi onların tercih ettiği bu yöntem de pek işe yaramamıştır. Razgrad’a bağlı Loznitsa Köyü’nde mukim olan Süleyman Ahmet, işe gitmediği takdirde isim değişikliği yaptırımından kurtulacağını ümit etmiş ve işten ayrılmıştır. Ancak Süleyman Ahmet’in bu eylemi onun fişlenmesine ve maaile evinden kolluk gücüyle alınarak, muhtarlığa götürülmesine sebep olmuştur. Nihayetinde bu direniş hamlesi isimlerinin değiştirilmesine mâni

⁴⁵⁵ “Üç Bulgar güreşçi kayıp”, Cumhuriyet, 12 Ağustos 1987, s.7; “Bulgar Kafilesinde Panik”, Milliyet, 14 Ağustos 1987, s. 13; “İlyas Geldi”, Milliyet, 23 Ağustos 1987, s. 1

olmamıştır.⁴⁵⁶ Kendilerini toplumsal hayattan soyutlama yolunu seçenlerin motivasyonu, Bulgar ismi almak zorunda kalınsa da, o isimle çağırılmamanın bir yolunu bulmaktır. Kendilerine o isimle hitap edilmesini önlemenin yolu, toplumla asgari düzeyde etkileşimde bulunmaktan geçer. Bu kişiler, ancak o sayede, sonradan verilen isimlerini daha az duyacaklarına inanmışlardır. Bu düşünce farklı yöntemlerle pratiğe dökülmüştür. Örneğin emekliliğe hak kazananların hiç vakit kaybetmeden emeklilik işlemlerini başlatması bu motivasyona dayanır.⁴⁵⁷ Uzun yıllar Sofya’da *Partizdat Yayınevi*’nin Türkçe Kitaplar Servisinde çalışmış olan Sabri Tata, isimlerin zorla değiştirilmesinin ardından bu durumu kabullenmemiş ve emekliye ayrılmıştır.⁴⁵⁸

Meslektaş ya da öğrencilerine Bulgar ismiyle hitap etmek istemediği için işi bırakanlar veya bu emre uymadıkları için işine son verilen kişilerin sayısı da oldukça fazladır. Örneğin kendisi tutukluyken, eşi doğum yapan Mehmet Türker, birkaç ay sonra doğum izni biten öğretmen eşine “*İşe başlama, sınıfta komşularımızın çocuklarına Bulgarca isimle hitap etmeni isteyecekler. Yahut da sana Bulgarca isimle seslenecekler. Buna müsaade edemezsin. Bu sebeple işi bırak.*” dediği bir mektup yazmıştır.⁴⁵⁹

İsim değişikliği ve Türkçe yasağının en hissedilir şekilde yaşandığı günlerde, Sofya’ya ulaşan istihbarat raporlarına göre Türk öğretmenler, bilerek Türkçe konuşmaya devam etmektedir.⁴⁶⁰ Zulmün Ateş Çemberi Belene adlı kitapta yer alan bir olayda, hem parti üyesi hem de köy okulunun müdürü olan Hasan Muallim’den köydeki isim değiştirme işlemlerinde görev alması beklenir. Ancak bu görevi yapmaktan imtina eden Hasan Muallim ayağının kırıldığı bahanesi ile köyden uzaklaşır. Bunun üzerine, partiye bağlılığı konusunda kendisinden beklenen sadakati gösteremeyen Hasan Muallim’in hem işine hem de parti içindeki görevine son verilmiştir.⁴⁶¹ İşe gitmeyerek asimilasyonist uygulamaları protesto edenlerin akıbeti,

⁴⁵⁶ Hüseyin Köse, s. 79,

⁴⁵⁷ Burada vurgulanmak istenen emekliliğe hak kazanıp keyfe keder ya da maddi nedenlerden emekliliğini geciktirmeyip, ilk fırsatta Bulgaristan’ın resmi uygulamalarından kaçınmaktır.

⁴⁵⁸ Sabri Tata, s. 75

⁴⁵⁹ Mehmet Türker, *Zulmün Ateş Çemberi Belene Adası*, s. 163

⁴⁶⁰ Gruev ve Kalyonski, s. 165

⁴⁶¹ Mehmet Türker, *Zulmün Ateş Çemberi Belene Adası*, s. 71

işlerinden kovulmak olmuştur. Mahmuzlu Köyü'nden Yosev Sandev⁴⁶², isim değişikliğine karşı çıkmış ve politikayı işe gitmeyerek protesto etmiştir.⁴⁶³ Önceki bölümlerden hatırlanacağı gibi, imamlar Müslüman usullerine göre defin gerçekleştiremeyeceklerdi. Hristiyanlar gibi kıyafetle, cenaze namazı kıldırmadan ölüleri defnedeceklerine dair emir almışlardı. Sadece görevlerinde Hristiyan usullerini benimsemeleri yeterli olmayan bu din görevlilerinden tıpkı öğretmenler gibi resmi görevli sayılarak, isim değiştirme kampanyasına da ön ayak olmaları istenmiştir. İmamlardan, mensubu oldukları topluluğu bu yönde telkin ederek ikna etmeleri beklenmiştir. Bunu yerine getirmeyen birçok imam ya görevini bırakmış ya da görevden el çektirilmiştir.

Kendilerine verilen Bulgar isimlerini kullanmayı hazmedemeyen Türklerden bazıları intihar etmiştir. Razgratlı şair Mehmet Hasan Karahüseyin, komünist bir şair ve gazeteci olan babasının isim değiştirme olayları karşısındaki sessizliğini sineye çekememiştir. Türklere yapılan haksızlığı kendini yakarak protesto etmiştir.⁴⁶⁴ Süleyman Ahmet, ismi değiştirildikten sonra tutuklanmış ve sürgün edildiği Drumuhar Köyü'nde intihar ederek hayatına son vermiştir.⁴⁶⁵

3.3.1.4. Gizli Anlamlar İçeren Sembollerle İsim Seçmek

Yaşanan olayların absürtlüğünü dile getiremeseler bile böyle düşünen ve bunu isim seçimleriyle belli eden Türkler olmuştur. Buna uygun olarak, film yıldızı, sanatçı, sporcu ya da popüler bir kahramanın ismini seçenlerin sayısı azımsanmayacak kadar fazladır. Örneğin Levski takımı taraftarlarından “Gibon” ismini, CSKA futbol takımını tutanlardan⁴⁶⁶ “Stoichkov” ismini, filmlerdeki aktör ve aktrislerden esinlenerek Blake, Jenna, Kali gibi isimleri tercih edenler olmuştur.⁴⁶⁷ Bir adam, oğluna ilk Bulgar yapımı komünist filmde geçen Kalin ismini koymuştur. Türkçe’de de anlamı olan bir kelime

⁴⁶² Türk olan bu kişinin, Bulgar ismi almadan önceki ismi tespit edilememiştir.

⁴⁶³ Zeynep Zafer, “Bulgaristan Türklerinin 89 Göçünü Hazırlayan Eritme Politikasına Karşı Direnişi”, **89 Göçü Bulgaristan’da 1984-89 Azınlık politikaları ve Türkiye’ye Zorunlu Göç**, ed. Neriman Ersoy Hacısalıhoğlu ve Mehmet Hacısalıhoğlu, Balkar&Balmed, İstanbul, 2012, s. 208

⁴⁶⁴ İsa Cebeci, “Mehmet Karahüseyin’in Doğum Günü”, <https://www.bghaber.org/bghaber/mehmet-karahuseyin-dogum-gunu/>, 11.10.2020

⁴⁶⁵ Hüseyin Köse, s. 79

⁴⁶⁶ CSKA takımın ünlü oyuncusu Hristo Stoichkov’a atıfla

⁴⁶⁷ Dönemin ünlü Bulgar futbolcu Bojidar Georgiev Iskrenov’un lakabı Gibon’dur

olduğu için (kalın) bunu tercih eden adam, bu ismi neden seçtiğini soran olursa, bahsi geçen Bulgar filmine atıf vermeyi düşünmüştür. Aynı adam, soyadı olarak da dede mesleği bozacılık olduğu için *Bozacıyev*'i seçmiştir.⁴⁶⁸ Konulan bazı isimlerde gizli manalar vardır. Bu bilgileri sadece sahibi ve onun güvenli ortamı denebilecek evlerinde aktardığı aile bireyleri, yakınları bilmektedir. Politik gücün ise bu bilgiye ulaşması olanaksızdır. Bu olay bazı bakış açılarına göre bir oyun oynarken takma ad (*nickname*) seçmek gibi algılanmıştır. Alınan Bulgar isimleri zihinlerde bir lakaptan öteye geçmemiştir. Kimse günlük hayatında Türk ismini kullanmaktan vazgeçmemiş bu uygulama madunlarca, yöneticilerin arzu ettiği şekilde, fiiliyata dökülmemiştir.⁴⁶⁹

Bazı kişiler ise kızgınlıkları sebebiyle yeni alacakları ismin kendi tercihleri olmasındansa yetkililer tarafından seçilmesini istemiştir. Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi bazı kişiler de alınacak yeni ismi, kendince yaptıkları bazı hesaplar ve planlamalar sebebiyle devlet yetkililerinin inisiyatifine bırakmak istememiştir. Türkler, kendilerine Bulgar ismi seçerken bazı stratejiler belirlemişlerdir. Bu stratejilerden biri Türk isimlerinin anlamca tam karşılığını ya da benzerini bulup o ismi almak olmuştur. Örneğin, ismi *Melek* olan bir kadının Bulgarca “melek” anlamına gelen *Angela* ismini alması bu kategoriye girmektedir. İzlenen bir diğer strateji, Türk isminin sadece ilk harfine uyan bir isim almak olmuştur. Bu strateji Orlin (Orhan), Emil (Emin), Mariya (Meryem), Miron (Murat), Sofiya (Safiye), Valeria (Vildan) isimleri bağlamında örneklendirilebilir. Seçilen üçüncü strateji ise Bulgarca ve Türkçede ortak kullanılan isimlerden yana seçim yapmak şeklinde geliştirilmiştir. Levent, Denis (Deniz), Suzana (Suzan), Fidanka (Fidan), Asya (Asya), Mihail (Mikail), Nadia, Elis, Ana, Kalin, Assen (Hasan), Dana, Daniel (Danyal), Naum (Naim), Yosif (Yusuf) isimleri bu motivasyonla seçilen isimlere verilebilir örneklerdir.

İlginç ve bir o kadar da kışkırtıcı sayılabilecek bir strateji de Bulgar liderlerin adını alarak bir nevi bu isim değişikliğini protesto etmektir. Meşhur bir rivayete göre, Todor Jivkov'un adını seçen kişiler dahi olmuştur. Öyle ki, bu ismi tercih edenlerin sayısındaki anormal artış Jivkov'un dikkatini çekmiş; bunun bir tepki olduğunu anlayan Todor Jivkov, Türklerin bu ismi seçmelerini yasaklamıştır. Görüşmecî 16, adı

⁴⁶⁸ Pozharliev, *Nationalism Revived: ...*, s. 50-51

⁴⁶⁹ Mary Neuburger, *The Orient Within...*, s. 142-162

Kasım olan babasının görevlilere “Bulgar olacaksam Todor Jivkov olsun adım” dediğini, görevlilerin bu teklifi kabul etmemelerinin ardından babasının, en azından baş harfi aynı olan Krasimir adını aldığını söylemiştir. Todor Jivkov’un kızı Lyudmila Jivkova’nın ve sürecin fikir babalarından, dönemin Dışişleri Bakanı Petır Mladenov’un adını tercih edenler de olmuştur. Her şeye rağmen sergilenen bu tepkilerin planlanmış tepkiler olduğu da bir varsayımdır. Nihayetinde bu yöntemi benimseyenler, planladıkları açığa çıktığında kendilerine bir yaptırım uygulanması ihtimalinin de farkında olarak bu yolu benimsemişlerdir. Yaptıkları fark edilirse bu isim tercihleri provokatif eylem olarak değerlendirilebilirdi. Sonuç olarak görüşmecilerin aktardıklarına göre, ne isim almış olurlarsa olsun resmi makamlar ve kamusal alanlar dışında kimse kendi mahallesinde, evinde bu isimleri kullanmamıştır. Görüşmeci 17’nin “Komşularım bana hiç Bulgar ismimle hitap etmedi”, “Birine kimliğini kaybettirmek, unutturmak için ne kadar baskı yaparsan o kadar uyanır, kimliğine olan bağlılığı o kadar artar” şeklindeki ifadesi de bu iddiayı destekler niteliktedir.

Görüşmeci 18, “Verilen yeni isimleri seçerken sizi yönlendiren nedenler neler oldu?” şeklinde yöneltilen soruya verdiği cevapta;

“Biz herhangi bir strateji belirleyemedik. Zira adımızı yetkililer koymuşlardı. İsimlerimizi yakın isimlerle değiştirmişler. Emin’i Emil, Sabriye’yi Sofka ile değiştirmişler. Bu olayı öğrendikten sonra o akşam lokantaya içmeye gittim. Çok sinirliydim. Bira şişesiyle lokantanın camlarını kırdım. İki jandarma geldi. Beni karakola götürdüler. Sabaha kadar beni tuttular. Sonra otelde kalmışım gibi bir de benden 10 Leva para aldılar.”

Şeklinde, isminin değiştirilmesine verdiği tepkiyi anlatmıştır. Aynı soruya Görüşmeci 6’nın verdiği cevap da şöyledir;

“Önce Türkçe isminizi bir düşünüyorsunuz ona benzer onu anımsatacak bir isim bulmaya çalışıyorduk. Annemle teyzem mesela Anna adını aldılar. Adım Sabiha olduğu için en yakın isim olan Sabina’yı seçtim. Ve böylece tek harfimi değiştirebildiler. Eşim Naim iken Naum oldu. Felaket. Burada tam bir küçük düşürme oyunu oynadılar. Tabi biz bu isimleri hiçbir zaman özümsemedik. Kağıt üzerinde kaldılar.”

Görüşmeci 3’ün arkadaşları, ona Türkçe ismiyle hitap etmekten çekindikleri ve aynı zamanda Bulgar ismiyle hitap ederek onu kırmaktan imtina ettikleri için bir formül bulurlar. Futbol oynarken, görüşmeciye pas atacakları esnada seslenmeleri gerektiğinde kullandıkları “üniversiteli” lakabı onları arada kalmaktan kurtarmıştır.

Buradaki örnek, bir yasağın etrafından dolanma durumunu yansıtır. Görüşmecinin arkadaşları hem yasağı delmeme hem de emre tam itaat etmeme konusunda başarılı olmuşlardır. Bir başka lakap veya hitap şekli Görüşmeci 6'nın hatıralarında yer almaktadır:

“Bulgar komşularım bana ve çocuklarıma ne Türk ne de Bulgar isimlerimizle hitap etmezlerdi. İsim yerine “komşu”, Bulgarca “tatlım”, “canım” manasına gelen kelimelerle hitap ederlerdi. Bu durum sokakta yaşanırdı. Yalnız kalınca eskisi gibi normal konuşurduk. Ama gözetleniriz korkusuna karşın temkinli davranırdık.”

Görüşmeci 19, sürgünde kaldığı Bulgar köyünde herkesin kendisine *maystore* (usta) lakabıyla hitap ettiğini aktarmıştır. Özellikle iş yerlerinde, birbirlerine Bulgar ismiyle hitap etmek istemeyen Türklerin en sık kullandığı lakap ise *kolega* (meslektaş) olmuştur. Görüşmeci 17, kendisine yöneltilen “Bulgarca isimle size hitap edildiğinde ne hissediyordunuz? Buna karşı çıkıyor muydunuz? Böyle bir olay olduğunda başınıza ne geldi?” sorularına şöyle cevap vermiştir:

“O olay çok acıydı tatlım. Sözcüklerle ifade etmek çok zor. Yakın çevrem bana hiç Bulgar isimle hitap etmedi. Resmi işlerde kullanırlardı. Sadece şu olaya çok sinirlenmiştim. Bir hemşire arkadaş vardı. İsimler değiştirildiğinde koşarak yanıma geldi. “Çok mutluyum” dedi. Ben de şaşırdım millet kahrından ölüyor bu niye sevinçli diye düşündüm. “Hemen bana bir röportaj ayarla, yaz oraya ben çok mutluyum ismimizi değiştirdiler. Kızım Türk olduğunu bilmeyecek bundan sonra” dedi. “Git başımdan canım yanıyor. Kime yazdırırsan yazdır” diye kovdum onu. “Hem ben sadece Türkçe gazetelerde yazıyorum. Türk gazete kalmadı zaten” dedim. Hiç unutmayacağım o kadını. O hep kızı, kendisini Bulgar hissetsin isterdi. Yani aramızda böyle hain Türkler de vardı. İsimlerin değiştirilmesinden mutluluk duyanlar. Gözümün oku olsaydı o kadını oracıkta vururdum. Benim ise beş sene boyunca çocuklarımin defterleri üzerindeki etikete Bulgar isimlerini yazdıkça gözlerim yaşarırdı.”

Görüşmeci 5, çalıştığı okulda 90 öğretmenden neredeyse 20'sinin Türk olduğunu, okul yönetiminin toplantı yapılacağı esnada, bu kişiler Bulgar isimlerine alışsınlar diye sesli yoklama aldığını söylemiştir. Buna karşın Türk öğretmenler ise bir yöntem bulup Bulgar isimlerini bir şekilde söyletmemeye çalışmışlar. Kimin ismi ne olmuş herkes öğrensın diye bu uygulamanın yapıldığını düşünen görüşmeci, arkadaşlarıyla bu duruma tavır koyduklarını ifade etmiştir. Kimse, yoklamada yeni ismi okunduğunda “benim” veya “buradayım” diye cevap vermez, herkes liste önüne gelince imzalamış. Bu uygulamada art niyet aradıklarını söyleyen görüşmeci, “Önceden böyle bir uygulama yoktu mesela. Ne âlemi vardı Bulgarca isimle illa yoklama almanın? “Uzatmayın, yeter bu kadar! Vakit kaybetmeyelim, gönderin şu

listeyi” vs. *diye kısa kesmeye çalışıyorduk o yoklama işini*” diyerek yaşadıkları sıkıntılı anları nasıl geçıştirdiklerini anlatmıştır.

Görüşmeci 14, Bulgar ismini söyleyenlere dönüp bakmadığını, onlara bilerek cevap vermediğini ifade etmiştir. Görüşmeci 19 da benzer davranışlarda bulunmuştur:

“Sürgüneyken, istihbarat mensupları beni kontrole geldiklerinde adımı soruyorlardı inadına. Ben de inadına Türkçe ismini söylüyordum. “Bulgaristan kütüklerinde böyle bir isim yok” diyorlardı. Aynı köydeki parti sekreteri bana Bulgar adıyla hitap edince, onunla münasebeti kestim, konuşmadım bir daha. O köyde hiç kimse bana bir daha Bulgar adıyla hitap etmedi. Başka yerlerde bu isimle bana hitap eden olursa tepkim çok büyük oluyordu. Belene’de yoklama esnasında Bulgarca adımı okuyorlardı listeden mesela, ama hiçbirimiz “benim” ya da “buradayım” demiyorduk, “evet” diyorduk ya da “burada” diyorduk. Sahiplenmiyorduk o ismi.”

Özetle, iktidarın gözetiminden uzak mekânlarda önemsenmeyen ve ciddiye alınmayan bir uygulama olarak kalan isim değışikliği, sadece ve sadece resmi kurumlarda kullanılan devletin verdiği isimler olarak algılanmıştır.⁴⁷⁰ Çoğu Türk kendi aralarında Türkçe isimlerini kullanmaya devam etmiş, güvenmedikleri ortamlarda bir yaptırımla karşı karşıya kalmamak için Bulgar isimlerini kullanmayı tercih etmiştir. Az da olsa bir kısım Türk Bulgarlarla aralarındaki ayrımcılığın ortadan kalkacağını düşünerek verilen yeni ismi benimsemiş, rahatsızlık duymadan kullanmış; diğer bir kısmı ise hiçbir zaman benimsememiş, kendisine yeni ismiyle hitap edildiğinde sert tepkiler göstermiştir.

3.3.1.5. Devlet Görevlilerinin Göz Yumma ve İşbirliği Örnekleri

Charles Tilly’nin tahakküm ve direniş ilişkisine dair varsayımlarından biri *madunların aslında madunlukları karşılığında, çoğu zaman ses çıkarmamalarını sağlayacak ölçüde bir şeyler elde ettikleri* fikridir.⁴⁷¹ Madunlar iktidarın temsilcileriyle zaman zaman gizli işbirliklerine girerler. Bazı emirler ve yasaklamalar zamanla delinebilir. Bir emniyet görevlisi, bir amir, bir iktidar temsilcisi veya devlet görevlisi sayılan bir öğretmen, kendisine verilen emre her zaman itaat etmeyebilir. Empati yapmak, çıkar gözetmek amacıyla ya da sadece insaniyet namına madunun yasağı delmesine göz yumabilir; emre itaat etmemesini görmezden gelebilir. Bu

⁴⁷⁰ Görüşmeci 5 ve 7, bu konuyla ilgili, o dönemde isimleri değışen Türklerin, yeni isimleriyle ilgili “Dirjaven İmenni”, “Dirjavno İme” yani “devlet ismim” şeklinde açıklama yaptıklarını ifade etmişlerdir. “Kendi ismim değil, devlet ismim o benim” diye tanımlarlanmış.

⁴⁷¹ Charles Tilly, “Domination, Resistance, Compliance... Discourse”, s. 594

eylemler, zamanla madunun elinde fethedilmiş ve “izin verilmiş bir itaatsizlik alanı” oluşturur.⁴⁷²

Müslümanların dini bayramlarında kutlama yapmalarının, adetlerini yerine getirmelerinin yasaklandığı dönemlerde, muhtar, öğretmen, imam gibi yerel halka daha yakın olan devlet görevlilerine halkı gözetlemeleri emri verilmiştir. Mesleği öğretmenlik olan Görüşmeci 1, kendisine şeker toplayan çocuklara ve evlerde hamur pişirilmesine mani olmak görevleri verildiğini, fakat kendisinin bu görevleri yerine getirmediğini şu örnekle aktarmıştır.

“Dini bayramlarda, hemen biz öğretmenleri çağırıyorlardı. Toplantıda ‘‘çocuklar şeker toplamaya çıkmayacaklar, bunun tersine bir durum duyarsak hesabını sizden sorarız’’ demişlerdi. Mahalleleri paylaştırdılar, bizi kontrol edelim diye nöbetçi diktiler. Görevimizi yapıyor muyuz diye bir başka görevli de bizi gözetliyordu. Soruyordum arkadaş’a, ‘Sen nerede duracaksın?’ Bulgar arkadaşım diyordu ki, ‘Aman ne bakacağım, yatacağım, dinleneceğim şurada’ diyordu. Ama tabi ki güvenemezdim o Bulgar’dı, biri gelip gözetlese beni gözetler, kontrol eder. Türk öğretmen bakalım dediğimizi yapıyor mu diye. Neyse gene de ne o ne ben bir çocuğu azarlamamışızdır şeker topluyor diye. Görüyorduk ama hiçbir şey demiyorduk. Soruyordu üstümüzdeki kişi, ‘‘Görmüyor musunuz bakın o çocuklar orda şeker topluyor, neden engel oluyorsunuz?’’ diye biz de ‘‘Görmedik’’ veya ‘‘Gördük ama sözümüzü dinletemedik’’, ‘‘Yan yoldan o tarafa geçmişler demek’’ gibi bahanelerle savıyorduk.”

Verilen bu örnekte sadece işbirliği değil, safa yatma davranışı da görülür. Verilen kurnazca cevaplarla görmemiş gibi yaparak işin sorumluluğundan kaçınma veya görevi yerine getirmemenin yaptırımından kurtulma amaçlanmıştır. Görüşmeci 6’nın çok iyiliklerini gördüğü, insanlığını elden bırakmadığını vurguladığı Bulgar emniyet görevlileri ile ilgili anlattıkları aşağıda verilmiştir:

“Korku duyardık. Karşılaşmamayı tercih ederdik (Bulgar yetkililerle). O korku o kadar içimize sinmiş ki, biz hala devir değişmesine rağmen o endişeyi yaşıyoruz. Hele ki yaşlılarımız, bir polis arabası geçsin sokağımızdan annem hala korkar telaşlanır. Ama iyileri de vardı. O dönemde polis şefi Naçev’in kızı benim öğrencimdi. Naçev beni o Mleçno Ayaklanması’ndaki kalabalıktan çıkardı ve otobüse binmemi sağladı. Evime döndüm. Sonrasında Mleçno’da, yani Naçev’in sorumluluğundaki bölgede ufak da olsa bir direniş yaşanması sebebiyle rütbesi düşürüldü. Normalde ocak aylarında 10 gün kış tatilimiz olurdu. O sene bize 10 günlük tatilde izin vermeyerek çalıştırdılar. Yeni Bulgar isimlerini köy halkının pasaportlarına (kimlik) işlememiz için bizi görevlendirdiler. Her gün okula gelip giderken otobüste anne Türk baba Pomak bir meslektaşına ‘‘Nisan ayında bir kongre olacak. O kongrede isim değiştirme politikasının yanlış olduğunu kabul edecek parti’’ dedim. Bu olaydan sonra, bir gün Naçev beni okulda buldu. Dedi ki ‘‘Sen böyle bir şey söyledin mi? Sakın bir daha böyle laflar etme. Çünkü aranızda parti yetkilisi var. Bayan Petra Todeva. Seni Belene Kampına sürmek istiyorlar’’ diye

⁴⁷² James Scott, **Anarşizm**, s. 37

beni uyardı. Bu uyarıdan sonra artık daha dikkatliydim ve kendi kabıma çekilmiştim. Naçev bu olayda beni korudu ve bana insanca davrandı.”

O yıllarda tarım kooperatifinde amir olan Görüşmeci 13, devlet görevlisi olması nedeniyle kendisine, Türk kadınlarının şalvar giymemeleri konusunda emir geldiğini ifade etmiştir. Verilen emri yerine getiremeyen görüşmeci göz yumma olayını şöyle aktarmıştır:

“Hanımlar bizim şalvar giyerlerdi, isimler değişince, artık işe böyle gelmeyeceksiniz, etek giyeceksiniz dediler. Ben tarım işçilerinin sorumlusuydum ama yine de kadınları bu konuda zorlamadım. Hiçbirinin kıyafetine karışıp şalvarı çıkarmaları, etek giymeleri konusunda benden beklenen baskıyı yapmadım köylülerime. Bu sebeple (para) ceza(sı) kesmişlerdi bana. Zaten bizim kadınlar da şalvarı hiç çıkarmadılar, sadece üzerine etek giyiyorlardı göstermelik.”

Görüşmeci 18, dini ritüellerle ilgili konularda bazı kurallara uymadıklarını ve o yöredeki Bulgar görevlilerin de Türklere bu konuda baskı yapmadıklarını aktarmıştır:

“Bir keresinde Bulgar görevli bize “Cenazelerinizi bildiğiniz gibi yapın” demişti. Bizim cenazelerimize ve onları defnetme tarzımıza karışmazlardı. Göz yumma vardı. Ramazanda teravih namazı kılındı. Kurbanlar, gizli de olsa keserdik kurbanımızı. Mesela şalvar giymek yasaklanmıştı. Ama bizim köy kadınları şalvar giymeye hep devam etti. Yaşlılarımız feraceyi de çıkarmazlardı. Zaten bizim köyün kadınlarının köy dışında işi olmazdı. Sadece doktora gitmek mesela. Ama oraya giderken de ferace çıkarmazlardı. Doktor da bir şey demezdi zaten. Yalnız şöyle bir olay hatırlıyorum. Cebel’de kooperatif domuzlarını Türklere baktırırlardı. Düğünler de bildiğimiz gibi devam etti.”

Bahsedilen örneklerde, denetim ve kontrol mekanizmasının gevşek olduğu bölgelerde, Türklerin asimilasyonist politikalara daha az maruz kaldığı ve süreci görece daha rahat atlattığı anlaşılmaktadır. Birçok yasağa uymadıkları, göz yumma, işbirliği ve sıkı olmayan denetim mekanizması sayesinde geleneklerini devam ettirebildikleri görülmüştür. Görüşmeci 3, dini ritüellere uymaya devam ettiklerini, bunu yaparken de devlet görevlisi olan kişilerin onların bu davranışına göz yumduğunu aktarmıştır. *“Cenaze merasimlerinde cenazeyi gizlice ve İslami usullere göre defnetmeye devam ettik. Deldik o yasağı. Köylü bu durumu ortaya çıkarmıyordu. Görevliler de Türk olduğu için çok da müdahale edemediler, göz yumdular.”*

Görüşmeci 16 geleneklerini uygulamaya devam etmek isteseler de kurallara uygun şekilde bunları sürdürmenin çok zor olduğunu dile getirmiştir:

“Türkçe müzik eşliğinde düğün yapmak da yasaklandı tabi. Yapanlar nasıl yapıyordu? Müziksiz, eğlencesiz. Düğünler cenaze gibiydi. Cenazeler için de şunu duymuştum, Hristiyan din adamlarına, “Ölen Müslümanların cenazesini sen kendi

bildiğin gibi göm merasimini de ona göre uygula” denmiş. Bu papazlardan bazıları, “Bunlar benim cemaatimden değil, onların kendi din adamları var. Ben bir şey yapamam. Hristiyan usulüne göre muamele edemem bu cenazelere” diyerek kabul etmemişler Müslüman cenazelerini kaldırmayı.”

Görüşmeci 4 o dönem muhtar olmasından dolayı, köyündeki dini bayram kutlamalarını teftiş etmekle görevlendirilmiş. O esnada yaşananları şöyle aktarmıştır:

“Bir defasında, Kurban’da temsilci göndermişler merkezden. Onunla beraber evleri dolaşacakmışız bakalım kurban kesen var mı diye. Tanıdık bir diş hekimi vardı, o geldi. Kimseye bir şey sormayacağız, her şey akışında gidecek diye karar aldık. Köyün bir ucundan öbür ucuna dönüp bakıyoruz insanlar mescidin haremde, kazanları kurmuşlar, herkes birbiriyle bayramlaşıyor. Ben döndüm o görevli arkadaş’a, “Kusura bakma ben de bayramlaşacağım. Bu insanlar benim köylüm, komşum” dedim. Beni oraya bayram kutlamalarına engel olmak için görevlendirmişler, bense hem göz yumdum hem de kendim de katıldım. Hasan’dan da çıt çıkmadı, hiç ses etmedi o da bana göz yumdu. Çok olgun davrandı sağ olsun. Riske girmiştin bir nevi.”

Görüşmeci 6, öğretmen olduğu için benzer bir teftiş işiyle görevlendirilmiştir:

“Bayramlarda arife gününde çocukların çörek toplaması bir gelenektir. Ancak Mlečno’da öğretmenlik yıllarımda resmi devlet görevlisi sayılmam sebebiyle bizi görevlendirmişlerdi. Köyde sokak sokak gezerek evde kadınların çörek pişirmemelerini sağlamamız gerekiyordu. Düşünebiliyor musun kapı kapı gezip evleri koklamam gerekiyor. Kadınlardan biri “Abla ben çocuklarımdan bir avuç hamuru mu esirgeyecekmişim” diyerek bize çıkıştı. Çoğu ev çörek yapmaya devam etti. Ama komünist partiye yakınlığı ile bilinen ya da korkan aileler yasağa uydu. Onların çoğunu Allah cezalandırdı.”

Görüşmeci 5 ile yapılan mülakatta, devlet görevlisi bir Türk doktorun aldığı inisiyatif şöyle aktarılmıştır:

“Dayım hapisteyken kayınçosu ölmüştü. Cenaze için 2-3 günlüğüne hapisneden buraya gönderdiler izinli. Ama çok zayıf düşmüştü. Buraya geldiğinde doktora çıkardık. Böyle siyasi suçlularla temasa geçmekten herkes gibi doktorlar da korkardı. İç hastalıkları uzmanı Şabanov, tedavi etmeye başladı. Ama dayımın izni bitti, geri hapse götürmek istediler. Ama Şabanov göze aldı tehlikeyi, yumruğunu masaya vurdu ve “Bu adam ben buradayken alınıp götürülemez, tedavisi bitecek” dedi. 20 gün onun sayesinde dayım tedavi gördü. Bu yardımı unutamıyorum.”

Görüşmeci 7 parti sekreteri olarak, asimilasyonun yoğun uygulandığı yıllarda kendince bir denge politikası izlediğini ifade etmiştir. “Hem halkın burnu kanamasın hem de yukarıdakileri kızdırmayalım” şeklinde bir politika izlediğini söyleyen Görüşmeci 7, yöneticisi olduğu bölgeye, asker ve silah gücüyle müdahale edilmesin diye uğraş verdiğinin altını çizmiştir. “Sanırım bunu başardım. Gelen generalleri geri gönderdim. Mesela ben korkuya kapılsam ağırbaşlılığımı ve soğukkanlılığımı koruyamasam, “Gelin burada sorun var” diye üstlerine haber vereceklerdi.” diyerek çabalarının karşılığını gördüğünü ifade eden görüşmeci, Mestanlı’ya ve diğer

bölgelere bakınca kendi bölgesinde ölüm olaylarının olmamasını, dahası kimsenin burnunun bile kanamamasını bir gurur vesilesi olarak sunmuştur. Halkın galeyana gelmesini de engelleyerek, emniyet güçlerini tutabilmeyi başararak bunu sağladığını belirtirken, aksini yapsa kimseye bir faydasının olmayacağını, sadece kan döküleceğini vurgulamıştır. Bu görüşmeci, halkına sadık olduğunu, onları partiye karşı savunduğunu üç örnekle açıklamak istemiştir. İlkinde, bulundukları ilçeye bağlı bir köyde sağlıkçı olarak görev yapan bir Türkü, emniyetten gelen emir doğrultusunda görevden alması istenmiş. Nedenini öğrenmek istediğinde, devlet aleyhtarı konuşmalar yaptığı gerekçe gösterilmiş. Emri verenlere *“Siz bana bu sağlıkçının tam olarak ne dediğini, kimin yanında, hangi gün ve saatte konuştuğunu söylemezseniz, belgeli, şahitli bana kanıt getirmezseniz ben bu emrinizi dikkate almam.”* şeklinde cevap vermiştir. İkinci örnek, ilçelerinde bulunan bir ticari kurumun yöneticisi (saygı duyulan, dirayetli olarak nitelendirdiği) ile ilgilidir. Emniyet, o yıllarda bu ticari kurumun önünde arabalarla nöbet tutarmış. Bir seferinde bahsi geçen yönetici, emniyetin bu talebine olumlu cevap vermemiş ve araçların orada durmasını istemediğini dile getirmiş. Görüşmeci *“Tahminim bu sebep bir bahaneydi. Bu yöneticinin bence açığını arıyorlardı.”* diye kendi yorumunu ekledikten sonra şöyle devam etmiştir: *“Parti yöneticilerine yine aynı cevabı verdim. Bana belge getirmedığınız müddetçe bir şey yapamam. Şu tarihte şu olmalıydı ama olmadı şeklinde bu olayı belgelemelisiniz”* diyerek ikinci kez kendisine tebliğ edilen emri yerine getirmemiştir. Partiye ve amirlerine karşı Türk halkını savunduğunu, onların haklarını korumaya çalıştığını anlatan üçüncü örnekte, görüşmeciden yine birilerini sürgün etmesi istenmiş. *“Bahsedilen kişiler eski dönemin çok aydın kişileri idi. Sıradan insanlar değillerdi. Toplumun saygı duyduğu kişilerdi. Dertleri bu aydınların halkın önünde pozisyon alıp onlara cesaret vermemesiydi”* şeklinde durumu özetleyen görüşmeci, emniyete bu kişileri yakinen tanıdığını, onların halk nezdinde saygınlıkları olduğunu, yaşadıkları bölgeden onları uzaklaştırırlarsa parti ve devlet olarak büyük ayıp etmiş olacaklarını söylemiştir. Bu işi uygulamaya geçerlerse kendisinden destek gelmeyeceğini belirtmiş ve alınan karara karşı çıkmıştır. Böylelikle, Necmi Erdoğan’ın “eşiklik” diye nitelendirdiği, devleti idare etmeye yönelik taktiklerle hareket etmiş ve kendisine dayatılan yasaların kurallarıyla oyunu oynamıştır.

Görüşmeci 13, yaşadıkları bölgede baskıların yoğun olarak hissedilmediğini, kendi aralarında rahatça siyaset konuşabildiklerini, devletin politikalarını çekinmeden eleştirebildiklerini, zaman zaman yetkililere itiraz edebildiklerini dile getirmiştir. Hatta muhasebe müdürleri Türk çalışanlara Bulgarca hitap etmek istediğinde, bazı Bulgar çalışanlardan bu müdürlere karşı çıkanlar olduğunu ifade etmiştir. Parti Komitesinden gelen yetkililer, çalışanları toplayıp onlara konuşma yaptıklarında, Türklerin rahatlıkla “*Niye bize baskı yapılıyor?*” diye karşı çıktıklarını belirten görüşmeci “*Biz bunca yıl beraber huzur içinde yaşadık. Ne oldu da bunu yapıyorsunuz?*” şeklinde hesap sorduklarını, yetkililerinse bu sorular karşısında cevap veremediklerini ifade etmiştir. Yanlış buldukları politikaları eleştirebilme konusunda çok özgür olduklarını söylerken yakın köylerde durumun böyle olmadığını, hükümet aleyhinde konuşma yapan birinin tutuklandığını aktarmıştır. Görüşmeci 16 da benzer şekilde, kendi yaşadığı bölgede takibatın gevşek olduğunu, bu sebeple devlet ve siyasetle ilgili fikirlerini serbestçe beyan edebildiklerini dile getirmiştir:

“Halk tabakasında bu olaylar rahat rahat konuşulabiliyordu. Bulgarlarla bu konularda sohbet ediyorduk, onlar da itiraz ediyordu bize yapılanlara. Bırak Türkler arasında konuşmayı biz bu siyasi konuları Bulgarlarla sokakta olsun, lokantada olsun, kahvehanede olsun rahatça konuşabiliyorduk. Eleştirilerimizi dile getirebiliyorduk, bize katılıyorlardı.”

Mülakatlarda alınan cevapların çeşitliliğine bakıldığında, 1985-1989 yılları arasında Türk azınlığa uygulanan baskı her bölgede aynı hissedilmemiştir. Kimliğe ve kültüre yönelik yasaklamalar ve denetimler standart biçimde uygulanmamıştır. Görüşmeci 13’ün paylaştığı örneklerden anlaşılıyor ki, o bölgede madunlar rahatsızlıklarını, memnuniyetsizliklerini ifade etme konusunda bir kısıtlamayla ya da yaptırımla karşılaşmamışlardır. Çok yakınlarındaki başka bir köyde ise, benzer şekilde şikâyetini dile getiren bir madun, tutuklanarak özgürlüğünden mahrum edilmiştir.

3.3.1.6. Yasaklamalara Uymayanlar

Denetim mekanizmasının iyi çalışmaması veya göz yuman iktidar temsilcilerinin varlığı gibi faktörler, bildiğini okuyan ve yasaklara uymayan madunların gündelik yaşamlarına devam etmelerini sağlamıştır. Fakat bunun yanında, sıkı denetime tabi olan veya baskıyı son derece yoğun hisseden madunlardan da yasaklara uymamayı becerenler ve yasakların etrafından dolanmayı akıl edenler

olmuştur. Bunu kimi zaman kurnazlık ve hile ile başarmışlar, kimi zaman da açıkça yaparak meydan okumaya kalkışmışlardır. Mülakatlarda “Direktiflere, yasaklara ve kısıtlamalara uymadığınız hiç oldu mu? Örneklerle anlatır mısınız?” sorusuna verilen cevaplarda en çok karşılaşılan örnek Türkçe konuşma yasağını ihlal etmedir. Bu sebepten para cezası alanların sayısı epey fazladır. Görüşmeci 3, yasaklara uymuş gibi görünüp aslında uymadıklarına dair örnekler vermiştir:

“Bir tanıdığım, yasak var diye, ne yapmış bak. Arabanın teybi var ama gizli anahtarı da var. Mekanizma kurmuş. Türkçe kaset dinliyor, biri kontrol amaçlı arabayı durdurduğunda, hop gizli düğmeye bastı mı kasetçaları çalışmaz oluyor. Yakalanırsa diye bulmuş bu yöntemi.”

Görüşmeci 4, gündelik hayata ilişkin kısıtlamalar arasında Türkçe yayın yapan radyo kanalları dinlemenin yasak olduğunu ama kendilerinin gizli saklı da olsa bu yayınları dinlediklerini örnek vermiştir. *“Yurt dışında bizim için yapılan yürüyüşleri, protestoları dinlemeden edemiyorduk. Haber duymadan ne yatabiliyor ne uyuyabiliyorduk.”* diyen görüşmeci dini ritüellerle ilgili yasaklara ne şekilde uymadıklarını aşağıda aktarmıştır:

“Sünnet meselesiyle ilgili, devlet görevlisi sağlık memuruna demişler ki, muhtarla şu yaştaki çocukları kontrol edeceksin. Geldi dikildi başıma. “Gideriz ya acelen ne”, “Bugün benim şu işim var” falan diye oyaladım bunu. Gitmiş şikâyet etmiş beni, “Muhtar kontrollere çıkmak istemiyor benimle” demiş. Gene çağırdılar beni Mestanlı’ya. Emri tekrarladılar “Beraber köydeki çocukları ayda bir kontrol edeceksiniz sünnet olmuş mu” diye. O arada Göcenli’de iki çocuk sünnet olmuş. Sağlık memuru duymuş bunu. Şuraya gideceğiz dedi. O ailelerden biri geldi bana, “Ne olacak yoklama falan mı yapacaksınız? Ne yapacağız biz şimdi?” diye sormaya. Ben de sordum “Yaptırdınız mı gerçekten?” “Evet” dedi aile. “Aman üzülme, sünnetsiz Türk mü var buralarda, korkma buluruz bir yolunu. Hanımın nereden?” dedim “Hamasça’dan” dedi. “Ne düşünüyorsun yolla hanımınla çocukları, kaçır Hamasça’ya. Yoklar evde dersin, misafirlğe gittiler dersin biz kontrole geldiğimizde” diye akıl verdim. Öyle de yapmışlar. Bir gün bir Türk polis geldi, “Bu iş uzadı, getirt bu çocukları, kontrolleri yapılsın” dedi bana. Ben gene zaman geçsin, oyalayabildiğim kadar oyalayayım da o sürede çocukların sünnet yarası iyileşsin diye uğraşıyorum. Bir ara polis bana “Ne yapacağız? Oradaki sağlık memuruna bu çocukların önceden sünnet olduğuna dair bir rapor yazdırsan. O raporu getirtirsen, ben bir daha da uğramam. Bu işin peşini bırakırım” dedi. İşbirliği yaptı benle, çok rahatladım o zaman.”

Bu örnekle görüşmeci, görevini yerine getirmeyerek, ağırdan alarak Türk aileyi ceza almaktan kurtardığını ifade etmiştir. Mülakatın devamında Türkçe konuştuğu için şikâyet edildiğini söyleyen görüşmeci, yine merkeze çağrıldığını, burada kendisine *“Sen bir devlet görevlisiyken, insanlara Türkçe konuşturmayacak kişiyken, buna*

engel olacak kişiyken, nasıl Türkçe konuşursun?” diye hesap sorulduğunu anlatmıştır. Buna karşılık “Yaşlı bir amcaydı o konuştuğum. Kura ile tarla bölüştürme işini konuşuyorduk. Bilmiyor ki Bulgarca nasıl anlatacaktım başka?” şeklinde cevap vermiştir. Sonra da yetkililere “Beni bir daha muhtar adayı yapmayın. Seçimlere 3 ay kaldı. Bırakın yapmayayım bu işi” diye teklifte bulunmuştur. Özellikle o yıllarda resmi görevli olan Türkler uygulanan politikalar sebebiyle, tercihlerini ya görevlerini yerine getirmekten yana ya da haksızlığa uğradığını düşündükleri halktan yana kullanmışlardır. Bu kişiler bazen de, yukarıdaki örneklerde olduğu gibi, devleti “oyalamaya” yönelik taktiklerle, verilen bir işi ayak sürüyerek, geciktirerek yerine getirmişler, bir çeşit metise başvurarak, “sınırlarda oynamış”, temkinli bir şekilde emirlere uymamanın bir yolunu bulmuşlardır.

Görüşmeci 5, eline Türkçe kitap geçen kişilerin bunu elden ele dolaştırdıklarını aktararak gündelik yaşamda yasaklara uymadıklarına dair örnek göstermiştir. Bunun haricinde gizlice Türk filmleri izlediklerini, hatta 1989’da bir dağ köyüne Türkçe TV yayını izlemeye gittiklerini belirtmiştir. Bulgaristan’da yaşanan olayları Türkiye televizyonunun ne şekilde haberleştiğini izlemeye giden görüşmeci, Cebel olaylarını, göç edenleri, vb. izleyebilmek için kendi evinde de gizli bir anten yapmıştır. En büyük direnişi dayısı ve dayısının ailesinin sergilediğini vurgulayan görüşmecinin bu iktidardan kaçış örneğine dair anlatısı aşağıdadır:

“Dayımın eşi yani yengemde karışıklık (Pomaklık) varmış, adı daha 1972’de değiştirilmek istenmiş. 8 sene Bulgaristan içinde kaçak olarak hareket etti. Oradan oraya oradan oraya yer değiştiriyordu kızlarından biriyle. Biz hiç bilmezdik yerini bir tek dayım bilirdi. Bunun üstüne dayımı, eşnini ve kızının yerini ihbar etmiyor diye işten çıkardılar. Artık ailede kimse çalışmıyordu. Kasabada düğünlerde fotoğraf çekerd, öyle geçinirdi. Küçük kızıyla dayım, büyük kızıyla da yengem kaçak. Ama üstüne daha geçerli bir suç atmaları lazımdı. “Mestanlı olaylarını bu teşkilatlandırmıştır” diye iftirada bulunarak dayımı hapse yolladılar. Bu işin başı İsmet dediler. Jivkov’a karşı ötede beride, lokantalarda düğünlerde açık açık konuşan kim? İsmet. Hadi o zaman delil de var elimizde. Açıkça da konuşurdu, 8-10 sene eşi yok, baskı artmış üstünde, canı çok yanmıştı dayımın. Eve 1984 sonunda döndüler ama gene de gizlendiler. Gizli saklı dikiş yaparak geçinirlerdi. Sonra herkesle beraber onlar da değiştirmek zorunda kaldı isimlerini.”

Görüşmeci 6, duyduğu yasağı delme yöntemlerini ve bu sebeple ceza alanları şu şekilde aktarmıştır:

“Bulgar komşum komşusuyla Türkçe konuştuğu için ceza aldı. Eşim de bir yetkiliye karşı geldiği için işinden oldu. Ben oğullarımı eve gelen Pomak bir sünnetçiye gizlice

sünnet ettirdim. Herkesi tembihledik. Çocuğum anaokuluna gidiyordu o sırada. O zamanlar okullarda erkek çocuklar kontrol edilirdi. Ama öğretmenimiz aynı zamanda komşumuzdu bizi ihbar etmedi. Çorbacı Köyü'nden bir tanıdığın yengesi torununu sünnet ettirmiş. Yengeyi hapse attılar. Kırcaali'de karışık mahallede yaşadığımız için bizim mahalle pek dikkat çekmezdi. Bu sebeple halamın torunu bizde sünnet oldu. Yine halamın torunları Kazanlık bölgesindeki akrabalarının yanına götürülerek sünnet ettirildiler. Çünkü o bölgede kontrol mekanizması daha gevşekti. Bir yere sünnetçi gelirse komşular, fısıl fısıl bunu yayarlar ve sünnet çocukları gizli kapaklı bir evde toplanır hep birlikte sünnet ettirilirdi.”

Oğlu gizlice sünnet ettirilen Görüşmeci 1, kendi deneyimlerini şöyle paylaşmıştır:

“Benim haberim yokken kayınpeder misafirliğe götürmüş oğlanı, benden habersiz yaptırmış sünneti. Yakalanmadık. Her gün götürdüm okula, oturttum sandalyeye, ihtiyacı olunca ben götürdüm tuvalete, şansa 3-4 gün kontrole gelen giden olmadı. Ve o süreçte iyileşti çocuk. Ben çocuğu ve personeli tembihledim. Kimse açık vermedi. Çocuğu da dışarı hiç göndermedim. Kimse bilmiyordu, epey gizli tuttuk.”

Görüşmeci 20'nin aktardığına göre, sünnet yasağına uymayıp çocuğunu sünnet ettirdiği için hapse giren anne/baba/büyük annelerin sayısı hiç de az değildir. Evin geliri kesilmesin, oğulları ve gelinlerinin işinden olmasın, çalışmaya devam etsin diye yaşlılar, “Gençlerin haberi yok ben yaptırdım” diyerek sünnet ettirme suçunu üstlenmişlerdir. Tabi bu kararı vermelerinde, mahkemelerin yaşlılara karşı biraz daha müsamahakâr olması da etkili olmuştur.

Görüşmeci 11 yasağa uymama konusunda farklı örneklerle değinmiştir. Bir gün çalıştığı sağlık ocağına anneannesi gelmiş. Bu esnada görüşmeci, Bulgarca bilmeyen anneannesiyle Türkçe konuşmuştur. Köyün muhtarı tarafından uyarıldığında, muhtara “Anneannem 80 küsur yaşında. Bulgarca bilmez. Onunla Bulgarca konuşamam” diye açıklama yapsa da para cezasına çarptırılmaktan kurtulamamıştır. Görüşmecinin asıl zoruna giden maaşının %20'sinin kesilmiş olması değil, hakkında “bu kişi komünizm düşmanıdır” şeklinde bir algı yaratılmış olmasıdır. Görüşmeciye göre, fena olan para cezası almak ya da maddi kayba uğramaktan ziyade bulunduğu ortamdan dışlanmak, itibar kaybetmek ve takibe alınmaktır.

“Eşim tutuklandıktan sonra kendi ismini ve çocuklarınıki değiştirilmeme konusunda bir süre direndim. Yıldırma için her gün sorguya çağırıldılar. Bir gün hastane başhekimini beni yanına çağırdı. “Bu inada devam edersen seni işinden ederiz” diye beni tehdit etti. “Çocuklarını da okuldan attırırız” dediler. Çocuklar her akşam eve ağlayarak gelirlerdi. “Anne biz okulu bırakacağız. Bize her gün hakaret ediyorlar okulda.” diyorlardı. Bu şekilde isimlerimizi değiştirmeden iki ay dayanabildik. Beni yanına çağıran başhekime şöyle cevap verdim. “Ben 2 buçuk yaşından beri Bulgarlarla

büyüdüm. Bu ellerim var ya bu ellerim, onlar sağ olsun. Ben ekmeğimi taştan da çıkarırım.” Başhekim, doğum ve ölüm oranlarındaki başarımdan dolayı beni işten atmaya cesaret edemedi ve geri adım atmak zorunda kaldı. Ama bir yandan da “Sen ismini değiştirmedeğin müddetçe ben de üstlerimden azar ışıtiyorum. Şimdi karakola gidip adını değiştir” diye bana bir ambulans tahsis etti. Ama ambülans şoförü karakola götürmek yerine, beni ilçe merkezinde indirdi. Aytos merkezde indirip “Nasıl olsa karakolun yolunu biliyorsun sen kendin gidersin” dedi. Adam bir nevi bana yardım etti, göz yumdu. Ben de zaten evime döndüm. Benim işte olduğum günlerde eve gelip çocuklarımı korkuturlarmış. Bir gün de iş yerime geldi grup halinde polisler. Onların geldiğini gören hastabakıcımız beni bodruma sakladı. Beni sorduklarında “burada yok” demiş.”

Görüldüğü üzere, bu görüşmecinin o yıllara ait hatıralarını aktardığı cevapta, birden fazla direniş çeşidi barınmaktadır. Yukarıdaki örnekte, açıkça karşı gelme, hakkını arama, ağlama, sızlanma, yetkililerin madunla işbirliği yapması, devlet görevlilerinin maduna göz yumması gibi pratiklerin hepsine rastlanmıştır.

Görüşmeci 12, Dulova’da birçok kişiye Türkçe konuştukları için kelime başına 5 Leva ceza kesildiğine şahit olmuştur. Hatta o dönem yaşanan bir olay şöyle rivayet edilir: Bir Türk çocuğu sokakta oynarken annesinden sürekli bir şey istiyormuş. Çocuk Türkçe konuşmaya devam ettikçe sivil polis de sürekli “Ver 5 Leva, ver 5 Leva” deyip duruyormuş. Cebinde parası kalmayacağından korkan kadın sonunda dayanamayıp çocuğun ağzını eşarpla bağlamış. Görüşmeci, buna çok benzer bir olayın fıkra olarak da anlatıldığını eklemiştir.⁴⁷³ Aynı görüşmeci anlatısında farklı yasaklara ve bunları ne şekilde deldiklerine de yer vermiştir. Mevrit okutmanın yasak olduğu dönemlerde kayınvalidesi evinde mevrit okunmasını çok istiyormuş. Görüşmecinin kayınbiraderi ise o dönemde parti üyesiymiş. Kadın “Oğlum ne olur bir yolunu bul ben de okutayım. Konu komşu okutuyor bak” demiş. Kayınbirader de ses çıkarmamış annesinin bu talebine. O gece, güvenilir komşuların, tanıdıkların katılımıyla evde mevrit okunmuş ve yaşlı kadının isteği yerine getirilmiş. “Daha ertesi sabah “Sen mevrit okutmuşsun, nasıl böyle bir şey yaparsın?” diye merkeze, sorguya çağırmışlar bizim kayınbiraderi. İhtar haricinde ceza almasa da parti merkezine gidip amirlerin karşısında hesap vermek bile büyük bir cezadır zaten.” şeklinde duruma kendi yorumunu getiren görüşmeci, parti üyesi olan Türkler için sürecin daha sıkıntılı olduğunu belirtmiştir.

⁴⁷³ Dede torun yolda yürüyorlarmış. Torun sürekli “Dede” diye sesleniyormuş, bu sebeple yaşlı adama sürekli para cezası kesmişler. Sonunda adamın parası kalmamış. Çocuğun ağzını bağlamış. “Neden böyle yaptın?” diye soranlara “Sadece yol param kaldı. Daha da vermemem. Bu sebepten ağzını bağladım” cevabını vermiş.

Bir başka aktardığı örnekte, bir Müslüman din görevlisinin cenaze merasiminde telkin verdiği⁴⁷⁴ için ceza aldığından bahseden görüşmeci bu kişiyi ihbar eden görevli kadın ile ilgili şunları söylemiştir. *“Önceleri çok sert ve otoriterdi. Türklere hiç göz açtırmazdı. Bir gün evinin yandığını duyduk. Kadın ondan sonra hiç talkın vs. verilmesine karışmadı. Türklere kötü davranmadı.”* diyerek, iktidarın temsilcisi olan birinin başına gelen felaketi, kendilerine uygulanan haksızlıklarla ilişkilendirmiş, bu olayı “cezasını buldu” şeklinde yorumlamıştır.

Görüşmeci 13 deldikleri yasakları şöyle sıralamıştır:

“Biz yasak olmasına rağmen Türkiye televizyonunu izlerdik. Büyük dedeleri (kayınpederin kayınpederi) bizim çocuklara Türkçe alfabeyi, Türkçe okuma yazmayı, namaz dualarını öğretirdi. Ama gizlice yapardık bunu. Bu büyük dede, zamanında Şumnu’da hocalık için okumuş. Faşistlerin zamanında çok çile çekirmişler bu adamcağıza. Türkleri uyandırmasın, bu aydın biri diye boğazına kadar toprağa gömmüşler. Kendi yaşadığı korkular sebebiyle gizlice namaz kılardı, camiye gidemezdi. Bize de “bunlardan her tür kötülüğü bekleyin, bunlara güven olmaz. Kendi fikrinizi herkese açık etmeyin. Çekinin onlardan.” diye tembihlerde bulunurdu.”

Aynı görüşmeci, yaşadıkları bölgeden sorumlu olan kişinin anlayışlı olduğunun, gözetim ve kontrol mekanizmasının, Bulgaristan’ın diğer bölgelerine göre daha gevşek olduğunun altını çizerek, hemen hemen tüm geleneklerini uygulamaya devam ettiklerini, yasaklanan tüm ritüellerini yerine getirmeyi sürdürdüklerini belirtmiştir.

“Kurbanda bir koç kestim. İşe de gitmemiştim haliyle o gün. O zaman gelip benim müdür ve parti sekreteri sorgulamıştı beni. “Neden işe gelmedin? Neden yasak olmasına rağmen kurban kestini?” diye. Ben de “Bizim ibadetimiz, geleneğimiz bu” dedim. Onlar da çok üstelemedi. Cami açıktı. Oruç tutmada baskı yoktu. Cenazelerimize de pek karışmadılar. Ama kayınpederin köyünde mesela Türklerle Bulgarları aynı mezarlığa gömmeye kalkmışlar birkaç kere. Sünnet âdetimizi de devam ettirmiştik. Gizli yapıyorduk, kimsenin haberi de olmuyordu.”

Görüşmeci 14, çocukluğunda dedelerinin onlara Arapça harflerle okumayı öğrettiğini, Kuran okumayı öğrendiklerini fakat o yıllarda dahi bunu gizli saklı yaptıklarını aktarmıştır. 1985 sonrası döneme gelindiğinde, kendi aralarında, güvenilir ortamlarda bir araya geldiklerinde rahatça konuştuklarını, “Ne yapabiliriz, acaba ne çözüm bulabiliriz?” diye dertleştiklerini ifade etmiştir. Yasak olmasına rağmen Kuran okuduklarını, mevlit okuttuklarını ama bunu herkese söylemediklerini belirten

⁴⁷⁴ Müslüman toplumlarda, cenaze merasiminin ardından ölmüş olan kişiye, imanın esasları ve sorgu meleklerine vereceği cevapları hatırlatan içerikte bir konuşma yapılmasıdır.

görüşmeci, bu dini uygulamalar için gizlilikle bir araya geldiklerini vurgulamıştır. Ramazan ayında teravih namazı kılmak için yakın komşularına gittiklerini, güvenmedikleri kişileri haberdar etmediklerini, oruç tutmayı ise hiç bırakmadıklarını anlatmıştır. Kurban Bayramı'nda da eskiden olduğu gibi hep kurban kesmeye devam ettiklerini, kurban etinden komşularına pay ayırdıklarını, böylelikle dini vecibelerini yerine getirmeye özen gösterdiklerini ifade etmiştir. Görüşmecinin cenaze merasimleriyle ilgili hatırladıkları ise şöyledir:

“O dönemde, ölenlerini mezarlığa istediği gibi gömemeyen komşularımız oldu. Eğer partinin emrini hatırlatmaya, uygulamaya gelen bir Türk'se, hele de içimizden biriye onu toplumun ileri gelenleri aşağılardı. “Yazıklar olsun sana be utanmıyor musun? Sen Müslüman değil misin? Bizden ne istiyorsun? Hiç utanman yok mu? Allhtan korkmuyor musun?” diyerek onu aramızdan kovardık. Öylelerinin başlarına çok felaketler geldi. Toparlanamadılar bir daha. Kimi kazada öldü.”

Bu örnekte dikkat çekici bir ayrıntı vardır. İktidar, kendisine tabi olanlara eşit davranmadığında, ayrıcalıklı olanlarla tabi grubun içindeki diğer bireyler arasında güç ilişkisi oluşur. Tabi olanlar içlerindeki iktidara yakın kişiyi fark ettiklerinde grup içi baskı başlar. “İktidarın adamı” için kendi eşitlerinden çekinme durumu meydana gelirken, diğerleri “sürüden ayrılan” olarak gördükleri kişiye “ayar verme”, onu hor görme ve dışlama gibi eylemler sergilerler. Sözlü saldırı, hakaret, ismini karalama, dedikodu, kamusal küçümseme jestleri, uzak durma, küfür, topluluktan kovma vb. eylemler tabi grubun “hain” olarak gördükleri bireye dayatabilecekleri yaptırımlar arasındadır.

Görüşmeci 18, baskıların arttığı dönemde, iktidarın hassas olduğu konularda kasıtlı olarak tersine hareket ettiğine dair örnekler vermiştir.

“Ben akşamları kafayı çeker çeker Osman Paşa türküsünü söylerdim. Türkçe TV ve radyoları izlemek, dinlemek yasaktı. Ama biz yine de bir yolunu bulup izliyorduk. Bizim köyün konumu iyiydi. Sinyaller iyiydi. Bu sebeple yöre halkı da bize gelirdi. Kara Şimşek dizisini bizde izlerlerdi.”

Mülakat esnasında tam burada görüşmeciye yöneltilen “*Bu günlerde baskın yapılırsa diye bir korku yaşamıyor muydunuz?*” sorusuna yanında duran eşi farklı, görüşmecinin kendisi farklı cevaplar vermişlerdir. Eşi: “*Evet tabi ki yaşıyorduk ve çok korkuyorduk.*” derken, görüşmeci: “*Hayır. Hiç korkmazdık. Ama tabii ki önlemimizi de alırdık. Güvenmediğimizi tanımadığımız biri gelirse hemen Bulgar kanallarını açardık. Antenimiz tavanda gizliydi. Açıkta tutmuyorduk. Bu antenler çok özeldi. Çok*

güçlü antenlerdi. 4 metre uzunluğundaydı ve bakırdan yapılırdı.” diye deldikleri yasakları anlatırken aldıkları önlemleri de sıralamıştır. Gizli senaryonun sergilendiği mekânların oluşmasında ve korunmasında ihtiyatlılık elzemdir.

Görüşmeci 19, aldığı cezalar sonrası iktidara daha da bilendiğini, özellikle hapisten çıktıktan sonra yasakları delme konusunda daha cesur hareket ettiğini ifade etmiştir. Anlatısında buna örnek olarak, sürgünden döndükten sonra hiçbir yerde Türklerle Bulgarca konuşmamasını vermiştir ve şöyle devam etmiştir:

“3 Ocak 1985’te ders verdiğim esnada, sınıfımda tutuklandım. Sorgulanmam esnasında devletin yanında mıyım değil miyim bunu öğrenmeye çalıştılar. Yanlarında olduğumu, isimlerimizin değiştirilmesi kararını doğru bulduğumu söylesem belki de salıverilecektim. Belki Belene’ye de gönderilmeyecektim. Ama ben bir cesaretle bu uygulamayı yanlış bulduğumu, anayasaya aykırı bir iş olduğunu, tarihi gerçeklere aykırı olduğunu söyledim. Onlar da “Tamam, bunun geçmişinde zaten Türk milliyetçisi olduğunu destekler eylemler vardı.” diye düşündüler sanırım. Türkçe müzik dinlemem, Türkçe neşriyat okumam, Türkiye’deki tanıdıklarımla mektuplaşmam onlar için yeterliydi. Gelen giden tüm mektuplar okunuyormuş meğer. İstihbarat beni takip ediyormuş. Ben bunu bilmediğim için rahat rahat her şeyi sakınmadan yazıyordum o mektuplarda. Bir keresinde bana istihbarattan biri “Türkiye’den her gelenin evine damlıyorsun” diye çıkmıştı. Demek o esnada da takip altındaymışım. Bunlar devlet için yanlış hareketlerdi. Türkiye sevdalısı damgası yemişim.”

Görüşmeci 20, eyleme geçerek isimlerinin değiştirilmesini protesto etmiştir.

“Bir toplantı çıkışında bir Bulgar arkadaşın torunu olmuş, kutlamak için rakı çıkardı. 1985’in başı, isimler değiştirilmek üzere. Bir baktım, bizim Türk arkadaşların odasının dışındaki isimlikte, isimlerin değiştirildiğini gördüm. Bir sinirlendim. O Bulgarca yazılı isimlikleri yırttım attım, söktüm yerlerinden. Ertesi sabah “Eyyvah, ben dün akşam yaptım!” dedim. Gerçi kimse görmedi kamera falan da yok şimdiki gibi. Bunu sinirden yaptım. Onun haricinde bir de şu olay var; her evde transistorlar vardı. Hür Avrupa, BBC, Türkiye’nin Sesi, Deutsche Welle dinliyorduk radyodan. Polis gelip camımıza vuruyordu, sesini kısın biraz diye. O radyolarda duyduğumuz moral oldu bize. Onlar olmasa ölürdük.”

şeklinde kişisel yasağı delme eylemlerini ve o dönemki deneyimlerini paylaşmıştır.

3.3.2. İsimlerin Zorla Değiştirilmesine Karşı Siyasi (Örgütlü) Direniş

Bu çalışmanın birinci bölümünde, kitlesel eylemlerin nedenleriyle ilgili çeşitli yaklaşımlar ele alınmıştır. Toplumsal hareketlerin altında yatan nedenleri rasyonel sebeplerle açıklayan Mancur Olson, kitlelerin eylemi gerçekleştirmeye karar vermeden önce fırsat maliyeti muhasebesi yaptıklarını ileri sürmüştür. Bu varsayım,

Bulgaristan Türklerinin örgütlü direniş için karar almalarında da etkili olmuştur. Harekete geçmedikleri takdirde kaybedecekleri çok fazla şey olduğunu düşünen bireyler, eylemler sonucunda kazanım elde edecekleri umuduyla spontane isyanlar başlatmışlar veya protesto yürüyüşleri düzenlemişlerdir. Bunların yanı sıra, direniş örgütü kurmak, yerel halkın toplanma ve ayaklanmasını sağlamak üzere bildiri ve broşür bastırmak, bunların dağıtımını yapmak gibi eylemler siyasi direniş niteliğinde olup önceki başlıklarda ele alınmış olan direniş stratejilerine göre daha aktif eylemlerdir.

3.3.2.1. Ayaklanma ve Protesto Yürüyüşleri

Tek partili siyasal sistemin varlığı antidemokratik unsurları beraberinde taşır. Güvenilir, serbest, çoğulcu seçimlerin yapılmadığı; özgürlüklerin kısıtlandığı, basın-yayının, eğitimin, tiyatro-sinemanın parti güdümünde olduğu totaliter rejimlerde toplantı, gösteri ve dernek kurma gibi faaliyetler de genellikle yasaktır. Üstelik bu engellemeler sadece parti yandaşlarının dışındakilere uygulanmaz, yeri geldiğinde parti içi muhalefetten bir tehdit sezilirse, bu engellemeler elitlere karşı da kullanılır. Güçlü görülen rakipler ya da muhalifler ya ortadan kaldırılır ya sorgusuz sualsiz hapse atılır.⁴⁷⁵ Diğer alternatifler, sürgüne göndermek yahut da yargılaması bile yapılmadan tutuklayıp toplama kamplarına göndermektir. Tüm bunlar, iktidarın topyekûn bütünleşme amacıyla örgütlenmiş ve yetkilendirilmiş polisinin gücüyle yapılır. Bu noktada istihbaratın rolü de unutulmamalıdır.⁴⁷⁶ Böylesi bir mekanizmanın nasıl işlediğini örneklendirmek amacıyla BKP yönetiminin şüphe duyduğu, tehdit olarak gördüğü veya rejim düşmanı olarak algıladığı kişilere, onların ailelerine yönelik takibatlarına dair birkaç satır ayırmak yerinde olacaktır. Görüşmecî 20'nin bu konuyla alakalı hatırası aşağıda yer almaktadır:

“Benim anne tarafımın devletle geçmişten gelen bir husumeti var. Çooook yıllar önce sanırım sene 1948 falan, dayım bir yolunu bulup Türkiye’ye gitmeye karar veriyor. Dedem de engel olmak istiyor -yapma etme oğlum- ama dayım dinlemiyor. Eşini de alıp Yunanistan üstünden Türkiye’ye geçmek üzere Bulgaristan’dan ayrılıyor. Yanlarında 6 aylık bebekleri de var. Ama Yunanlılar bunları yakalayınca iade etmişler Bulgaristan’a, sınırdan kaçak geçti diye. Bulgarlar daha oracıkta dayımı vurmuşlar. Eşini de bir ailenin yanına hizmetçi olarak göndermişler. Kadın kendi köyüne 1-2 yıl sonra

⁴⁷⁵ Juan J. Linz, s. 35-40

⁴⁷⁶ Halis Çetin, “Totalitarizm: İdeolojik Kökenleri ve Toplumsal İnşa Araçları”, **Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Mayıs 2002, Cilt 26, Sayı 1, s. 16-17, 36

dönebilmiş. O vakte kadar dedemler, annemler dayımı Türkiye'ye vardı sağ salim ama bir türlü bizimle iletişime geçemiyor diye düşünüyorlarmış. Ne zaman ki yengem gelmiş, o zaman öğrenmişler dayımın vurulup öldüğünü. Dedem köyün imamı bu arada. Oğlunu o gönderdi Türkiye'ye diye 7 sene hapse gönderiyor devlet dedemi. Neyse dedem 3,5 senesini yatmış. Hapisten çıkardıktan sonra bizim sülaleyi, sırf bu adamın oğlu bu ülkeyi terk etmeye kalktı diye Bulgaristan içinde göçe zorladılar. Çoluk çocuk hayvan vagonlarının içinde. Sürgün gibi bir şey. Bak görüyor musun düşman bellediklerine nasıl acımasızlar. Yıllar sonra askere gittiğimde komutanın yazıcısıydım. Odasına girip çıkabiliyordum. Bir gün masasının üstünde bir baktım zarflar var, içinde gizli belgeler. Üzerinde de isimlerimiz var. Meğer Karakteristikamızmış (kimlik ve kişilik bilgilerinin yer aldığı bir değerlendirme raporu) o bizim. Benim hakkımda ne yazıyor acaba diye bana ait dosyayı aldım. Baktım "babası politik olarak doğru yolda ama annesi devletin düşman saflarında" yazıyor. "Hay Allah" dedim "bu da ne böyle," benim aklımın ucundan bile geçmiyor annemin düşman olabileceği, okumamış, tahsil görmemiş kendi halinde bir kadıncağız. Ne anlar politikadan. Sonra anladım taa dayımın o olayından dolayı mimli bizim anne tarafı."

Aşağıda Görüşmeci 4'ün "Bulgaristan'da mutlu muydunuz?" sorusuna verdiği cevap yer almaktadır. Takibe alındığını ve devletin kendisiyle alakalı bilgiler topladığını, bir önceki görüşmeciyile benzer bir şekilde askerde, adına düzenlenmiş gizli bir belgeden öğrenen görüşmecinin anlatısı şu şekildedir:

"Biz de Bulgaristan'ı hep atamızın, dedemizin toprağı olarak gördük. Her şeye, çalışmaya, üretime canı gönülden katıldık. Ama onların bizim milli bilincimizi yok etme, anadilimizden koparma, Türkçe okumayı kaldırma gibi gayeleri varmış. Askere gidince, bizim Türkleri silahlı askerliğe değil inşaata alıyorlardı. Orada benim elime bir fırsat geçti, komutanın yanındaydım. Malzeme getiriyordum, bazı evrakları gördüm. Oradaki özlük dosyalarında karakteristikamı buldum. Türkiye ile bağlantımızın olup olmadığını yazmışlardı. Bana ait olan evrakta, "Türkiye'de dayısı var. Türklüğe yatkın, başarılı bir birey ama Türklük açısından tehlike arz edebilir. Türkiye ile ilgili bir mesele olursa oraya eğilimli olabilir" tarzında bir şeyler yazıyordu."

Daima tehdit olarak görülen, devlet tarafından birinci sınıf vatandaş olarak benimsenmeyen, hareketleri gözetlenen Türk azınlık, zamanla konumunu kabullense de isimlerinin zorla değiştirilmesi artık tahammül etmemeleri gereken bir mesele olarak ortaya çıkmıştır. Bulgaristan Türkleri, diğer Bulgaristan vatandaşlarıyla aynı haklara sahip olmak, eşit muamele görmek, zorla isim değişikliğini protesto etmek ve yasakların kaldırılmasını talep etmek üzere çeşitli il, ilçe, köy merkezlerinde protesto yürüyüşleri düzenlemişlerdir. Tertip edilen protesto yürüyüşlerini bir ayaklanma addeden milisler bu gösterilere müdahalede bulunmuşlar, halka ateş açıp birçok kişiyi tutuklamışlar veya öldürmüşlerdir.

Bazı kaynaklara göre Bulgaristan Türklerinin isim değişikliğine karşı ilk direnişi Aytos'a bağlı Çenge Köyü'nde gerçekleşmiştir. 3 Mayıs 1983'te köydeki

Konyalılar sülalesinin adını değiştirmek isteyen polisler karşı Bulgar-Türk tüm halk birlik olmuş ve direnmiştir. Yaşanan kargaşada bazı kişiler fiziki şiddet görmüştür. Bu olayın ardından, dünya kamuoyunun Bulgaristan’da gerçekleşen kültürel soykırımdan, Türklerin isimlerinin değiştirildiğinden, haberdar olması amacıyla Burgaz Türk konsolosluğu önünde gösteri yapılmıştır.⁴⁷⁷

24 Aralık 1984’te zorla isim değişikliğinin yapıldığı ilk yerleşim yeri Gorski İzvor köyü olmuştur. İsimlerinin değiştirilmesine karşı çıkan köylülerin attıkları sloganlar⁴⁷⁸ pek işe yaramamış, görevli milisler onları “*bu bir başlangıç daha sonra tüm Bulgaristan’da uygulanacak, bundan kaçışınız yok*” diyerek deyim yerindeyse hazırlıksız yakalamışlardır. Türkler, başlarına gelecek bu olaydan haberdar olmadıkları için gerekli önlemi alamamışlar, ne örgütlenmeye ne plan yapmaya kalkışabilmişlerdir.⁴⁷⁹ Olayın ardından, Gorski İzvor’da isimlerin değiştirildiği haberi hızla yayılınca, çevredeki diğer Türk köyleri sıranın kendilerine geleceğini tahmin ederek organize olmaya başlamıştır. Çeşitli ayaklanmalar ve protesto yürüyüşleri başlatmışlardır. Bu protestolarda asker ve milis orantısız güç kullanmıştır. Bulgar milisinin silahsız halkı yıldırma adına başvurduğu yöntemler cop, kumlu ve tazyikli su, göz yaşartıcı gaz, köpek ve ateşli silah kullanmaktır. Bu fiziki şiddet içeren müdahalelerin sonucunda dövülenlerin ve öldürülenlerin sayısı kayda değerdir. Bu ayaklanmalarda, Kayaloba Köyü’nden Türkan bebek ve Ayşe Mollahasan ⁴⁸⁰, Kitna Köyü’nden Musa M. Yakup, Raven Köyü’nden Mümün Mustafa Ahmet, Gruevo Köyü’nden Abdülaziz R. Bekirov ve Mustafa İ. Aliev kurşunlanarak veya darp edilerek hayatlarını kaybetmişlerdir. Filaretova’da ise milislerin köye girmesini engellemek için yapılmış barikatı aşan bir tankın altında kalan İbrahim Çetin ezilerek can vermiştir.⁴⁸¹ Mogilyane Köyü’ndeki yürüyüşte halka ateş açılmış ve toplam 7 sivil öldürülmüştür. Birkaç hafta içinde sadece Kırcaali yöresinde gerçekleşen 11 protesto

⁴⁷⁷ Hüseyin Güntekin, **Tarihimizde Etnik Temizlik ve Zoraki Göçler**, s. 422

⁴⁷⁸ Protesto yürüyüşleri genel olarak köyün girişinde halkın toplanmasıyla gerçekleşmiştir. Bir nevi milisleri burada karşılayan köy sakinleri “Biz Türküz, Tüzk öleceğiz!”, “Adlarımızı asla vermeyeceğiz!”, “Ölmek var dönmek yok!” sloganları atıyorlardı. (bkz. Hüseyin Köse, **Kanlı İzler**)

⁴⁷⁹ Hüseyin Köse, **Kanlı İzler**, s. 9-10

⁴⁸⁰ O dönemde yaşananların nakledildiği kaynaklarda, kadınlara ve çocuklara dokunmazlar ümidiyle kadınların ve çocukların bu protestolarda ön saflarda yer aldığı belirtilmiştir.

⁴⁸¹ Hüseyin Köse, **Kanlı İzler**, s. 43; Veselin Angelov, **Strogo Poveritelno!**, s. 809-810

yürüyüşüne 11.000 kişi katılmış ve Bulgar ismi almak istemediklerini dile getirmiştir.⁴⁸²

1984 Aralığında Türk köylerinin basılıp, evlerin tek tek aranarak isimlerin değiştirilmesi kararı alınırken, kuvvetle muhtemel BKP yöneticileri bu uygulamaya Türklerin bu kadar büyük bir tepki vermesini beklememişlerdir. Başkaldırıların ilki Mleçino'da (Sütkesiği) başlamıştır. Ardino'nun Tosçalı Köyü'nden "Adlarımızı vermeyeceğiz" diye sloganlar atarak yola çıkan halk, Mleçino'ya vardıklarında sayıları yaklaşık 2000 kişiye ulaşmıştır. Buradaki eylemler kısa sürede diğer köylere sıçramıştır. Özellikle Kotel yakınlarındaki Yablanovo (Alvanlar) Köyü'nün üç gün süren direnişi kayda değerdir. Köy meydanında büyük ateşler yakarak olası bir baskın anına karşı hazırlıklı olmak isteyen halkın amacı, emniyet güçlerini köye sokmamak ve isimlerinin değiştirilmesine engel olmaktır. Köy girişindeki köprüye barikat kurulması sonucunda isim değişikliği için köye gelen polisler geri dönmüştür. Ertesi gün ise tanklarla ve helikopterle Yablanovo kuşatılmış, tüm köy halkının isimleri değiştirilmiştir. Direnişçilerden bir kişi öldürülmüş ve tutuklananların yirmi ikisi Belene Toplama Kampı'na gönderilmiştir.⁴⁸³ Yablanovo direnişine katılan bir görüşmeci olayı şu şekilde aktarmıştır:

*"...Emniyet güçleri bizi, daha önce muhtarlıkta gösterileri yaptığımız salona topladılar. Beni görünce, daha salona girer girmez bağıldılar, "Kaldır ellerini, sırtını duvara dön, bacaklarını genişlet!" El başparmaklarımızı duvara değdiriyorduk ve ayak parmaklarımızın ucunda uzanıyorduk. Yorulup da şeklini değiştirirsen hiç acımadan vuruyorlardı. Beni sonra kapalı bir arabaya bindirdiler ve Sliven emniyetine ait depolara götürdüler. Depo çok soğuktu belki eksi 20, 25 derecedi. ... Ben hücrelerde 37 gün kaldım. Çok dövüldüm. Bizi sorgulamak için İslimye emniyetine götürürlerdi. Beni üç kişi sorguluyordu. Farklı farklı sorular sorarlardı. ... Şu hayatta unuttuğum şeyleri bile sordular. Bütün yaptıklarım, hayatım benim fişlenmişti. Dosyamdan çıkariyorlardı. Mesela öğretmen okulunda okurken, onların bir kahramanı vardır: Georgi Dimitrov. Onun için tören yaparlardı. Çok sıra vardı. Ben de öğrencydim. Ayaklarım ağrıdı, çikalım okula dönelim dedim. Biz de çıktık. Yıllar sonra onu bile siyasi suç olarak kabul etmişler ve dosyama koymuşlardı."*⁴⁸⁴

24 Şubat 1985 tarihinde "Tankla Ezdiler" başlıklı Hürriyet Gazetesi haberine göre İstanbul'da ikamet eden eski göçmen Mustafa Kurtuluş, Bulgaristan'ın Alvanlar Köyü'ndeki kardeşinden iki gün önce mektup almıştır. Ağabeyine yazdığı mektubu,

⁴⁸² Veselin Angelov, s. 809-810, İbrahim Yalimov, s. 391-400,

⁴⁸³ İbrahim Yalimov, *İstoriya na Turskata Obştnost v Bılgariya*, Sofya, IMIR, 2002, s. 400

⁴⁸⁴ Hasan Demirhan, *Belene Adası*, s. 62-63

Bulgaristan'dan postaya verirse muhakkak okunur diye düşünen Ahmet Ömerov, mektubu bir Türk tır şoförüne vererek, Edirne'den İstanbul'daki ağabeyinin adresine postalamasını ister. Ömerov'un mektubunda, köylerinin tanklarla kuşatıldığı ve isimlerinin zorla değiştirildiği yazılıdır.

“Biz çok acı durumdayız. Artık Bulgaristan'da Müslüman adı yoktur. 85'e kadar Türk'tük, Şimdi Bulgar olduk. Köyümüzü polisler üç gün almaya çalıştılar, ama giremediler. 84 tankla Alvanlar'ı kuşattılar. Daha sonra Hamzalar Köyü içine girdiler. Hamzalar insanları onları engellemeye çalışmış, ama tankçılar çekilin demişler. Onlar da çekilmeyince Çetin'in kafasını çiğnemiş tank. Kâfir bize harp açtı da, öyle bize Bulgar adını kabul ettirdi. Benim adım Andrey, Emine'nin adı Ema, Muzaffer'in adı Miglena. Bizler artık perişan bir halde bulunuyoruz. Bizim için çare arayın, kurtarın bizi. Cümlemiz, cümlelerinizi özlemiş olarak çok selamlar. Ahmet Ömerov.”⁴⁸⁵

Ron Aminzade ve Doug McAdams, bireyleri kitlesel eylemlere sevk eden en önemli unsurun duyguları olduğunu varsayar. Yukarıdaki örneklerde, köy direnişlerini tertip edenler, bu direnişlere katılanlar haklarının gasp edildiği düşüncesiyle bu harekete kalkışmışlardır. İktidar tarafından mağdur edilmiş azınlık, üzüntüyle, kızgınlıkla tepkisini ortaya koymuştur. Köylerdeki silahsız, ayak direme ve savunma şeklindeki eylemlerden başka, kabullenemedikleri zorlayıcı uygulamaları protesto amaçlı farklı yöntemler de denenmiştir. Henüz bir lise öğrencisiyken, bildiri dağıtmak için arkadaşlarıyla örgütlenen Görüşmeci 8, isimlerin değiştirilmesine verdikleri tepkiyi ve sonrasında yaşananları şöyle aktarmıştır:

“Bu böyle olmaz. Bir şeyler yapmalıyız” dedik. Bizim ismimizi adımızı sesimizi duyurmamız lazımdı. İngiltere Konsolosluğu'na gittik. Burada amaç, İngiltere ve Batı duysun ki bizim zorla burada isimlerimizi değiştiriyorlar. Mevzu sadece isimlerimizin değiştirilmesi de değildi. Mestanlı ve diğer köylerde insanları dövdüler. Ama amacımıza ulaşamadık. Oradaki bir Bulgar görevli bizi babacan bir şekilde uyardı. Yapmayın etmeyin size zarar gelir şeklinde. Bir şey yapamamış olmamız sebebiyle içim içimi yiyordu. Kırcaali'ye döndük. Bir arkadaşımın makine (daktilo) aldım. O gece daktiloyla bir sürü bildiri hazırladım. Bildirinin içeriği “Türk kardeşlerim! Hepimiz şu tarihte ve şu saatte Kırcaali Belediyesinin önünde toplanalım. İsimlerimizin değiştirilmesini istemiyoruz. Bu işe razı değiliz. Biz Türk'üz diyelim.” şeklindeydi. Bunları yazdık. (Gözleri doldu) Çernoöçene, Mestanlı ve Ardino tarafından arkadaşlarımla el ilanlarını paylaştık. Herkese görev verdik. Köyde herkes beni tanır. O yüzden tanınmamak için bir çarşafa iki göz deliği açarak kendime kamuflej hazırladım. Gece pencereden çıktım. Evdekilerin haberleri yoktu. Haberleri olsa başıma gelecekleri düşünerek izin vermezlerdi. Ancak bende o korku yoktu. Sadece köpeklerden korkuyordum. Sabah 4'e kadar Çernoöçene civarındaki 2-3 köyde el ilanlarını dağıttım. Herkesin kapısına birer bildiri bıraktım. Dönerken adamın biri oduna gitmiş. Beni çarşafın içinde görünce benden korkmuş. Beni hayalet sanmış. Eşeği falan bırakıp kaçtı. Sonra duydum ki ertesi gün hasta yatıyormuş. Bildirilerim işe yarayacak ki insanlar otobüs otobüs akın ettiler. Bu hareketlilikten devlet

⁴⁸⁵ Bilal N. Şimşir, **Türk Basınında Bulgaristan Türkleri: Zorla Ad Değiştirme Sorunu**, s. 272

şüphelenmiş olacak ki tankları sıraladılar. Halkın karşısına devlet de otobüs otobüs Çerveni Bareti (Bordo Bereli Silahlı Güçler) getirdi. Böylece insanlar dağıldılar.”

Çabasının karşılık bulmasından dolayı mülakat esnasında zaman zaman gururlanan, zaman zaman gözleri dolan bu görüşmecinin kalkıştığı eylem yaşına göre oldukça cesur bir harekettir. Arkadaşlarıyla genç yaşlarına ve alacakları cezaya rağmen, onlara bu kararı aldırان motivasyonun ne olduğu sorulduğunda, eğer karşı çıkmaz ve bu durumu sessizce kabullenirlerse kendi kimliklerine ve değerlerine ihanet etmiş olacaklarını, bu manevi kaybın ileride onlara büyük vicdan azabı yaşatacağını ifade etmiştir. O günlerde cesaret gösterip o tehlikeyi göze alamasa belki de kitleler harekete geçmeyecek, haklarını savunmak için şehir meydanında toplanmayacaktı diye düşünen görüşmeci “*Şimdi Kırcaali’de, burada bir ezan okunuyor değil mi? Bütün dünyalar benim oluyor.*” diyerek, yaptıkları eylemlerin karşılık bulmasından dolayı yaşadığı mutluluğu dile getirmiştir.

Görüşmeci 3’ün bizzat katıldığı, köylerinde gizlice tertip edilen ve isimlerin değiştirilmesine nasıl karşı koyabileceklerinin tartışıldığı gizli toplantının ayrıntıları şu şekildedir:

“25 Aralık’ta Sindelli’de, Mestanlı’da ilk köyde isim değiştirildiğinde biz aynı akşam kendi köyümüzde, bir sınıfta yasa dışı toplantı yaptık. Köyün öğretmenleri, önde gelenleri, okul müdürü, ben -askerden gelmiş 20 yaşında bir delikanlıyım-. En arka sırada oturup dinlediğimi hatırlıyorum. “Örgütlenelim” dedik. Sindelli’de isimler değiştirilince sıra bize de gelir. “Köyün girişindeki yolları turalım, haber edelim.” “Ne olacak?” Kaçış olacak, silah yok, gelen milislere direnecek bir şeyin yok. Mecbur kaçacaksın. Neyle nasıl karşı koyacaksın? Ve zaten ertesi gün de Mestanlı’da ayaklanma oldu. Birbirinden habersiz bir şekilde herkesin aklından geçen demek ki bu durumu kabullenmemekmiş. Karşı koymanın farklı yöntemleri çeşitli merkezlerde uygulamaya geçirilmiş. Bu toplantıda konuşulanları herkes ailesine bildirdi. Ama Mestanlı’da meydan tarandıktan sonra, şehitler oldu. Mestanlı’da insanlar öldürülünce, insanlar kendi ailesini koruma içgüdüleriyle hareket etmeye geçti. Bu olaylardan sonra insanlar içlerine kapandı. Sadece hayatta kalabilme duygusuyla hareket ettiler. Halk çok sessiz, pasif, hakikaten direndi.”

Scott’un tahakküm ilişkileri için, bazı durumlarda çok işlerine yarayacak, basit ama kimi bireyler için oldukça zor bir önerisi vardır. Tabi grupların, hiçbir stratejiyi uygulayamasalar da, hayatta kalmak için en azından diline hâkim olabilme, öfkesini bastırma ve fiziksel şiddet dürtüsünü zapt etme kabiliyetine sahip olması gerekir.⁴⁸⁶

⁴⁸⁶ Scott, **Tahakküm ve Direniş Sanatları**, s. 75

Görüşmeci 3'ün ifade ettikleri ile Scott'un bu tavsiyesi büyük ölçüde uyuşmaktadır. İktidarın güç kullanımı karşısında madunlar sessiz, göze batmaktan kaçınarak, fakat hislerini içlerinde yaşatarak hayatlarına devam etmişlerdir.

Görüşmeci 4'ün aktardığına göre, Mestanlı ayaklanmasından önce 4-5 kişi, gizlice bir tanıdıklarının evinde toplantı yapmışlar. O gece civar köylere haber salıp örgütlenmişler. İsimlerinin değiştirilmesine razı olmayanlara hitaben, ertesi gün Mestanlı'ya gitmeleri yönünde çağrı yapmışlar. Köylerden protesto yürüyüşüne katılmak isteyenleri, ertesi sabah otobüslerle Mestanlı'ya göndermişler. Görüşmeci kendi yorumunu *“İnsanlar da milliyetçiymiş demek ki iki otobüs de doldu. Pazara gitme bahanesiyle millet ayaklanma yapmaya gitti, belediyeyi düz ezip geçtiler. Elimizde silah olsaydı maazallah -iyi ki de yoktu- önümüzde kimse duramazdı. Bir kaza bela olmadı iyi ki.”* diye eklemiştir.

Mestanlı ayaklanması hakkında oldukça ayrıntılı bilgiler veren Görüşmeci 5, bu ayaklanmanın başındaki kişilerin, Kirli'deki başka bir teşkilatla⁴⁸⁷ irtibata geçtiklerini, o yörede neler olup bittiğini öğrenmek için bağlantı halinde olduklarını ifade etmiştir. Demiryollarında çalışan Mustafa isminde bir örgüt üyesinin, kasabaya gelen trenlerdeki insanlardan haber alıp taşıdığını, hangi köyde neler olduğuna dair malumat topladığını belirtmiştir. Teşkilatın faaliyeti, bütün köyleri dolaşp *“Yılbaşında Mestanlı pazarına portakal gelecek”* diye şifreli bir haber iletmektir. O dönemde Bulgaristan'da portakal, limon gibi ılıman ilkim meyveleri kolay bulunmadığından, protestocular kasabaya gelip toplandıklarında, şüphe çekerlerse veya burada ne işleri olduğunu bir soran olursa bahaneleri hazırdr. *“Pazara portakal gelecekmiş ondan buradayım”* demek, kasaba meydanında toplanacak olanların hem polise sunacağı bahane hem de onları bir araya toplamak için kullanılan paroladır. Görüşmeci daha sonra yaşananları şu şekilde aktarıyor:

“26 Aralık'ta şu meydan doldu. Polise ise daha önceden Cebel'de kalkışma olacak diye yanlış yönlendirme niteliğinde malumat vermiş aynı teşkilat. Askeri gücü Cebel'e yığsınlar da Mestanlı emniyet güçlerinin baskısı yoğun olmasın diye. Vatandaş belediyeye hücum ediyor, “kütükleri çıkarın, bizim Türk olduğumuzu ispatlayın” diye. Kapılarını kırmaya başlıyorlar belediyenin, parti temsilcisi Topal Şükrü'yü ezip geçmişler. “Bu geçici bir karardır” diye sakinleştirmeye çalışan yetkililer de olmuş,

⁴⁸⁷ Görüşmeci 5'in Kirli Teşkilatı'na dair verdiği ayrıntı: *“Orda da küçücük bir örgüt var, başındaki Ömer Efendioğlu, onu hapishanede öldürüyorlar. Aralarında örgüt başkanı benim-sensin diye bir münakaşa var.”*

“Ne işiniz var dağılın” diyen de. Bir subay zırhlı arabanın üzerine çıktı ve dedi ki “Burda bir yanlışlık oldu, biz kardeşiz, yapmayın, bu iş düzelir, dağılın, gidin”. Buna rağmen kimseyi dağıtmaya gücü yetmeyince, otomatik silahları çıkarıp havaya ateş açtılar plastik mermilerle.”

Buradaki ayaklanmanın hazırlık aşamasında her ayrıntının hesaba katıldığı görülmektedir. Kısa bir sürede haberleşme, olabildiğince çok sayıda kişiye ulaşma, toplanılacak olan meydanda dikkat çekmemek için parola belirleme, emniyet güçlerini yanlış bilgilendirme ve polis gücünü kırmak için onları başka bölgeye yönlendirme... Bu örnekte, kitlelerin rasyonel nedenlerle harekete geçtiğini, eylemlerinde bilinç barındırdıklarını düşünen Tedd Gurr ve Mancur Olson’un görüşleri doğrulanmıştır. Mestanlı örneğinde bahsi geçen teşkilatın örgütlenme yeteneğinin ve ikna kabiliyetinin önemini de göz ardı etmemek gerekir.

O yıllarda uygulanan politikalara karşı duruş sergilemek üzere Kirkova’da da halk ayaklanmıştır. Kırcaali’de ise küçük küçük teşkilatlar vardır. Salim Türkoğlu, lise öğrencilerine daktilo bulmuş, gündüz vakitlerinde bildiriler yazdırmıştır. Hepsi gönüllü olan gençlerin bildirilere “Biz Türk’üz. Teslim olmayacağız. Dayanalım.” şeklinde yazılar yazdıkları bilinmektedir. Geceleri de bunları kapı kapı dolaşıp dağıtmışlardır.⁴⁸⁸ Bilinçle yapılmış bu eylemlerde Elizabeth Perry’nin de ifade ettiği gibi eylemcilerin öncelikleri, hassasiyetleri, duygu ve düşünce yapıları belirleyici olmuştur.

1984’ü 1985’e bağlayan kışın ardından dört yıl boyunca, yasaklar sert şekilde uygulanmış, kurallara uymayanlar cezalandırılmıştır. Ne var ki, yıllar içerisinde BKP Merkezine aktarılan istihbarat belgelerine göre, Türk toplumu içerisinde yasaklara karşı bir kayıtsızlık baş göstermiştir. Özellikle Türkçe konuşma yasağının delinmesinde hiçbir sakınca görülmemesi, gevşeme olarak nitelendirilmiş ve bunun gitgide yaygınlaşmasından endişe duyulduğu belirtilmiştir.⁴⁸⁹ Kimi görüşmeciler bu durumu, SSCB lideri M. Gorbaçov’un Açıklık Politikasına bağlamıştır. Bir diğer grup görüşmeci ise bu gevşemeyi, kurulmuş olan Türk direniş örgütlerinin varlığına, onların yabancı radyo kanallarında verdikleri demeçler sonrasında dünya kamuoyunun Bulgaristan Türklerinin başına gelenlerden haberdar olmasına bağlamıştır. Örneğin

⁴⁸⁸ Görüşmeci 5 ile yapılan mülakattan alıntı

⁴⁸⁹ Veselin Angelov, **Секретно!**, s. 112

Görüşmeci 5'e göre Türklerin protesto eylemleri düzenlemesinin, BKP'nin asimilasyon politikalarına son vermesinde etkisi olmuştur. Yabancı ülkelerden, Batı Avrupa'dan Bulgaristan'a yaz tatiline gelenler vasıtasıyla, olayları, yaşananları dış dünyanın öğrendiğini ifade eden görüşmeci *"Soğuk Savaş döneminde buraya Batı Bloku istihbarat elemanları gönderiyordu. Orada bazı karışıklıklar oluyormuş, gidin bir öğrenin bakalım diye. Bizim İngilizce, Almanca bilen gençlerimiz de onlara gizlice bildiklerini anlatıyordu"* diye eklemiştir. 1989'a gelindiğinde, koşullarda dört yıl öncesine göre bir nebze rahatlama ve görece cesaret toplamış bir azınlıktan söz edilebilir. İki kutuplu uluslararası sistemin sonuna yaklaşıldığı söylentileri Bulgaristan içinde de kendini hissettirmiş olmalı ki 1989 Mayıs'ında Türkler açık açık isimlerini ve diğer haklarını geri istedikleri eylemler ve yürüyüşler düzenleyebilmişlerdir. O dönemde bu amaçla düzenlenen protestoların gittikçe yaygınlaştığı görülmektedir. Görüşmeci 5, 1989 yılının Mayısında Cebel'de başlayan ayaklanmalar ile alakalı şunları aktarmıştır:

"Orada bir gerginlik vardı, "Bu olaylarda biz hiç toplanma, Türklük uğruna bir şeyler yapmadık" diye Cebel halkının içinde bir şeyler birikmişti sanki. 1988'de Avni Veliyev ve İsmet Paniş, Viyana '89 Örgütü'nü kurdular. Avni'yi tutukluyorlar. İsmet Cebel'de hala. 19 Mayıs'ta bir kardeşimiz rahmetli oluyor. Son yolculuğuna giderken, "Tabutla, Hristiyan usulüne göre gömmeyiz" diyor yakınları, bir kavga çıkıyor. "Bize neden Bulgar Müslümanı diyorsunuz da Müslüman usullerine göre gömemiyoruz cenazemizi?" diye bir kavga başlıyor, kargaşa çıkıyor. Burada 40-50 kişiyi çok dövmüşler. Hastanelerde tedavi edilmek istenmemiş bu kişiler. Evlerde kuzu derisine sararak tedavi etmiş aileleri onları. Ardından Kuzey Bulgaristan pathyor. Şumnu ayaklanıyor, şehitler olur. Kaolinova Belediyesi'nde 5 yerde protesto yürüyüşleri oluyor."

Cebel olayları da yine Doug McAdam, Ron Aminzade ve Elizabeth J. Perry gibi araştırmacıların üzerinde durduğu, kimliğin muhafazasında duyguların ne denli önemli olduğunu göstermek adına uygun bir örnektir. Burada azınlık grubun inancının, hassasiyetlerinin, kutsallarının grubu eyleme geçirmede nasıl hayati bir role sahip olduğu anlaşılmaktadır. Görüşmeci 13, bizzat katıldığı protesto yürüyüşünde yaşananları aşağıdaki gibi aktarmıştır:

"Bir ceviz ağacına, bir de okula Türk bayrağı asmışlardı. Ben de bu olayı duydum, gidip göreceğim bu bayrağı diye, yanıma birini alıp gittim. Baktım gizli servisten birileri bayrağı indiriyorlar. Murat diye bir çocukmuş sözde yapan kişi. Köydekiler "Siz Murat'ı tutuklayamazsınız" vs. deyince bir münakaşa, itiş kakış oldu. Biraz olaylar çıktı orada. Bir de yakın köylerden birinde camiye kapatmışlar diye haber geldi. Bu iki olayın üstüne bizim köyden yürüyüşe başlandı. 23-24 Mayıs 1989 olması

lazım. “Sarıkovanlık’tan geliyor kalabalık, karşılayın onları” diye haber saldılar. Ben de çalışanlarıma işi bıraktırdım, “Böyle böyle gidin siz de Uzunalan’a, onları karşılayın” diye oraya yönlendirdim çalışanları. İki köyün halkı daha katıldı, büyük bir yürüyüşü o. Bir gelin polisleri bir itti, bize yolu açtı. Çok cesur, gözü kara bir kadındı o. Biz iyice kalabalıklaştık. Üç köy birleştik. Mezarlığın yanına geldiğimizde parti sekreteri “Yapmayın, gitmeyin vs.” diyerek bizi durdurmaya çalıştı. “Yok biz belediyeye gideceğiz, isimleri geri alacağız” dedik. Dördüncü köy de katıldı o arada bize. Sonra biraz ilerde yolumuzu kapadı polis. Biz de Burgaz yolunu tuttuk. İki Bulgar köyü geçtik. Çenge’yi geçince artık Burgaz’a varmamıza pek bir şey kalmadı. Ama askeriyeden araçlar yolumuzu kesitler bu sefer. “Buradan öteye geçemezsiniz” dediler. “Biz gelir toplantı yaparız köylerinize gelip” diyerek sakinleştirmeye çalıştılar bizi. Olay büyümesin diye içimizden üç kişi çağırıp pazarlık yaptılar. Birkaç gün sonra yaptılar toplantıyı. Sadece yatıştırdılar bizi, geri adım atmadılar. Zaten bu olayın üstünden çok geçmedi, göç başladı.”

Bulgaristan Türklerinin, asimilasyon politikalarının yoğunlaştığı dönemde tercih ettiği direniş sembollerinden bir diğeri duvara ay-yıldız çizmek veya yüksekçe bir yere Türk bayrağı asmak olmuştur. Sözlü veya yazılı açıklama yapmadan, slogan kullanmadan sadece bu bayrağı kullanarak çok şey anlattıklarını⁴⁹⁰ düşünen Türkler, bu eylemleriyle Bulgar emniyetini harekete geçirmiştir. Genellikle böyle olaylar, yaşandığı bölgede ses getirmiştir. Şahit olan Türkler direniş için motivasyon bulduklarını, bu olayın onlara cesaret verdiğini dile getirmiştir.⁴⁹¹ Eylemin faili belirlenmişse ceza almış, belirlenememişse olay anonim bir eylem olarak kalmıştır. Bu tarz protesto eylemlerine ek olarak Bulgaristan Türklerinin duvarlara düşünce ve duygularını ifade eden yazılar yazdıkları da vakıadır. Görüşmeci 17’nin tanık olduğu bir duvar yazısında “*Türkiye bunu affetmeyecek*” cümlesi yazılıymış. Bu cümle, Bulgaristan Türkleri tarafından Türkiye’nin kurtarıcı olarak benimsendiğini, kendilerine yapılan haksızlık karşısında intikamlarını alacak güç olarak Türkiye’yi gördüklerini gösterir. Bunun yanı sıra, bu duvar yazısı Türkiye tarafından bir müdahale beklentisi, dolayısıyla Bulgaristan için bir tehdit içermektedir.

Görüşmeci 5, Kuzey Bulgaristan’daki pek bilinmeyen direniş hareketlerini paylaşmıştır.

“Kuzey Bulgaristan’da bir olay var kimse bilmiyor. Mayıs 1989’da, Dobriç’te, eşleri hapislerde yatan kadınlar, “Bir şey yapmayacak mıyız? Elimizden bir şey gelmez mi?” diye bir örgüt kuruyorlar: Rufiye Hak Liderleri. “25 Mayıs’ta Dobriç’in göbeğinde eşlerimizi serbest bırakmaları için açlık grevi başlatacağız” diyerek protesto

⁴⁹⁰ Aktarılan bilgilere göre, bu eylemle anavatan olarak Türkiye’yi gördüklerini, Türkiye’ye özlem duyduklarını, Türkiye’ye gitme isteklerini, Türk olduklarını herkesin kabul etmesi gerektiğini, bu bayrağın sembolize ettiğine inanmaktalar.

⁴⁹¹ Görüşmeci 3 ile yapılan mülakattan alıntı

kararı alıyorlar. Dobriç'in köylerinden insanları ekmek kamyonları gizlice getirmiş. Köye ekmekle giden kamyonlar dönüşte kadın taşımış merkeze. 1500 kişi üyeymiş bu örgüte. Her köyden 4'er 5'er kişi hapiste demek ki. Konuşmalar yapmışlar, bir tanesi önceden kurulu bir platforma çıkıp sözü almış. Yönetimi ve politikaları ve hatta Jivkov'u eleştiren bir konuşma yapmış. Bazı Batı ülkelerinden gelen turistler de varmış gösteriyi izleyen. Polis müdahale edememiş o turistlerin önünde. Polis müdahale edememiş güç kullanmadan dağıtmış kalabalığı."

Yukarıdaki örnekte bahsi geçen kadınların eyleminde, yoksunluk duygusunun çok güçlü bir duygu olduğunu ve karşılanmamış beklentilerin kitleleri harekete geçirebileceğini iddia eden Tedd Gurr'un varsayımları adeta vücut bulmuştur. Yaşamış oldukları çaresizlik ve ellerinden başka bir şeyin gelmiyor olması hissi eşlerinin serbest bırakılması beklentisi ile birleşince, eyleme geçmeleri için en önemli motivasyonlar sağlanmıştır. İlaveten, Kaynak Mobilizasyonu Teorisinde yer alan gerekli personeli sağlamak ve fikirleri potansiyel alıcılara aktarmak da çok gerekli başka bir ayrıntıdır. Bu örnekteki kadınların potansiyel direnişçiden aktif direnişçiye geçmelerinde ve eylemlerinin görece başarıya ulaşmasında kaynak mobilizasyonunun payı büyüktür. Kaynak mobilizasyonun etkili olduğu diğer ayaklanmalardan biri yine Kuzey Bulgaristan'da gerçekleşmiştir. Görüşmeci 5 bildiklerini aktarmaya şöyle devam etmiştir:

"Şumnu'da, matbaada baskı işi ile uğraşanların kurduğu 17 kişilik bir örgüt var: Peçetari. 1986'dan sonra kurulmuş. "Güney Bulgaristan'da Türkler kendi adlarını korumak için gerekeni yaptılar biz de üstümüze düşeni yapmalıyız" diye harekete geçiyorlar. Elle çevrilen ilkel makineler varmış. Şumnu köylerine bildiri basıyorlarmış, kimse bunları ele vermemiş. Cesaret içeren ve direniş çağrısı yapan bildiriler. Bir gün, Peçetari örgütünden birilerinin sürgün edildiği yere, Belene'de yatmış, istihbaratın bir adamı gönderilmiş. Adam bunların güvenini kazanmış, kafayı çektikleri bir akşam, adama güvenip anlatmışlar örgütle ilgili bildiklerini, sırlarını ve kendilerini ele vermişler. Muhbir de duyduklarını anlatmış devlet birimlerine."

Razgrat'a bağlı Hlebarovo'da da 21 kişilik bir örgüt kurulmuş. Tsar Kaloyan yeni adı orasının. Direnişle alakalı katkıları olmuş. Kalkışma olmuş Ezerçe Köyü'nde iki şehit var. Hepsi mahkûm edilmiş bunların."

Örgütlü direnişlerden haberdar olduğunu belirten Görüşmeci 12, ilk gizli teşkilatın Dobriç merkezli Bulgaristan Kurtuluş Hareketi olduğunu ve Necmettin Hak'ın önderliğinde kurulduğunu ifade etmiştir. Bu grubun bildirilerini kapısının önünde bulduğundan bahseden görüşmeci *"Aldım okudum katladım ve tuğlaların arasına sokuşturdum. Yakalanmamak için. Bildiride Bulgaristan Kurtuluş Hareketi örgütü bu işin peşini bırakmayacak. Beraber olup hakkımızı savunalım gibi şeyler yazıyordu."* diye eklemiştir. Köylerinde bu tarz direniş örgütleri kurmaya ya da bu

örgütlere katılmaya yeltenenlerin hapse atıldığını belirten görüşmeci bireysel direniş hareketlerinden de haberdar oluklarını ilave edip Silistre köylerinden tank kaçırma eyleminde bulunan Sadık Saffet ve Emin Mehmetali isimli şahısları örnek vermiştir.

Görüşmeci 20 bizzat katıldığı Şumnu'daki bir protestoya dair ayrıntıları şu şekilde paylaşmıştır:

“Bizim ilçede bir gösteri yapmıştık. Deutsche Welle’yi aradım ve oraya kaç kişi katıldı, isteklerimiz neler falan onları aktardım. Pankartlar hazırlamıştık, “Çatışma istemiyoruz. İsimlerimizi, haklarımızı istiyoruz” diye yazılı. 25 Mayıs 1989’du. Konvoy olduk, on bin kişiden fazlaydık tahminimce. Arabalar megafonla duyuru yapmışlardı. Bildiriler vardı bu toplanmayı organize eden. Önde çocuklar arkada yaşlılar ve kadınlar en arkada erkekler. Çok kalabalıktık. Polisler önümüzde, çıkarmışlardı silahları. Bir kurşun atılsa ortalık karışacaktı ama sakince yapıldı o miting. İsteklerimizi okudular. Ama sonrasında tespit edebildikleri, önde gelenleri dövdüler.”

Aşağıda Görüşmeci 18’in “O dönemde Türklerin gerçekleştirdiği siyasi protestoları nasıl değerlendiriyorsunuz? Sizce baskıların sona ermesinde bu protestoların etkisi oldu mu ?” sorusuna verdiği cevap yer almaktadır:

“Mutlaka faydası oldu. Mesela benim hanım katıldı protesto yürüyüşlerine. Köyden, işyerinden arkadaşlarla örgütlendik, Cebel merkeze yürüdük. Muhtar, kardeşleri falan da bizimle. Gerçi yürüyüşte önümüz kesildi, varamadık. Büyükler gelmemiş, bizim gibi cahiller “tutmayın beni” diye yola çıkmışız. Biz emniyet güçlerini görünce geri kaçtık. Yakalananları copladılar, eltimi mesela. Onu hep emniyetten sordular ertesi günlerde. Evleri arayacakları söylentisi olunca sobanın içine teyp ve Türkçe kasetleri sakladık.”

Bu protestolardan birine Görüşmeci 15’in eşi de katılmıştır. Yaşadıkları baskının sona ermesinde, bu protestoların etkili olduğunu düşünen görüşmeci, itirazlarını dile getirdikleri bu ayaklanmaların üzerinden çok geçmeden sistemin çöktüğünü, bu çöküşte kesinlikle Türk azınlığın karşı duruş sergilemesinin rolü olduğunu ifade etmiştir. Görüşmeci göç konusunda “Baktılar gördüler ki Türkler bastırıyor, başa çıkamayacaklar göçün yolu açıldı. Kapıları açmakta çare buldular.” şeklinde fikrini beyan etmiştir.

Protestoların gerekliliği ve sonuçları hakkında soru yöneltilen görüşmeciler genel anlamda bu protestoları faydalı bulmuşlardır. Görüşmeci 16, Bulgar yöneticilere yaptıklarının yanlış olduğunu onlara göstermek adına protestoların çok gerekli olduğunu belirtmiştir. Protestoların sadece üzerlerindeki baskıların hafiflemesine değil, Türkiye’ye göç yolunun açılmasına da katkısı olduğunu düşünen Görüşmeci 19:

“Doğruydu, yapılması gereken buydu. Bu çabalardan olumlu sonuç da alındı. İçerideki karşıtlık, protesto hareketleri Avrupa’da ses getirmişti. Özellikle, Yugoslavya ve Gorbaçov’dan beklediği desteği göremeyen Jivkov “yalnız kaldık bu meselede” diye itirafta bulunuyor. Örgütler bu olanları dış dünyaya duyurmada oldukça başarılıydı. Radyoları ve yabancı elçilikleri arayıp bilgilendiriyorlardı. Şu tarihte şu kasabada veya köyde bir direniş oldu, askerler veya polis halka karşı güç kullandı diye malumat veriyorlardı. Sıradan halk da zaman zaman tır şoförlerinden mektup göndererek, Almanya’ya giden gurbetçilere bilgi sızdırarak haberlerin yetkili yerlere ulaşmasını sağlıyorlardı. Veya sınır dışına kaçmak suretiyle gittiği ülkeye haber taşıyarak başlarına gelenler hakkında seslerini duyurmaya çalışıyorlardı. Yapılan tüm protesto ve yürüyüşlerin semeresi alındı. Yıllar sonra, “Bulgaristan’a demokrasiyi Türkler getirdi” diye itiraf da ettiler.”

Şeklinde fikirlerini beyan etmiştir. Şumnu’da Mayıs 1989’da bir deklarasyon okunmuştur. Deklarasyon, Bulgaristan Meclisi’nde Türklerin de yer alması, yurtdışına seyahatlerin serbest hale gelmesi, o yılın mayıs ayında işten atılanların işlerine iade edilmesi şeklinde talepler içermektedir. Türk toplumunun taleplerinin devamı şu şekildedir: Asıl (Türkçe) isimlerinin iadesi, okullarda Türkçe derslerin tekrar okutulması, din hürriyeti, sünnet yasağının kaldırılması, İslami usullere göre cenaze töreni düzenleme serbestisi, Bulgaristan Türklerinin kendi kültürlerini geliştirmeleri konusunda baskıya uğramaması, gelecekte Türk ve Bulgar halklarının kaynaşmasını ve bütünleşmesini gözetken ortak bir ideolojinin geliştirilmesi, ülke ekonomisine zarar vermeyen, barışçıl yürüyüşlere karşı güç kullanılmaması, barışçıl mitingleri⁴⁹² kınayan Bulgar Haber Ajanslarına yanlış bilgi verilmemesi, BKP Merkez Komitesinde Türk azınlıktan seçilmiş temsilcilerin bulunması, Bulgaristan’dan kovulmuş suçsuz kişilerin

⁴⁹² Bu tür protesto yürüyüşlerinin kuramsal anlamda sivil itaatsizlik olarak değerlendirilebilir. Dayanak olarak, John Rawl’un, bir eylemi sivil itaatsizlik olarak tanımlayabilmek için ortaya koyduğu koşulları değerlendirmek gerekir. “a- Yasadışı: Sivil itaatsizlik haksız bir uygulamaya karşı bütün yasal mücadele yolları denendikten sonra girilen yasadışı bir eylemdir. b- Sivil itaatsizlik, aleni bir eylem olmalıdır: Burada alenilikten kasıt, eylemi gerçekleştiren bireylerin kendilerini saklamamaları değil, bu eylemin kamuca algılanabilir bir özellik taşıması gerekliliğidir. c- Eylemin politik ve hukuki sorumluluğu üstlenilmelidir: Sivil itaatsizliği gerçekleştiren birey, bu eylemin getireceği yükümlükleri göz önünde bulundurur ve eylemin yükümlülüklerini üstlenir. d- Şiddetin reddedilmesi: Sivil itaatsizliğin en aslı özelliklerinden birisi budur. Sivil itaatsizlik, problemleri derinleştiren bir eylem değil, bu problemleri gidermek için ortaya konan bir eylemdir. Bu nedenle de şiddet içermez. e- Ortak adalet anlayışına/ Kamu vicdanına yönelik bir çağrıdır: Sivil itaatsizlik çoğunluğa bir çağrı, bir mesajdır. Bu çağrı, toplumda kamusal bir adalet anlayışının varlığını temel alır. f- Sivil itaatsizlik, sistemin geneline değil, tekil haksızlıklara karşı ortak eylemdir: Sivil itaatsizlik, adil olduğu varsayılan toplumlarda ortaya çıkabilecek bir eylem olması hasebiyle genel olarak sisteme karşı değil, özel olarak tekil haksızlıklara karşı yapılan bir eylemdir. g- Sivil itaatsizlik ciddi haksızlıklara karşı yapılan bir eylemdir: Yasal yollarla sonuç alınamayan her durumda sivil itaatsizliğe başvurulmaz. h- Haksızlıklarla ilgili çifte standart kullanılamaz: Sivil itaatsizlik eyleminde çifte standart, eylemin vicdani tarafına aykırıdır. Zira sivil itaatsizlik eylemi yapıldığı zaman haksızlığın kendisi önemlidir.” M. Hanifi Macit, “Şiddet İçermeyen Bir Eylem: John Rawls’da Sivil İtaatsizlik”, **Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi**, sayı: 16, 2007, s. 136-137

geri dönmesinin sağlanması, Türkiye ve diğer ülkelerle gerçekleştirilen telefon görüşmelerinin dinlenmemesi, normal standartlarda haberleşme imkânının sağlanması, müftülerin hükümet tarafından değil Müslüman halk tarafından seçilmesi, asimilasyona karşı gelmek suçundan dolayı hapisshanede tutulananların serbest bırakılması, asimilasyona karşı gelmeleri sebebiyle işinden kovulanların tekrar işlerine dönebilmelerinin sağlanması vb.⁴⁹³ Bu talepler, göç etmekten ziyade Bulgaristan'da yaşayacaklarını öngören Türklerin, o ülkede huzur içinde yaşayabilmelerinin önkoşulu niteliğindeydi. Böyle bir ortam, ancak hakların iadesiyle sağlanabilirdi. Türk azınlığın bir kısmının ilk tercihi, Bulgaristan sınırları dâhilinde, Bulgar vatandaşlarla eşit şartlar altında yaşamaktı. Bunun haricindeki şartlarda, yani hakların iade edilmediği bir ortamda diğer bir ihtimal gündeme geliyordu ki o da Bulgaristan'ı terk etmektir. Bu seçenekten yana tercihini kullanmak niyetinde olanların büyük çoğunluğu anavatan olarak gördükleri Türkiye'ye gitmek isterken, diğer bir kısmı da demokrasiyle yönetilen bir Batı Avrupa devletine iltica etmek istemekteydi.

3.3.2.2. Türklerin Şiddete Başvurdukları Eylemler

Pasif direnişin yetersiz olduğu kanaatinde olan Türklere göre Bulgaristan'da seslerini duyurabilmenin yolu aktif olarak direnmektir. Bu kişiler örgütlü ya da bireysel bir şekilde, dikkat çekici, maddi ve manevi zarara yol açabilecek eylemler planlamışlardır. 10 Nisan 1983'te Mıglen Köyü'nde Pomakların isimlerinin değiştirilmesinin ardından⁴⁹⁴ sıranın Türklere de geleceği söylentisi civar köylerde yayılmıştır. Bu arada, Posta Şefi Ramadan Mehmet, emniyet mensuplarının kendi aralarında yaptıkları telefon görüşmelerini dinlemiştir. Bu kişinin öğrendiklerini, Çenge Köyündekilere aktarmasının ardından, örgütlenme kararı alan bir grup genç 3 Mayıs 1983 tarihinde, ertelenmiş olan işçi bayramını kutlayacaklarını bahane ederek toplanmıştır. Akşama doğru köy baskına uğramış, gelen polisler Konyalılar sülalesine mensup olan herkesi, isimlerini değiştirmek üzere muhtarlığa çağırmıştır. Seksen kadar genç bu sırada polisleri ablukaya almış ve büyük bir ateş yakarak oynamaya ve

⁴⁹³ Gruev ve Kalyonski, s. 182; Veselin Angelov, **Секретно!**, s. 164-165

⁴⁹⁴ Aytos Polis Teşkilatı şefi Angel Şinkov ve BKP İlçe Başkanı İvan Çengeliev idaresinde düzenlenen baskın, birkaç gün sonra Çereşa Köyü'ne de yapılır. Bu baskında bir Türk, emniyet güçlerinin merkezle irtibatını kesmek için telgraf tellerini kesmiştir. Aziz Bey, **“Morskata Bolest” na “Vizroditelnyat Protsets”**, s. 11

türkü söylemeye başlamışlardır. Böyle bir tepkiyle karşılaşmayı beklemeyen polislerin şaşkınlığı kooperatif ağının ateşe verilmesiyle bir kat daha artmıştır. Bu olayın faili, o sırada koyunların bulunduğu ağıla saklanmış olan bir gençtir. Arkadaşlarına destek olmak ve polislerin dikkatini dağıtmak için, koyunları serbest bıraktıktan sonra ağılı ateşe vermiştir. Aynı anlarda, direnişe destek olmak isteyen bir başka kişi de trafoyu patlatmıştır. Etrafın zifiri karanlık olması nedeniyle tedirginlik yaşayan emniyet güçleri olay yerini terk etmişlerdir.⁴⁹⁵

Türklerin işlediğinden şüphelenilen veya Türklerin işlediği tespit edilen bombalı saldırı, sabotaj ve mala zarar verme eylemleri sırasıyla şunlardır: 9 Eylül 1983 yılında Kamçı Barajı yakınlarında 750 dönümlük ormanlık alan kundaklanmıştır.⁴⁹⁶ 22 Mayıs 1984'te Türk milliyetçisi olarak nitelendirilen bazı kişiler, 4.5 kilogram ağırlığında patlayıcı maddeyle Benkovski'de bir kiliseyi patlatma teşebbüsünde bulunmuşlardır.⁴⁹⁷ 30 Ağustos 1984'te Plovdiv (Filibe) tren garında bir patlama olmuştur ve faillerinin Türk olduğu bilinmektedir. Bu olayla eş zamanlı sayılabilecek (36 dakika sonra) bir başka patlama da Varna Havaalanı'nda gerçekleşmiştir.⁴⁹⁸ 1985 yılında Burgaz'da bir süpermarkette patlama olmuş, faili olarak bir Türk'ten şüphelenilse de bu kişinin suçu kanıtlanamamıştır. Aynı yıl, Razgrat'ta Hlebarovska Grubu, elektrik tellerini, direklerini tahrip etmiş ve tarım aletlerine zarar vermiştir.⁴⁹⁹ 9 Mart 1985 günü Burgaz'dan Sofya'ya giden yolcu treni Bunova İstasyonu yakınlarındayken, anne ve çocuklara ayrılan vagonunda patlama olmuştur. Bu olayda ikisi çocuk yedi kişi hayatını kaybetmiş, dokuz kişi de yaralanmıştır. Aynı gün, Sliven'de bir otelin lobisinde patlama olmuştur.⁵⁰⁰ 31 Temmuz 1986'da Drujba'da bir tatil köyünde, üç kilogram patlayıcı ele geçirilmiş ve patlamadan imha edilmiştir.⁵⁰¹ 26 Aralık 1986'da Lülyakova Köyü'nde su deposuna zehir atıldığı ve deponun yanına

⁴⁹⁵ A.g.e., s. 15, 25, 31

⁴⁹⁶ Протурските терористични актове у нас от средата на 80-те, socbg.com/2014/01/протурските-терористични-актове-у-на.html

⁴⁹⁷ İz arhivite na DS, Dırjavna Sigurnost Cmyanata na imenata vızrodileniyat protses, cilt 2, s. 191-192

⁴⁹⁸ İz arhivite na DS, Dırjavna Sigurnost Cmyanata na İmenata Vızrodileniyat Protses, cilt 1, Sofya, 2013, s. 425

⁴⁹⁹ Протурските терористични актове у нас от средата на 80-те, socbg.com/2014/01/протурските-терористични-актове-у-на.html

⁵⁰⁰ İz arhivite na DS, Cilt 1, s. 578

⁵⁰¹ İz arhivite na DS, cilt 2, s. 90

Türk taraftarı bildiler atıldığı tespit edilmiştir. Aynı günlerde, Provadya’da balya halindeki samanlar yakılmıştır.⁵⁰²

7 Temmuz 1987’de isimleri Darin Hristov (12) ve Nikolay Petkov (15) olan iki Bulgar çocuğu, mavi bir Lada marka arabayla, üç Türk tarafından kaçırılmıştır. Türkiye’ye kaçma amacı olan bu Türklerin çocukları kendilerine zırh yapmak niyetiyle rehin aldıkları ortaya çıkmıştır. Dulovolı bir veteriner olan Nikola Nikolov; onun oğlu Orlin ve arkadaşı Neven Asenov kışladan ele geçirdikleri on iki el bombası ile bu eyleme kalkışmışlardır. Bulgar emniyetiyle yaptıkları pazarlıkta, güvenli bir güzergâh sağlanmasını ve Türkiye’ye geçişlerine izin verilmesini talep etmişlerdir. Aksi takdirde yanlarında bulunan bombaları patlatacakları tehdidinde bulunmuşlardır. İstekleri kabul edilmeyen ekip, bombaların üçünü International Otel’in önündeyken patlatarak üç kişinin yaralanmasına sebep olmuştur. Bulgar güvenlik güçleri keskin nişancılarla, zırhlı birliklerle ve bir helikopterle harekete geçmiştir. Stranca Bölgesi’nde kendilerine pusu kurulmuş olan Türklerin yolunu, emniyet güçleri İzgrev Köyü’nde barikat kurarak kesmiştir. Araçta bulunan bombaların o esnada patlaması sebebiyle rehin alınan iki çocuk yaralanmıştır. Türklerden ikisi olay yerinde can verirken diğeri sağ olarak ele geçirilmiş ve ağustos ayında idam edilmiştir.⁵⁰³

1987’de Omurtag’da bir uçak kaçırma teşebbüsü meydana gelmiştir. Amaçları bu uçakla Türkiye’ye kaçmak olan grubun eylemi başarısızlıkla sonuçlanmıştır. 1987’de Silistreli Türkler, gizlice girdikleri kışladan terör eyleminde kullanılmak üzere silah ve mühimmat çalmak üzereyken yakalanmışlardır. 1986’da “Bulgaristan’da Barış Bayrağı Asamblesi”nde bulunan çocuklardan birkaçını kaçırarak, bu rehinelerle Türkiye’ye kaçma teşebbüsünde bulunan bir grup Türk yakalanmıştır. 1986’da Kırcaali’de ormanlık alan Türkler tarafından ateşe verilmiştir.⁵⁰⁴ Bu olayların hepsi zorla isim değişikliğine karşı çıkan ve tepkisini göstermek için çeşitli aktif direniş yöntemleri tercih eden Türklerin eylemleridir. Üstelik hiçbirisi diğeri pasif direniş örneklerinde olduğu gibi bireysel değildir. Mala veya

⁵⁰² Протурските терористични актове у нас от средата на 80-те, socbg.com/2014/01/протурските-терористични-актове-у-на.html

⁵⁰³ İz arhivite na DS, cilt 2, s. 191

⁵⁰⁴ İz arhivite na DS, cilt 1, s. 578

cana zarar vermenin göze alındığı eylemlerdir. Hatta maddi zayıat vermeyi özellikle hedeflemiş eylemlerdir.

Bireysel mala zarar verme örnekleri Görüşmeci 19'un hatıralarında karşımıza çıkar. İnşaatlarda kullanılacak camları kürekle kıranlar, Belene'de işe çıkarıldıkları dönemde mısırların başını koparıp yerine takanlar (ertesi gün mahsul kurusun diye) olmuştur. Belene'de kasabaya işe gönderilen tutuklular, şehir merkezinde yeni inşa edilen binalarda çalıştırılmıştır. Bu çalışanlar, mala zarar vermek adına inşaatların tuvalet giderlerini molozla doldurmuşlardır. Görüşmeci 19'un verdiği bu örneklerle kendi yorumu şu şekildedir: *"İnşaat tamamlanıp da satılınca ev sahipleri bir de bakmışlar tuvalet banyo giderleri çalışmıyor. Günah ve haram kavramı birçok insanda oluşmamıştı ya da silinmişti."* Bunlara ilaveten işyerinden bir şey çalmanın normal sayıldığını belirten görüşmeci *"Evde ampulü mü bozuldu gider işyerindeki ampulü söker evinde kullanırdı."* diyerek bunu örneklendirmiştir. Bir tanıdığının, bedava bira içebilmek için TKZS'ye ait kuzular için ayrılan yemleri, birahane işleten bir adama verdiğini de eklemiştir.⁵⁰⁵

Görüşmeci 16 aklından geçirse de eyleme dökemediği bir planından şöyle bahsetmiştir:

"Sözde soya dönmemiz için adımızı değiştireceklermiş. Resmi toplantı yapardı parti. Katılmak zorunluydu. Parti sekreteri bu yalanları dolanları anlatıyordu toplantıda. Kendi halkı da inanmıyordu ki bu yalanlara. Ortamda tek Türk bendim. Ben sinirlendim ama bir şey diyemedim, dayanamadım sadece dışarı çıkabildim. Başka yapabileceğim bir şey yoktu ki. O gece ağladım ağladım. Hatta köyün suyunu zehirlemeyi düşündüm. Su deposuna ziraatta kullandıkları haşere ilacını boşaltmaya karar verdim. O deliliği yapacaktım nerdeyse. Sonra Bulgar arkadaşlarım, komşularım geldi aklıma. Onların ne suçu vardı ki diye düşündüm. Ama toplantıda sarf edilen sözler çok gücüme gitmişti. Gene de sağduyum ağır bastı, vazgeçtim o deliliği yapmaktan."

Ludogortsi Köyü'nden Salih Ali Süleyman, isimlerinin değiştirilmesinden sonra kendilerinin Bulgarlığı kabul etmiş olduğunu ima eden ve bu konuda köy halkını alaya alan otobüs şoförünü tornavidayla yaralamıştır.⁵⁰⁶

1988 yılında Razgrad ilindeki bazı Türkler yüksek gerilim hatlarına sabotaj düzenleyerek patlatmışlardır. Bu saldırının, ekonomiyi zarara uğratma ya da herhangi

⁵⁰⁵ Görüşmeci 19 ile yapılan mülakattan

⁵⁰⁶ Hüseyin Köse, s. 50

bir binaya düzenlenecek saldırı öncesi elektriği kesme amacıyla yapıldığından şüphe edilmiştir. Ne var ki bu konuda bir kanıt rastlanmamıştır.⁵⁰⁷ Görüşmeci 11, şiddete başvuranlarla ilgili şu görüşlerini paylaşmıştır:

“Şiddete başvurulmuş örnekler de vardı. İsim değişikliği günlerinde polisler yardım eden iki Bulgar’ın evine bizim Türkler molotof kokteyli atmışlardı. Ama evin içine zarar vermemiş. Sadece avluya atılmış. İki toplum arasında zaman zaman böyle şeyler olurdu. Türklerin gücüne giden şu olmuştu. Bu Bulgarlardan birini, zamanında geçirdiği kazadan bir Türk kurtarmıştı. Aynı kişi diğer bir kazada da Türkler tarafından yanmaktan kurtarılmış. Ama yine de bu adamın Türklere kötülük yapması Türklerin gücüne gitmişti. Molotof olayı, sadece polisler yardım etmekten kaynaklanmadı bizce. O Bulgar, isminin değiştirilmesini istemeyen bir kadının bağırışlarına “Neden bağırıyorsun? Alt tarafı bir isim... Sanki sana tecavüz ediyorlar” demiş. Asıl bu laf Türklerin çok zoruna gitmiş.”⁵⁰⁸

Bu açıklamayla, görüşmeci o dönemde Türklerin duygu ve düşüncelerine, psikolojik olarak tutumlarına kendince açıklık getirmeye çalışmıştır. Bu anlatıda, şiddet eylemlerini bir savunma aracı yahut da önceden yaşanmış husumetlerin öcünü alma, misilleme yapma gibi kabul ettikleri görülmektedir.

3.3.2.3. Kurulan Gizli Türk Direniş Örgütleri

Totaliter sistemlerin akla ilk gelen özelliklerinden biri devletle bütünleşmiş tek parti sistemidir. Parti, ideolojiyi topluma başarılı bir şekilde yayma amacı doğrultusunda kullanılan, vazgeçilmez ve üzerine büyük yük düşen bir araçtır. Nihai kertede partiye herkesin üye olması veya parti ile bir bağ kurması için uğraş verilir.⁵⁰⁹ Farklı görüşte olan veya açıktan muhalefet edenler ise zaman içerisinde sindirilir ve artık azınlığa düştükleri için kendi görüşlerini savunamaz hale gelirler. Tüketim malları ve fikri oluşumlar da dâhil olmak üzere her şey komünist partinin kontrolündedir. Her çeşit muhalefeti, kendi rejimine ters ve zıt bulduğu her oluşumu, şiddet de dâhil çeşitli yollara başvurarak ortadan kaldırmaya kararlı olan bu irade başarısını ancak böyle sağlayabileceğini düşünür.⁵¹⁰ O dönemde totaliter bir rejimle yönetilen Bulgaristan’da BKP bünyesinde yer almayan teşkilatlanmalara izin verilmediği bilgisinden hareketle, Türklerin üzerindeki baskılara cevaben direniş

⁵⁰⁷ Angelov, s. 810-811

⁵⁰⁸ Görüşmeci 11 ile yapılan mülakattan

⁵⁰⁹ Simon Tormey, **Totalitarizm**, (çev.) Osman Akınhay, Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1992. s. 80

⁵¹⁰ Raymond Aron, **Demokrasi ve Totalitarizm**, (çev.) Vahdi Atay, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1976, s. 254-259

amaçlı örgütlenmelerinin ne denli zor koşullarda gerçekleştiği ve ne denli önem arz ettiği daha iyi anlaşılacaktır.

Komünizmle yönetildiği dönemde Bulgaristan’da, milliyet ayrımı gözetmeksizin hiçbir unsurun, komünizmi savunmayan veya sosyalist düşüncüyü yayma maksadı taşımayan herhangi bir dernek veya örgüt kurması söz konusu değildir. Muhalefet her anlamda susturulmuş ve faaliyetleri yasaklanmıştır. Bu sebeple Türklerle beraber muhalif Bulgarlar da sindirilmiştir.⁵¹¹ Pasif kalmış olan bu gruplar karşı oldukları düşünceleri dile getirecek bir platform bulamadıklarından gizlice örgütlenme yolunu seçmişlerdi.

Örgütlenmelere alternatif bir çözüm yolu olarak toplumun ileri gelenleri veya yaşlıları, özellikleri gençleri sağduyuya davet etme yolunu seçmişlerdir. “Biraz zaman geçtikten sonra hakkımızı hukuki yollara başvurarak arayalım”, “Şu an ortam direnişe ve başkaldırıya hiç müsait değil”, “başımızı belaya sokmaya gerek yok”, “bu gerginlik ve tansiyon düştüğünde sakince hakkımızı arayalım” diyen gruplar da olmuştur. Türk azınlığın ileri gelenleri bunu hem geçmiş tecrübelerine dayanarak hem de verdikleri kayıplardan yola çıkarak tavsiye etmişlerdir. O yıllarda, bu tarz söylemleri olan grupların sükûnetine bakıp durumu kabullenmiş olduklarını varsaymak hata olur.⁵¹² Onlar olsa olsa itidal yanlısı olarak tanımlanabilirler.

Uygulanan politikaları destekleyen ve o yıllarda partinin içinden bir bakış açısı sunması açısından Görüşmeci 7’nin yorumları dikkate değerdir. Fikirlerini şöyle beyan etmiştir: “Herkes direniş bekliyor, herkes kahramanlık bekliyor. Ama adamın yaşı var, hayat tecrübesi var. Yapsınlar bakalım, gün gelir devran döner diye bekliyor belki. Devletle Allah’ın işine karışılmaz demişler. Madem herkesin başına geliyor, sakın kal bekle, uyum sağla.” Böyle bir yöntemle hayatta kalma taktiği uygulanabilir,

⁵¹¹ Görüşmeci 18, Bulgarlarla ilişkilerinin iyi olduğunu ifade etmiş ve içlerinden muhalif olanların fikirlerini gizlice ve güvenilir ortamlarda dile getirdiğini eklemiştir: “Bizim oralarda yaşayan Bulgarlar senden benden iyilerdi. Köyümüze öğretmenlik için gelen Bulgarlar bizle yiyip içerlerdi. Hiçbir kötülüklerini görmedik. Onun haricinde Veliko Turnova’da çalışmışım ben. Mesela oradaki belediye başkanı bu politikayı asla desteklemezdi. Ama bu fikri uluorta söyleyemezdi. Bize küçük bir grup olarak toplandığımızda açıklıyordu. Adam bunları bizi denemek için söylemiyordu. Eğer öyle olsaydı bu tarz toplandığımız gecelerden sonra kapımıza emniyet gelirdi. Demek ki adamın gerçek düşünceleriymiş. Bizlerle oturur Türkü söylerdi. Bir türlü ölüp gitmedi diye Jivkov’a küfredirdi. Devlet çok yanlış yaptı. Siz Türk’sünüz derdi.”

⁵¹² Hüseyin Köse s. 51

sakin kalmak daha güvenilir bir tutumdur demek isteyen görüşmecenin tam da dediği türden pozisyon alanlar zaten çoğunluktadır. Örgütlü direniş için teşkilatlanma yolunu seçenler daha az olmakla beraber, devlet tarafından tespit edilenlerin faaliyetleri yasadışı ilan edilmiştir.

1983 yazında, Avni Veliev ve Ramadan Mehmedov Mustafafov önderliğinde, 40 kişilik bir ekipten oluşan “Bulgaristan Türklerinin Leninci Komünist Partisi” kurulmuştur. Bulgaristan Türklerine yönelik ayrımcılığa ve zorla asimilasyona karşı olduklarını ve bununla mücadele ettiklerini belirten parti programını BKP Merkez Komitesi’ne, Birleşmiş Milletler’e, Sovyetler Birliği Komünist Partisi’ne ve dönemin T.C. Cumhurbaşkanı Kenan Evren’e göndermişlerdir. Teşkilatın diğer bir faaliyeti de Macaristan gezisi esnasında Türkiye, Fransa ve İngiltere elçiliklerine, Bulgaristan’ın Türklere yönelik ayrımcı politikaları ile ilgili bilgileri ulaştırmak olmuştur. Örgüt liderleri 1984 sonunda tutuklanmışlardır. 1983 yılında Mestanlı’da, Osman Ahmedov Salifov önderliğinde Türk Birliği Teşkilatı kurulmuştur. Daha sonra İzzet Güner Mustafa ve Mustafa Ömer Osman’ın da destek verdiği bu teşkilat, 1984 Mestanlı protesto yürüyüşlerine önyak olmuştur.⁵¹³

Önceki kısımlarda asimilasyona karşı geldiği için işine son verilenlerden bahsedilmişti. Demir Davidov, öğretmenlikten men edilmiş bir Türk’tür ve karşı duruşunu aktif direnişe dönüştürerek 15 Eylül 1985’te Türk Kurtuluş Örgütü’nü kurmuştur. İstihbarat Merkezi’ne aktarılan bilgilere göre bu örgüt 2,5 yılda yaklaşık 2500 bildiri dağıtmış ve Türk halkını direnişe davet etmiştir.⁵¹⁴

Muhammet Hüseyinov, amacı Bulgaristan’daki azınlıkların siyasi, sosyal, ekonomik, eğitim, kültürel ve dini haklarını savunan ve bunlarla ilgili uluslararası kuruluşlara ve basın mensuplarına malumatlar toplayıp vererek sorunlara çözüm aramak olan Uzun Kış Derneğini kurmuştur.⁵¹⁵ Uzun Kış Derneği üyeleri, ormanda yangına sebebiyet vererek 80 Levalık hasara sebep olmakla suçlanmışlardır. Akabinde de bu eylemlerinden dolayı terör faaliyeti suçundan yargılanmışlardır.⁵¹⁶ Uzun Kış

⁵¹³ Mihail İvanov, “Asimilatsionnata Politika..”, s. 177

⁵¹⁴ Zaynep Zafer, “Bulgaristan Türklerinin 89 Göçünü Hazırlayan Eritme Politikasına Karşı Direnişi”, s. 209-210

⁵¹⁵ Hüseyin Köse, s. 66

⁵¹⁶ Yalimov, s. 451-452

Derneğin kurucusu Muhammet Uzunkış ile yapılan röportajda örgüt kurma fikri ve faaliyetlerin büyük çapta ses getirmesi ile ilgili sorulan sorulara *“Bu işi cesareten değil korkudan yaptım. Ben bir şey yapmazsam, yarın öbür gün çocuklarım bana bugünlerle ilgili soru sorarsa onlara ne cevap vereceğim korkusu.”* diye yanıt vermiştir. Burada, görüşmecinin o dönemde, bir kâr-zarar hesabı yapıp, eyleme geçmediği takdirde katlanmak zorunda olacağı durumun maliyetini hesapladığı anlaşılıyor. Eyleme geçtiği takdirde sağlayacağı faydanın karşısında duran eylemsizlik ihtimalinin, gelecekte daha ağır bir bedeli olacağını düşünerek tercihinin örgütü kurmaktan yana kullandığı anlaşılıyor. Bu da, Mancur Olson’un yaklaşımıyla açıklanabilir.

Uzunkış’ın “Teşkilatınızın üye sayısını artırmayı nasıl başardınız? İnsanların sizinle işbirliği yapmasını nasıl sağladınız?” sorusuna verdiği yanıt şöyledir:

“...Müzik, bana bir gecede bir aylık doktor maaşı kadar para kazandırdı. Bu işleri yapmak yani örgüte insan kaynağı sağlanması ve Bulgaristan’da meydana gelen olayların dış ülkelere iletilmesi asla parasız olabilecek şeyler değildi. Elime geçen parayla teşkilatın işlerini yürütüyordum. Bir fotoğraf makinesi, objektif, kamera kaç para? Bilgi almak, onu göndermek, o öğrencilere ödeme yapmak, para olmadan nasıl halledileceksin? Dışarıya bizim verdiğimiz bilgileri aktaracak kişilerle hiç yüz yüze gelmiyordum. Ben yaptırtandım. Fotoğraf çekip, onları yıkatıp, daha sonra onları da kibrit kutularının içine koyup öyle yurtdışına çıkarttırıyorduk. Bazı olayları da ses kaydı şeklinde kayda alıp yapıyorduk.”

Uzunkış, bu sözleriyle örgütün faaliyetlerinin nasıl yürütüldüğünü ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır. Verdiği örnekler toplumsal hareketler kuramlarından Kaynak Mobilizasyonu Teorisiyle açıklanabilir. İlk bölümde ele alınan teoriye göre, bir örgütün kurulması için üye potansiyeli olabilir ama onları faaliyet yapabilmek için seferber etmek ancak maddi kaynaklarla sağlanabilir. Uzunkış, bilinçli veya bilinçsiz bu ekole uygun hareket etmiş, parasal kaynak olmadan yurtdışına haber iletmenin mümkün olmadığını fark ederek kazancının çoğunu ekipman sağlamaktan, örgüt üyelerinin yaptıkları iş karşılığında ücretlerinin ödenmesine kadar her adımda kullanmıştır. *“Ben insan kullanırım. Ben güvenmem. Ben parayla yaparım bu işleri. Ben işi yapıyorum. İş yaparken de bütçe önemli, onlara ödeme yapman lazımdı.”* diyen Uzunkış’a *“Faaliyetlerinizi nasıl yürüttüğünüzü biraz daha açıkça anlatabilir misiniz?”* sorusu yöneltildiğinde *“Biz sadece bilgi alıp öğrenciler vasıtasıyla yurtdışına gönderebiliyorduk. Üniversite öğrencileri Yunanistan’dan, Arabistan’dan*

gelen öğrencilerdi. Onların kanalıyla gönderiyorduk. Ben hiç biriyle tanışmıyordum, başka öğrenciler aracılığıyla gönderiyordum” diye cevaplamıştır. Röportajın devamında, tutuklanıp hapse girdikten sonra dahi faaliyetleri yürütmeye devam edebildiğinden ve bunu nasıl sağladığından bahsetmiştir:

“İçerden de faaliyetlerimi yürütmeye devam ettim. Bana mektuplar geliyordu, fotoğrafların arkasına veya kendi çizdiğim resimlerle mektup yazdığım kâğıdın arasına limon suyuyla şifreler, mesajlar, yazılar yazıyordum. O kalıcı oluyordu, ütüyü üstüne vurunca net bir şekilde okunabiliyordu. Annem ve hanımım aracılığıyla yaptım bunu. Onlar kime vereceklerini, kime ulaştıracaklarını biliyorlardı. Yani ailem de dışarıdan haber almamda ve dışarıya haber iletmemde bana yardımcı oldu. Kontrol etseler de anlamazlardı çünkü akıllarının ucundan dahi geçmezdi. Hatta kendi mektuplarımla değil başkalarının mektuplarıyla da haber gönderiyordum. Yurtdışına bizim verdiğimiz haberlerin ulaştığını, Hür Avrupa Radyosu’ndan anons edilmesiyle öğrenmiş oldum.”

Örgütün yürütmüş olduğu faaliyetlerin ses getirdiğine dair en somut kanıt, örgütün kaleminden çıkmış haber ve bilgilerin yurt dışında yayın yapan radyolarda kelimesi dahi değiştirilmeden okunmasıdır. Örgütün kaydettiği pusula, mektup ve şifrelerin gerek tır şoförleri gerekse konsolosluk çalışanları vasıtasıyla yurtdışına iletilmesi oldukça ses getirmiş, dış dünya Bulgaristan’da meydana gelen olaylardan haberdar olmuştur. Bu faaliyetlerin sonuç vermesi içeride de yankı bulmuştur. Gizlice bu radyo yayınlarını dinleyen Türkler, kendi yaşadıklarının yabancı ülke kanallarında dile getirilmesiyle birlikte “artık durumumuzu biliyorlar, burada yaşanan burada kalmıyor, batı dünyası başımıza gelenlerden haberdar” diye umutlanmaya ve psikolojik olarak rahatlamaya başlamıştır. Görüşmecı 5’e ait cümleler şöyledir:

“Soğuk Savaş döneminde, Avrupa’daki Ortodoks hükümetlerin kontrol ettiği radyo yayınları da çok tesir ederdi bize. Bir mücadele vardı zaten her iki blokun arasında, bu mücadelenin içinde bizim olay... Bizim olayı her gün dile getirmek için radyoda hep bir yayın olurdu. Şurada şu olmuş burada bu olmuş. Biz hep dinlerdik bunları ama çocuklarımdan bile gizli, çünkü küçük çocuk nerde ne konuşacağını bilemez. Gider bir yerde anlatır babam radyo dinliyor falan diye. Hür Avrupa, BBC, Amerika’nın Sesi, Deutsche Welle, bunlar bu konuda faaliyet yapmasa, sadece Türkiye’nin Sesi yapsa, burada bu kadar heyecan olmayacak.”

Bu konuda Görüşmecı 4’ün ifadeleri de benzer şekilde olmuştur:

“Radyoları gizli saklı dinliyorduk. Ben haberleri getiriyordum, kardeşim metni hazırlıyor, bir Filistinli öğrenci vasıtasıyla yabancı büyükelçiliklere iletiyorduk. Kuveyt mi Yemen mi oralardan gelen öğrenciler vasıtasıyla ölenlerin isimlerini vs. duyuruyorduk. Birkaç gün sonra Hür Avrupa’da bu verdiğimiz haberleri, isimleri duyuyorduk.”

İsimlerin değiştirildiği günlerde kurulan diğer bir direniş örgütü de Benkovski Grubudur. Mart 1985'te kurulan ve asimilasyona karşı mücadele verecek güçlü bir oluşuma dönüşmeyi amaçlayan bu grup, üyelerinin tutuklanmasıyla işlevsiz hale gelmiştir.⁵¹⁷

Asimilasyonun bir diğer uygulandığı bölge, Kuzey Bulgaristan'da da Türkler tarafından kurulan direniş örgütleri bulunmaktadır. Mayıs 1985'ten önce kurulduğu bilinen Kuzeydoğu Müslüman Türklerinin Dayanışma Derneği'nin halkı bilinçlendirmek adına bildiri basmak gibi faaliyetleri olmuştur.⁵¹⁸ Grubun amacı asimilasyona karşı mücadele etmek ve asimilasyonu engellemektir. Bunun için yaptıkları çalışmalardan biri Belene ve diğer cezaevlerinde bulunan tutukluların ve sürgüne gönderilmiş Türklerin listesini hazırlamak olmuştur. Grup hazırlamış oldukları listeleri insan hakları derneklerine ulaştırmak suretiyle bu olayı dünyaya duyurmak için Batı basını ile paylaşmaya çaba göstermişlerdir. Bu hedefler doğrultusunda içlerinden bir üye ellerindeki bilgileri etkili olabilecek mercilere, BBC Radyosuna ve Türk elçiliğine ulaştırmıştır.⁵¹⁹

Türk Kurtuluş Hareketi, Kuzey Bulgaristan'daki direnişi örgütlemek için kurulan bir başka dernektir. Bu örgüte dair önemli bilgiler Bulgar emniyet belgelerinde ortaya konmuştur. Örgütün, bildiri hazırlamak için kaşesinin, matbaasının olduğu, üyelerden aidat toplandığı, toplanan bilgi ve belgelerin yurtdışına ulaştırıldığı, 1 Mayıs kutlamalarını boykot etmek için Türk halkına çağrı yaptığı bilinmektedir.⁵²⁰

Temmuz-Ağustos 1985'te kurulduğu tahmin edilen Türk Kurtuluş Birliği, 1988 tarihli istihbarat raporlarına göre; 7-8 Ekim 1985 gecesi dağıttığı bildirilerde Türk halkına 26 Ekim'de iş bırakma eylemi çağrısı yapmıştır.⁵²¹

⁵¹⁷ Zeynep Zafer, "Bulgaristan Türklerinin 89 Göçünü Hazırlayan Eritme Politikasına Karşı Direnişi", s. 206

⁵¹⁸ İskra Baeva ve Evgenia Kalinova, **Vazroditelniyat Protses, Balgarskata Darjava i Balgarskite Turtsi**, Tom 1, Darjavna Agentsiya Arhivi, Sofia: Peçat "Multiprint OOD", 2009, s. 361; Yalimov, s. 453

⁵¹⁹ Zeynep Zafer, "Bulgaristan Türklerinin 89 Göçünü Hazırlayan Eritme Politikasına Karşı Direnişi", s. 207

⁵²⁰ Baeva ve Kalinova, s.366-381

⁵²¹ Dikkat çekici bir ayrıntı; bildirilerin üstünde ay yıldız bulunmasıdır. Türklüğe dair her tür sembol ve simgenin yasak olduğu o dönemde, zaten yasadışı sayılan bildiri basmanın yanı sıra bu bildirilere Türk Bayrağını çağrıştıran sembol koymak çok tehlikeli bir harekettir. Bu bakımından bahsi geçen eylem bir

Gizli bir örgüt, Türkler ve Müslümanlar tarafından kutsal sayılan Demirbaba Tekkesine Türk bayrağı asarak Türklere yaşatılan kültürel asimilasyonu bu yolla protesto etmiştir.⁵²² Bir başka bayrak asma eylemi de Kırcaali yöresinde olmuştur. Görüşmeci 3, tanık olduğu bu olayı “*Bizim protesto hareketimiz bir yere Türk bayrağı asmaktı. Hayranlar, Salıfler’de birileri bayrak asmış bir gece. 1986-1987 olması lazım. Bizzat ben o bayrağı elektrik direğinde gördüm. Bize tekrar anavatanı hatırlatmış oluyordu o bayrak.*” şeklinde heyecanını aktarmıştır. Bayrak asma olayları bazen provakatif nitelikte gerçekleştirmiştir. Görüşmecilerin bir kısmı aslında eylemi gerçekleştirenlerin Türk değil Bulgar olduğunu, toplumu provoke etme amacı taşıyan bu eylemin ardından Türklerin bilinçli olarak hedef gösterildiğini iddia etmişlerdir. Görüşmeci 17’nin aktardığı olay şöyledir: “*Bize yakın Şumnu’ya bağlı bir köyde bir Türk çocuğu Türk bayrağı dikmiş dediler. Çocuk hapse atıldı. Sonra gerçek ortaya çıktı. Bunu yapanın bir Bulgar olduğu ve suçu o çocuğa attığı anlaşıldı.*”

1985 ortalarında Halim Pasajov tarafından gizli bir grup kurulmuş ve bu grubun ilk icraatı Türklere millî benlik ve kimliklerini korumaları yönünde bir sesleniş hazırlamak olmuştur. 3000 kişinin eline geçen bildiride halka düzgün Türkçe konuşmaları, çocuklarına milli şuur aşılamaları, Türklerin Bulgarlarla evlenmemesi, devlete destek olmak yerine maddi olarak zarar vermeleri, çalışma verimliliğini düşürmeleri, iş yerlerini sabote etmeleri, bu yollarla rejimin amacına ulaşmasına engel olmaları salık verilmiştir.⁵²³

Türk Milli Partisi veya diğer adıyla Bulgaristan Türklerinin Kurtuluşu Partisi, Haziran 1985’te Necmettin Hak tarafından kurulmuştur. Ancak zamanla yönetimi ve yönetim kadrosu Ahmet Doğan’ın eline geçmiştir. Parti tüzüğünü ve parti adını değiştiren Ahmet Doğan 8 Aralık 1985’te Bulgaristan Türk Milli Kurtuluş Hareketi’ni kurmuştur. Bu hareket Mayıs 1986’da 3000 bildiriyle, yerel seçimlerin boykot edilmesi çağrısında bulunmuştur. Bir ay sonra hareketin önde gelenleri tutuklanmış ve

meydan okuma sayılabilir. Zeynep Zafer, “Bulgaristan Türklerinin 1984-1989 Eritme Politikasına Karşı Direnişi”, s. 33,

⁵²² Yalimov, s. 342

⁵²³ Mihail İvanov, “Asimilatsionnata Politika..”, s. 188; Zeynep Zafer, s. 209

haklarında soruşturma başlatılmıştır.⁵²⁴ Bu örgütün varlığından haberdar olan Görüşmeci 13 o dönemi şöyle yorumlamıştır:

“Haberdardık. Hatta Ahmet Doğan’ın, Kasım Dal’ın kurduğu örgütün bizim yörede organizasyonunu Celil Doktor, Hasan Çakır, Refiye Hanım ve Hüseyin Muallim üstlenmişlerdi. Bu örgütün hazırladığı Türkçe basılı bildiriler bir panayırda dağıtılmıştı örneğin. Ömer Ağabey vardı benim altımda çalışan o yapmıştı. Köy içinde toplanmışlardı hemen polis gelip dağıtmıştı. Ömer Ağabeyi yakaladılar dövdüler. O da inat etti kaçmadı, o kaçmadıkça polis dövdü. Neden inat ediyor diye.”

Bu örgülle bağlantısı olan 200 kişi tutuklanmış ve 18’i ceza almıştır. Bunlardan 13’ünün Bulgaristan gizli servisinin ve istihbaratının resmi kurumu olan Dırjanvo Sigurnost’un (DS) ajanı olduğu ortaya çıkmıştır.⁵²⁵

Bulgaristan İstihbaratı Merkez Arşivi’ndeki gizli belgelerde, 1985 sonrası dönemde Mustafa Kemal Atatürk isimli bir örgüt kurma amacıyla tüzük ve yemin hazırlamış olan lise öğrencisi Nesrin Salimova Hasanova’nın adı geçmektedir. Emniyetteki sorgusu esnasında verdiği ifadeye göre, Nesrin’in kurmak istediği örgütün amacı, Bulgaristan hükümetine, yasal yollarla Türkiye Cumhuriyeti’ne gitmek isteyenleri serbest bıraktırmaaktır. Bu hedefe büyük, barışçıl gösteriler ve grevler yoluyla ulaşacaklarını düşünen genç kız, *Molodaya Gvardiya* (Genç Muhafız) örgütünü⁵²⁶ örnek aldığını ifade etmiştir. Kendisini her zaman Türk olarak kabul ettiğini, isimleri değiştiğinde bu durumu kabullenemediğini ve özellikle başkaldırmadıkları için yetişkinlere çok kızgın olduğunu dile getiren Nesrin, kurmayı tasarladığı örgülle ilgili fikirlerinden, yazdığı tüzük ve yeminden kimseye bahsetmediğini ilave etmiştir.⁵²⁷ Bu örnek, faaliyete geçemese de bir örgüt kurmanın arka planında yer alan güdü ve motivasyonları analiz edebilmek açısından önemlidir. Çaresizlik, köşeye sıkışmışlık hissi, kaçış yolları arama, toplum içinde uğradıkları baskılara son verme isteği, isimlerin değişmesi sırasında yaşanan hakaret ve küçük düşürücü muameleler... Hepsi bir araya gelip, bir genci direniş örgütü kurmaya ikna

⁵²⁴ Zeynep Zafer, “Bulgaristan Türklerinin 89 Göçünü Hazırlayan Eritme Politikasına Karşı Direnişi”, s. 210-211; Mihail İvanov, “Asimilatsionnata Politika.., s. 188-189

⁵²⁵ İvanov, “Asimilatsionnata Politika.., s. 190

⁵²⁶ Sovyetler Birliği’nin Nazi Almanya’ya karşı direnişine destek vermek için Ukrayna’nın Krasnodon şehrinde faaliyet gösteren, (bir rivayete göre en genci 14 yaşında olan) gençlerin kurduğu bir direniş örgütü.

⁵²⁷ Mihail İvanov, Като На Празник Документални Страници За „Възродителния Процес” (1984 - 1989) [Http://Www.Omda.Bg/Public/Biblioteka/Mihail_Ivanov/Praznik_1.Htm](http://Www.Omda.Bg/Public/Biblioteka/Mihail_Ivanov/Praznik_1.Htm)

eden unsurları meydana getirmiştir. İvanov'un derlediği arşiv belgelerinde, 10. sınıf öğrencisi Gülten Hasanova'nın da 1984-1985 yıllarında yaşananları gizlice yazdığı ve bunu kimseyle paylaşmadığı yazılıdır. Verilen isimleri, soylarının Bulgarlara dayandığı uydurmasını, gördükleri muameleyi kabullenmediğini; aksini ispat etmek için bu edebi eseri kaleme aldığını ifade eden Gülten, yaşadığı yurdun şartlarından memnun olmadığını, daima ikinci sınıf vatandaş olarak görüldüklerini de yazdığı eserinde belirtmiştir.

1987'nin ikinci yarısından itibaren BKP Genel Merkezine ve İç İşleri Bakanlığı'na, Türk bölgelerinden çok yoğun şekilde istihbarat gitmeye başlamıştır. Asimilasyon politikalarının pek de başarıya ulaşmadığı şeklinde yorumlanabilecek bu istihbarat belgelerine göre Türklerin yaşadığı bölgelerde rahat rahat Türkçe konuşlmaya başlandığı, Müslüman adet ve geleneklerinin tekrar devam ettirildiği, yasak ve emirlere uyulmadığı, çok sayıda Türk örgütü veya derneğin faaliyet gösterdiği, Türklerin de bunlardan etkilendiği aktarılmıştır.⁵²⁸ Bulgaristan'da 1985-1987 yılları arasında, Türklerin haklarını savunmak amacıyla kurulmuş 42 tane örgüt tespit edilmiş olup hepsi dağıtılmıştır. Bu örgütlere üye olanların da çoğu tutuklanarak hapse gönderilmiştir.⁵²⁹

16 Ocak 1988, direniş için çok ilginç bir gelişmenin yaşandığı tarihtir. İlk defa asimilasyonu hedef alan, bu uygulamalara ve totaliter rejime karşı gelen bir Bulgar örgütü kurulmuştur. Bağımsız İnsan Hakları Koruma Derneği adını alan bu oluşum hem legal olması hem de tüm Bulgaristan vatandaşlarını kucaklaması bakımından Bulgaristan tarihi için çok önemlidir. Amaçlarının ne olduğunu, BBC, Deutsche Welle, Hür Avrupa, Amerika'nın Sesi gibi birçok uluslararası yayın organıyla paylaşmışlardır. Ayrıca bu derneğin din özgürlüğünden ve etnik azınlıkların durumunun iyileştirilmesinden bahseden maddeler içeren bir programı vardır.⁵³⁰

1986 yılında, başında Bulgar Doktor Trençev'in bulunduğu, Potkrepa adlı bir dayanışma örgütü kurulmuştur. Örgüt adına BBC ve diğer Batı Avrupalı basın

⁵²⁸ Baeva ve Kalinova, s. 370-391

⁵²⁹ Yalımov, s. 426; Gruev ve Kalyonski, s. 147

⁵³⁰ Zaynep Zafer, "Bulgaristan Türklerinin 89 Göçünü Hazırlayan Eritme Politikasına Karşı Direnişi", s. 213

kuruluşlarına mülakat veren Doktor Trençev bu tarz faaliyetlerinden dolayı, devlet aleyhine dış ülkelere haber verdiği gerekçesiyle tutuklanmıştır. Trençev'in eşi, 1982 sonrası Bulgaristan'da Türk olmadığını iddia eden Todor Jivkov'un yazmış olduğu bütün kitapları toparlamış, içlerinde geçen *Bulgarski Turtsi* kelimelerinin altını çizmiştir. Daha sonra bu kitapları mahkeme salonuna getiren kadın, *"Bakın bu ifadeyi biz kullanmadık, bu ifade bu devletin başkanına aittir."* diye hâkim karşısında Doktor Trençev'i savunmuştur. Bu olay radyoda naklen yayınlanmıştır.⁵³¹

Yoğun çalışmaları olan bir diğer grup da Burgaz'da kurulmuştur. Altıncı Şube isimli bu grubun amacı devlet adamlarını uyarıma ve onlara gözdağı verma maksatlı çeşitli eylemler gerçekleştirerek, dünyaya Bulgaristan'da yaşayan bir Türk azınlığın olduğunu ve onlara yapılan haksızlıkları duyurmaktır. Örgütün diğer amaçları da bu azınlığı milli, dini hak ve özgürlüklerine kavuşturmak, adlarının iadesi için isyana hazırlamak, ayaklandırmaktır.⁵³² Üyeleri Saffet R. Recep, Emin M. Ali ve Abdullah Çakır, Burgaz, Varna, Plovdiv ve Sliven şehirlerinde Türklerle buluşup onları isimlerini geri almaları için faaliyetlerde bulunmaya davet etmişlerdir. Hatta içlerinden Emin M. Ali, Todor Jivkov'a başlarından geçenleri, uğradıkları haksızlıkları dile getirdiği bir mektup yazmıştır. Fakat bu girişimi sonuçsuz kalmış ve üzerindeki baskıların artmasına neden olmuştur.⁵³³ Bunovo Tren İstasyonu yakınlarındaki bombalı saldırıdan, Sliven'deki ve Drujba'daki patlamalardan sorumlu tutulan bu üç Türk 13 Ağustos 1987'de tutuklanıp 5 Eylül 1988'de kurşuna dizilerek idam edilmişlerdir.⁵³⁴

13 Kasım 1988'de Sabri İskender ve Mustafa Ömer tarafından Demokratik İnsan Hakları'nı Koruma Birliği kurulmuştur.⁵³⁵ Örgütün kuruluş hikâyesi ve amaçları, Mustafa Ömer'le yapılan mülakatta yer almaktadır:

"Demokratična Liga örgütünü kuranlar bizleriz. Sürgünde olduğum dönemde bize yapılan bu asimilasyondan kurtulmanın tek yolu bir direniş örgütü kurmak olduğunu düşünüyordum. Vidin Bölgesi'nde çok fazla Türk olmadığı için oradan

⁵³¹ Görüşmeci 5 ile yapılan mülakattan

⁵³² Hüseyin Köse, s. 87

⁵³³ Hüseyin Köse, s. 85-91

⁵³⁴ Mihail İvanov, "Asimilatsionnata Politika..", s. 178-179; aynı kaynaktan verilen bilgilere göre, dönemin İç İşleri Bakanı Dimitr Stoyanov bu üç Türk'ün Bulgar istihbaratı için çalışan ajanlar olduğunu, ama bu faaliyetleriyle Bulgaristan Devleti'ne ihanet ettiklerini belirtmiştir.

⁵³⁵ Aziz Bey, **Demokratičnata Liga na Turtsite v Bălgariya (Noemvri 1988 - May 1989)**, Sofya, 2004, s. 9; Yalimov, s. 454

uzaklaşmam gerekiyordu. Kafamda tasarladıklarımı oradakilerle paylaşmaktan korkuyordum. O dönemde devlete karşı gelenleri sürgüne göndermeler başlamıştı. Memleketime geri döndüğümde beni polisler karşıladı. Roman bölgesine Konino Vraçalska Köyü'ne sürgüne gönderdiler. Köy komünistler ve çiftçi partisi taraftarları şeklinde siyasi anlamda ikiye bölünmüştü. Direniş örgütü kurma planımı burada faaliyete geçiremeyeceğimi anlamıştım. Çünkü komünistlerin sayısı hayli fazlaydı. Allaha sürgün yerimi değiştirdiler de beni başka köye gönderdiler. Şansıma bu köyün halkı da hep komünist karşıtıydı. Orada da ne yapacağımı düşünüyordum. Beni daha önceden ziyarete gelmiş ve bu örgütün de kuruluş aşamasında önemli rolü olan Sabri İskender arkadaş yine bir gün ziyaretime gelmişti. Onun sürgün olduğu köy benim yeni gönderildiğim köye 20 km yakındı. Ortalık o dönemlerde ajan kaynıyor. Ona güvendim. O da benim gibi sürgün. Belene 'den gelmiş. Sabri dedim Ölüme hazır mısın? Düinden hazır. Bir de Sabri'ye yakın Ali Ormanlı var. O da teşkilatın kurucularından. Biz üçümüz bir teşkilat kurmaya orada karar verdik. Nazım Başaran diye biri daha vardı. O da örgütün hukuk müşaviriydi. (bu dördünün de ortak özelliği sistemin mağduru olmaları). Kurtuluşumuz milletimizi toplayıp direnmekten geçiyor. Hazır mısınız dedim. Hazır dediler. Teşkilatın amacını şöyle belirledik. Türkleri bu eziyetten kurtarmak, Türklerin âdetini dinini geleneğini kültürünü geri kazandırmak. Bir de Türklerin başına gelenleri tüm dünyaya duyurmak. Örgütün tüzüğü vs. gibi evraklarını ben hazırlamıştım. Ardından görev paylaşımına geçtik. Örneğin örgüt programını tüzüğünü çoğalttık. Daha sonra bunları bildiri haline getirip dağıtma görevini aldılar. Bir uyanış sağlamaktı niyetimiz. Sürgünde olduğumuz için hareket kabiliyetimiz kısıtlıydı. Bir şekilde Svobodna Evropa'ya, elçiliklere haber göndermemiz gerekiyordu. Örneğin ben elçiliğe haber göndermek için hususi adam tutmuştum. Kendi memleketime haber gönderdim. Güvenilir ve cesaretli iki gencin burada olup biteni Türk elçiliğine bildirmesi için bana gönderilmesini söyledim. Çıkıp geldiler ama elçilik binasına giremediler.

Hür Avrupa, Almanya'nın sesi, BBC ve bizimle ilgili haber yapan tüm radyaların telefonlarını arkadaşlara dağıttım. Daha sonra Sofya'daki Türk elçiliğine bize yardım etmeyi kabul eden Bulgar bir kadını gönderdim. "Biz bir örgüt kurduk. Başımızdan geçenleri size anlatacağız" deyince arkadaş, elçilikten "tamam" demişler. Ve gerçekten bu faaliyetlerimiz işe yaradı. Türkiye'de olsun Avrupa'da olsun kamuoyu başımıza gelenlerden haberdardı. Türklerin başına gelenleri konuşuyorlardı. Biz buralara sesimizi duyurmayı hayatımızı garantilemek için yaptık. Bu esnada DS (istihbaratın) bunlardan haberi oldu. Ve üzerimizdeki baskıyı artırdılar. Kapımıza polis koydular. Teşkilatın diğer üyeleriyle irtibata geçmemizi bu şekilde engellemek istiyorlardı. Fakat bizim teşkilatımız büyümeye devam ediyordu. Kırcaali, Harmanlı, Burgaz yöresinde her geçen gün insanların bizden haberi oluyordu. Destekçilerimiz artıyordu. Kuzey Bulgaristan'da da çok güçlüydük.

Sonraki adımımız açlık grevi başlatılmasına karar vermek oldu. Ve Demokratiçna Ligayı destekleyen Kırcaali, Rusçuk, Plevne, Şumnu vb. tüm yerlerdeki Türklere haber verdik. Bir keresinde kurduğumuz örgütle ilgili bilgi alabilmek için beni huzurlarına davet ettiler. Ben de orada tüm açık yürekliliğimle şunları söyledim: "Siz katil bir devletsiniz. Bütün dünyaya rezil oldunuz. Sizinle konuşacak hiçbir şeyim yok. Üstelik beni burada tutarak zamanımı alıyorsunuz. Benim bir savaşım var. Bırakın da onu yürütmeye devam edeyim." Bu konuşmanın ardından teşkilatı feshetmem karşılığında çok büyük miktarda para ve yüksek mevkiler teklif ettiler. "Bana sizin koltuğunuz yakışmaz. Siz katilsiniz. Ben burada ne arıyorum? Siz bana ve benim milletime ne yaptınız?" diye çıktım. "Biz emir kuluyuz" dediler. Siz size bu emri

verenlere “Ama yasalara karşı geliyoruz. Neden yasalara karşı geliyoruz? Demediniz mi peki?” diye sordum.”

1980’lerin sonlarında faaliyet gösteren Türk direniş örgütlerine bir diğer örnek, 30 Ocak 1989 Cebel’de kurulan Viyana-89’a Destek Derneği’dir. 19-21 Mayıs 1989 yılında Cebel’de gerçekleştirilen protesto yürüyüşlerinin organizasyonu bu dernek ile BİHKD’nin Türk Kanadı’na aittir. Her iki derneğin de yöneticilerinin haksız yere tutuklu olmasını protesto eden kalabalığa kayıtsız kalamayan yetkililer bu kişileri serbest bırakmışlardır.⁵³⁶ BİHKD üyeleri Ocak 1989’da, Bulgaristan’ı ziyareti sırasında resmi temasların dışında totaliter rejim karşıtı sivil toplum kuruluşu temsilcileriyle buluşmak isteyen dönemin Fransa Cumhurbaşkanı François Mitterrand’la görüşme talep etmişlerdir. Fakat bu plandan haberdar olan Bulgar emniyeti, görüşme hazırlığı yapan dernek üyelerini kırk sekiz saatliğine tutuklamış ve görüşmenin gerçekleşmesine mâni olmuştur. Böylelikle, ülke içinde yaşananların Batılı bir lidere şikâyet edilmesine engel olunmuştur.⁵³⁷ Buna rağmen, aynı gruptan iki kişi Fransa televizyonlarına ve temsilcilerine röportaj verebilmiş, Türk ve Müslümanların sorunlarını Batıya duyurabilmişlerdir. Bu girişimin başarıya ulaşması Bulgaristan Türklerinin cesaretini artıran en önemli gelişmelerden biri sayılabilir.⁵³⁸

Özetlenecek olursa, Türk azınlık ve demokrasiye inanan bazı Bulgarlar tarafından kurulan örgütlerin faaliyetleri; bildiri hazırlamak ve dağıtmak, yayın kuruluşları ve sivil toplum örgütlerine Bulgaristan’daki durum ve gelişmelerle ilgili malumat vermek, kendilerine yapılan haksızlıkları sabotaj ve benzeri eylemler tertip ederek protesto etmek, açlık grevi düzenlemek, ayaklanma ve protesto yürüyüşleri organize ederek haklarını aramak isteyen toplumun diğer üyelerini mobilize etmek, şeklinde sıralanabilir. Tüm bu faaliyetler sayesinde hem örgütler üye sayısını artırmıştır hem de seslerinin ve taleplerinin daha yüksek şekilde duyulmasını sağlamışlardır.

⁵³⁶ Mihail İvanov, “Asimilatsionnata Politika..”, s. 197

⁵³⁷ Veselin Angelov, **Секретно!**, s. 81,96

⁵³⁸ Zaynep Zafer, “Bulgaristan Türklerinin 89 Göçünü Hazırlayan Eritme Politikasına Karşı Direnişi”, s. 216

3.3.2.4. Açlık Grevleri ve Hapishanedeki Direniş Örnekleri

Türklerin ve Müslümanların Bulgar Komünist Partisi politikalarına karşı gelmeleri sebebiyle hapse atılmaları sadece komünizm döneminde yaşanmamıştır. Faşist iktidar döneminde faşizme karşı gelenlerin akıbeti de aynı olmuştur. Osman Kılıç'ın Kader Kurbanı kitabında yer alan anılarında, 1947 yılındaki tutukluluk sürecinde, öğrencilerinin tüm baskı ve zorlamalara rağmen öğretmenleri Osman Kılıç'ı ele vermeyişleri anlatılmaktadır. Hatta tersi bir davranışla, maruz kaldıkları baskıların ardından özgürlüğe ve serbest bırakılmaya en muhtaç hallerinde, teklif edilen salıverilme vaatlerine karşılık yine suçu öğretmenlerinin üzerine atmayışları hatıraların sahibi Osman Kılıç'ı çok etkilemiştir.⁵³⁹

Belene Toplama Kampı'nın, burada mahkûm edilen Türkler açısından milli uyanışa sebep olma gibi bir etkisi olmuştur. Belene'de tutuklu kalmış birçok kişinin hatıratlarında, oraya gittikten sonra etnik kimliklerine dair bilinçlendikleri izlenimi ortaya çıkmıştır. Verilen örneklerde daha önce hiç bilmedikleri İstiklal Marşı'nı ezberledikleri, tutuklu olan Müslüman din görevlilerinden namaz kılmayı ve Kuran-ı Kerim'den bazı sureleri öğrendikleri, Türkçe bilmeyen Pomak tutukluların Belene'de Türkçe öğrendiği, edinilen bilgiler arasındadır.⁵⁴⁰ Mülakatta yer alan “Yasaklamalar ve uygulamalar sizin kimlik algınız üzerinde nasıl bir etki doğurdu?” sorusuna, Görüşmeci 12: “Yasaklar insanların duygularını daha çok kamçılıyor. Yönetimin amacının tam tersi yönünde etki ediyor. Bu cezai müeyyideler eğer insanlar kendini suçlu hissetmiyorsa mutlaka ters yönde etki edip milliyetçi duyguları daha çok besleyip kamçılıyordu.” şeklinde bir cevap vermiştir.

Görüşmeci 18'in değerlendirmesi şu şekilde olmuştur:

“Biz bu politikalar sonrasında daha çok şahlandık daha çok Türk olduk.. O dönemden önce Türk gençler Bulgarlara özeniyorlardı. Bu baskılar olmasa 10-15 yıl içerisinde gençlerimiz zaten Bulgarlaşacaklardı. Adından utanırlardı mesela. Adı Fatma ise Fati derlerdi. Yasaklamalar bu durumu tersine çevirdi. Ben Türkiye'den tır şoförlerinden ve gurbetçilerden çok Türkçe kaset almışımdır. Kaseti aldıktan sonra boş kasetlere kaydını alır çoğaltırdık. Sonra da eşe dosta dağıtırdık. Dedeler neneler torunlarına dualar öğretirlerdi.”

⁵³⁹ Osman Kılıç, s. 272

⁵⁴⁰ Hüseyin Güntekin, *Tarihimizde Etnik Temizlik ve Zoraki Göçler*, s. 334

Görüşmeci 1 de “*Kayınpederim camiye hep giderdi ama yasaklardan sonra daha bir sıkı sarıldı, camiye gitmeyi hiç aksatmadı.*” cevabını vermiş ve arkasından şöyle eklemiştir: “*Gençler olarak aramızda Bulgarca konuşmaya, kendiliğimizden başlamıştık. Ancak, uygulanan baskıcı politikalar sebebiyle Bulgarca konuşmayı hemen bıraktık ve Türkçe konuşma konusunda daha özenli davrandık.*”

Belene Toplama Kampı’nda tutuklu kalanlar, hapishanedeki yasaklardan özellikle Türkçe konuşma yasağına pek uymadıklarını aktarmışlardır. Çoğunlukla akşam vakitlerinde, gardiyanlar binayı terk edince toplanıp milli içerikli şiirler, şarkılar, marşlar söylerlermiş.⁵⁴¹ İbadet etme yasağını ise birkaç kişi haricinde çiğneyen olmamış. İbadetlerini yerine getirenler ise hücre cezasına çarptırılmış.⁵⁴² Gıda maddesi, alkollü içecek, kitap, gazete, defter, kalem, ilaç, iletişim araçları gibi pek çok kampa sokulması yasak malzemeyi, mahkûmlar özellikle işe çıkarıldıkları günlerde temin edip gizlice koğuşlarına sokarlarmış. Burada izledikleri yöntem de bir hayli dikkat çekicidir. Dönemin tanıklarının anlatılarına göre, yakalanmamak için yasaklı ürünler birkaç kişiye paylaştırılmış. Daha sonra nizamiye kapısında, aralarında kavga çıkmış gibi yapan tutuklular gardiyanların dikkatini bu kargaşaya çektiğinde, yasaklı ürünleri taşıyan tutuklular içeri girerlermiş. Burada, yasaklı ürünler bir araya toplanır, beraber yenilir içilirmiş.⁵⁴³

Direnış veya hayatta kalma çabası olarak değerdendirilecek bir dizi eylem içinde olan mahkûmlar, öncelikle yan koğuşlarla iletişime geçmeyi denemişlerdir. Duvarda delik açarak birbirleriyle haberleşmişlerdir. Bunun haricinde duvara vurarak şifreli haberleşme yöntemini de denemişlerdir.⁵⁴⁴ Yine dışarıdan haber almak için görüşe gelen yakınlarından yardım almışlardır. Mahkûmlardan birinin eşı dışarıda yaşanan olaylarla ilgili yazdıklarını kocasına getirdiğı gömleğın yakasına dikmiştir. Bazılarının yakınları ise, görüş esnasında Türkiye’deki gelişmelerden bahsedeciğı

⁵⁴¹ Hasan Demirhan, **Belene Adası**, s. 72

⁵⁴² A.g.e., s. 85-86 Namaz kılmaya devam eden ve isteyen gençlere de namaz kılmayı öğreten Filibeli Recep iki ay hücre cezası almış.

⁵⁴³ A.g.e., s. 107

⁵⁴⁴ Mehmet Türker, **Zulmün Ateş Çemberi Belene Adası**, s. 11, 13; Hasan Demirhan, **Belene Adası**, s. 59 Hangi harfi kullanmak istiyorlarsa alfabadeki sırası kadar duvara vurmak suretiyle kısa bir haberleşme yöntemi bulmuşlar. İlk hapse girdiklerinde tanıdık birileri var mı, hangi yöreden, kimler Belene’de, öğrenebilmek için bu yolla haberleşmişler.

zaman, Türkiyeli bir yetkiliyi kast ettiğinde “amcam”, “dayım” gibi kelimeleri kullanarak istediği haberi aktarmış.⁵⁴⁵ Tutuklulardan birkaçı, işe çıkarıldıkları bir gün, portatif bir radyo temin etmişler. Arama esnasında yakalanmamak için de akıllarına şöyle bir yol gelmiş: Önce naylona sardıkları radyoyu yanlarında bulunan sefer tasına yerleştirmişler, ardından sefer tasını yoğurtla doldurmuşlar. Böylelikle fark edilmeyen radyo Belene’deki tutuklulara ulaşmış.⁵⁴⁶ Bu radyodan dinlenip edinilen bilgiler sonra güvenilir kişiler arasında kulaktan kulağa aktarılmıştır.⁵⁴⁷ Dış dünyadan haber almak için göze alınmış en tehlikeli teşebbüslerden biri olan bu anı birçok Belene mahkûmu tanığın röportaj ve hatıratlarında yer almaktadır.

Scott, tabi grupların gizli senaryoyu sergilemekten korkmalarının ardında misilleme ile karşılaşma korkusu olduğunu söyler. Ne var ki, gizli senaryo ilan edilme imkânı bulduğunda, bu senaryoyu sergileyecek olanın veya elebaşı sayılan bireyin kimliği gizli tutulursa, korku da büyük ölçüde ortadan kalkar. Bu tür eylemler politik kılık değiştirme türlerinden *anonimlikle* sağlanır.⁵⁴⁸ Cezaevinde kalanlar, bazı hallerde kabullenemedikleri uygulamalara verdikleri anonim tepkilerle duygu ve düşüncelerini veya vermek istedikleri mesajı karşı tarafa iletilebilmişlerdir. Örneğin, Bobov Dol Cezaevi’nde kalan birkaç tutuklu, ranzalarının ayakucuna yerleştirilen Bulgarca isimlikleri gece olunca toplayıp, tuvalette kırmak suretiyle imha etmişlerdir. Bu isimleri her gün dört kez tekrar etmekten de, yattıkları yatağın ucunda görmekten de çok rahatsız olduklarını dile getiren tutuklular, isimlerin yazılı olduğu kartların ortadan kalkması gerektiğini düşünmüşler. Yakmaya kalkarlarsa vakit alacağını, çöpe atarlarsa da bulunabileceğini düşünmüşler. Ardından parçalayarak tuvalet giderine atmaya karar vermişlerdir. Cezaevi yetkilileri durumu fark edip soruşturma başlatsa da eylemi kimin gerçekleştirdiğini tespit edememişlerdir. Sorgu esnasında bir tutuklu, görevliye şöyle demiştir: “Böyle bir şey olamaz yahu. Benim tek kimliğim olan Anastas Baltov’u tuvalet çukuruna atıp üzerine ettikten sonra ben bu ismi daha fazla kendime yakıştıramam. Bundan böyle ben bu ismi nasıl taşıyabilirim?”⁵⁴⁹ Tutuklunun bu

⁵⁴⁵ Hasan Demirhan, **Belene Adası** s. 42

⁵⁴⁶ A.g.e., s. 86-87

⁵⁴⁷ Mehmet Türker, **Zulmün Ateş Çemberi Belene Adası**, s. 63

⁵⁴⁸ Scott, **Tahakküm ve Direniş Sanatları**, 2018, s. 215

⁵⁴⁹ Mehmet Türker, **Zulmün Ateş Çemberi Belene Adası**, s. 109-110

cümlesinde politik kılık değiştirme türlerinden *örtmece* kullanılmıştır. Hürmet göstermenin alternatifi, söylenmek isteneni misillemeye meydan vermeyecek şekilde maskelemektir. İşte örtmeceyle yapılmak istenen de budur; küfre varacak derecede rahatsızlık uyandıracak bir sözü, ima etmek suretiyle maskelemek ve olası yaptırımlardan kaçınmak.⁵⁵⁰ Tutuklu hem isimleri kabullenmeyip onu lağıma layık gördüklerini ima etmiş hem de “kirlenmiş” bu ismi bir daha kullanmanın kendisine yakışmayacağını ifade ederek, Bulgarca olan o ismi kullanmama konusunda ayak diremeye devam etmiştir.

Siyasi direniş örneklerinden bir tür olan açlık grevi yöntemini, incelenen dönemde Bulgaristan Türkleri de uygulamıştır. 12 Temmuz 1985’te, Belene’de tutuklu bulunanlar cezaevinden çıkarılıp sürgüne gönderilmeyi, kendilerine Bulgar ismiyle hitap edilmemesini, görüş günlerinde aileleriyle yaptıkları görüşmeler esnasında baskı uygulanmamasını talep etmişlerdir. Cezaevi yönetimiyle uzlaşıya varılamayınca açlık grevi başlatmışlardır.⁵⁵¹ Açlık grevini organize edenler hiçbir zaman tespit edilememiş ve böylelikle Belene tutuklularının bu hareketi anonim eylem şeklinde gerçekleştirilmiştir. 1986 yılının Mart ayı sonlarında, Belene Toplama Kampı’ndaki tutuklulardan tecrit kampında kalanlar, kampın kapatılmasını talep etmişlerdir. Bunun yanı sıra, adadan çıkarılıp Bulgaristan’ın çeşitli bölgelerinde sürgüne gönderilmeyi istemişlerdir. Kabul görmeyen bu taleplerinin ardından açlık grevi başlatmışlardır. Bu grevler, hem çıkan yemeklerin çeşitlenip kalitesinin artması ile hem de tecrit kampında olanlarla beraber toplam 75 kişinin, şartları görece daha iyi olan Bobov Dol Cezaevi’ne nakledilmeleri ile sonuçlanmıştır.⁵⁵²

Üyeleri arasında Bulgar şair Nikolay Kolev-Bosia’nın da bulunduğu BİHKD Türk şubesinden bazı üyeler, 16-17 Ocak 1989’da açlık grevine başlamışlardır. Bu grevlerin en kısıası üç gün, en uzununu yedi gün sürmüştür. Üstelik bu girişimden sadece Bulgar istihbaratı değil, Hür Avrupa Radyosu aracılığıyla tüm Avrupa haberdar olmuştur.⁵⁵³ Nisan 1989’da Kızanlık merkezli, kurucuları İbrahim ve Ferhat Runtov

⁵⁵⁰ Scott, **Tahakküm ve Direniş Sanatları**, s. 232

⁵⁵¹ Hasan Demirhan, **Belene Adası**, s. 125-126

⁵⁵² A.g.e., s. 111-113

⁵⁵³ Zaynep Zafer, “Bulgaristan Türklerinin 89 Göçünü Hazırlayan Eritme Politikasına Karşı Direnişi”, s. 216, 217

kardeşler olan Müslüman İnisiyatif Komitesi (veya Müslümanlar Grev Komitesi), BİHKD bünyesinde faaliyet göstermeye başlamış ve bu teşkilatın üyeleri BİHKD'nin başlattığı açlık grevine destek vermişlerdir.⁵⁵⁴ 1989'un Mayıs ayında Şumnu'ya bağlı Kus Köyü'nden yirmi kişi zorla Bulgarlaştırılmaya karşı açlık grevi başlatmıştır.⁵⁵⁵

Bireysel olarak açlık grevi yapanlara Mustafa Ömer Osman örnek verilebilir. İsim değişikliğine karşı geldiği için önce tutuklanan ardından akıl hastanesine sevk edilen Mustafa Ömer Osman tedavisi sırasında etnik kimliğini koruyabilmek ve Türk kalabilmek için direnişini açlık grevine başlayarak göstermiştir. Bir süre sonra açlık grevine son verse de bilinmeyen bir sebeple köyüne cenazesi ulaşmıştır. Ölüm nedeni intihar olarak belirtilmiş olan direnişçinin gerçek ölüm sebebinin bu olmadığını düşünen yakınlarına cenazeyi İslami usullere göre defnetme izni verilmemiştir.⁵⁵⁶

Bulgar şair Petır Manolov ve birçok Bulgar aydın Türklere uygulanan baskıcı politikaları protesto etmek için açlık grevi başlatmışlardır. Meselenin etnik kimlikle alakalı olmadığını, insanlığı ilgilendiren bir durum olduğunu düşünen Bulgar aydınlara zamanla Türklerden de katılanlar olmuştur. Tüm bunlar Batılı radyolar tarafından da duyurulmuştur. Kitlesele direniş için gerekli cesaret bulan Türkler peş peşe gelen bu direniş haberleri ile harekete geçmişlerdir.⁵⁵⁷

19 Mayıs 1989 tarihinde Cebel'den başlayan protestolar 20-27 Mayıs aralığında Kuzey Bulgaristan'a yayılmaya başlamıştır. Protesto yürüyüşlerine Cebel'de 3000, Kaolinovo'da 5000-6000, Todor İkonomovo'da 3000, Vırbitsa'da 2000-2500, Şumen'de 2000, Dulovo 1500-2000, Dobriç'te 4000-5000 kişi katılmıştır. Mayıs ayaklanmalarında, resmi rakamlara göre dokuz göstericinin öldürüldüğü kaydedilmiştir.⁵⁵⁸

⁵⁵⁴ İvanov, "Asimilatsionnata Politika...", s. 197; Veselin Angelov, **Секретно!**, s. 152

⁵⁵⁵ Hüseyin Köse, s. 92

⁵⁵⁶ A.g.e., s. 28

⁵⁵⁷ Zaynep Zafer, "Bulgaristan Türklerinin 89 Göçünü Hazırlayan Eritme Politikasına Karşı Direnişi", s. 216, 217; İvanov, "Asimilatsionnata Politika...", s. 194

⁵⁵⁸ İvanov, "Asimilatsionnata Politika...", s. 198

3.4. 1989 Göçü

Şumnu ve Kırcaali bölgelerindeki ayaklanmaların ardından, Bulgaristan'ı terk etmek istediklerine dair dilekçe sunma cesareti gösteren Türklerin katılımıyla, göç etmek isteyenlerin sayısı ciddi şekilde artmıştır. Göçün serbest hale getirildiği tarih olan Haziran 1989'dan önce Bulgaristan Devleti tarafından sınır dışı edilenler olmuştur. İlk sınır dışı edilenler Demokratična Liga'nın aktivistleri, BİHKD, Viyana '89 ve Müslümanların Grev Komitesi gibi örgütlerin yöneticileri olmuştur. Olayların yatıştırılması isteyen Todor Jivkov, özellikle bu örgütlere üye olanları ve yöneticileri kast ederek *"İlk etapta içimizdeki pis kanı –uç noktadaki Türk milliyetçilerini- atalım"* açıklamasında bulunmuştur.⁵⁵⁹ Dönemin İstanbul Milletvekili Ercüment Konukman'ın verdiği rakamlara göre, 1630 kişi bu şekilde Avrupa ülkelerine gönderilmişlerdir. 30 Mayıs-23 Haziran 1989 tarihinde, Paris'te düzenlenen AGİK Birinci İnsani Boyut Konferansı'nda Bulgaristan çok sert eleştirilere maruz kalmıştır. Yunanistan hariç tüm NATO ve Avrupa Topluluğu ülkeleri, Bulgaristan'ı kınadıklarını bildirmişlerdir. Türkiye'nin yoğun diplomatik çabaları sonucunda uluslararası anlamda yalnızlaşan Bulgaristan'da, Türklerin kendilerine uygulanan asimilasyonu protesto ettiği ve Türkçe isimlerinin iadesini talep ettikleri protesto gösterileri ile açlık grevleri artmıştır. İç ve dış baskıların karşısında Todor Jivkov 29 Mayıs 1989'da Bulgaristan'ın ulusal televizyon kanalında yaptığı açıklamada, her Bulgaristan vatandaşının dilediği zamanda, dilediği ülkeye gidebileceğini duyurmuştur.⁵⁶⁰

Uygulanan asimilasyon politikalarına karşı verilen tepkilerin en büyüğü bizatihi göçün kendisidir. Jivkov bu göçe dair "isteyen vatandaşlarımız Türkiye'yi ziyaret edebilir (turist olarak)" açıklamasını yaparak yıllarca yasak olan sınırların açılmasına resmi olarak izin vermiştir. Bu kadar yoğun bir kitlenin, sebep olacağı yükü iktisadi açıdan Türkiye'nin kaldıramayacağını düşünen Jivkov'un amacı böyle bir hamleyle Türkiye'yi sıkıştırmaktır.⁵⁶¹ İlaveten, bu ihtimali düşünen Türkiye'nin sınır kapılarını açmaması, Bulgaristan Türklerini hayal kırıklığına uğratacaktır.

⁵⁵⁹ Gruev ve Kalyonski, s. 185

⁵⁶⁰ Ercüment Konukman, **Tarihi Belgeler Işığında Büyük Göç ve Anavatan**, Ankara, 1990, s. 57-61

⁵⁶¹ Yalimov, 2002, s. 408-428; Baeva ve Kalinova, 2009, s. 535-536 ;"Sofya'dan Siyasi Tuzak", Cumhuriyet, 15 Haziran 1989, s.13

Dolayısıyla, güvenleri bir kez zedelenince Türkiye'ye gitme umutları da sönecek olan Türkler, Bulgaristan'la bağ kurmak zorunda kalacaktır.⁵⁶² Ne var ki, bu varsayımlar gerçekleşmemiş ve Jivkov'un açıklamasının ardından 369.839 Bulgaristan Türkü sınır kapılarına yığılmıştır.⁵⁶³

1989 yılının yaz aylarında, yoğunlukla Türklerin ikamet ettiği bölgelerde toplumu ve ülke ekonomisini etkileyen gelişmeler yaşanmıştır. Türkiye'ye göç etmek isteyenler, özellikle fabrika işçileri, hem pasaportlar için gerekli olan fotoğraf çekimi hem bankaya pasaport ücreti yatırmak için uzun süre işyerlerini terk etmişlerdir. Bu da fabrika ve iş yerleri için büyük üretim kayıplarına sebep olmuştur. İş yerlerinin uzun süre terk edilmesi, çalışanların iş saatlerinde banka ve fotoğraf stüdyolarında vakit geçirmeleri daha göç olmadan ekonomiyi olumsuz yönde etkilemeye başlamıştır. Hükümet yetkilileri, bankalara işlemleri daha hızlı yapmaları, fotoğrafçılara fabrikalara gelip, fotoğrafları çekme işlemini öğle aralarında yapmalarını söyleyerek duruma çare üretmişlerdir. İşyerini, pasaport işlerini halletmek için terk eden Türk işçilere pasaport çıkarma izni verilmeyeceği söylenerek ekonomiye daha fazla zarar vermelerinin önüne geçilmeye çalışılmıştır.⁵⁶⁴

Bulgaristan Türklerinin Direniş Motivasyonunu Kıran Etmenler

- **Azınlık olmaları:** Yaşadıkları ülkenin asli unsuru sayılmamak, her ortamda ve her fırsatta negatif ayrımcılığa uğramak, Bulgarcanın anadil olmamasından kaynaklı entegrasyon sorunları ve tüm bunların sonucunda içe kapanık ve özgüvensiz bir Türk toplumu oluşmuştur. Bulgaristan Türkleri için haklarının uluslararası antlaşmalarla koruma altına alınmış olması bir anlam ifade etmemektedir. Anayasa ve uluslararası antlaşmalara uygun hareket etmeyen devlet, Türk toplumunun kültürel, dini, sosyal, beşeri tüm haklarını zaman içerisinde ihlal etmiştir. Demografik dezavantajlardan biri olan, sayıca az olmaları, özgüven eksikliğine sebep olduğu gibi doğum oranının yüksek olması da devletin tehdit olarak algıladığı bir gelişmedir. Yaşadıkları bölgelere yatırım yapılmaması, eğitim olanaklarından yeterince istifade edememeleri ise

⁵⁶² Hüseyin Mevsim ve Muzaffer Kutlay (ed.), **Tarihe Not Düşmek: 1989 Göçü**, Ankara; Uluslararası Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2013, s. 35-41

⁵⁶³ Zeynep Zafer, "Bulgaristan Türklerinin 1984-1989 Eritme Politikasına Karşı Direnişi", s. 42

⁵⁶⁴ Victor Bojkov, s. 362

dezavantaj oluşturan bir diğer durumdur. Eğitimde uğradıkları sistematik ayrımcılık sonucunda her mesleği icra edememeleri, birçok meslekte Türklere yer verilmemesi, özellikle devlet kademelerinde yer alamıyor olmaları en sık dile getirdikleri rahatsızlıklar arasındadır. Siyasi alanda kendilerinden bir temsilci bulunmaması da haklarını savunma anlamında Bulgaristan Türklerini mağdur pozisyonuna itmiştir.

- **Totaliter bir rejimin varlığı:** Baskıların çok yoğun yaşandığı bu siyasi sistemde dilekçe verme, dava açma, mektup yazma gibi legal yollardan yapılan hak arayışları ya bir sonuç vermemiş, ya yazılan dilekçeler görmezden gelinmiş ya da hak talebinde bulunan kişiler cezalandırılmıştır. Komünizmin hüküm sürdüğü yıllarda, haksızlığa uğrayanların hakkını savunacak bir muhalefetten de söz edilemez. Toplanma hakkı, devlet aleyhinde yazıların neşredilmesi, okunması, bulundurulması yasaklanmıştır. Journalcilerin sayıca fazla olması; konuştuklarına, hatta jest ve mimiklerine dahi dikkat etmek zorunda kalan ürkek, çekingen bir Türk toplumu oluşturmuştur. Devlet aleyhinde faaliyet gösteren Bulgarların dahi cezaevlerine gönderildiği bir ülkede ikinci sınıf vatandaş konumunda olan Türkler direniş için cesaret bulamaz hale gelmiştir.

- **BKP'nin ajan olarak Türkleri kullanması:** Mülakatlara katkı sunan görüşmeciler, en çok da kendilerinden olanların (BKP adına çalışan istihbarat görevlisi Türklerin) devlete bağlılığından ve devlete hizmetlerinden yakınmıştır. “Muhbir”, “journalci”, “ajan”, “hain” dedikleri, partinin haber kaynağı niteliğindeki kişileri zaman zaman da “yalaka”, “satın alınmış kişi”ler olarak tanımlamışlardır. Kendi öz benliklerini inkâr edip, devletin politikalarına alet olmalarını sindirememişlerdir. Suskun kalan Bulgarlardan daha çok bu Türklere tepki göstermişlerdir. “*Hadi onlar en azından Bulgar’dı, bizi anlayamazlardı. Hakkımızı savunmak için kendi başlarını belaya sokmak istememelerini anlıyoruz da kapımıza gelip ismimizi bilfiil değiştirenlerin arasında Türk görmeye dayanamıyorduk*” diye rahatsızlıklarını dile getirmişlerdir. Görüşmeci 15: “*Hükümetin bu politikasını istemeyen Bulgarlar vardı. Ama asıl canımızı yakan devlet görevindeki yetkili Türklerin muhalefet etmek yerine partinin bize karşı yürüttüğü politikayı desteklemeleriydi.*” demiştir. Hâkim sınıfın sızamadığı mekânlarda gözcülük yaparak gizli senaryoları denetleyebilmek için görevlendirdiği kişiler, tabi gruptakiler tarafından tespit edildiğinde o kişiye karşı

toplum içinde yaptırım başlamıştır.⁵⁶⁵ Muhbir olduğu düşünölen kişiden uzaklaşma, ona gözdağı verme, kendini ondan sakınma gibi eylemlerle, iktidarın denetiminden kaçmaya çalışmışlardır.

- ***Türkiye ile ilgili beklentileri kırmak adına yapılan karalamalar:*** Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye olan bağılılıkları o dönemde Bulgar yöneticilerin malumudur.⁵⁶⁶ Ara ara izin verilen göçlerde (1951, 1968-1978) Türklerin kitleler halinde göç etmesi, iki ölkö arasında sürekli devam eden akraba ziyareti trafiğı ve mektuplaşmalar bu bağılılığın en somut göstergeleridir. Bulgarlaştırma politikasında BKP'nin önündeki en büyük engellerden biri sınırları içindeki Türklerin, Türkiye'nin kendilerini kurtaracağına olan inançlarıdır. Onların Türkiye'yi anavatan ve kurtarıcı devlet olarak görmeleri, Bulgar idarecilerin yürüttükleri politikayı işlevsiz kılabilirdi. Bunu bertaraf etmek için bazı olumsuz söylentiler ve karalama haberleri yayınlanmıştır. 1960'lı yılların sonunda ve 1970'li yıllarda yürüttüğü başbakanlık görevi süresince Süleyman Demirel'in Türklere sahip çıkmadığı, iki ölkö arasındaki ilişkileri zedelememek adına, azınlık meselesini gündeme getirmek istemediğı söylentileri Bulgaristan Türkleri arasında yayılmıştır. Bu haberler Türklerin umutlarını kırmıştır. 1980'lerde ise, Türkiye'nin Bulgaristan'a, olası bir müdahalede bulunması yönünde beklentisi olan bazı Bulgaristan Türkleri, Kenan Evren'in de benzer şekilde inisiyatif almadığını düşünmeye başlamışlardır.

- ***Türk entelijansiyasının cezaevlerine veya sürgüne gönderilmesi:*** Türk toplumuna önderlik edeceği düşünölen aydın, yüksek tahsilli, edebiyatçı, sanatçı, liderlik vasfı taşıyan kişiler Eski Zağra, Sliven, Belene, Bobov Dol gibi hapisanelere gönderilmişlerdir. Bu yolla 1984-1989 arası dönemde uygulanmak istenen kimlik ve kültüre yönelik baskıcı politikalara karşı oluşabilecek bir direncin önüne geçmek, toplu bir ayaklanmaya engel olmak istenmiştir. Türk entelektüellerini susturmak adına alınan diğöer bir önlem de Türkçe basım ve yayının yasaklanmasıdır. Bu yolla hem yazılanların içeriğine hem de diline müdahale edilmiştir. Sosyalizmi ve Bulgaristan'a

⁵⁶⁵ Scott, **Tahakküm ve Direniş Sanatları**, s. 199-201

⁵⁶⁶ Türkler, Bulgaristan devlet yöneticilerinin böyle düşünmelerine sebep olacak yönelimlere sahipti. Örneğın Görüşmeci 16'nın "Türkiye'ye göç etme sebepleriniz nelerdi?" sorusuna verdiğı cevap "Beni buraya getiren Türklük sevdamdı. Ben hep Türkiye hayaliyle yaşadım. Oraya gitmek, Türklükle ilgili meseleler bilinçaltımıza yerleşmiş bir altıyazı gibiydi. Sürekli bizim içimizi kurcalardı. Mutlaka gideceğiz bir gün diye. Orası asıl vatan, anavatandı bize göre." Şeklinde olmuştur.

duyulan vatan sevgisini ön plana çıkaran yazılar yazılması teşvik edilirken, bunları eleştiren yazılara izin verilmemiştir. Kimliğin muhafazasında çok önemli bir yere sahip olan edebiyat susturulmuş veya gizlice devam ettirilmiştir. Bu da kaleme alınan eserlerin büyük kitlelere ulaşamamasına, el altından güvenilir ve dar bir çevre tarafından okunmasına sebep olmuştur. Görüşmeci 3'ün bu konudaki fikirleri şöyledir:

“Bulgaristan Türklerinden bazı edebiyatçıları duymuştum ama okumamıştım. Ömer Osman bizim köyde öğretmenlik yaptı, amcamın yakın arkadaşıydı. El yazısı romanını okumaya veriyor amcama. Polis amcamın evini basıyor. Yengem, kitabı sobanın içinde saklamış. Kurtulmuşlar o aramadan ama amcam uzun yıllar göz hapsinde tutulmuş. Türk kimliğinin muhafazası için önemliydi ki o yazılanlar, emniyet o yazılanları geniş halk kitlelerinin okumasına mani olmak istiyordu. “Buruk Acı”yı sen, ben zamanında okuyabilseydik aydınlanma olurdu. Orada gayet çok güzel bir şekilde açıklıyor. Biz hayatın akışına öyle bir kapılmıştık ki, o eğitim sistemine öyle bir angaje olmuştuk ki farkında değildik. Sistemin baskı rejiminden dolayı...”

Türklerin Direniş Motivasyonunu Yüksek Tutan Unsurlar

- ***Türkiye'nin kendilerine sahip çıkacağına dair olan inançları:*** Yapılan tüm olumsuz haberlere, Türkiye'nin Bulgaristan Türklerini unutmuş olduğuna dair çıkan söylentilere rağmen inancı, umudunu yitirmeyen Türkler çoğunlukta idi. Türkiye'ye duydukları güven zedelenmemiş, üstelik Naim Süleymanoğlu'nun ilticası ve Türkiye'nin art arda verdiği notalarla gün geçtikçe umutları artmıştır. Konunun uluslararası örgütlerin gündemine taşınmasından ve önemli başkentlerde Bulgaristan Türklerine destek amaçlı yapılan protesto yürüyüşlerinden haberdar olanlar, hemen bu gelişmeleri eşle dostla paylaşmıştır. Birbirlerine umut dolu haberleri vererek ellerinden geldiğince destek olmuşlar, moral sağlamışlardır. Görüşmeci 4 Türkiye'ye sonuna kadar güvendiklerini ve sonrasında da göğüslerini gere gere Türkiye'ye geldiklerini ifade etmiştir. *“Allah'a bin şükür. Türkiye de ne yapsın, burada bir kıpırdanma olacak ki müdahale etsin. Demirel hata yapmış ama zamanında, ben sizin iç işlerinize karışmam diyerek. Nasıl karışmazsın ya senin iki milyon insanın var burada.”* diyerek Türkiye'nin yaklaşımına dair kendi yorumunu paylaşmıştır. Görüşmeci 20, kendisine yöneltilen *“Sizin talebiniz Türkiye'ye göç etmek miydi yoksa Bulgarlarla eşit muamele görmenize izin verildiği takdirde Bulgaristan'da yaşamaya devam etmek miydi?”* sorusuna şöyle cevap vermiştir:

“Evet, hep Türkiye'ye gitmekti amacım da talebim de. Kalmak istemezdim. İlk evlendiğimiz yıllarda İtalya'ya kaçmayı düşünmüştük. Yeter ki şu Bulgaristan'ı terk edelim. Hiç düzeleceğine dair umudum yoktu memleketin. Faşistliği de yaşadı,

komünizmi de yaşadı Bulgaristan, değişmeyen tek şey Bulgar milliyetçiliği olmuştur. Yönetimler değişse de, ideolojiler değişse de milliyetçilikleri değişmiyordu.”

- **Radyo⁵⁶⁷, telefon, mektup gibi araçlar sayesinde dış ülkelerle bağlantı kurmak:** Almanya ve diğer Batı Avrupa ülkelerine çalışmaya giden Türkiyeli gurbetçiler ve tır şoförleri vasıtasıyla gönderilen mektuplarla, pusulalarla başlarından geçen olayları anlatma cesareti gösteren Bulgaristan Türklerinin ilettikleri mesajlar muhataplarına ulaşmıştır. Bulgaristan’ın Türklere karşı gerçekleştirdiği şiddet olaylarından, isimlerin zorla değiştirilmesine kadar hiçbir gelişmenin ne ulusal medyada ne de yabancı medyada bir yansıması mevcuttur. Türkler gerek yabancı uyruklu öğrencilerden yardım alarak (konsolosluklara haber taşımaları yoluyla), gerek telefonlarla Batı Avrupa’da yayın yapan radyoları arayarak, devletin aldığı önlemleri işlevsiz kılmışlardır. Evlerde gizlice dinlenen radyolar sayesinde, artık Bulgaristan’da gerçekleşen asimilasyondan tüm dünyanın haberdar olduğunu öğrenen Türkler hem direniş için cesaretlenmişler hem de Bulgaristan’ın, uluslararası yaptırımlara maruz kalma korkusuyla baskı rejimini gevşeteceğini anlamışlardır. Kurulan direniş örgütlerinden de radyo sayesinde haberdar olan Türklere bir kısmı bu direniş örgütlerine üye olmuş, bir kısmı da bulundukları bölgelerde haklarını talep etmek üzere düzenlenen protesto yürüyüşlerine katılmıştır.

- **Kendilerini Bulgaristan’a sadık vatandaşlar olarak görmeleri:** Bulgaristan topraklarında yaşayan Türkler kendilerini daima ülkelerine sadık, çalışkan, özverili bir şekilde hizmet veren, dürüst vatandaşlar olarak tanımlamışlardır. Şiddete başvurmayan, ülkeyi bölme amacı gütmeyen, kanunlara hiçbir zaman karşı gelmeyen, verilen emirlere riayet eden örnek vatandaş olmalarına rağmen kendilerine yapılan muameleleri haksızlık hatta zulüm olarak nitelendirmişlerdir. Görüşmecilerin neredeyse hepsinin altını çizdiği nokta “*Biz bunları hak etmedik.*” olmuştur. Yıllarca okullarda, sosyal hayatta, köylerde, işyerlerinde ayrımcılığa uğramalarına rağmen ses etmeyip bu durumu sineye çekmelerine rağmen kimliklerine yönelik saldırılar, Türkleri gerçek anlamda hayal kırıklığına uğratmıştır. Scott, “*ezen kişiye karşı intikama almaya ilişkin bireysel hayal*” olarak tanımladığı bedduanın girift ve özenle

⁵⁶⁷ Kişisel not: Çalışmaya başlamadan önce radyonun varlığının bu kadar önemli olabileceğini tahmin bile edemedim. Bir azınlık toplumunun moral ve motivasyonunu yüksek tutmada bu denli önemli bir rolü olabileceği hiç aklıma gelmemişti.

süslenmiş bir intikam duası olduğunu ifade eder.⁵⁶⁸ Bulgaristan Türklerinin de mağdur ve mazlum olduklarına dair inançları, büyüklerinin sabır telkinleri, dua etme ritüelleri, suçluların elbet bir gün cezasını bulacağına dair umutları onları ayakta tutmuştur. Görüşmeci 8 “*O dönemde bize şöyle bir şey söylenmişti. Devlet lideri ölürse o zamanki siyasi tutuklular da salınmış. Hatırlıyorum da kimseyle konuşmayıp 4 gün boyunca Jivkov ölsün diye dua ettim.*” diyerek hapisten çıkma umudunu, mağduriyetinin baş sorumlusu olarak gördüğü Jivkov’un ölümüne bağlamıştır. Yaşadığı sıkıntılı günlerde umutsuzlukla baş etme yöntemi olarak bu şekilde dua etmeyi, yakarıшта bulunmayı tercih etmiştir. Bir diğer dayanma gücünü bu manevi öğelerde bulan kişi de Görüşmeci 14’tür. Mülakatlarda yöneltilen “*O günlerde dayanma gücünü neyde buluyordunuz?*” sorusuna cevaben görüşmeci, komşuları ve yakın akrabaları ile beraber toplandıklarını ve Kuran okuduklarını, bu sayede umutlarını yitirmediklerini, Allah’tan hep iyi günlerin gelmesini dilediklerini anlatmıştır.

Görüşmeci 3’ün baskı rejimine yönelik değerlendirmesi bir hayli sitemkâr hatta isyankârca olmuştur.

“Genosid idi yaşananlar. Asla onaylanacak kabul edilebilecek bir şey değildi. Bazılarına göre isim çok basit bir şey. Daha ötesinde ölümlerin mezarlarındaki isimlerini değiştirdiler. Asla affetmiyorum ben. Altındaki mana çok derin. İnsan bir ismi için yaşıyor. O zaman durmadan isim değiştirelim. İnsanın tabiatına aykırı.”

“Bulgaristan’ın Türklere yönelik politikalarını yorumladığınızda bir puan vermeniz istense kaç puan verirdiniz?” sorusuna, Görüşmeci 12 ve yanında bulunan eşi, farklı cevaplar vermişler, hatta mülakatlar esnasında bu hususta tartışmışlardır. Görüşmeci 12, 2 puan veririm diye cevaplamış, eşi de itiraz etmiştir. “*Nasıl 2 verirsin? 1 vermen lazım. Onlar bize hep kötü davrandılar.*” Bu arada Görüşmeci 12 ortamı yumuşatmak istercesine “*Adamların hiç olmazsa ekmeğini yedik be*” diye karşılık verse de eşi hiddetlenmiş ve tartışmaya şu sözlerle devam etmiştir:

“Ben buna kızıyorum şimdi, ben on dört yaşındayken TKZS’ye başladık. Gece sabahın dördünde işe gidiyorduk akşamın onunda dönüyorduk. Biz köle gibi çalışmıştık. O ekmeği boşuna vermedi bize. Ne çektik biz be, otuz sene emeğim var benim orda. İlk işe başladığım senelerde bir Leva bile alamıyorduk. seksen santim düşünebiliyor musun? Orak biçiyorsun o sıcaklığın altında, mısır çapalıyoruz. En çakıllı en pis tarlalar nasıl oluyorsa bize denk geliyor, Bulgarlara temiz tarla. Daha da bitmedi, gün sonunda gelirler, “Bulgarlar iki dekar çapaladı siz o kadar yapamadınız, siz çalışmıyorsunuz”

⁵⁶⁸ Scott, **Tahakküm ve Direniş Sanatları**, s. 82

derler. Arkamızda bir adam “Acele, olmadı sıranın başına” diye dikte ederdi. Otlu tarla, canavar gibi amir başımızda.”

- **Etnik Bulgarlardan gördükleri destek:** Türklerin Bulgar komşuları ve arkadaşlarından görmüş oldukları maddi ve manevi destekler, gizli saklı da olsa kurulan teselli cümleleri, onlara kendi haklılıklarını bir kez daha hatırlatmıştır. Dönemin şartları itibariyle açıkça muhalefet edilememesine hak veren Türkler, kendilerini Türkçe konuştuklarında ihbar etmeyen, “*sizin durumunuza üzülüyoruz*”, “*devletin yaptığını doğru bulmuyoruz*” diyen Bulgarları bugün bile minnetle anıyorlar. Yapılan mülakatlarda Türkler, kendilerine Bulgar ismiyle hitap etmeyen, Bulgarca bilmeyen yaşlılara ters davranmayıp hizmet vermeye devam eden Bulgarların bu gibi küçük, nezaket içeren davranışlarının çok kıymetli olduğunu ifade etmişlerdir. Totaliter rejime rağmen, cılız da olsa Bulgar muhaliflerin varlığı⁵⁶⁹, Türklerle beraber direniş örgütlerine katılım göstermeleri, Türklerin haklarının iade edilmesi gerektiğine dair yazılar, şiirler kaleme almaları Türklerin moralini yükseltmiştir. Görüşmeci 3’ün hatırasından bir anekdot şu şekildedir:

“Sofya’da tanıdığım aile muhalifti mesela. Çiço Manyu, “Oğlum, bu size yapılan çok yanlış, bu uzun sürmeyecek.” der teselli ederdi bizi. Biz evlenmeyi düşünüyoruz ama durumlar karışık ne yapsak diye dertlenirken, “Bak evlat” dedi Lelya Dora, “savaş dönemlerinde bile evlilikler olmuş, çocuklar dünyaya gelmiş oğlum. Hiç sıkma canını, siz evlenin.” Biz “İsimlerimiz değişti, hiç moralimiz yok”, dediysek de aynı şekilde teselli edip akıl verdi. Cesaret verdi.”

Görüşmeci 10’un benzer yorumları aşağıdadır:

“İkinci sürgün olduğum köydeki komşularla ilişkim çok iyiydi. Muhtar dâhil yerli halk da bana çok çeşitli yardımlarda bulunmuştur. Bay İvan bana yurtdışından haberler getirirdi. Fakat yine de temkinli davranmak adına yüzüme bakmadan koyunlarla ilgili bir şeyler anlatıyormuş gibi yaparak havadisleri anlatırdı. Başka bir komşum vardı Boris. O köye ilk yerleştiğimde ısınabilmem için bana yardımda bulunmuştu. Benden para falan da kabul etmedi. Ben komünist düşmanım bana güvenebilirsin dedi açık açık. Muhtar da beni gözetlemek için koydukları polis veya memurun konuşmalarını onlar gittikten sonra bana aktarıyordu.”

Görüşmeci 20, çevresindeki Bulgar halkın da Bulgar yöneticilerin de Türklerle yönelik baskıcı politikayı desteklemediklerini hatta zaman zaman eleştirdiklerini şöyle

⁵⁶⁹ Bu muhalif isimlere örnek vermek gerekirse; BİHKD Sekreteri şair Petır Manolov, gazeteci ve matematikçi Petır Boyaciev, Mihail İvanov, Rummyava Uzunova, Konstantin Trançev, İliya Mitev, Hristofor Sıbev, Jelyu Jelevev, Radoy Ralin, Hristo Ganev, Binka Jelyazkova ve Blaga Dimitrova başta gelen BKP karşıtı isimlerdir. Aydın Osman, “İvanov: ‘İsimlerin Geri Alınmasında Doğan’ın Hiç Bir Katkısı Yok!”, <http://www.balturk.org.tr/ivanov-isimlerin-geri-alinmasinda-doganin-hic-bir-katkisi-yok/>, 22.09.2014, erişim tarihi 12.10.2019

ifade etmiştir: “Bulgarlardan bu işi iyi görmeyenler vardı. Ama fikirlerini açıkça söyleyemiyorlardı. Bazıları “bugünler geçer” diye bizi teselli ederlerdi. Preslav’ın eski belediye başkanı “Te si zamaena rabota!” (Bu iş saçmalık) diyordu.”

- **Artan baskılara tepki olarak Türk kimliğine ve kültürüne olan ilginin artması:** Az dile getirilen ama tüm mülakatlardan çıkan ortak yargı şu olmuştur: Baskı siyasallaştırır. Baskı altında olmak, Türklerin, daha önce farkında olmadıkları ya da sıkı sıkıya bağlı olmadıkları etnik kimliklerini tanımaya başlamalarını sağlamıştır. Yasaklamalar, kimliklerine ve kültürlerine daha çok sahip çıkmalarına yol açmıştır. Birçok görüşmeci, 1980’lere gelindiğinde, toplumdan dışlanmamak, ayrımcılığa maruz kalmamak ya da beğenilmek adına Bulgarca konuşmayı tercih eden Türklerin sayısının arttığından bahsetmiştir. Okullarda Türkçe derslerin kaldırılması, sosyal hayatta Türkçe konuşmanın yasaklanması gibi uygulamalar değil ama isimlerin zorla değiştirilmesi, Bulgarca konuşma alışkanlığını bir anda ortadan kaldırmıştır. Çoğu görüşmeci bu gelişmenin kendileri için bir milat, bir uyanış olduğunu belirtmiştir. Dini ve kültürel yaşantılarına getirilen kısıtlamalara rağmen kimliğin ve kültürün özelliklerini yaşatmak için çaba harcanmasından ve ritüellerin devam ettirilmesinden yola çıkarak, baskıların apolitik olan kişileri dahi politikleştirdiği anlaşıyor. Görüşmeci 13’ün bu konudaki ifadeleri şu şekildedir:

“Türkçeyi ben 8. Sınıfa kadar okuyabildim, sonra Türkçe kaldırıldı. Bu olay yüzünden Bulgaristan yönetimine bakışımız iyi olmadı. Bizim önümüzü kestiler. Yasaklamalardan sonra biz birbirimize daha da yaklaştık Türkler olarak, birlik içinde olmaya başladık.. Türkçeye daha çok sarıldık, Türkçeyi daha güzel konuşmaya özen gösterdik. Bizim köyde herkes Türk olduğu için biz bu yasağa uymadık, devam ettik kendi dilimizi konuşmaya. Zaten yaşlılarımız hiç Bulgarca bilmezdi. Kimi bir Bulgar görmeden ölmüştü. Bir de bizim Varna’da 1. Sekreter Gagavuz’du. Bize baskı yapmamıştı o adam. Biz köyde düğünlerimizi devamlı Türkçe müzikle, oyunlarla, geleneklerimizle yapmaya devam ettik. Razgrat’ta bir düğüne gittik mesela, orada ne Türkçe çalgı, ne Türkçe konuşmak, çok garip gelmişti bize. Hâlbuki orası düz Türk bölgesiydi. Ama demek ki orada çok baskı olmuş.”

SONUÇ

Bu çalışma, tarih araştırmalarında önemli aktörler oldukları fikri geç kabul görmüş olan madunları konu edinmiştir. “Madunların, yönetme ve yönetilme ilişkilerini etkileme veya şekillendirme kapasiteleri var mıdır?” sorusundan yola çıkarak, Bulgaristan Türklerinin komünist yönetim tarafından kendilerine yöneltilen politikalar karşısındaki tepkileri araştırılmıştır. Arşiv belgelerinin taranması gerekli bir araştırma yöntemi olmasına karşın bu çalışmada istenilen verilere ulaşabilmek için tek başına yeterli değildi. Söz konusu topluluğun gündelik yaşamındaki ufak ayrıntıların, iktidarın gözetiminden kaçan direnme pratiklerinin arşiv belgelerinde yer alamayacağı var sayımından hareketle, hem Bulgaristan’dan hem Türkiye’den seçilmiş, dönemin tanıdığı olan 20 kişiyle yarı yapılandırılmış mülakatlar gerçekleştirilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu’nun Balkanlardan çekilmesinin ardından, bugün Bulgaristan Türkleri diye anılan topluluk çeşitli yönetimler altında varlığını sürdürmüştür. Osmanlı-Rus Harbi’nden sonra Bulgaristan Prenslığı döneminde göçe zorlanarak, yaşadıkları toprakları terk etmeleri yönünde baskıya uğrayarak bu dönemi deneyimlemişlerdir. Krallık döneminde ise; 1918-1934 arası yıllar görece demokrasinin hâkim olduğu bir dönem olarak hatırlanır. Büyük çoğunluğu köylü ve çiftçi olan Türklerin haklarının görece korunduğu bu dönemin ardından 1934 yılı itibarıyla Bulgaristan’da faşist yönetim iktidara el koymuştur. Farklı etnik gruplara müsamaha göstermeyen bir akım olan faşizm, Bulgaristan’da da bu ideolojiye uygun hareket etmiş ve Bulgarların dışındaki etnik gruplara ayrımcı politikalar uygulamıştır. Aşırı milliyetçi örgütlerin devlet tarafından desteklendiği bu yıllarda Pomaklar ve Türkler ötekileştirilmiş ve kimlikleri sebebiyle asimile edilmek istenmişlerdir. İkinci Dünya Savaşı’nın ardından Bulgaristan’da komünist idare yönetime gelmiş ve 1946-1956 yılları arasındaki erken dönem politikalarında sosyalizmi inşaa etmeye ağırlık vermişlerdir. Bu dönemde, resmi ideolojinin belirlediği çerçevede kurallar konmuş, toplumsal hayat bu kurallara göre düzenlenmiştir. Bu tez, bahsi geçen kuralların Türk azınlığı üzerindeki etkilerini incelemiştir. İktidarı elinde bulunduran BKP’nin kimi zaman değişen, kimi zaman süreklilik gösteren öncelikleri ve hedefleri, Türk azınlığa yönelik alınan kararları da etkilemiştir. Özellikle 1956’da alınan tek uluslu devlet (Edinna Bălgarska Sosyalistiçeska Natsiya = Birleşik Sosyalist Bulgar Devleti)

yaratma kararının ardından, Bulgaristan sınırları içinde azınlıkların ayırt edici özelliklerinin ortadan kaldırılması için adımlar atılmaya başlanmıştır. Tüm ulusun Bulgarlaşması sayesinde tek tipleştirilmiş ve sosyalizmin gereklerini benimsemiş bir halk yaratma ideali, dönemin yöneticilerine göre ancak farklılıkların elimine edilmesiyle gerçekleşebilirdi. Türk azınlığın kimlik ve kültürünü kaybetmesini hedefleyen bu politikalar ilk yıllarda Türkler tarafından şaşkınlıkla karşılanmıştır. Çünkü, komünist idareciler Bulgaristan'da ilk iktidara geldikleri yıllarda, tesis ettikleri rejimi ve ilkelerini halka açıklarken, komünizmin bireyleri etnik kimliklerine göre ayırmayan bir ideoloji olduğunu söylemişlerdir. Farklı uluslara hoşgörüyle yaklaşılacağına altını çizmişlerdir. Türkler de mevcut iktidar için önemli olan unsurun, bireyin kimliği değil emeği olduğunu düşündükleri için kendilerine yönelik bu baskılayıcı tutumu akılcı ve kabul edilebilir bulmamışlardır. 1956-1980 yılları arasında sosyalizmin rayına oturduğu, BKP'nin ve Todor Jivkov'un gücünü perçinlediği yıllarda, Türklere yönelik kimlik politikaları adım adım ve baskı dozunu artırarak uygulanmıştır. 1980-1989 yılları arasındaysa, Bulgar milliyetçiliği yükselişe geçmiş ve 1980'lerin ortalarından itibaren de sosyalizmin çöküşü başlamıştır. Tüm bu tarihsel süreçte, siyasal rejimler değiştikçe Bulgaristan'daki Türklerin varlığına iç politikada özel bir yer ayrıldığı muhakkaktır. Kimi zaman asimile etmeye çalışarak kimi zaman entegre etmeye çalışarak kimi zaman Bulgaristan topraklarını terk etmeleri istenerek ama neticede hepsinde ötekileştirerek muamele edilen Türkler, baskı ve ayrımcılıklara karşı genelde pasif direniş sergilemişlerdir. Ta ki, etnik kimliklerini, kültürlerini ve dinlerini aynı anda terk etmeleri ve Bulgar kimliğini benimsemeleri isteninceye kadar... İsimlerin zorla değiştirilmesi, Türklüğü ve İslamiyeti çağrıştıran her türlü uygulamanın yasaklanması çoğu Türkü, pasif direnişin yeterli olmadığı durumlarda açık ve görünür mahiyette olan direnişler sergilemeye teşvik etmiştir.

Mülakatlara verilen cevaplara dayanarak önemli bir çıkarımı burada paylaşmak yerinde olacaktır. 1984 yılının Aralık ayında Türkçe isimlerin zorla değiştirilmeye başlandığı dönem, görüşmecilerin hayatlarında bir kırılma noktası olmuştur. Neredeyse tüm görüşmeciler, 1984 yılına kadarki süreci ayrı değerlendirmeyi tercih etmişlerdir. “Bulgaristan'da mutlu muydunuz?” ve “Bulgaristan'ın Türklere yönelik politikalarını yorumladığınızda bir puan vermeniz istense kaç puan verirdiniz?”

sorularına “1984 öncesi için mi cevap vereyim, 1984 sonrasını mı soruyorsun?” diyerek Bulgaristan’daki yaşamlarına dair bir zaman ayrımı yaptıklarını belirtmişlerdir. 1984 öncesi dönemde, sağlık hizmetlerinin ücretsiz oluşundan, eğitime verilen önemden (burada anadilde eğitim yasağını hariç tutmak gerekir) ve sosyal güvenlik hizmetlerinden memnun olduklarını vurgulamışlardır. Fakat daha sonra, genel olarak 1980’lerde ve kesin belirtmek gerekirse Aralık 1984’ten itibaren, devletin etnik kimliklerine, kültürlerine, dini ve sosyal hayatlarına kısıtlamalar getirmesiyle Türk azınlıkta iktidara karşı güvensizlik oluşmuş ve bu toplumun rahatsızlıkları giderek artmıştır.

“Bulgaristan’da yaşadığınız dönemde ayrımcılığa uğradınız mı? Siz uğradıysanız veya uğramadıysanız bile diğer Türklerin ne hissettiğini düşünüyorsunuz?” ve “Türklerin sağlık hizmetleri, belediye hizmetleri, sosyal hizmetler, eğitim, yükseköğretim, iş bulma, bürokraside yükselme gibi konularda sistemli veya zımni bir ayrımcılığa tabi olduğunu gördünüz mü? Kendi hayatınızdan ve yakın çevrenizdekilerin deneyimlerinden yola çıkarak açar mısınız?” sorularına verilen cevaplar Bulgaristan Türkleri hakkında bir genelleme yapılmasına yardımcı olmuştur: Bahsi geçen azınlık grup toplumun her alanında ayrımcılığa tabi tutulmuştur ve Bulgaristan’da yaşadıkları dönem boyunca kendilerine ikinci sınıf vatandaş muamelesi yapıldığı kanaatindedir. Yukarıdaki sorulara birisi hariç tüm görüşmecilerin cevabı “*Evet, ayrımcılık gördük*” olmuştur. Bu soru, hiç ikilemde kalmadan ve en net şekilde cevapladıkları soru olmuştur. On dokuz görüşmeci ayrımcılığa uğradıklarına dair başlarından geçen olayları çekinmeden aktarmışlardır.

Konuyla ilgili incelenen literatür çalışmalarına ve mülakatlardan elde edilen nitel verilere göre BKP tarafından uygulanan politikaların ve bu politikalara verilen tepkilerin genel bir değerlendirmesi yapıldığında ortaya çıkan sonuçlar şöyledir: Bulgaristan devlet idarecilerinin, Türk azınlığa uyguladığı politikaların belirgin özellikleri dışlayıcı, asimile etmeye yönelik, diğer kültürü yok sayan türde olmalarıdır. Ek olarak, nüfus artışının tehlikeli bulunduğu dönemlerde ise Türkleri Bulgaristan sınırları dışına çıkarmak da diğer bir uygulamadır. Bunlara karşılık Türklerin verdikleri tepkiler genel olarak dört kategoriye ayrılabilir: Uyum sağlamak veya gönüllü itaat; otoriteye duyulan korkudan dolayı itaatkâr rolü yapmak; gizli direnişi

benimsemek ve son olarak aktif direniş göstermek. Bunların haricinde, Bulgaristan topraklarında kalıp herhangi bir davranış biçimi sergilemek yerine yaşadıkları topraklardan ayrılarak göç etmeyi, bir anlamda muhatap oldukları iktidarın egemenlik alanını terk etme yolunu tercih edenler de olmuştur.

Bu çalışma, BKP politikalarına uyum göstermeyen, uygulamalardan rahatsızlık duyan bireyleri konu edinmiştir. Rıza göstermedikleri durumlar karşısında, yaptırımla karşılaşma veya ceza alma korkusuyla hareket eden madunlar otoritenin temsilcileri karşısında itaatkâr rolü yaparak bir çeşit kamusal senaryo örneği sergilemişlerdir. Bu tür tepki gösterenler, yasakları akılcı bulmadıklarını, içten içe çok üzülseler de ellerinden bir şey gelmediğini, çevrelerinde herkesin böyle hareket etmiş olmasından dolayı mensup oldukları gruptan farklı hareket etmek istemediklerini, bu sebeplerle itaat ediyormuş gibi davranmanın kendilerince en makul yol olduğunu belirtmişlerdir. Kamusal senaryonun tanımında yer alan unsurlarla birebir örtüşen bu açıklamalarda, bireylerin cezalandırılma korkusuyla hareket ettikleri de kaydedilmiştir. Bu gibi örneklere ek olarak, emirleri uygulamak içinden gelmediğinde, kendisine söyleneni anlamamış gibi yapanlar, ayak direyenler; birkaç kez kural ihlal ettiğinde kurnazca bahaneler uydurarak ceza almaktan kurtulanlar da kamusal senaryo örneği sergilemişlerdir.

Gizli senaryoya uygun direniş örnekleri ise, hissedilen baskılarla beraber sosyal kontrol mekanizmasının yoğun kuşatılmışlık hissi yaratmasından dolayı ortaya çıkmıştır. İhbar edilme korkusuyla şikâyetlerini açıkça dile getiremeyen bireylerin güvenilir mekânlarda sızlanma, homurdanma, ağlama, surat asma, parola kullanma, şifreli konuşma gibi daha çok jest ve mimiklere dayanan tepkileri olmuştur. Bu tür ihtiyatlı davranışların yanı sıra yine iktidarın denetiminden uzak ortamlarda iktidarı eleştirme pratiği, sözlü halk kültürü örneklerinden fıkralara, şiirlere, manilere yansımıştır.

Rejim aleyhtarı tekerleme, fıkra, mani, deyimler türetme gündelik hayatta, baskılarla baş etmenin yollarından biriymiş gibi basit bir tanıma sahip olsa da taşıdığı mânâ bakımından çok önemli bir pratiktir. Gerçekte egemen gücü alt edemeyeceğini bilen madunlar, sözlü kültürün yardımını alarak ifadenin gücüyle, kelime oyunları ile güçlü olanı alt ettikleri metinler ortaya koyarlar. İğneleyerek, hicvederek, bazen

beddua ile bazen güçlü olanın başına gelmiş olumsuz bir durumu zamanında kendilerine yapılan kötülüğe mâl ederek, güçlüden intikam aldıklarını imajine ederler. Görüşmecilerin bir kısmı, kendilerine kötülüğü dokunmuş olan iktidar taraftarlarının başına bazı felaketler geldiğinden bahsederek yapılan kötülüğün karşılıksız kalmadığını ifade etmişlerdir. Bu ifadeler, aynı zamanda, egemen güç tarafından kendilerine yapılanların gayri meşru eylemler olduğuna dikkat çekme çabasıdır. Bu örnekler genellikle “Bize kötülük edenlere hep ilahi adalet tecelli etti ve onlar da yaptıklarının cezasını buldular” şeklinde bir nevi teselli buldukları, mistik yönü ağır basan cümlelerle sonlandırılmıştır.

Bulgaristan Türklerinin tepkileri arasında, politik kılık değiştirme yöntemlerinden biri olan anonim eylemlere de rastlanmıştır. Duvarlara ay-yıldız çizme, yüksek bir yere Türk bayrağı asma gibi kim tarafından yapıldığı çoğu zaman belirlenememiş eylemler gerçekleştirilmiştir. Özellikle, kimliklerine yönelik baskıların arttığı dönemlerde bunu gerçekleştiren Türklerin bu hareketine şahit olan görüşmeciler, bu eylemin kendilerine cesaret ve moral verdiğini, direniş motivasyonlarının arttığını ifade etmişlerdir. Bir başka anonim eylem de Bulgar isimlerinin yazılı olduğu tabela veya etiketlerin kırılmasıdır. Bu imha etme işlemi gerçekleştirenlerin gayesi, yeni isimleri kabullenmediklerini ve uygulanan politikaya karşı duydukları memnuniyetsizliği iktidara göstermektir. Üstelik eylemi gerçekleştirenin çoğunlukla kimliği belirsizken, verilmek istenen mesaj oldukça açıktır. Cezaevlerinde gerçekleştirilen açlık grevleri de benzer şekilde anonim eylem grubuna dâhil edilebilir. Çünkü burada da yaşanan memnuniyetsizlik veya şikâyet edilen durum iktidara açıkça yansıtılmıştır. Üstelik grevi tertip edenlerin de kimlikleri belirlenememiştir.

Gizli direnişi benimseyen madunların anlatılarında, gelenek-görenek, kültür, din, anadil gibi alanlarda getirilen kısıtlamalara, kamusal alanda uymalarına rağmen evlerinde ve güvenilir mekânlarda bu kısıtlamalara uymadıkları ortaya çıkmıştır. Görüşmeciler, aile bireylerinin Türkçe konuşmaya devam etmesi, dini ibadetlerini gizlice yerine getirmesi, çocuklarına Türkçe okuma yazma öğretmeleri, sünnet geleneğini büyük bir gizlilikle devam ettirmeleri gibi pratikleri, kimliklerine sahip

çıkma ve gelecek nesillere “nereden geldiklerini” hatırlatma maksadıyla uyguladıklarını belirtmişlerdir.

Şimdiye kadarki örnekler istihbarat raporlarında pek yer almayan direniş örnekleridir. Açıkça tepkisini belli edenler ise zaman zaman arşiv belgelerinde ve MK’ye iletilen jurnal raporlarında kayıt altına alınmışlardır. Mülakatlara verilen cevapların da analiz edilmesiyle, açıktan tepki verenlerin eylemleri arasında; alenen emirlere karşı gelmek, kasıtlı olarak bir yasağı çiğnemek, sıradan Bulgar bir vatandaşla münakaşa etmek, BKP politikalarını savunan kişilerle kavga etmek, devlet yetkilisine ters cevap vermek, onunla tartışmak, ona fiziksel şiddet uygulamak, protesto amaçlı alenen Türkçe konuşmak, Türklüğü veya Osmanlı Devleti’ni öven milli içerikli marş ya da türkü söylemek gibi örnekler sayılabilir. Bu eylemler, genellikle egemen güce meydan okuma amacı taşıyan ve karşılığında eylemi gerçekleştirene yaptırım uygulanmasıyla sonuçlanan eylemlerdir. Yaşam şekline yoğun bir müdahale söz konusu olduğu için canı yanmış kişiler, alacakları muhtemel cezalara rağmen bir patlama anı yaşarlar ve bazen sözlü bazen fiziki olarak gerçek düşüncelerini kamusal alanda muhatabına iletirler. Bunlar, çoğu kez gizli senaryoyla prova edilmiş, eylemcinin uzun zamandır söylemek isteyip de söyleyemediği sözlerin sarf edildiği eylemlerdir.

Çalışmada, örneklem seçimi esnasında maksimum çeşitlilik yönteminin kullanılması iki yönden fayda sağlamıştır. Birincisi, seçilen görüşmecilerin farklı özellikleri sayesinde direnişe dair ortak olan yönleri belirlenmiş ve bu da çalışmayı, Türk azınlık için genelleme yapılabilecek direniş pratiklerine ulaştırmıştır. Diğer fayda ise, yine görüşmecilerin sahip oldukları çeşitlilik sayesinde çok farklı türde direniş yöntemi ve gündelik hayatı devam ettirme yolları benimsediklerine ulaşılmıştır. Bu da, Bulgaristan Türklerinin bahsi geçen dönemde sergilediği direniş repertuvarının olabildiğince geniş olduğu varsayımını doğrularken çalışmanın da mümkün mertebe kapsayıcı olmasını sağlamıştır. Asimilasyon sürecini köylerde deneyimlemekle şehirde deneyimlemek arasındaki fark bireylerin yaşam tarzına veya karakterine değil, denetim mekanizmasının ve devletin kontrol kabiliyetinin ne kadar güçlü olduğuna bağlı olarak değişkenlik göstermiştir. Eğer köylerde kontrol gevşekse, bireyler gündelik yaşamlarına dini ve etnik öğelerini koruyarak devam edebilmişlerdir. Fakat

gözetlenme, baskın yeme gibi durumlar söz konusu olduğunda, otoritenin yaptırımlarından çekinen köy halkı kural ve yasaklara daha fazla riayet etmiş ya da riayet ediyor gibi görünmüştür. Şehirlerde yaşayanlar için de durum aynıdır. Şehirde, evlerinde denetime uğramaları zor olacağından burada ikamet eden Türkler, gündelik yaşamlarına kendi geleneklerine uygun olarak devam edebilmişlerken, sosyal anlamda mobilizasyon köylerdeki göre daha fazla olduğu için (özellikle iş hayatı ve okula gitme tecrübesi yaşayanlar) baskıyı daha fazla hissetmişlerdir. İktidarın uzantılarıyla daha çok temas halinde olmalarından dolayı bu bireyler asimilasyonist politikalara daha fazla maruz kalmışlardır. Kuzey ve Güney Bulgaristan kökenli görüşmecilerin ifadelerinden de benzer bir sonuç elde edilmiştir. Hangi bölgede baskı, denetim ve kontrol fazla ise, o bölgenin halkı uygulanan politikaların sert uygulamalarına daha fazla maruz kalmıştır. Güney Bulgaristan'da, isimlerin zorla değiştirilmeye başlandığı ilk köylerde, tabiri caizse hazırlıksız yakalanmanın da etkisiyle örgütlenerek büyük bir direniş hareketi başlatmaya fırsat bulunamamıştır. Daha sonraki günlerde haberleşmenin etkisiyle, diğer baskına uğrayan köylerde, sonucu değiştirmeye yetmese de halkın duruşunu ve bu uygulamaya karşı olduklarını gösteren direnişler meydana gelmiştir. Kuzey Bulgaristan halkı ise, Güney Bulgaristan'da vuku bulan olayları bir söylentiden ibaret diye düşünüp, kendi bölgelerinde benzeri bir durumun yaşanacağına ihtimal vermemişlerdir. Ne var ki, çok kısa sürede isim değiştirme uygulaması Kuzey Bulgaristan'da da başlamış, benzer direniş hareketleri bu bölgede de sergilenmiştir. Yetkililerin işbirliği yaptığı örnekler veya yasakların delindiği durumlarda Türklere göz yumulması, o bölgede madunların süreci görece daha rahat atlatmasına vesile olmuşken, denetimin sertleştiği bölgelerde yasakların daha sıkı sıkıya uygulanmasına ve baskının yoğun şekilde hissedilmesine sebep olmuştur.

Çalışmanın ortaya koyduğu diğer bir bulgu; totaliter kavramının Bulgaristan örneğinde tartışmaya açık hale gelmiş olmasıdır. Söz konusu dönemde kuşatıcı bir yönetim anlayışı ile devletin ideolojik aygıtlarının ve devletin baskı aygıtlarının kullanılması, bazı bölgelerde devletin toplumun en küçük birimlerine nüfuz etmeyi başardığını gösterirken, bazı bölgelerde de bu mutlak güce hanel geldiğini göstermiştir. İkincisinin vuku bulduğu örneklerde ne devlet tam anlamıyla her şeye kadir mutlak güç konumundadır ne de yönetilenler pasif ve etkisiz bir topluluktur. İşte bu devletin

kontrolünden kaçabilenler sayesinde, Bulgaristan'ın totaliterliği (bazı bölgelerinde) sorgulanabilir hale gelmiştir.

Özellikle baskıların başlangıcı sayılan isimlerin zorla değiştirilmesi sırasında Türklerin sergiledikleri tutumlar kabaca dört başlık altında özetlenebilir. İlki, görevli memura veya hükümet temsilcisine surat asma, görevlileri tersleme, onlarla münakaşa etme, sürtüşme şeklinde tepki vermeleridir. İkincisi muhtarlıklara isim seçmeye götürülürken ayak direme, geç gitme, ağlama, hırçın tavırlar sergileme gibi, içinde bulundukları ruh hali ile bu durumdan duydukları memnuniyetsizliği ifade etmeleridir. Üçüncüsü, evde saklanmak, evi veya yaşadığı köyü terk etmek, isim değişikliği yapılmasını geciktirmeye çalışmak gibi direnç gösterdikleri pratiklerdir. Dördüncüsü, emniyet güçlerinin zor kullanacağından çekindikleri için ikna olma ve verilen ismi zorluk çıkarmadan kabul etmeleridir.

Gündelik hayata yeni isimleriyle devam edecekleri kesinleşince, Türkler arasında seçecekleri isimleri belli kolaylıklar gözeterek ya da bir takım stratejiler doğrultusunda belirleyenler olmuştur. Bu kişiler; Bulgarca olan yeni ismi ile Türkçe isminin baş harfinin aynı olmasına dikkat edenler; Türkçede ve Bulgarcada aynı veya çok benzer olan isimleri seçmeye gayret edenler; Türkçe adının Bulgarca karşılığı varsa o adı alanlar; yaşlıların ve aile efradının kolay telaffuz edebilmesi için aşına oldukları isimleri seçmeye çalışanlar; ünlülerin isimlerini tercih edenler; Bulgarlığı veya Hristiyanlığı yoğun şekilde çağrıştıran isimler (Hristo ya da Kristina gibi) almamaya dikkat edenler şeklinde gruplandırılabilir.

Dini ve sosyal politikalardaki uygulamalar karşısında geliştirilen yasağı delme stratejileri incelendiğinde, sünnetle ilgili yasağın sıklıkla delindiği gözlenmiştir. Görüşmeciler verdikleri örneklerde sünnetle ilgili yaşadıklarına veya yakınlarının sünnetle ilgili deneyimlerine geniş yer ayırmışlardır. Camilere girme yasağı ile ilgili sadece yaşlı kişilerin camiye gitmeyi bırakmadığını aktaranlar çoğunluktadır. Bu konuda ortaya çıkan diğer bir bulgu, o dönem elli yaşın altında olan erkek bireylerin özellikle işten atılma veya fişlenme gibi kaygılarından dolayı “camiden uzak durdukları” sonucudur. Görüşmeciler, Ramazan ayında teravihlerin köy içinde belirlenen bir evde, topluca ve gizlice kılındığını aktarmışlardır. Ramazan ve Kurban

Bayramı uygulamalarına getirilen yasaklar ile ilgili ise, çoğunluk kurban kesmeyi hiç bırakmadıklarını ama bayramlaşmayı alenî şekilde yapmamaya dikkat ettiklerini, ceza almamak için bu tür ritüelleri ihtiyatlı bir şekilde yerine getirdiklerini aktarmışlardır. Vefat eden yakınlarının cenazesini Bulgar yöneticilerin istediği şekilde defnetmek zorunda kalanlar, mülakat esnasında cevaplarını hala o gün yaşananların tesiri altındaymışçasına vermişlerdir. Üzerinden zaman geçse de İslami usullere göre gerçekleştiremedikleri defin işleminin teessürü üzerlerinde olan bu görüşmeciler, devlet idarecilerinin ölülere hak ettikleri saygıyı göstermedikleri kanaatindedirler. Düğünler, alay ve gelin çıkarma gibi geleneklerle ilgili, bu dönemde özellikle otorite ve kontrolün gevşek olduğu bölgelerde ikamet eden görüşmeciler adetlerini hiçbir kısıtlamaya maruz kalmadan, diledikleri gibi sürdürmüşlerdir. Diğer bir kısım görüşmeci ise, düğününü Türkçe müzik yasağı sebebiyle çalgısız, sözsüz, müziksiz yaptıklarını aktarmıştır. Bu örneği verenler, Bulgarca veya başka dilde müziklerin serbest olduğunu, eğlencelerini bu müzikler eşliğinde düzenleyenlerin olduğunu belirtmişlerdir. Kendileri ise, Bulgarca müzik veya şarkılarla eğlence tertip etmeyi zaten bir alternatif olarak görmediklerini, böyle bir düğünle evlenmektense sessiz sedasız nikâh kıymayı tercih ettiklerini aktarmışlardır. Üçüncü bir grup ise, aileden birileri cezaevindeyse, sürgüne gönderilmişse veya protesto yürüyüşleri esnasında şiddet görmüşse, bu duruma tepki göstermek adına düğün yapmayı bilinçli olarak tercih etmemiştir. Bu kişiler, yaşadıkları günlerin eğlenceye uygun olmadığını düşünüp evliliklerini sessiz sedasız, sadece nikâh akdiyle gerçekleştirmişlerdir. Bunun haricinde görüşmeciler, Müslüman ve Türk adetlerine getirilen yasaklarla ilgili “gelinin evden duvaksız çıkması”, “hocanın dua okumasının yasaklanması” gibi kurallardan dolayı kendi geleneklerine uygun bir gelin alayı yapamadıklarından yakınmışlardır. Kılık kıyafet reformuna tepkiler ve konan yasakları delme çabaları ile ilgili görüşmecilerden altısı bu soruya ayrıntılı yanıtlar vermiştir. Özellikle, kadınların şalvar giymelerine çok müdahale edildiğinden ve kadınların da bu durumla baş etmek için geliştirdikleri yöntemlerden bahsetmişlerdir. Pardösü işlevi gören iş mantoları, kadınların sadece kır işi veya fabrika işi yaparken değil sosyal hayatta da üzerlerinden çıkarmadıkları bir giysiye dönüşmüştür.

Her ne kadar homojen bir yapıdaymış gibi gözükse de Türk azınlığın kendi içinde eğitim açısından ve ekonomik anlamda belli farklılıklar söz konusudur. Görüşmecilere, dil politikalarına karşı tutumlarının ne olduğu sorulduğunda, görüşmeciler en çok okullarda Türkçenin yasaklanması sürecinin ve genel olarak Türkçe konuşma yasağının üzerinde durmuşlardır. Görsel ve yazılı basında Türkçenin yasak olmasına dair fikir beyan eden çok az görüşmeci olmuştur. Gündelik hayatlarında Türkçe konuşmaya devam ettiklerini; evlerinde ve yaşadıkları muhitte komşularıyla Türkçe konuşmaktan sakınmadıklarını ifade eden görüşmeciler yine de ihtiyatlı davrandıklarını, kendilerini ihbar edebilecek kişilerin yanında mutlaka Bulgarca konuştuklarını belirtmişlerdir. Tüm görüşmeciler veya yakınları Türkçe konuştukları için para cezası veya uyarı almışlardır. Dil politikalarının kısıtlayıcı yönleriyle baş etme yöntemlerinden biri, Türk azınlığa mensup bazı edebiyatçıların gizlice kaleme aldığı eserlerin, el altından dağıtılması ve kısıtlı bir çevre tarafından okunması olmuştur. Takibata uğrayan bu yazar ve şairlerin yakın çevresi de gözetim altına alınmıştır. Sorgulamalarda, bahsi geçen eserlerin okunup okunmadığı tespit edilmeye çalışılmış ve daha sonra okunan eserlerin yazarları tutuklanmıştır. Evlerinde yasaklı kitap, dergi, gazete veya Türkiye’den temin edilmiş neşriyat bulundurduğunu ifade eden görüşmeciler, o dönemde büyük bir suç sayılan bu eylemlerini gerçekleştirirken çok dikkatli davrandıklarını, güvenmedikleri kişilere bundan hiç bahsetmediklerini ifade etmişlerdir. Görüşmecilerin verdikleri cevaplara göre, tamamının ihlal etmiş olduğu diğer bir kural, yasak olmasına rağmen Türkçe yayın yapan radyo kanallarını gizlice dinlemiş olmalarıdır. Buna ek olarak, o dönemde Bulgaristan’da yaşanan olayları aktaran Hür Avrupa, BBC, Avrupa’nın Sesi gibi yabancı radyo kanalları da sürekli takip edilen kanalların başında gelmiştir. Bu örneklerin dışında, Bulgaristan’daki gelişmelerin yurtdışındaki yansımalarının ne şekilde olduğunu gün be gün takip etmek isteyen görüşmeciler, Türkiye’den TV sinyali çeksın diye kendi imkânlarıyla anten yaptıklarını aktarmışlardır. Yaşadıkları yerleşim biriminin konumundan dolayı iletişim imkânlarından mahrum kalanlar ise, ihbar edilme tehlikesine rağmen, daha yüksek konumda olan köylere, gizlice Türkçe TV yayını izlemeye gitmişlerdir.

Görüşmecilerin büyük çoğunluğu “Yasaklamalar ve uygulamalar sizin kimlik algınız üzerinde nasıl bir etki doğurdu? Yani sizin kendi kültür, gelenek, görenek ve

alışkanlıklarınıza yaklaşımınızı nasıl etkiledi? Diğer Türklerinkini nasıl etkilediğini gördünüz?” sorusuna aynı doğrultuda cevaplar vermişlerdir. Baskıların ve yasakların onları daha çok kendi milli kimliklerine (görüşmeciler cevaplarında *milli benlik* tabirini kullanmışlardır) sarılmaya teşvik ettiğini, kendi kültürlerinin farkına vararak onu daha çok sahiplendiklerini, kültürel, dini ve anadille alakalı pratiklerini yaşatmaya daha çok özen gösterdiklerini ifade etmişlerdir. Birkaç görüşmeci, tüm bu farkına varış için “neredeyse” asimilasyon politikalarına müteşekkir olacaklarını bile söylemiştir. Bu aydınlanma süreci, Türklere gizlice toplanıp iktidarı eleştirmenin yolunu açmıştır. Kimliklerine sahip çıkmak için çareler arayanlar, bir müddet sonra harekete geçmenin gerekliliğini konuşur hale gelmişlerdir. Bir anlamda baskıların siyasallaştırmış olduğu Türkler, sayıları kırk ikiyi bulan örgütlü direniş hareketlerine destek vermişlerdir. Haklarını aramak için meydanlara toplanmaya davet eden bildirilerin dağıtılması, bu gösterilerin planlandığı şekilde gerçekleşmesi ve çok geniş kalabalıklar tarafından destek görmesi Türkleri, iktidara karşı verdikleri mücadelenin haklılığına daha da inandırmıştır. Protestolar esnasında orantısız güç kullanımı, tutuklamalar, ateşli silahla yaralanma gibi olaylar sebebiyle, umutlarını yitirenler veya direniş motivasyonu zayıflayanlar olsa da bu eylemlerle madunlar iktidara seslerini duyurabilmişlerdir. İstihbarat raporları ve emniyet güçlerinin BKP MK’ya sunduğu belgeler bunu kantılar niteliktedir.

Bulgaristan Türklerine dair son yıllarda yapılan araştırmalarda örgütlü direniş ve siyasi parti kurma yoluna evrilmiş örgütler ele alınmıştır. Fakat, bu örgütlerin gerekliliğini ortaya koyan ve bir anlamda oluşumlarına ön ayak olan, bireylerin gündelik direnişleri ele alınmamıştır. Bu çalışma ile Bulgaristan Türklerinin kimliklerine yönelik politikalar karşısındaki gündelik direniş pratikleri saptanarak, literatürdeki sözkonusu boşluğu doldurmak amaçlanmıştır. Çalışmada, Bulgaristan Türklerinin gündelik yaşantılarını gizli veya kamusal senaryolarla belli ölçeklerde direnerek geçirdikleri tespit edildiği gibi bu direnişlerin onlardaki Türk kimliği algısını geliştirdiği de ortaya çıkmıştır. Bu dönemde edinilen muhalif deneyim ve ardından kazanılan siyasi kimlik daha sonra demokrasiye geçen Bulgaristan’da sadece Türklerin siyasi parti kurması sürecine etki etmekle kalmamış Bulgaristan’da çoğulcu parlamenter siyasetin gelişmesine de katkı sağlamıştır. 1990 sonrası Bulgaristan

siyasetinin liberal ve demokratik hale gelmesinde bahsi geçen direniş pratiklerinin etkisi yadsınamaz.

KAYNAKÇA

- Adanır, Fikret.: “İkinci Dünya Savaşı Sonrası Balkan Tarihi Yazınında Osmanlı İmparatorluğu”, **Toplum ve Bilim**, Sayı: 83, Kış 1999/2000, ss. 224-240
- Agnostou, Dia.: “National interpretations in Bulgarian writings on the Pomaks from the communist period through the present”, **Journal of Southern Europe and the Balkans**, Cilt: 7, Sayı: 1, 2005.
- Akbaş, Beyaz Arif.: **Postkolonyalizm Denemeleri**, Sivas: Yalnızgöz Yayınları, 2014.
- Akıllıoğlu, Tekin.: “Bulgaristan’ın Türk Azınlığa Karşı Giriştiği Uygulamaların Uluslararası İnsan Hakları Bakımından İncelenmesi”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt. 44, Sayı: 3, 1989, ss. 139-153.
- Akpınar, Mehmet ve Köksal, Süleyman,; “Türkiyeli Komünistlerin Bulgaristan Türklerinin Dil ve Eğitimindeki Etkisi”, **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, (21), 2016; ss. 251-268
- Alagöz, Sabri.: “Vazroditelniyat Protses”, “Nauçnata Bezishoditsa Na Partiyata Dirjava”, 2018.
- Alp, İlker.: **Pomak Türkleri, (Kumanlar, Kıpçaklar)**, Edirne, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, 2008.
- Alp, İlker.: **Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezalimi (1878-1989)**, Ankara, Trakya Üniversitesi Yayınları, 1990.
- Althusser, Louis.: **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**, (çev.) Alp Tümertekin, İstanbul: İthaki Yayınları, 2008.
- Aminzade, Ron; Mc Adams, Doug.: “Emotions and Contentious Politics”, **Mobilization**, Vol: 7, No: 2, 2002, pp.107-109.
- Anadol, Kemal.: **Karşı Yaka Memleket**, İstanbul, Doğan Kitap, 1998.
- Anderson, Benedict.: **Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması**, İstanbul: Metis Yayınları, 2011.

- Angelov, Petır.,
Georgieva, Tsvetana.
Ve Radeva, Mariya,
Angelov, Veselin.: **Istoriya i Tsvilizatsiya, 5. Klas**, Prozorets, Sofya 2006.
- Angelov, Veselin.: **Секретно! Протестните акции на турците в България (януари-май 1989 г.), (Sekretno! Protestnite aksii na turtsite v Bălgariya (Yanuari-May 1989) / Gizli! Bulgaristan'daki Türk Protestoları (Ocak-Mayıs 1989)**, Sofya: Simolini Yayınevi, 2009.
- Angelov, Veselin.: **Строго поверително!: асимилаторската кампания срещу турското национално малцинство в България (1984-1989) : документи**, (Strogo Poveritelno! Asimilatorskata Kampaniya Strestu Turskoto Natsionalno Maltsinstvo v Balgariya / Çok Gizli!: Bulgaristan'daki Türk Ulusal Azınlığa Karşı Asimilasyon Kampanyası: Belgeler), Sofya, Fondatsiya Liberalna İntegratsiya, 2008.
- Apostolov, Mario.: "The Pomaks: A religious minority in the Balkans", **Nationalities Papers**, Cilt: 24, Sayı: 4, 1996.
- Aron, Raymond.: **Demokrasi ve Totalitarizm**, (çev.) Vahdi Atay, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1976.
- Aşkın, Zehra.; Durgun, Serpil.; Geçit, Bekir.: **Tarih Felsefesinde Nedensellik Sorunsalı**, Konya: Çizgi Kitabevi, 2017.
- Baeva, İskra ve Kalinova, Evgenia.: **Vazroditelniyat Protses, Balgarskata Darjava i Balgarskite Turtsi**, Tom 1, Darjavna Agentsiya Arhivi, Sofia: Peçat "Multiprint OOD", 2009
- Barkan, Ömer Lütfi.: "Osmanlı İmparatorluğu'nda bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt. 11, Sayı: 1-4, Ekim 1949-Temmuz 1950, ss.524-561.
- Berktaş, Ali ve Tuncer, Hamdi Can (ed.), **Tarih Eğitimi ve Tarihte "Öteki " Sorunu**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.

- Bauman, Zygmunt.: **Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları**, (çev.) Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2010.
- Bey, Aziz.: **Demokratičnata Liga na Turtsite v Bălgariya (Noemvri 1988- May 1989)**, Sofya, 2004.
- Bey, Aziz.: **Kogato Faktite Goboryat ĭ Bogovete Mılchat**, Sofya, Deniz, 2005.
- Bey, Aziz.: **“Morskata Bolest” na “Vızroditelnyat Protses”**, Sofya, 2005.
- Bıyıklıoğlu, Tefvik.: **Trakya’da Milli Mücadele**, 1. Cilt, Ankara, TTK Yay 1987.
- Bilginer, Onur.: **“Direniş Siyaseti: Direnme Hakkı ve Siyasal Direniş”**, **Toplum ve Bilim**, Sayı:143, 2018, ss.93-124.
- Billig, Michael.: **Banal Milliyetçilik**, İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2002.
- Boef, Boris.: **Bulgaristan Komünist Partisi Tarihi**, Çev. Yusuf Kerim, Ankara, Kızılırmak Yayınevi, 1975.
- Bojkov, Victor, D.: **“Bulgaria’s Turks in the 1980s: A Minority Endangered”**, **Journal of Genocide Research**, Vol.6, No:3, 2004, ss. 343-369.
- Bourdieu, Pierre.: **Pratik Nedenler**, (çev.) Hülya Tufan, Kesit Yayıncılık, 1995.
- Bozov, Salih.: **İsimleri Uğruna**, İstanbul, Sultangazi Belediyesi Yayınları, 2010.
- Bulgar Komünist Partisi.: **İstinata za Vazroditelniya Protses**, Dokumenti na Arhiva na Politbyuro i TsK na BKP, Sofya, 2003.
- Chenoweth, Erica; Stephan, Maria J.: **Sivil Direniş Neden İşe Yarar? Şiddetsiz Çatışmanın Stratejik Mantığı**, (çev.) Kadir Gülen, Ankara: Phoneix Yayınevi, 2018.

- Connolly, E. William.: **Identity\Difference: Democratic Negotiations of Political Paradox**, University of Minnesota Press, 1991.
- Crampton, Richard J.: “The Turks in Bulgaria, 1878-1944”, **International Journal of Turkish Studies**, Vol. 4, No: 2, 1989, pp. 43-78
- Crampton, Richard J.: **A Concise History of Bulgaria**, 2nd edition, New York, Cambridge University Press, 2005.
- Crampton, Richard J.: **Bulgaria**, New York, Oxford University Press, 2007.
- Crampton, Richard J.: **İkinci Dünya Savaşı’ndan Sonra Balkanlar**, İstanbul, yayın odası, 2007.
- Cull, Nicholas J., Culbert, David ve Welch, David.: **Propaganda And Mass Persuasion A Historical Encyclopedia, 1500 to the Present**, ABC-CLIO, 2003.
- Çavuşoğlu, Halim.: **Balkanlar’da Pomak Türkleri Tarih ve Sosyo Kültürel Yapı**, Ankara, KÖKSAV Yayınları, 1993.
- Çetin, Halis.: “Totalitarizm: İdeolojik Kökenleri ve Toplumsal İnşa Araçları”, **Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Mayıs 2002, Cilt 26, Sayı 1, ss. 15-43
- Çetinkaya, Y. Doğan.: “Tarih ve Kuram Arasında Toplumsal Hareketler”, **Toplumsal Hareketler Tarih, Teori ve Deneyim**. (Der.) Y. Doğan Çetinkaya, 4. Baskı, İstanbul: İletişim yayınları, 2018.
- Çolakova, V., Veleva S. ve İvanof İ.: **IV. Sınıf Tarih Kitabı**, (çev.) S. Demiroğlu, Sofya, Narodna Prosveta Devlet Neşriyatevi, 1957.
- Dahl, Robert A.: “The Concept of Power”, **Behavioral Science**, sayı: 2:3, 1957, ss. 201-215
- Danova, Nadya., Dimova, Vesela ve Kalitsin, Maria.: **Predstavata za “drugiya” na Balkanite**, Sofya, 1995.

- Darnton, Robert.: **Büyük Kedi Katliamı: Aydınlanma Fransa'sında Düşünceler İnanışlar**, (çev.) Mustafa Yılmaz, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2017.
- Daver, Bülent.: **Siyaset Bilimine Giriş**. Ankara, Sevinç Matbaası, 1969.
- Dayıoğlu, Ali.: **Toplama Kampı'ndan Meclis'e**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005.
- De Certeau, Michel.: **Gündelik Hayatın Keşfi – I**, (çev.) Lale Arslan Özcan, Ankara: Dost Yayınları, 2009.
- Delice, Didem.: “Annales Okulu ve Ricoeur’un “Anlatı” Bağlamında Annales Okulu Eleştirisi”, **History Studies**, Cilt:3, Sayı:2, 2011, ss.101-124.
- Della Porta, Donatella; Diani, Mario.: **Social Movements an Introduction**, Blackwell Publishing, 2006.
- Demirhan, Hasan.: **Belene Adası: Kültürel Soykırım, Fiziksel ve Psikolojik Şiddet Kampı**, İstanbul, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2020.
- Demirhan, Hasan.: “Bulgaristan’ın Asimilasyon Politikalarına Karşı Alvanlar (Yablanovo) Direnişi (17-18-19 Ocak 1985)”, **Dil ve Edebiyat Araştırmaları (DEA)**, **Güz-2019**; (20), ss. 415-446
- Demirezer, Neslihan.: “Ömer Osman Erendoruk’un Eserlerinde Kimlik Arayışı”, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, 2015.
- Dimitrov, Vesselin.: “In search of a homogenous nation: the assimilation of Bulgaria’s Turkish minority, 1984-1985.” **Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe**, 1 (4), 2000. Pp. 1-22.
- Edirneli, Metin.: “Bulgaristan ve Göç”, **Geçmişten Günümüze Asimilasyon ve Zorunlu Göç’ü Anma Etkinlikleri**, İzmir, Aralık 2009.

- Eminov, Ali.: “There are no Turks in Bulgaria: Rewriting History by Administrative Fiat”, **International Journal of Turkish Studies**, Vol. 4 No: 2, 1989, ss. 203-222
- Eminov, Ali.: **Turkish and Other Minorities In Bulgaria**, Londra: Hurst & Company, 1997.
- Erdi, İslam Beytullah.: **Sınırlar Ötesinde Türk Kalmak**, Ankara, Berikan Yayınevi, 2009.
- Erdoğan, Fahri.: **Nazım Hikmet ve Bulgaristan**. Ankara, Evrensel Dostluk Yayınları, 1977.
- Erdoğan, Necmi.: “Devleti ‘İdare Etmek’: Mâduniyet ve Düzenbazlık”, **Toplum ve Bilim**, sayı: Kış/83, 1999-2000, ss. 8-31
- Erendoruk, Ömer Osman.: **Bir Başkadır Bizim Eller**, İstanbul, Çağrı Yayınları, 2007.
- Erendoruk, Ömer Osman.: **S.O.S veya Üçüncü Mezar**, İstanbul, Erenler Matbaası, 1989.
- Ergenç, Leman.: **Bulgar Yayınlarında Türkler**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989.
- Erim, Nihat.: **Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri** Cilt: I, Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları, (Çevrimiçi), http://www.ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2016/11/9-Bulgaristan_baris_andlasmasi.pdf. 10 Mart 2018.
- Foucault, Michel.: **Büyük Kapatılma**, (çev.) I. Ergüden ve F. Keskin, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2005.
- Foucault, Michel.: **Cinselliğin Tarihi**, (çev.) Hülya Uğur Tanrıöver, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2007.
- Foucault, Michel.: **Hapishanenin Doğuşu**, (çev.) Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: İmge Kitabevi, 2006.
- Foucault, Michel.: **İktidarın Gözü**, (çev.) I. Ergüden, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2007.

- Foucault, Michel.: **Özne ve İktidar**, (çev.) Osman Akınhay, (der.) Ferda Keskin, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2000.
- Gamzeoğlu, N., Recep, Z. ve Ceraef, S.: **III. Sınıf Türk Dili Grameri**, Narodna Prosveta Devlet Neşriyatevi, 1957.
- Gandhi, K., Mohandas; Thoreau, H. David.: **Sivil İtaatsizlik ve Pasif Direniş**, (çev.) Hakan Arslan ve Fatma Ünsal, İstanbul: Vadi Yayınları, 2015.
- Gellner, Ernest.: **Uluslar ve Ulusçuluk**, İstanbul: İnsan yayınları, 1992.
- Georgieva, Tsevetana.: “Pomaks: Muslim Bulgarians”, **Islam and Christian Muslim Relations**, Vol. 12, No. 3, 2001.
- Gewirt, Alan.: **Political Philosophy**, New York: Mac Millan Company, 1965.
- Gözler, Kemal.: **Les Villages Pomaks de Lofça**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2001.
- Gramsci, Antonio.: **Selections From the Prison Notebooks of Antonio Gramsci**, (ed.) Quintin Hoare & Geoffrey Nowell Smith, New York: International Publishers, 1971.
- Gruev, Mihail ve Aleksey, Kalyonski.: **Vazroditelniyat Protses. Myusyulmanskite Obsnosti i Komunisticekiyat Rezim: Politiki, Reaktsii i Posleditsi**, Sofya, İnstitut za İzsledvane na Blizkota Minalo, 2008.
- Guha, Ranajit. (Ed.): **Subaltern Studies I: Writing on South Asian History and Society**, Delhi: Oxford University Press, 1982.
- Gurr, Robert, Ted.: **Why Men Rebel**, Princeton: Princeton University Press, 1970.
- Gündağ, Nevzat.: **Garbi Trakya Hükümet-i Müstakilesi**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.
- Güntekin, Hüseyin.: **Tarihimizde Etnik Temizlik ve Zoraki Göçler**, İstanbul, Zinde Yayıncılık, 2018.

- Hacısalihoğlu,
Mehmet.: “89 Göçü” ile İlgili Tarih Yazımı ve Kamuoyu Algıları”, **89 Göçü Bulgaristan’da 1984-89 Azınlık politikaları ve Türkiye’ye Zorunlu Göç**, ed. Neriman Ersoy Hacısalihoğlu ve Mehmet Hacısalihoğlu, Balkar&Balmed, İstanbul, 2012, ss. 31-74
- Hacısalihoğlu,
Mehmet.: “Geçmişle Bitmeyen Kavga: Balkanlarda Tarih ve Tarihyazımı”, **Doğu Batı**, sayı: 89, Temmuz 2019, ss. 47-74
- Hacısalihoğlu,
Neriman, Ersoy.: “1984-1985 İsim Değiştirme Meselesi ve Uygulamaları”, **89 Göçü Bulgaristan’da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye’ye Zorunlu Göç**, içinde (der.) Neriman Ersoy Hacısalihoğlu ve Mehmet Hacısalihoğlu, İstanbul, BALKAR&BALMED, 2012, ss. 171-198
- Hacısalihoğlu,
Neriman, Ersoy.: “Bulgaristan Güncel Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı-Türk İmajı”, **Balkan ve Karadeniz Ülkelerinde Güncel Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı-Türk İmajı**, Ed. M. Hacısalihoğlu, İstanbul: BALKAR, 2020, ss. 351-380
- Hakov, Cengiz.: "Bulgaristan Türk Okullarında Yeni Türk Alfabesinin (Lâtin Alfabesi) Uygulanması", **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, sayı: 6, Temmuz 1998, ss. 733-739
- Haulman, Kate.: **The Politics of Fashion in Eighteenth-Century America**, The University of North Carolina Press, 2011.
- Heywood, Andrew.: **Siyasetin Temel Kavramları**, (çev.) Hayrettin Özler, Ankara: Adres Yayınları, 2015.
- Hezarfen, Ahmet.: "Bulgaristan'da Türk Spor Birliği Turan", **Tarih ve Toplum**, Sayı: 104, Ağustos 1992.

- Hobsbawm, Eric.: **1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik**, (çev.) Osman Akınhay, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2010.
- Hobsbawm, Eric.: "Peasants and Politics", **Journal of Peasant Studies** I, (I), 1973.
- Hollander, Jocelyn, A.; Einwohner, Rachel L.: "Conceptualizing Resistance", **Sociological Forum**, Vol: 19, No: 4, 2004, pp. 533-554.
- Hüseyin Raci Efendi.: **Zağra Müftüsünün Hatıraları**, Kervan Kitapçılık, (ilk basım 1910)
- İnalcık, Halil.: "Osmanlı Fetih Yöntemleri", **Söğüt'ten İstanbul'a**, içinde, der. Oktay Özel ve Mehmet Öz., Ankara: İmge Kitabevi, 2000, ss. 465-472.
- İnalcık, Halil.: **Osmanlılar: Fütühat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2010.
- İnalcık, Halil.: **Tanzimat ve Bulgar Meselesi**, İstanbul: Kronik Kitap, 2018.
- İpek, Nedim.: **Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri**, 2. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.
- İsov, Mümin.: "Bulgaristan Tarih Ders Kitaplarında Türk Azınlığın Yerine İlişkin Bazı Gözlemler", **Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi**, Cilt 3, Sayı 1, Temmuz 2014, ss. 37-51
- İsov, Myumin.: **Най-различният съсед. Образът на османците (турците) и Османската империя (Турция) в българските учебници по история през втората половина на XX век** (En Farklı Komşu: Osmanlıların (Türklerin) 20. yy. İkinci Yarısı Bulgar Ders Kitaplarındaki İmgesi), Yayınlanmış Doktora Tezi, Sofya, 2005.
- İvanov, Mihail.: "Asimilatsionnata Politika na Komunističeskiya Rejim v Bılgariya Sreštu Myusyulmanite i Tyahnata Sıprotiva i Borba za Čovekški Prava", **1989 Yılında**

- Bulgaristan'dan Türk Zorunlu Göçünün 30. Yılı Sempozyumu**, 15-16 Haziran 2019, Çorlu. ss. 167-202
- İvanov, Mihail.: “Като На Празник Документални Страници За „Възродителния Процес” (1984 - 1989)” (“Soya Dönüş Süreci” Üzerine Belgesel Sayfalar (1984 - 1989)
http://www.omda.bg/public/biblioteka/mihail_ivanov/praznik_1.htm
- İvanova, Evgeniya.: “Asimilatsiyata Kato Protses”, **1989 Yılında Bulgaristan'dan Türk Zorunlu Göçünün 30. Yılı Sempozyumu**, Çorlu, 15-16 Haziran 2019.
- Jelavich, Barbara.: **Balkan Tarihi: 20. Yüzyıl**, İstanbul, Küre Yayınları, 2006.
- Jerry, P., Elizabeth.: “Moving the Masses: Emotion Work in the China Revolution”, **Mobilization**, Vol: 7, No: 2, 2002, pp.111-128.
- Jivkova, Lyudmila T.: **Çağdaş Sosyalist Kültür**, (çev. Işık Başarman), Ankara: Tan Yayınları, 1977.
- Kalinova, Evgenia.: “Bulgarian-Turkish Diplomatic Relations (1980-1985)”, **Turkish- Bulgarian Relations Past and Present**, (ed.) Mustafa Türkeş, İstanbul: Tasam Publications, 2010, ss. 79-88
- Kamil, İbrahim.: **Bulgaristan'daki Türklerin Statüsü**, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1989.
- Kamil, İbrahim.: “Bulgaristan'dan Türkiye'ye Gerçekleşen 1950-1951 Göçünün Nedenleri”, **Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi**, Cilt 5, Sayı 2, Aralık 2016, ss. 31-65.
- Kamil, İbrahim.: **Bulgaristan Türkleri ve Göçler: Bulgaristan Komünist Partisi Gizli Belgeleri (1944-1989)**. Cilt III-IV-V, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2018.

- Karaslavova, Radostina İvanova.: **Detska İlyustrovana İstoriya na Bulgariya**, İzdatelska Kışta “Zemya Pres”, Sofya, 1996.
- Karpat, Kemal H.: **Balkanlar’da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk**, Çev. Recep Boztemur, Ankara, İmge Kitabevi, 2004.
- Karpat, Kemal H.: “Introduction: Bulgarian way of Nation Building and the Turkish Minority”, **The Turks of Bulgaria: the History, Culture and political Fate**, (ed.) Kemal Karpat, İstanbul, ISIS Press, 1990, s. 12
- Kayapınar, Ayşe.: “Bulgar Tarihçilerinin Komplo Teorilerinden Örnekler ve Bunların Bulgaristan’daki Türk Azınlığına Etkileri”, **89 Göçü Bulgaristan’da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye’ye Zorunlu Göç**, içinde (der.) Neriman Ersoy Hacısalıhoğlu ve Mehmet Hacısalıhoğlu, İstanbul, BALKAR&BALMED, 2012. ss. 99-120
- Keskinoğlu, Osman.: **Bulgaristan’da Türkler**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985.
- Kılıç, Osman.: **Kader Kurbanı**, Ankara, BİSAV Yayınları, 2002.
- Koleva, Tatyana.: **Bulgaristan Komünist Partisi Tarihi**, Çev. Yusuf Kerim, Ankara, Kızılırmak Yayınevi, 1975.
- Konukman, Ercüment.: **Tarihi Belgeler Işığında Büyük Göç ve Anavatan**, Ankara, 1990.
- Koyuncu, Aşkın.: “Balkan Savaşları Sırasında Pomakların Zorla Tanassur Edilmesi (1912-1913)”, **OTAM**, 33/Bahar 2013, ss.139-196
- Köse, Hüseyin. : **Kanlı İzler**, Sofya, Ekspres Print, 2001.
- Kutlu, Sacit.: “Bulgar Kolektif Bellek ve İnşasında bir “Hatırlama ve Unutma Yeri”: Batak”, **Toplumsal Tarih**, sayı 181, Ocak 2009, ss. 35-39

- Lampe, John ve Iordachi, Constantin (ed.): **Battling over the Balkans: Historiographical Questions and Controversies**, Budapest, CEU Press, 2020.
- Le Bon, Gustave.: **Kitleler Psikolojisi**, İstanbul: Hayat Yayıncılık, 1997.
- Lefebvre, Georges.: **The Great Fear of 1789: Rural Panic of Revolutionary France**, New York: Pantheon Books, 1973.
- Linz, Juan J.: **Totaliter ve Otoriter Rejimler**, Liberte Yayınları, Nisan 2008.
- Lukes, Steven.: **İktidar: Radikal Bir Görüş**, (çev.) Mehmet Ratip, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.
- Lütem, Ömer, E.: **Türk-Bulgar İlişkileri 1983-1989**, Cilt I, Ankara, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2000.
- Macit, M. Hanifi.: “Şiddet İçermeyen Bir Eylem: John Rawls’da Sivil İtaatsizlik”, **Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi**, sayı: 16, 2007. ss. 134-146
- Mahmutoğlu Kalkan, Şaban.: **Bulgaristan Türkleri Edebiyatında Hiciv ve Mizah**, Ankara, Bengü Yayınları, 2017.
- Marks, Karl; Engels, F.: **Seçme Yapıtlar I**, (çev.) M. Ardos, S. Belli, A. Kardam ve K. Somer), Ankara: Sol Yayınları, 1976.
- McCarthy D., John; Zald, Mayer N.: “Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory”, **American Journal of Sociology**, Vol: 82, No: 6, 1977, pp.1212-1241.
- Mc Carthy, Justin.: **Ölüm ve Sürgün**, (Çev.) Bilge Umar, İstanbul, İnkılap Yayınevi, 7. Baskı, 1995.
- Memişoğlu, Hüseyin.: **Balkanlarda Pomak Türkleri**, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Yayınları, 1999.
- Memişoğlu, Hüseyin.: **Bulgaristan’da Türk Kültürü**, Ankara, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1995.

- Memişoğlu, Hüseyin.: “Bulgar Zulmüne Tarihi Bir Bakış”, **Batı Trakya Dergisi**, Cilt. 22, Sayı. 254, 1989, ss. 9-16.
- Memişoğlu, Hüseyin.: **Geçmişten Günümüze Bulgaristan’da Türk Eğitim Tarihi**, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.
- Memişoğlu, Hüseyin.: **Pages of the History of Pomac Turks**, Ankara, 1991.
- Metinsoy, Murat.: “Blat, Stalin’den büyüktür”: Erken dönem Sovyet sosyal tarihçiliğinde revizyonizm”, **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar**, Sayı: 7, Bahar-Yaz 2008, ss. 181-244
- Metinsoy, Murat.: “Everyday Resistance and Selective Adaptation to the Hat Reform in Early Republican Turkey”, **International Journal of Turcologia**, cilt: VIII, sayı:16 – Güz, 2013, ss. 7-47
- Mevsim, Hüseyin ve Kutlay, Muzaffer (ed.): **Tarihe Not Düşmek: 1989 Göçü**, Ankara; Uluslararası Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2013.
- Milles, Robert.: “Öteki’nin Tanımları”, **Ulusal Kimlik ve Etnik Açılım**, (Ed.) Vasıf Erenus, İstanbul: Sarmal Yayınları, 2010.
- Mollof, Rıza.: **VI. Sınıf Edebi Okuma Kitabı**, Narodna Prosveta Devlet Neşriyatevi, 1958.
- Munslow, Alun.: **Deconstructing History**, New York: Routledge, 2001.
- Myuhtar-May, Fatme.: **Identity, Nationalism and Cultural Heritage under Siege: The Case of Pomaks (Bulgarian-speaking Muslims) in Bulgaria**, Arkansas State University, ProQuest, UMI Dissertations Publishing, 2011.
- Nacracas, Georgios.: **Anadolu ve Rum Göçmenlerin Kökeni**, İstanbul, Belge Uluslararası Yayıncılık, 2003.
- Naçov, Nikola.: **Do Brusa i Nazad**, Sofya, Fakel Yayınevi, 1934.

- Neuburger, Mary.: “Difference unveiled: Bulgarian national imperatives and the re-dressing of Muslim women, 1878–1989”, **Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity**, 25:1, 1997, ss. 169-183;
- Neuburger, Mary.: “Pomak Borderlands: Muslims on the Edge of Nations”, **Nationalities Papers**, 28(1), 2000, ss. 181-198
- Neuburger, Mary.: **The Orient Within: Muslim Minorities and the Negotiation of Nationhood in Modern Bulgaria**, Cornell University Press, 2004.
- Neuburger, Mary.: “Veils, Shalvari, and Matters of Dress: Unravelling the Fabric of Women's Lives in Communist Bulgaria”, **Style and Socialism Modernity and Material Culture in Post-War Eastern Europe**, (Ed.) Susan E. Reid ve David Crowley, Oxford, 2000
- Oğuz, Süleyman.: **Osmanlı Devlet İdaresi ve Doğu Rumeli Vilayeti (1878-1885)**, İstanbul, Cem Ofset Matbaacılık, 1987.
- Olson, Mancur.: **The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups**, Cambridge: Harvard University Press, 20. edition, 2002.
- Ortaylı, İlber.: “Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi”, **Türkler**, Cilt: X, Ankara, 2002.
- Özkırımlı, Umut.: **Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış**, Ankara: Doğubatı Yayınları, 2019.
- Petrov, Petır.: **Sıdbonosni Vekove za Bilgarskata Narodnost**, Izdadelstvo Nauka i İzkustvo, Sofya, 1975.
- Polsby, Nelson W.: “How to Study Community Power: The Pluralist Alternative,” **Journal of Politics**, Vol:22 No:3, 1960, pp. 474-84.
- Poulantzas, Nicos.: **Devlet, İktidar, Sosyalizm**, (çev.) Turhan Ilgaz, Ankara: Epos Yayınları, 2006.

- Poulton, Hugh.: **The Balkans, Minorities and States in Conflict**, London, Minority Rights Publications, 1991.
- Power, F., Paul.: “Civil Disobedience as Functional Opposition”, **The Journal of Politics**, Vol: 34, No:1, 1972, pp. 37-55.
- Pozharliev, Lybomir.: “Nationalism Revived: The “Revival” Process in Bulgaria. Memories of Repression, Everyday Resistance and Neighbourhood Relations 1984-1989”, Yüksek Lisans Tezi, Central European University: Budapest, 2012.
- Proudhon, Pierre-Joseph.: **General Idea of the Revolution in the Nineteenth Century**, London: Freedom Press, 1923.
- Rawls, John.: **A Theory of Justice**, Oxford University Press, New York, 1973.
- Sabev, Orlin.: “Osmanlı Sonrası Bulgaristan’da ‘Yeniden Doğuş’ Süreçleri”, **89 Göçü Bulgaristan’da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye’ye Zorunlu Göç**, içinde (der.) Neriman Ersoy Hacısalihoğlu ve Mehmet Hacısalihoğlu, İstanbul, BALKAR&BALMED, 2012. ss. 121-136
- Salief, F., Bilalof, S. ve Mirkova, A.: **V. Sınıf Okuma Kitabı**, Narodna Prosveta Devlet Neşriyatevi, 1965.
- Sancaktar, Caner.: “Balkanlar’da Devletçi Sosyalizmden Kapitalizme Geçiş: Arnavutluk, Bulgaristan ve Romanya”, **Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi**, 05 (02), 2019. ss. 56-64
- Sancaktar, Caner.: “Balkanlar’da Türk ve Müslüman Milletler: 19. Yüzyıldan Günümüze Milliyetçiliğe Karşı Varoluş Mücadelesi”, **Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi**, 05 (01), 2019, ss. 1-21
- Sander, Oral.: **Balkan Gelişmeleri ve Türkiye (1945-1946)**, Ankara, 1969.

- Sarınay, Yusuf.: “Balkan Savaşları ve Sonuçları”, **Geçmişten Günümüze Asimilasyon ve Zorunlu Göç’ü Anma Etkinlikleri**, İzmir, Aralık 2009.
- Scott, C., James.: **Anarşizm**, (çev.) Barış Taneri, İstanbul: Altıkkırkbeş Yayınevi, 2014.
- Scott, C., James.: **Tahakküm ve Direniş Sanatları**, (çev.) Alev Türker, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1995.
- Scott, C., James.: **Toplum Gibi Görmek**, (çev.) Soner Torlak, İstanbul: Zoomkitap, 2016.
- Sharp, G.: ‘A Study of the Meaning of Nonviolence’ in G.Ramachandran and T.K.Mahadesan, (editörler), **Gandhi: His Relevance for our Times**, Berkeley, World Without War, 1971, pp. 21-66.
- Sharp, Gene.: **The Politics of Nonviolent Action**, Boston, Porter Sargent, 1973.
- Shaw, Stanford, J., Ezel, Kural, Shaw.: **History of the Ottoman Empire and Modern Turkey**, c. II, Cambridge, 1977.
- Smith, Anthony D.: **Milli Kimlik**, 7. Baskı, İstanbul, İletişim yayınları, 2014.
- Somel, Gözde ve Başaran, Neslişah Leman.: “Engagement of a Communist Intellectual in the Cold War Ideological Struggle: Nazım Hikmet’s 1951 Bulgaria Visit”, (ed.) Cangül Örnek ve Çağdaş Üngör, **Turkey in the Cold War, Ideology and Culture**, New York: Palgrave Macmillan, 2013. ss. 87-104
- Soysal, İsmail.: **Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)**, Cilt. I., 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.
- Spivak, Gayatri Cahkravorty.: ‘The New Subaltern: A Silent Interview, Gayatri Chakravorty Spivak’, **Mapping Subaltern Studies and the Postcolonial**, Vinayak Chaturverdi (haz.), Londra: Verso, 2000.

- Stavrions, L., S.: **The Balkans since 1453**, New York, Holt McDougal, 1958.
- Stoyanov, Valeri.: **Turskoto Naselenie v Balgarya Mejdu Polisite na Etničeskata Politika**, Sofya, İzdatelstvo “LİK”, 1997.
- Şerefli, Ahmet Şerif.: **Türk Doğduk Türk Öldük**, Ankara, 2002.
- Şimşir, Bilal.: “Bulgaristan Türkleri ve Göç Sorunu”, **Bulgaristan’da Türk Varlığı Bildiriler**, TTK, Dizi: VII, Sayı: 87(2), Ankara, 1992.
- Şimşir, Bilal.: **Bulgaristan Türkleri**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1986.
- Şimşir, Bilal.: **Türk Basınında Bulgaristan Türkleri: Zorla Ad Değiştirme Sorunu**, Ankara, 1985.
- Şişmanoğlu, B., Kovaçef, L., Todorova, Z. ve Kerimof, Y.: **VIII. Sınıf Edebiyat Metinleri**, Narodna Prosveta Devlet Neşriyatevi, 1957.
- Tata, Sabri.: **Türk Komünistlerinin Bulgaristan Macerası**, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1993.
- Tilly, Charles.: **The Contentious French**, Cambridge: Belknap Press, 1986.
- Tilly, Charles.: “Domination, Resistance, Compliance... Discourse”, **Sociological Forum**, cilt: 6, sayı: 3, 1991, ss. 593-602.
- Tilly, Charles.: **Regimes and Repertoires**, Chicago: The University of Chicago Press, 2006.
- Tilly, Charles.: **Toplumsal Hareketler 1768-2004**, İstanbul: Babil Yayınları, 2008.
- Todorov, Nikolay.: **Bulgaristan Tarihi**, İstanbul: Öncü Kitabevi, 1979.
- Todorova, Maria.: “Bulgarian Historical Writing on the Ottoman Empire”, **New Perspectives on Turkey**, no: 12, 1995, ss. 97-118

- Todorova, Maria.: “Balkanlar: Keşiften İcada”, **Doğu Batı**, sayı: 89, Temmuz 2019, ss. 11-46
- Tokay, Gül.: “XIX. Yüzyıl Balkan Kaynakları Üzerine Bir Değerlendirme”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Cilt 2, Sayı 1, 2004, ss. 133-148
- Toğrol, Beğlan.: **Direnış (Bulgaristan Türklerinin 114 Yıllık Onur Mücadelesinin Karşılaştırmalı Psikolojik İncelemesi)**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Matbaası, 1991.
- Tormey, Simon.: **Totalitarizm**, (çev.) Osman Akınhay, Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1992.
- Tuğlacı, Pars.: **Bulgaristan ve Türk-Bulgar İlişkileri**, İstanbul, Cem Yayınevi, 1984.
- Tuncoku, A., Mete.: “The Rights of Minorities in International Law: The Case of the Turkish Minority in the People’s Republic of Bulgaria”, **Internationa Journal of Turkish Studies**, Vol. 4, No: 2, 1989, pp. 241-257
- Turan, Namık Sinan.: “16. Yüzyıldan 19. Yüzyıl Sonuna Dek Osmanlı Devletinde Gayrı Müslimlerin Kılık Kıyafetlerine Dair Düzenlemeler”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, cilt: 60, sayı:4, 2005. ss. 239-267
- Turan, Namık Sinan.: “Modernleşmeyi Semboller Üzerinden Okumak: Son Dönem Osmanlı Kadın Kıyafetinde Değişim Ve Toplumsal Tartışmalar”, **Kadın Araştırmaları Dergisi**, Yıl: 2013/1, Sayı: 12, Sf. 103-138
- Turan, Ömer.: “Pomaks: Their Past and Present”, **Journal of Muslim Minority Affairs**, Vol. 19, No. 1, 1999, ss. 69-83
- Türker, Mehmet.: **Gölgedeki Kahraman**, İstanbul: Çağrı Yayınları, 2009.
- Türker, Mehmet.: **Zulmün Ateş Çemberi: Belene Adası**, 5. Baskı, İstanbul: Çağrı Yayınları, 2018.

- Ulusoy, Embiya.: “Yirminci Yüzyılın Utancı “Soya Dönüş” (Aralık 1984 ve Ocak 1985 Zorla Bulgarlaştırma)”, **Rumeli Dergisi**, sayı 52, Ocak 2018.
- Uzgel, İlhan.: “Balkanlarla İlişkiler”, (Ed.) Baskın Oran, **Türk Dış Politikası**, Cilt: II, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008.
- Uzunçarşılı, İsmail, Hakkı.: **Osmanlı Tarihi 1. Cilt**, 10. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2011.
- Vinhagen, Stellan; Johansson, Anna.: “Everyday Resistance”: Exploration of a Concept and its Theories”, **Resistance Studies Magazine**, No:1, 2013. ss. 1-46
- Weber, Max.: **Ekonomi ve Toplum**, I.Cilt, (çev.) Latif Boyacı, İstanbul: Yarın Yayınları, 2012.
- Weber, Max.: **Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı**, (çev.) Özer Ozankaya, Ankara: İmge Kitabevi, 1995.
- Wrigley, Richard.: **The Politics of Appearances: Representations of Dress in Revolutionary France**, Berg Publishers, 2002.
- Yalımov, İbrahim.: **İstoriya na Turskata Obştnost v Bulgariya**, Sofya, IMIR, 2002.
- Yapov, Petür.: **Pomatsite**, Sofia, ik “Obektiv”, 2009.
- Yenisoy, Hayriye.: “Bulgaristan Türklerinin Eğitim ve Kültür Tarihinden Sayfalar”, **Yeni Türkiye**, Yıl 3, Sayı 16, Ankara, 1997, ss. 1781-1792
- Yetişkin, Ebru.: “Postkolonyal Düşünce ve Madun Çalışmalarından Neler Öğrenebiliriz?”, **Türk Sosyal Bilimler Derneği 13. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi**, Ankara, 4-6 Aralık 2013. URL: <http://www.ebruyetiskin.com/postkolonyal-dusunce-ve-madun-calismalarindan-neler-ogrenebiliriz/>. Erişim tarihi: 12.04.2019.

- Yıldırım, Bülent.: “Bulgaristan’da Türk Azınlığa Yönelik Unutulmuş Üç Büyük Siyasî Suikast,” **Gaziantep University Journal of Social Sciences**, 16.3, 2017, ss. 864-877
- Yıldırım, Bülent.: “Bulgaristan’daki Türk Okullarında Latin Harflerinin Uygulanma Süreci Ve Sonrasında Türkiye Cumhuriyeti’nin Desteği”, **Asia Minor Studies**, Cilt: 3, Sayı: 5, Ocak 2015, ss. 135-146
- Yıldırım, Bülent.: **Bulgaristan’da Türk Varlığı ve Nüfusu**, İstanbul:, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2018.
- Zafer, Zeynep.: “Bulgaristan Türklerinin 1984-1989 Eritme Politikasına Karşı Direnişi,” **Akademik Bakış**, Cilt 3, Sayı 6, Yaz, 2010, ss. 27-44
- Zafer, Zeynep.: “Bulgaristan Türklerinin 89 Göçünü Hazırlayan Eritme Politikasına Karşı Direnişi”, **89 Göçü Bulgaristan’da 1984-89 Azınlık politikaları ve Türkiye’ye Zorunlu Göç**, ed. Neriman Ersoy Hacısalıhoğlu ve Mehmet Hacısalıhoğlu, Balkar&Balmed, İstanbul, 2012. ss. 199-234
- Zafer, Zeynep ve Çernokojev, Vihren (ed.): **Когато ми отнеха името (Kogato mi Otneha İmeto) – (Antoloji kitabı)**, Sofya, İztok-Zapad, 2015.
- Zaharna, Rhonda.: “Mapping Out a Spectrum of Public Diplomacy Initiatives”, **Routledge Handbook of Public Diplomacy**, (Ed.) Nancy Snow, Philip M. Taylor, New York: Routledge, 2009, ss. 86-100
- Zhelyazkova, Antonina.: “Osmanlı Mirası ve Balkan Tarihçiliğinin Oluşumu”, **Osmanlı**, cilt 7, Ankara, 1999. Ss. 690-703
- Sabri İskender’in sunumundan alıntı Demokratik İnsan Hakları Ligi Teşkilatının Kuruluşunun 30. Yıldönümü Paneli, Edirne, 15 Kasım 2018

İnternet Kaynakları:

		AMVR (Arşiv na Ministerstva na Vıtreşnite Raboti) f.1, op. 1, a. e. 3169, l. 3 İz arhivite na DS, Dırjavna Sigurnost Smyanata na İmenata Vızrodileniyat Protsets, cilt 1-2, Sofya, 2013. Gorcheva, Daniela.: За "Възродителния Процес" И Съпротивата Срещу Него Трябва Да Пише В Учебниците", (Mihail İvanov'la Gerçekleştirilen Röportaj, "Soya Dönüş" Süreci ve Buna Karşı Direniş Ders Kitaplarında Yazılmalıdır) https://litternet.bg/publish19/d_gorcheva/mihail-ivanov.htm
Helsinki Gözlem Raporu:		"Destroying Ethnic Identity: the Turks of Bulgaria", A Helsinki Watch Report, Ağustos 1987
Berlin Antlaşması tam metni:		https://archive.org/details/jstor2212670/page/n5/module/2up
Bulgaristan Halk Cumhuriyeti Anayasası, 1947:		Bulgaristan Ulusal Meclisi Resmi Web Sayfası, Bulgaristan Halk Cumhuriyeti Anayasası, 1947, https://parliament.bg/bg/18
Bulgaristan Halk Cumhuriyeti Anayasası, 1971.:		Bulgaristan Ulusal Meclisi Resmi Web Sayfası, Bulgaristan Halk Cumhuriyeti Anayasası, 1971, https://parliament.bg/bg/19
Neuilly Antlaşması tam metni:		https://wwi.lib.byu.edu/index.php/Treaty_of_Neuilly
Tırnova Anayasası tam metni:		https://books.openedition.org/ceup/1980#tocfrom3n1
T.B.M.M. Tutanaklar:	B: 7 30.09.1986 O:1,	https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d17/c031/b007/tbmm170310070297.pdf
T.B.M.M. Tutanaklar:		T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: 18, Cilt: 37, Yasama Yılı: 3, 54üncü Birleşim, 22.12.1989,

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c037/tbmm18037054.pdf>

- Deçev, Stefan.: “За фалшификатите, историографията, насилието и „разделните” времена в науката (1) (Tarih yazımında, bilimde sahtecilik, zulüm ve “ayrılık zamanları” üstüne”) Българската историография и до-идеологията на т. Нар. „възродителен процес” (Sözde “Yeniden Doğuş/Soya Dönüş” Adlı Asimilasyon), <https://kultura.bg/web/za-falshifikatite-istoriografiyata-na>, 24.07.2019
- Cumhuriyet Gazetesi: “Bulgar eskrimci Türkiye’ye iltica etti”, Cumhuriyet, 16.11.1988
- Milliyet Gazetesi: “Bulgar Kafilesinde Panik”, Milliyet, 14 Ağustos 1987
- Cumhuriyet Gazetesi: “Bulgar ordusundan kaçanlar Bursa’da”, Cumhuriyet, 25 Mayıs 1986
- Milliyet Gazetesi: “Bulgar Zulmünden Yüzerek Kaçtılar”, Milliyet, 10 Ağustos 1987
- Milliyet Gazetesi: “Bulgar Zulmünü Yaşadım”, Milliyet Gazetesi, 18 Mart 1985
- Milliyet Gazetesi: “Bulgarlaştırmayı Jivkov Emretti”, Milliyet, 15 Ağustos 1986
- Milliyet Gazetesi: “İlyas Geldi”, Milliyet, 23 Ağustos 1987
- Cumhuriyet Gazetesi: “Sofya’dan Siyasi Tuzak”, Cumhuriyet, 15 Haziran 1989,
- Cumhuriyet Gazetesi: “Tahirova Türkiye’de”, Cumhuriyet, 23 Eylül 1988
- Hudut Gazetesi: “Üç Türk asıllı Bulgar bindikleri kamyonla barikatları parçalayıp Türkiye’ye iltica ettiler”, Hudut, 1 Temmuz 1985
- Cumhuriyet Gazetesi: “Üç Bulgar güreşçi kayıp”, Cumhuriyet, 12 Ağustos 1987

- Cebeci, İsa.: “*Mehmet Karahüseyin’in Doğum Günü*”,
<https://www.bghaber.org/bghaber/mehmet-karahuseyinin-dogum-gunu/>, 11.10.2020
- Osman, Aydın.: “İvanov: “İsimlerin Geri Alınmasında Doğan’ın Hiç Bir Katkısı Yok!”, <http://www.balturk.org.tr/ivanov-isimlerin-geri-alinmasinda-doganin-hic-bir-katkisi-yok/> , 22.09.2014, erişim tarihi 12.10.2019
- Paris Barış Antlaşması (1947) tam metni: Treaty of Peace with Bulgaria: February 10, 1947, https://avalon.law.yale.edu/20th_century/usmu012.asp, erişim 10.03.2021
- Протурските терористични актове у нас от средата на 80-те, socbg.com/2014/01/протурските-терористични-актове-у-на.html (80’li yılların ortalarından beri ülkemizde Türk yanlısı terör eylemleri)

EKLER

Ek:1 Mestanlı Ayaklanmasına Dair Görüşmeci 5'in Tanıklığı

Kırcaali'den, Cebel'den, aldatıldığını anlayan ne kadar polis varsa geldiler ve dağıttılar toplanan kalabalığı. Otobüslerle iç Bulgaristan'dan destek ekipler getirdiler. Onlar da "Türkler güneyde özerklik istiyor, devleti bölmek istiyor" denilerek ikna edilmiş. Provakasyon. Zvezdel'de patlama (halk ayaklanması) olacak diye bir haber salınıyor. Öğleden sonra patlama oluyor. Çok büyük gösteri olacak oradaki Türkler kendileri teslim etmek istemiyorlar. Kırcaali'den 3 otobüs dolusu polis geliyor ki bir de ne görsünler kimse yok toplanan. Yine de gözdağı vermek için havaya ateş atıyorlar. Mestanlı'ya dönünce, yöneticileri polise gidiyor burada kalalım mı diye? Hayranlardan biri telefonla kendi köylülerinin köyü kapattığını emniyete haber veriyor. Cip gönderiyorlar gerçekten de giremiyor polis. Geri geliyor. 3 İtfaiye arabası ve 2 otobüs jandarma, polis geliyor köyün girişine. Halka karşı şiddet uygulanıyor. Ali Osman ve Mustafa öldürülüyor. Bu operasyonun ardından gece 2'de, polisin biri "Amma keyfim oldu bugün bir Türkü traaappp öldürdüm" diye keyifli bir şekilde itiraf etmiş. Bana 1992de anlattılar bunu.

Mestanlı'da 30 kişi en başta tutuklandı. Ve halkın gözünü korkutmak için filan kişi şurada şunları söylemiş devlet aleyhine diyerek alıp Belene'ye götürüyorlardı insanları. (Türk) öğretmenleri görevden alıyorlardı. Onun için de Mestanlı belediyesine bağlı 78 ailenin ya reisi ya da bir mensubu Belene'ye yahut da hapse götürülmüş diye kayıt vardı. Bazı ailelerde çocukların ikisi ve babası ya da kardeş kendisi ve damat şeklinde bir aileden 3 erkeğin de hapse girdiği de olurdu. Kimisi de BKP elemanıydı, belinde piştov taşıdı onu da almışlar.

27 Aralık'ta Zvezdel, Nanovitsa köyleri buraya geliyor. Komiteti sarmak istiyorlar. Köyleri gezerek bizim arkadaşlarımız halkı yine davet ediyor toplanmaya. "Bugün toplandık ama zayıf oldu, ses getirmedi, hem de sadece Mestanlı ve civarı katıldı iştiraki arttırmamız lazım" diyorlar. Kasabaya çıkan yollar ise kapatılmıştı. Ormandan bayırdan yürüyerek gelmişlerdi insanlar. Kızımı uyarmıştım, olaylar çıkıyor dikkatli ol okuldan çıkınca doğrudan eve git dememe rağmen kız merakına yenilip kalabalığın arasına karışmış. O kargaşada düşüp kalmış. İnsanları dağıtmışlar ve okullardan birinin spor sahasına toplamışlar ve etraflarını sarmış polis. Buna iki okulun da (Petır Beron ve Vaptsarov) öğrencileri bu sahneler hep şahitlik etmiştir. Hepsi gördü. Nanovitsa'dan Salif'i öldürmüşler, ölüsünü sürüklemişler taaa sinemanın arkasına getirmişler. Yusuf da olabilir adı. Yerde kan izleri vardı, oradan geçtim, gördüm. Acil servis gelmiş. Kalp krizinden ölmüş diye ölüm raporu hazırlamışlar halbuki. Kırcaali'den Abdülaziz'in 2 tane ölüm raporu var biri diyor ki poliste öldü biri diyor hastanede ölmüş. Ben bunu askeri savcıya götürdüm. Görevinizi yerine getirdim alın size kanıt dedim ama kimse ceza görmedi.

Ek:2

“Bulgar İsimlerini Yeniden Alan Bir Grup Aydın ve Toplumcunun Beyannamesi”

Artık bir asırdır, beş yüz yıl Osmanlı esaretinde kalıp zorla İslam dinini kabul etmeye zorlanan ve etnik asimilasyona uğrayan Bulgarlar arasındaki yeniden doğuş süreci sürmektedir.

Objektif ve muayyen tabiatından kaynaklanan bu süreç kuvvet toplayıp, kendine yol açarak, halk idaresi yıllarında sonuna kadar açılmış ve kendini gerçekleştirmiştir. Çağdaş Bulgar toplumunda çok derin ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel değişimler yaşanmıştır. Vatandaşlar arasında, hayatın tüm alanlarında, gerçek bir eşitlik oluşmuştur. Bu temelden gelip yükselen tarihi düşünce ile, halk ve ulus olarak gelişmemizde gerçeklerin idrak edilmesine gidilmektedir.

Tarihimizdeki yeniden doğuş süreci, tarihi süreçlerin karmaşık seyrine rağmen, Bulgar halkının on üç yüzyıllık varoluşu mantığına ne kadar sadık kaldığını göstermektedir. Bu esaslı devrim hareketi ile Osmanlı esaretinin en ağır izlerinden biri silinmektedir.

Sayırsız ve hiç şüphesiz olan deliller Bulgar olduğumuzu göstermektedir. Biz bunu, yaşam biçimimizdeki en derin izlerden, anne ve babalarımızın belleklerinin derininde korunmuş görenek, merasim ve adetlerden, manevi ve geleneksel yaşayışımızdan, kendimiz tespit etmişizdir.

Bununla beraber, Türkiye’den de dahil, birçok dünya bilim adamı, Osmanlı istilacılarının esaret altındaki halklara karşı sistematik ve tutarlı bir asimilasyon politikası yürüttüklerini kanıtlamışlardır.

Ülkemizin sınırları içinde ne bir karış yabancı toprak, ne de yabancı ahali vardır.

Kökenleri Bulgar toprağında bulunan, namuslu ve usanmaz emekçilerimiz, esaret yıllarında İslamlaştırılmış ve etnik asimilasyona uğramış Bulgarlar, kendi halklarının tarihi kaderi ile organik olarak bağlı kalmışlardır.

Türkiye’nin irticai çevreleri bu objektif gerçeği anlamamaktadır. Güney komşumuzdaki medya, menfaatleri olan siyasal çevreler, Bulgaristan’da “zorla Bulgarlaştırılan Türkler” gibi yalan ve iftiralar yaymaktadır. Yeni Bulgar karşıtı propagandası emsali olmayan binlerce ölü ve yaralı, tecavüz edilmiş kız ve kadın, yıkılmış camiler yalanlarına dayanmaktadır. Bunlar, Türkiye’nin İslam’ın sembolü olduğunu, Bulgaristan’da İslam’a ait her şeyin Türklere ait olduğunu, tüm Müslümanların Türk olduğunu söylemektedirler.

Bulgaristan’da İslam dinine, Ortodoks, Katolik ve diğer dinlere inanan insanların var olduğu bir gerçektir. Bizde vatandaşların dini duyguları ve hakları yasa ile korunmuştur. Ancak kimse kimseye, bu inananlara etnik taleplerde bulunmaya hak vermemiştir.

Türk milliyetçileri, Türkiye sınırlarına katılmış kendi topraklarında bulunan 12 milyon Kürdü ve diğer Türk olmayan etnik toplulukları baskı altında tutmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Anayasasına göre, etnik ve dini özelliklerine bakmaksızın, ülkenin vatandaşı olan herkes Türk’tür. Hatta milli azınlıkların var olmasından bahsedilmesi Türkiye yasalarınca cezalandırılır. Okullar ve eğitim kurumlarında, Türkçe dışında, başka bir dil ana dil olarak öğretilmez.

Gerçeği savunmak için sesimizi yükselterek, yalanları ve iftiraları hiddetle reddederek aşağıda yazılanları beyan etmekteyiz:

Evet, biz Bulgar kökenlerimize tamamen yabancı olan isimlerden, gönüllü, buna inanarak ve tamamen şuurlu olarak vazgeçen Bulgarlar'ız.

Bizler için Bulgar adı, varlığımızın devamının teminatı ve istikbale yürüyüşümüzde manevi garantidir.

Bulgar isimlerimizle gurur duyarak, biz Sosyalist anavatanımıza sadakatle ve candan hizmet vererek, bu isimlerimizi layık surette taşıyacağız.

Bulgar milli ruhunun yeniden doğuşunun ifadesi olan bu doğal sürecin çarpıtılması, bizim milli onurumuz ve insan haklarımıza kabaca ve kabul edilmez bir müdahaledir.

Türk irticai çevrelerinin “göç sorunu” spekülasyonlarına kesinlikle karşıyız. Soy ve vatan lehine kesin tarihi seçimlerini yapmış Bulgarlar için, yabancı bir ülkeye göç etmeleri mantık dışıdır, bu anlaşılmalıdır. Bu olmayacaktır!

Seçim yapılmıştır, o kesindir ve geri dönüş yoktur!

Biz, Türkiye Cumhuriyeti ile barış, işbirliği ve iyi komşuluk ilişkileri istemekteyiz. Dürüst Türk aydınları, gerçekçi düşünen toplumcuların da aynısını istediklerine inanıyoruz. Ve bunun adına, kendilerini de Türk milliyetçileri ve onlara aktif yardım edenler tarafından Bulgarlığa karşı yürütülen bu düşmanca kampanyaya son verilmesi çağrımıza davet ediyoruz. Bulgar Telgraf Ajansı'na, işbu beyannamemizi Bulgar ve Dünya kamuoyuna duyurmasını rica ediyoruz.

-Kamen Kalinov: BKP Merkez Komitesi Üyesi, milletvekili, “Nova Svetlina” Gazetesi'nin Baş Redaktörü

-Nadia Asparukhova: BKP MK Üye adayı, Bulgaristan Cumhuriyeti Devlet Konseyi Üyesi, BKP Kırcaali Sancak Komitesi Sekreteri

-Orlin Zagorov: Toplumun Manevi Değerlerini Geliştirme Konseyi Başkan Yardımcısı, Kültür Müsteşarlığı Üyesi, Felsefe Bilimleri Doktoru

-Asen Sevarski: Bulgaristan Yazarlar Birliği Üyesi, “Nov Jivot” dergisi Baş Redaktör Yardımcısı

-Alexander Kolev: BKP MK Üye Adayı, Felsefe Bilimleri Adayı

-Vejdi Rashidov: Bulgaristan Ressamlar Birliği Üyesi, Resim Akademisi'nde Öğretim Görevlisi

-Yevgeni Mutafov: Milli Tarım-Sanayi Birliği'nin Başkan Yardımcısı

-Alexander Alexandrov: BKP MK Üye Adayı, Razgrad BKP Sancak Komitesi Sekreteri, Felsefe Bilimler Adayı

-Blaga Tatarova: BKP MK Üye Adayı, Bulgaristan Kadınlar Hareketi Komitesi Üyesi, Tarih Bilimleri Adayı, faşizme ve kapitalizme karşı aktif savaşçı

-Hristo Marinov: Milletvekili, Vatan Cephesi Milli Konseyi Sekreteri.

-Yuriy Danailov: Milletvekili, Sosyalist Emek Kahramanı

-Ilko Tatarliev: “I. Zhivkova” Balkan Araştırmaları Enstitüsü'nde Kıdemli Bilim İşçisi, Filoloji Bilimleri Doktoru

-Alexander Rafailov: Milletvekili, Meclis Komisyon Başkan Yardımcısı, faşizme ve kapitalizme karşı aktif savaşçı

-Svetlana Dilova: BKP MK Üye Adayı, Bulgaristan Kadınlar Hareketi Komitesi Şumnu Sancak Konseyi Bürosu Üyesi

-Yuliya Pirinska: Bulgaristan Sendikalar Birliği Razgrad Sancak Konseyi Başkanı

-Alexey Brezin: Bulgaristan Yazarlar Birliği Üyesi, şair

-Radul Chavdarov: DKMS (Dimitrovcu Komünist Gençlik Birliği) MK Sekreteri
-Bora Bozova: Balkan Araştırmaları Enstitüsü'nde Kıdemli Bilim İşçisi, Bulgaristan Kadınlar Hareketi Konseyi Büro Üyesi, Felsefe Bilimler Adayı
-Ivoilo Dzambazov: “Sofya Press” Ajansı Baş Redaktör Yardımcısı, gazeteci, Felsefe Bilimler Adayı
-Ilko Ialimov: BAN (Bulgar Bilimler Akademisi) Kıdemli Bilim İşçisi, Felsefe Bilimler Adayı
-Maxim Blagoev: BAN (Bulgar Bilimler Akademisi) Kıdemli Bilim İşçisi, Felsefe Bilimler Adayı
-Alexey Dulevski: Bulgar Radyosu-Gazeteci
-Slav Asparukhov: Kırcaali Sancak Hastanesi'nde Hekim, Tıp Bilimleri Adayı
-Viktor Orlinmov: Bulgar Televizyonu-Gazeteci
-Mikhail Ianchev: Bulgar Çevirmenler Birliği Üyesi, Sofya “Kliment Ohridski” Üniversitesi'nde Öğretim Üyesi, gazeteci
-Andrey Andreev: Gazeteci, “Nova Svetlina” gazetesi Şube Şefi, Tarih Bilimler Adayı
-Ruslan Emilov: Gazeteci, Kırcaali Sancağı Kültür Konseyi Başkan Yardımcısı
-Yasen Ustrenski: Bulgaristan Yazarlar Birliği Üyesi, Kırcaali Sancağı Cebel Piyonerler Evi Müdürü
-Filip Horozov: Bulgaristan Yazarlar Birliği Üyesi, şair, Kırcaali “Nov Jivot” gazetesinde gazeteci
-Asen Tekeliev: Bulgaristan Radyosu Baş Redaktör Yardımcısı
-Radi Semov: Kırcaali BKP Sancak Komitesi Sekreteri, Felsefe Bilimler Adayı
-Emil Hristov: Dulovo Bölge Hastanesi Baş Tabibi
-Marine Kolarov: BKP Sancak Komitesi Büro üyesi, Tırgovişte Sancağı Obitel Köyü BKP Belediye Komitesi Birinci Sekreteri
-Bina Georgieva: Milletvekili, Şumnu DKMS Sancak Komitesi Sekreteri
-Yuliana Hristova: Milletvekili, toplumcu-Tolbuhin
-Bojko Shtiryanov: Şumnu Sancağı Novi Pazar Bulgar Sendikalar Birliği Belediye Komitesi Sekreteri
-Aldemir Siderov: Sofya “Kliment Ohridski” Üniversitesi'nde Doçent, Tarih Bilimleri Doktoru
-Yuri Chavdarov: Razgrad Dramatik Tiyatro Rejisörü Vatan Cephesi Milli Konseyi Üyesi
Yukarıdaki Beyanname 26 Temmuz 1985'de “Oteçestven Front” gazetesinin 12187 No'lu sayısında basılmıştır. Ertesi gün de “Nova Svetlina” gazetesinde yayınlanmıştır.

Ek: 3

Bulgaristan İç İşleri Bakanlığı'ndan Milli Savunma Bakanlığı'na Gönderilmiş
27.05.1989 Tarihli "Özel Çok Gizli" Belge

32

ЛИЧНО СТРОГО СЕКРЕТНО!

МИНИСТЕРСТВО НА ВЪТРЕШНИТЕ РАБОТИ

№ 394 Екз. № 2.
27 5 1989 г.

КРДОПБГДСРСБНА
ДЕКЛАСИФИЦИРАН § 17 ОТ ЗДРДОПБГДСРСБНА

ДО
МИНИСТЕРСТВОТО НА НАРОДНАТА ОТБРАНА
ГЕНЕРАЛЕН ЩАБ

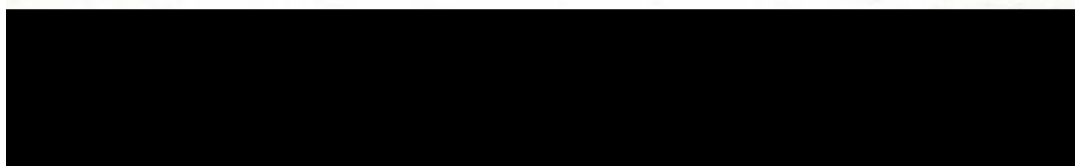
СПРАВКА

ОТНОСНО: Броя на лицата възстановили българските
си имена през 1984/1985 година

1. Разградска област - 402 000 души
2. Варненска област - 240 000 души
3. Бургаска област - 86 000 души
4. Хасковска област - 395 000 души
5. Пловдивска област - 68 000 души
6. Софийска област - 25 000 души
7. Ловешка област - 83 000 души
8. Михайловградска област - 7000 души

Отп. в 2 екз
№ 1 - ГЩ на БНА
№ 2 - кд
Изп.: Т. Бобев
Нап.: И. Гюнова-792
27.05.1989 г.

ПЪРВИ ЗАМ.-МИНИСТЪР НА
ВЪТРЕШНИТЕ РАБОТИ
Генерал-полковник: /п/
/Гр. Шопов/

ÖZGEÇMİŞ

Nevin Türker Yıldız, Lise eğitimini Çapa Anadolu Öğretmen Lisesi'nde, lisans eğitimini Marmara Üniversitesi - Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde tamamlamıştır. Yüksek Lisans eğitimini Marmara Üniversitesi Avrupa Birliği Enstitüsü'ne bağlı AB Siyaseti ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde, “Turkish-Bulgarian Relations within the Context of EU Membership” (AB Üyeliği Bağlamında Türkiye Bulgaristan İlişkileri) başlıklı teziyle tamamlayan Nevin TÜRKER YILDIZ, 2009 yılından bu yana Kırklareli Üniversitesi'nde Araştırma Görevlisi olarak görev yapmaktadır. Avrupa Birliği, Balkanlar, Bulgaristan ve azınlık hakları üzerine çalışmaları bulunmaktadır. Evli ve bir çocuk annesidir.